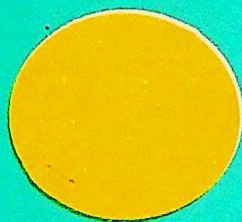

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੀਲ - ਪੱਥਰ

ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ

Q636

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ

DONATION

ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੀਚੈ

ਨਾਮ - ਚਾਨਣ ਰਾਮ ਕਲੇਰ

ਤਖੱਲੂਸ - ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ

ਜਨਮ ਸਥਾਨ - ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਬੰਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ

ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ - 5 ਫਰਵਰੀ, 1924

ਕਿੱਤਾ - ਅੰਡਰ ਸੈਕਰੇਟਰੀ (ਕੈਮੀਕਲਜ਼) (ਰੀਟਾਇਰਡ)
ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਕੈਮੀਕਲਜ਼ ਐਂਡ ਫਰਟੇਲਾਈਜ਼ਰ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ - CA/101, ਟੈਗੋਰ ਗਾਰਡਨ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 027

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ:-

ਸਿੱਠੀਆਂ ਪੀੜਾਂ - (ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ) 1958

ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਪਹਿਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਜਨਵਰੀ, 1966
ਦੂਸਰਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 1988
ਤੀਸਰਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 1991 ਤੇ
ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 1992

ਗੀਤ ਮੰਜਰੀ (ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲਾਂ) 1978
ਗਜ਼ਲ-ਏਕ-ਅਧਿਅਨ ਹਿੰਦੀ, (ਗਜ਼ਲ ਕਲਾ ਬਾਰੇ)
1980, 1983 ਤੇ 1991

ਗਜ਼ਲਦੀਪ- ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1988

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ

8636

ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ

DONATION

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ

ਪਲਾਈਅਰ ਗਾਰਡਨ ਮਾਰਕਿਟ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਦਿੱਲੀ - 110 006

PUNJABI LOK-KAV DE MEEL PATTHAR

BY
CHANAN GOBIND PURI
CA - 101,
TAGORE GARDEN,
NEW DELHI - 110027

Published by
NATIONAL BOOK SHOP,
Pleasure Garden Market,
Chandni Chowk, Delhi - 110006

Ph: 3278392

ISBN -81-7116-133-2

ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

1992 : ਮੁੱਲ 100/- ਰੁਪਏ : ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ - ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ,
ਪਲੇਜ਼ਰ ਗਾਰਡਨ ਮਾਰਕੀਟ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ - 110 006,
ਆਰਟਿਸਟ : ਸੁਭਾਸ਼ ਮਦਾਨ : © ਲੇਖਕ : ਪ੍ਰਿੰਟਰ - ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੈਸ ਆਫ
ਇੰਡੀਆ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਏਵਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰ, ਗਲੀ
ਰਾਜਾਨ, ਕੂਚਾ ਚੇਲਾਨ, ਦਰਿਆਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110002

ਸੂਚੀ

ਦੇ ਸ਼ਬਦ	
1. ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ	1
2. ਪੀਲੂ - ਕਿੱਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ	6
3. ਮਹਾਨ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ	12
4. ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ	17
5. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ	21
6. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ - ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ	26
7. ਹਾਸ਼ਿਮ - ਕਿੱਸਾ ਸੱਸੀ-ਪੰਨੂੰ	34
8. ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ - ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ	41
9. ਕਾਦਰ ਯਾਰ - ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ	47
10. ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ - ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ	52
11. ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ - ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ	59
12. ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ	
ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਨਾਮ	67
13. ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ - ਕਿੱਸਾ ਯੂਸੁਫ ਜੁਲੇਖਾਂ	73
14. " " ਚਿੱਠੀਆਂ	
15. ਦੌਲਤ ਰਾਮ - ਕਿੱਸਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ	90
16. ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ - ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ	98
17. " " - ਕਿੱਸਾ ਰਾਜਾ ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ	104
18. " " -ਯੋਗੀ ਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ	113
19. ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ	122
20. ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'	126
21. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਰ 'ਭਾਈਆ' ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ	131
22. ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ 'ਆਰਿਫ' - ਕਿੱਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਲਾਸ	136
23. ਬਾਬੂ ਫੀਰੋਜ਼ ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਲਾਹੌਰੀ	143
24. ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ - ਕਿੱਸਾ ਬੇਗੋ ਨਾਰ	150
25. ਲੋਕ ਕਵੀ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ	156
ਜਨਾਬ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਮਾਰੋਹ	163
ਮੇਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਾ	167

ਧੰਨਵਾਦ

ਮੈਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਈਜੈਸਟ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ. ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਹਿ-ਦਿਲ ਤੋਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਵਦੇਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਅਪਣੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਛਾਪਕੇ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾਇਆ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀਂ ਅਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ
ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਔਲਾਦਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ
ਜਲਦੀ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ
ਚੋਣਵੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਇਹ
ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡਾ ਵੱਡ-ਮੁੱਲਾ
ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਿਰਮੌਰ
ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ
ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਣਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸਾਂਭ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ
ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਸਵਦੇਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ

ਸਮਰਪਤ

ਅਪਣੀ ਜੀਵਨ - ਸਾਥੀ

ਮਾਯਾ ਰਾਣੀ ਨੂੰ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਮੋਢੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੋਢੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਤੇ ਸਾਧਕ ਹਨ, ਬਲਕਿ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਫਰੀਦ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਖਾਨਦਾਨੇ-ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਗਜ਼ਨੀ (ਕਾਬੁਲ) ਤੋਂ ਆਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵਸ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੰਗੋਲਾਂ ਨੇ ਤੁਰਾਨ, ਤੁਰਕਸਤਾਨ, ਬਗਦਾਦ ਆਦਿ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲੇ ਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰਾਂ

ਕੀਤੀਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਭਾਰਤ ਵਲ ਘੱਤ ਤੁਰੀਆਂ। ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ, ਧਰਮ-ਆਗੂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਫਕੀਰ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫਰੀਦ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਕਾਫਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਨ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਫੈਲਾਈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਦੀ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸ਼ੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਰਸ ਤੇ ਮਧੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਫਰੀਦ ਦਾ ਜਨਮ 1173 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਜਮਾਲੁਦੀਨ ਮੁਲੇਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੇਤਵਾਲ ਜਾ ਖਤਵਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਪਾਕਪਟਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫਰੀਦ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਕਰਮ ਬੀਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇਕ ਦਿਲ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਵ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਫਰੀਦ ਵਿਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਗੀ ਦੇ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਮੁਲਤਾਨ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਉਥੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੂਫੀ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ। ਉਹ ਫਰੀਦ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸੂਫੀਆਨਾ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਪਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ।

ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਖਵਾਜਾ ਮੁਈਉਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲਣ ਆਏ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਲਤਮਸ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਲਤਮਸ਼ ਖਾਨਦਾਨ-ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। (ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਤਬ-ਦੀਨ-ਐਬਕ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਬਣਵਾਈ ਸੀ)।

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਆਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸੂਫੀਆਨਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਦਿਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ।

ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਤਮ ਸ਼ੁੱਧੀ ਲਈ ਚਿੱਲੇ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਅਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਕੇ ਸਖਤ ਰਿਆਜ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਫਰੀਦ ਨੇ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੁੱਠਾ ਲਟਕ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੇਦਗੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਨਫਸ ਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪਰਮੁਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨੇ ਭਾਰੀ ਬਿਹਬਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋੜੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਭਰਕੇ ਅਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨ ਲਈ ਪਰ ਰੱਬੀ ਕੌਤਕ ਨਾਲ ਇਹ ਰੋੜੇ ਸ਼ੱਕਰ ਦੀਆਂ ਡਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਆਖਿਆ-

ਸੁਰੀ ਦਰ ਦਸਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰਦਦਾ,
ਜਹਿਰ ਦਰ ਕਾਮੇ-ਤੋ ਸ਼ਕਰ ਗਰਦਦਾ।

(ਤੋਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਪੱਥਰ ਹੀਰੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਹਿਰ ਤੋਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸ਼ੱਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸੇ ਕੌਤਕ ਨਾਲ ਫਰੀਦ ਗੰਜੇ ਸ਼ਕਰ ਜਾਂ ਸ਼ਕਰ ਗੰਜ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਏ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ, ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਹ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰਕ ਉਪਾਅ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਨਾ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕਤਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ, ਭਰਾਤਾ ਭਾਵ, ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ, ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਕਈ ਮੁਰੀਦ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਔਲੀਆ ਦਾ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਬੂਬ-ਇਲਾਹੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਮਜ਼ਬੂਹ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸਕੂਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਦਾ ਮਜ਼ਾਰ, ਬਸਤੀ ਨਜ਼ਾਮੁਦੀਨ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੂਫੀ ਮਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਐਸ-ਪਸਤੀ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਕਟੜਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸੂਫੀਮਤ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਮਨੋਰਥ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਰਮ ਸੱਚ, ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਣ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਸੂਫੀਮਤ, ਸ਼ਰੀਅਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕਟੜਤਾ ਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਸੂਫੀ ਮਤ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਣ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੀਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਮੁਰੀਦ ਦਾ ਉਤਮ ਗੁਣ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੂਫੀ-ਮਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਹਨ -ਕਾਦਰੀਆ, ਸੁਹਰਾਵਰਦੀਆ, ਨਕਸ਼ਬੰਦੀਆ ਤੇ ਚਿਸ਼ਤੀਆ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਿਸ਼ਤੀਆ ਤੇ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀਆ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੰਪਰਦਾਏ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਬਾਨੀ ਖਵਾਜਾ ਅਬੂ ਇਸਹਾਕ ਸ਼ਾਮੀ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ 940 ਈ: ਵਿਚ ਮਿਤੀ ਹੋਈ। ਖਵਾਜਾ ਇਸਹਾਕ ਨੇ ਇਕ ਨਗਰ ਚਿਸ਼ਤ (ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਪਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਚਿਸ਼ਤੀ' ਰਖਿਆ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਪਾਕਪਟਨ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖਣ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਪਣੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਇਕਾਤ ਥਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਾਕਪਟਨ ਚੁਣਨ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਬਾਲੀ ਤੇ ਅਰਧ ਅਸਭਿਅਕ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਬਾਦ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਭਾਵ-ਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਨੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕ ਕੱਚਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਸੂਫੀ ਵਾਂਗ ਪਾਰਸਾਈ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਰੀਦ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਹੁੰਮ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਚੋਲਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਛੱਡਦੇ ਅਤੇ ਆਪ ਇਕ ਪੱਕੇ ਸੂਫੀ ਵਾਂਗ ਤੰਗ ਦਸਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ। ਉਹ ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ, ਇਕ ਘਿਸੀ-ਪਿਟੀ ਕੰਬਲੀ ਤੇ ਮੂੰਜ ਦੇ ਖੁਰਦਰੇ ਬਾਣ ਵਾਲਾ ਮੰਜਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਹਾਨੀ ਪੜਾਅ ਤੇ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਤਾ ਤੇ ਸੁਚਤਾ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਲੋਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ-

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਜਾਣਾ ਤਿਲ ਬੋਝੋ ਸਮਿਲ ਬੁਕ ਭਰੀ
ਜੇ ਜਾਣਾ ਸਹੁ ਨੰਦੜਾ ਤਾਂ ਬੋਝਾ ਮਾਣੁ ਕਰੀ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਬੋਝੇ ਤਿਲ (ਸ਼ਾਸ) ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੋਝਾ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ -ਅਰਥਾਤ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ

ਵਿਆਰਥ ਬਤੀਤ ਨਾ ਕਰਦੀ)।

ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਭੋਲੇ ਤੇ ਲਾਲਸਾ ਰਹਿਤ ਸੁਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਜੋਬਨ ਦਾ ਝੂਠਾ ਘਮੰਡ ਨਾ ਕਰਦੀ।

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੂੰ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨਾ ਲੇਖ,
ਆਪਨੜੇ ਗਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਰਿ ਦੇਖ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਜੇ ਤੂੰ ਸੂਖਮ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗੂਣਾਂ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਾਂ ਪਤਚੋਲ ਨਾ ਕਰ, ਬਲਕਿ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਕੇ ਵੇਖ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈਂ।)

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੇ ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆਂ ਤਿਨਾ ਨਾ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ,
ਆਪਨੜੇ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ਪੈਰ ਤਿਨਾ ਦੇ ਚੁੰਮਿ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਜਿਹੜੇ ਮੌਨਖ ਤੈਨੂੰ ਮੁਕੀਆਂ ਮਾਰਨ (ਦੁੱਖ ਦੇਣ) ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਤੂੰ ਬਦਲਾ ਨਾ ਲੈ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਕੇ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਜਾਂ ਤਉ ਖਟਣ ਵੇਲ ਤਾਂ ਤੁ ਰਤਾ ਦੁਨੀ ਸਿਉ,
ਮਰਗ ਸਵਾਈ ਨੀਹਿ ਜਾਂ ਭਰਿਆ ਤਾਂ ਲਦਿਆ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਜਦੋਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ (ਸੁਆਦ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ), ਉਦੋਂ ਜੀਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਲਦ ਟੁਰਿਆ)।

ਦੇਖ ਫਰੀਦਾ ਜਿ ਬੀਆ ਸਰਕ ਹੋਈ ਵਿਸੁ,
ਸਾਈਂ ਬਾਝੁ ਆਪਣੇ ਵੇਦਨ ਕਹੀਐ ਕਿਸੁ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਦੇਖ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਿੱਠੇ ਪਦਾਰਥ ਹੁਣ (ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ) ਕੋੜੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ। ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨਾ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੇ ਕੋਇ,
ਕਰਿ ਸਾਈ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗੁ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਕੇਸਾਂ (ਜਵਾਨੀ) ਸਮੇਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਧੌਲੇ ਆਇਆਂ (ਬੁਢੇਪੇ ਵਿਚ) ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇਗਾ। ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਤਾਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪੱਕਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ)।

ਫਰੀਦਾ ਖਾਕ ਨ ਨਿੰਦੀਐ ਖਾਕੂ ਜੋਝ ਨਾ ਕੋਇ,
ਜੀਵਦਿਆ ਪੈਰਾਂ ਤਲੇ ਮੋਇਆ ਉਪਰਿ ਹੋਇ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਮਿਟੀ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਿਟੀ ਵਰਗੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਲਿਤਾੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਗੂਣਾਂ ਨੂੰ ਢਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ

ਵਟਿ ਕੰਡਾ ਮੋੜੇਹਿ,
ਵਸੀਂ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ
ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਦੂਢੇਹਿ।

(ਹੇ ਫਰੀਦ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਕੇ ਕਿਉਂ ਕੰਡੇ ਲਤਾੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ)।

ਫਰੀਦਾ ਲੋੜੇ ਦਾਖ ਬਿਜਊਰੀਆਂ ਕਿਕਰਿ ਬੀਜੇ ਜਟੁ,
ਹੰਦੇ ਉਨ ਕਤਾਇਦਾ ਪੈਧਾ ਲੋੜੇ ਪਟੁ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਦੇਖ ਕਿੰਨੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਜੱਟ (ਪ੍ਰਾਣੀ)
ਬਿਜੇਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਧੀਆ ਅੰਗੂਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ
ਉਹ ਕਿੱਕਰ ਬੀਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ
ਹੋਈ, ਕਿ ਕੋਈ ਪਹਿਨਣਾ ਤਾਂ ਰੇਸ਼ਮ ਚਾਹੇ, ਪਰ ਕਤਾਇਦਾ
ਉਨ ਫਿਰੇ)।

ਫਰੀਦਾ, ਗਲੀਏ ਚਿਕੜ ਦੂਰਿ ਘਰੁ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ,
ਚਲਾ ਤ ਭਿਜੇ ਕੰਬਲੀ, ਰਹਾਂ ਤ ਤੁਣੇ ਨੇਹੁ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਮੀਂਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿਕੜ ਹੋ
ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਘਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ
ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕੰਬਲੀ ਭਿਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਜੇ ਮੀਂਹ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ
ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਰਾਹ ਅੱਕੜਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ,
ਜੇ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਤਸੀਹੇ ਝਲਣੇ ਪੈਣਗੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ
ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਣਗੇ, ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਲਾਜ
ਲੱਗਦੀ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਮੈਂ ਭੋਲਾਵਾ ਪਗ ਦਾ ਮਤੁ ਮੋਲੀ ਹੋਇ ਜਾਇ,
ਗਹਿਲਾ ਰੂਹੁ ਨ ਜਾਣਦੀ ਸਿਰੁ ਭੀ ਮਿਟੀ ਖਾਇ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੱਗ ਮਿਟੀ ਲਗ
ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੋਲੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਭੋਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ
ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਿਟੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾ ਜਾਣਾ ਹੈ।
ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਿਟੀ 'ਚ ਸਮਾਕੇ ਮਿਟੀ ਹੀ
ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਉ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ,
ਸਭੇ ਵਸਤੁ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਸ਼ੱਕਰ, ਖੰਡ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਗੁੜ, ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਮਾਝਾ
ਦੁੱਧ, ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਠੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ
ਮਿਠਾਸ ਰਬ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪੁੰਜਦੀ।
ਨਮ-ਰਸ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿਠਾ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਏ ਵਿਸੁ ਗੰਧਲਾ ਧਰੀਆਂ ਖੰਡੁ ਲਿਵਾਤਿ,
ਇਕਿ ਰਾਹੇਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਇਕਿ ਰਾਧੀ ਗਏ ਉਜਾਤਿ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰ
ਦੀਆਂ ਗੰਦਲਾਂ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਗੰਦਲਾਂ ਨੂੰ
ਬੀਜਦੇ ਬੀਜਦੇ ਤੁਰ ਗਏ, ਅਤੇ ਕਈ ਬੀਜੀ ਹੋਈ ਛੱਡਕੇ
ਉਜਾਤ ਵਿਚ ਗਏ। ਕਬਰੀ ਜਾਂ ਸੁੱਤੇ)

ਬੁਢਾ ਹੋਆ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਕੰਬਣ ਲਗੀ ਦੇਹੁ,
ਜੇ ਸਉ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਜੀਵਣਾ ਭੀ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖੇਹੁ।
(ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਹੁਣ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਕੰਬਣ
ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਮਰ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ
ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਮੌਤ
ਤਾਂ ਆਉਣੀ ਹੀ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਕੰਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾਤੀਆਂ ਉਸਾਰਦੇ ਭੀ ਗਏ,
ਕੂੜਾ ਸਉਦਾ ਕਰਿ ਗਏ ਗੋਰੀ ਆਇ ਪਏ।
(ਐ ਫਰੀਦ! ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਹਿਲ ਮਾਤੀਆਂ ਉਸਾਰਨ
ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।
ਇਹ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਝੂਠ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਹੜਾ ਨਾਲ

ਨਾ ਨਿਭਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਬਰੀ ਜਾਂ
ਸੁੱਤੇ)।

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ ਰਤੁ ਨ ਨਿਕਲੇ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੈ ਕੋਇ,
ਜੇ ਤਨ ਰਤੇ ਰਬ ਸਿਉ ਤਿਨੁ ਤਨਿ ਰਤੈ ਨ ਹੋਇ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੇਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ
ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਲਹੂ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬੇਸ਼ਕ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਵੇਖ
ਲਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭ ਦੀ ਰੱਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ)।

ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੇ ਰਬ ਮਾਹਿ,
ਮੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸ ਬਿਨ ਕੋਇ ਨਾਹਿ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੀ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਅਤੇ
ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ
ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਆਖਿਆ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ)।

ਫਰੀਦਾ ਉਮਰ ਸੁਹਾਵਤੀ ਸੰਗ ਸੁਵੰਨਤੀ ਦੇਹੁ,
ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਪਾਈਅਨਿ ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ।
(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ
ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇਹੇ
ਪ੍ਰਾਣੀ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਹੀ ਹਨ)।

ਫਰੀਦਾ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ ਪੰਖੀਆਂ
ਜੰਗਲਿ ਜਿੰਨਾ ਵਾਸੁ,
ਕਕਰ ਚੁਗਨਿ ਬਲਿ ਵਸਨਿ
ਰਬ ਨ ਛਡਨਿ ਪਾਸੁ।

(ਹੋ ਫਰੀਦ! ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ,
ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਰੋੜ ਚੁਗਦੇ ਹਨ,
ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ
ਰੱਖਦੇ ਹਨ)।

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈਂ ਸਚਾ ਧਣੀ,
ਹਿਆਉ ਨ ਕੋਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ।
(ਹੋ ਮਨੁੱਖ! ਤੂੰ ਇਕ ਵੀ ਫਿਕਾ (ਕੌੜਾ) ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲ,
ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ
ਦਿਲ ਵੀ ਦੁਖੀ ਨਾ ਕਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ
ਰੂਪੀ ਰਤਨ ਅਮੋਲਕ ਹਨ)।

ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਰਵਾਣਾ,
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ।
(ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸੱਤੀ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ
ਕਰਨਾ ਭੇੜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ
ਤਾਅ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਾ ਤੜੀ)।

ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੇ ਮੋਝੇ ਕਪੜੇ ਕਾਲਾ ਮੈਡਾ ਵੇਸੁ॥
ਗੁਨਹੀ ਭਰਿਆ ਮੈ ਫਿਰਾ ਲੱਕੁ ਕਹੈ ਦਰਵੇਸੁ॥

ਫਰੀਦਾ ਬੇ ਨਿਵਾਜਾ ਕੁਤਿਆ ਏਹ ਨ ਭਲੀ ਗੀਤਿ॥
ਕਬਹੀ ਚਲਿ ਨ ਆਇਆ ਪੰਜੇ ਵਖਤ ਮਸੀਤਿ॥

ਫਰੀਦਾ ਮੇ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਖ ਕੂ ਦੁਖੁ ਸਥਾਇਐ ਜਗਿ॥
ਉਚੇ ਚਤਿ ਕੈ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹਾ ਅਗਿ॥

ਉਨੁ ਫਰੀਦਾ ਉਜੁ ਸਾਜਿ ਸੁਬਹ ਨਿਵਾਜਿ ਗੁਜਾਗਿ॥
ਜੇ ਸਿਰੁ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੇ ਸਿਰੁ ਕਪਿ ਉਤਾਗਿ॥

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਸ ਭਿੰਨਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦਿਤੀ। ਹੰਕਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਕੀਨੋ-ਰਹਿਤ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਗਰੀਬੀ ਦਾਵੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ। ਬਾਹਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪਾਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ, ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖਾਣ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਲਗਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸੰਨ 1265 ਈ: ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਪਾਕਪਟਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਕ ਬੇਹਦ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਆਪ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ

ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਰਤੀ, ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਿਆਂ ਦੀ ਰਕਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਉਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੁਲਾਤਨੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਅਮੁੱਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਗੁੱਣਾਂ ਸਦਕਾ, ਫਰੀਦ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਭਗਤ ਪੀਲੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ-ਸਾਹਿਬਾਂ

ਪੀਲੂ, ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹੋ ਗੁਰਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਤੇ ਦਮੋਦਰ, ਹਾਫਿਜ਼, ਬਰਖੁਰਦਾਰ, ਅਹਿਮਦ ਆਦਿ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਮੋਤੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਦਮੋਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਹੀਰ ਰਾਣੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਜਾਮਾ ਪੁਆਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਲੂ ਨੇ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ

ਲਿਖਿਆ। ਪੀਲੂ, ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਗੁਚਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਵੀ ਸੀ। ਪੀਲੂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਬਾਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕਥਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਹਾਫਿਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਪੀਲੂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ,
ਸ਼ਾਇਰ ਭੁੱਲ ਕਰੇਨ,
ਜਿਹਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਥਾਪਣਾ,
ਕੰਧੀ ਦਸਤ ਧਰੇਨ।

ਪੀਲੂ ਨਾਲ ਨਾ ਗੰਜ ਕਿਸੇ ਦੀ
ਉਸ ਵਿਚ ਸੋਜ਼ ਅਲੋਹਦੀ,
ਮਸਤ ਨਿਗਾਹ ਕੀਤੀ ਉਸ ਪਾਸੇ
ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਵਲੀ ਦੀ।

ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ,
ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼, ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ ਸ਼ੈਲ-ਮਲੂਕ ਵਿਚ,
ਪੀਲੂ ਦੇ ਸਾਢੇ ਤੇ ਨਿਝਕ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਫਿਤੀ ਫਤੀ ਗਲ ਆਖੀ,
ਜੋ ਆਖੀ ਸੋ ਸੱਚੀ,
ਪੀਲੂ ਸੁਬਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ,
ਬਹੁਤ ਜ਼ਮੀਂ ਜਦ ਕੱਢੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਲਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦੇ
ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਸੂਫੀ
ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਭਗਤ ਛੱਤੂ, ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਅਤੇ
ਭਗਤ ਪੀਲੂ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲੈਕੇ ਮਿਲੇ
ਸਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆਂ।

ਪੀਲੂ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ,
ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦਾ
ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ
ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਲੂ ਮਾਥੇ ਦਾ ਜੱਟ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ
ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਪੀਲੂ, ਪਿੰਡ ਵੇਰੋਵਾਲ,
ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ
ਵਸਨੀਕ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ
ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਖੂਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ
ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੀਲੂ ਦਾ ਖੂਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੀਲੂ ਦਰਵੇਸ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ, ਤੇ
ਫਕੀਰਾਨਾ ਭੋਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹ
ਮਸਤੀ ਦੀ ਲੋਹ ਵਿਚ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡਕੇ, ਇਲਾਕਾ
ਬਾਰ ਵੱਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਘੁੰਮਦਾ ਘੁੰਮਦਾ
ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਿੰਡ ਦਾਨਾਬਾਦ ਖਰਲਾਂ ਵਿਚ
ਪਹੁੰਚਿਆ ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਾਮਰੀ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ
ਹੈ। ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ-ਸਾਹਿਬਾਂ
ਦੀ ਪਗੀਤ ਦੇ ਚਰਚੇ ਸੁਣੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਪੀਲੂ ਬੋਹਦ
ਪਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ
ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਪੀਲੂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਿੱਸੇ ਵੀ ਲਿਖੇ
ਹੋਣਗੇ। ਪੀਲੂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ “ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ” ਵੀ
ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਰਿਚਰਡ ਟੈਂਪਲ ਨੇ
ਕਿੰਮ ਭਟ ਕਲ ਸੁਣਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਪੀਲੂ ਦੀ ਬੋਲੀ
ਵਿਚ ਅਸਰ-ਤੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸੋਜ਼ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ
ਕਿੱਸੇ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ,
ਇਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋ

ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਹਾਨ-ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ
ਵਿਚ ਸ਼ੁਭੇਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਪੀਲੂ
ਸਾਂਦਲ ਬਾਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਥਰ ਹੀ ਕਿੱਤ
ਕਾਲ ਵਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ

ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਮਤ 1789 ਈ: ਤੇ 1933 ਈ: ਦੇ
ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਪਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ
ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਤੇ
ਖਰਲ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੌਮਾਂ ਸਨ।

ਖੀਵੇ ਸਿਆਲ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤਕੜੇ
ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬੰਦੇ ਨੇ, ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ
ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸਿਆਲਾਂ ਦਾ ਖੀਵਾਂ’ ਪੈ ਗਿਆ।

ਖੀਵੇ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਖਾਨ ਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਖਾਨ
ਅਮੀਰ। ਉਹ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿਛ
ਵਿਚ ਬੜੀ ਧਾਕ ਸੀ। ਖੀਵੇ ਦੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ
ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ‘ਸਾਹਿਬਾਂ’। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦੀ ਤੇ
ਚੁਲਬਲੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਮਸੀਤ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ
ਮੋਲਵੀ ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਠਿਆਂ
ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ
ਕਸਬਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ‘ਫਰੀਦਾਬਾਦ’। ਕੁਝ
ਪੁਰਾਤਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਦਾਨਾਬਾਦ’ ਵੀ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਦਾ ਇਕ ਤਕੜਾ ਖਰਲ
ਚੌਧਰੀ ‘ਨਜੀਬ ਖਾਂ’ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ‘ਮਿਰਜ਼ਾ’
ਡਾਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਣ
ਲਈ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖੀਵੇ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਉਸੇ
ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਬਾਂ
ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਬਚਪਣ
ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸਨੌਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ
ਘਰ ਨਿੱਝਕ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਡਾ
ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮਾਪੇ ਉਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ
ਫਰੀਦਾਬਾਦ (ਦਾਨਾਬਾਦ) ਵਾਪਸ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ
ਜਾਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਤੀਰ ਔਦਾਜ਼ੀ
ਵਿਚ ਪਰਬੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ
ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਰੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਫਕੀਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀ ਸਾਹਿਬਾਂ
ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।
ਫਕੀਰ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਚਪਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਉੱਠਿਆ।
ਉਹ ਫੇਰਨ ਬੱਕੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ

ਅਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਪਣੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਬੱਕੀ' ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਬਚਪਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕ ਲੁਕ ਕੇ

ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਪੱਤਰਾ ਵਾਜ਼ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੇਖ ਵੇਖ ਖਾਣ ਲੱਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਉਹਦੀ ਮੰਗਣੀ ਤੁਰੰਤ 'ਤਾਹਿਰ ਖਾਂ' ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਾਦੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵੀ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੌਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋਲ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਸੋਦੇਮਾ ਭੇਜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਭੈਣ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵੀ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਬਰਾਤ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਭੈਣ ਨੇ ਲੱਖ ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ, ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੇ ਲੱਖ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਬੱਕੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ। ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਰਾਤ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਉਥੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤੇ ਅਪਣੀ ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਸੀ 'ਬੀਬੀ' ਦੇ ਘਰ ਜਾਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਬੱਕੀ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਉਥੋਂ ਨੌਜ ਟੁਰਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਫਰੀਦਾਬਾਦ (ਦਾਨਾਬਾਦ) ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੱਕੀ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੁਸਤਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜੇਡ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਰਖਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਕੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੇ ਡਾਢਾ ਮਾਣ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਅਜੇ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਨਹੀਂ ਜੰਮਿਆ। ਉਹਦੀ ਇਕ ਇਕ ਕਾਨੀ (ਤੀਰ) ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਪਣਾ ਤਰਕਸ਼ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸਿਰ ਰੱਖਕੇ ਘੁਕ ਸੋਂ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਜਦੋਂ ਧਿਆਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਕੰਥ ਉਠੀ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ

ਦੀ ਵੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲੋੜਦੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਮਲਕਭੇ ਜਿਹੇ ਉਠੀ, ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ ਜੇਡ ਤੇ ਟੰਗ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਰੋਮੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਟੁਰਨ ਲਈ ਅਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਲਈ, ਪਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋਏ ਉਥੇ ਆਣ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਲੱਖ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਕਬਰ ਉਥੇ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣ ਗਈ।

ਕੁਝ ਟੁਕੜੀਆਂ

ਘਰ ਖੀਵੇ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜੰਮੀ ਮੰਗਲਵਾਰ,
ਫੂਮ ਸੋਹਲੇ ਗਾਂਵਦੇ, ਖਾਨ ਖੀਵੇ ਦੇ ਬਾਗ।
ਰੱਜ ਦੁਆਈ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਸੋਹਣੇ ਪਰਵਾਰ,
ਰਲ ਤਦਬੀਰਾਂ ਬੰਦੀਆਂ, ਛੋਲੇ ਹੋਈ ਮੁਟਿਆਰ।
ਸਠ ਸਹੇਲੀਆਂ ਲੋਕੇ, ਟੁਰੇ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ,
ਗੁਰਾਂ ਉਤਰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਤੋਂ,
ਕਰਦੀਆਂ ਆਣ ਦੀਦਾਰ।

ਘਰ ਵੰਝਲ ਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜੰਮਿਆ ਵਿਚ ਕਰਾਏ ਵਾਰ,
ਇਸ਼ਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਿੱਸਦੀ, ਮੱਥੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।
ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਮਾਈ ਬਾਪ ਨੇ, ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਕਰਤਾਰ,
ਐਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੂਰਮਾ, ਖਰਲਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ।
ਸਾਹਿਬਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੱਟੀਆਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੜ੍ਹੇ ਕੁਰਾਨ,
ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਤੋਂ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਾਣੇ ਕੁਲ ਜਹਾਨ।
ਨਾ ਮਾਰ ਕਾਜ਼ੀ ਛਮਕਾਂ, ਨਾ ਦੇ ਤੱਤੀ ਨੂੰ ਤਾਇ,
ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਾਡਾ ਰਹਿ ਗਿਆ,
ਲੈ ਆਏ ਇਸ਼ਕ ਲਿਖਾਇ।

ਪੀਲੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਸਾਹਿਬਾਂ ਗਈ ਤੇਲ ਨੂੰ, ਗਈ ਪਸਾਰੀ ਦੀ ਹੱਟ,
ਫੜ ਨਾ ਜਾਣੇ ਤੱਕੜੀ, ਹਾਤ ਨਾ ਜਾਣੇ ਵੱਟ।
ਤੇਲ ਝੁਲਾਵੇਂ ਝੁਲਾ ਬਾਣੀਆਂ,
ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਹਿਦ ਉਲਟ
ਵਣਜ ਗਵਾ ਲੈ ਬਾਣੀਆਂ, ਬਲਦ ਗੰਵਾਇ ਜੱਟ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੌਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਸਨੌਹਾ ਘੋਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਭੈਣ ਸਹਿਤੀ ਦੀ ਬਰਾਤ

ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭੇਣ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਉਹਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਭੈਣ ਉਹਨੂੰ ਵਾਸਤਾ ਪਾਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ,
ਸਹਿਤੀ ਕਹਿ ਬੁਲਾ,
ਹਟਕੇ ਬੈਠੀ ਮਿਰਜ਼ਿਆ,
ਘਰ ਵਿਚ ਕਰੀ ਸਲਾਹ।
ਉਤੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਬਹਿ ਕੇ,
ਮੇਰੇ ਹੱਥੀਂ ਕਾਜ ਸੁਵਾਰ,

ਪਰੀਤ ਦੇ ਕਰਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅੱਗੋਂ
ਭੈਣ ਨੂੰ ਇੰਜ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਾ, ਪਿਛੇ ਭਾਈ ਚਾਰ,
ਹੱਛੀ ਕਰਨੀ ਅਪਣੇ ਨੱਕ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਖਰਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ।
ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਾ, ਜਾਏ ਨੂੰ ਹੋੜ ਨਾ ਪਾ,
ਕਾਜ ਵਿਹੂਣਾ ਮੈਂ ਫਿਰਾਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਾਜਾਂ ਨਾ ਲਾ।

ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਾਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ,
ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ-

ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਮੱਤਾਂ ਦੇਵੇ ਮਾਂ
ਬੁਰੇ ਸਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ,
ਬੁਰੀ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਰਾਹ।

ਬੁਰੀਆਂ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ,
ਜਾਦੂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਪਾ,
ਕੱਢ ਕਲੇਜੇ ਖਾਂਦੀਆਂ,
ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਬੰਨ੍ਹ ਨਾ ਪਾ।
ਰੰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਚੋਲਿਆ,
ਐਵੇਂ ਜਾਨ ਗਵਾ
ਆਖੇ ਮੇਰੇ ਲੱਗ ਜਾ,
ਅੱਗੇ ਪੈਰ ਨਾ ਪਾ।

ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਵਫਾਈਆਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ-

ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਵੇਝਲ ਦੋਂਦਾ ਮੱਤ
ਭੱਠ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ, ਖੁਰੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਤ।
ਹੱਸਕੇ ਲਾਵਣ ਯਾਰੀਆਂ, ਰੋ ਕੇ ਦੋਵਣ ਦੱਸ,
ਪੁੱਤ ਮਰਵਾਨ ਬਿਗਾਨੇ, ਪੌਣ ਦੇ ਕੇ ਲੱਤ।
ਜਿਸ ਘਰ ਲਾਈ ਦੋਸਤੀ, ਮੂਲ ਨਾ ਘੱਤ ਵੱਤ
ਲੱਖੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਂਦੀ, ਦਾਨਸ਼ਮੰਦਾਂ ਦੀ ਪੱਤ।

ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਖਵਾਇਆ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ-
ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਮਾਂ ਮੱਤ ਦਿੰਦੀ ਖੜੀ,
ਸੱਪਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ, ਨਾ ਕਰ ਭਾਈ ਅੜੀ।
ਤਪੀ ਕੜਾਹੀ ਤੇਲ ਦੀ, ਸਿਰ ਪਰ ਲਾਟ ਜਲੀ,

ਮੁਸਾ ਭੱਜਿਆ ਮੋਤ ਤੋਂ,
ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੋਤ ਖਲੀ

ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦ ਵੇਖੀਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ
(ਹਜ਼ਰਤ ਰਸੂਲ ਦੀ ਧੀ, ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ਾਹ ਅਲੀ ਦੀ ਬੀਵੀ) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੋ ਲਾਲ (ਹਸਨ ਤੇ ਹੁਸੈਨ) ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕੈਂਹ ਕੈਂਹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਸਨ-

ਪਰਬਤ ਵੜਦੇ ਟਕਰੇ,
ਲੰਘਣ ਕਿਹੜੀ ਗਲੀ,
ਰੋਂਦੀ ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ,
ਕਰਕੇ ਬਾਂਹ ਖਲੀ।
ਮੈਂ ਕੀ ਰੱਬਾ ਤੇਰਾ ਵਿਗਾੜਿਆ,
ਮੇਰੀ ਜੋੜੀ ਖਾਕ ਰਲੀ,
ਅੱਜ ਦਾ ਵਾਰ ਬਦਾ ਲੈ,
ਭਲਕੇ ਸਿਆਲੀਂ ਜਾ ਵੜੀ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਝੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਖਾਨਦਾਨ (ਖਰਲਾਂ) ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਦ-

ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ,
ਮੰਗ ਨਾ ਛੱਡੀ ਜਾ,
ਜੇਕਰ ਮੰਗ ਮੈਂ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ,
ਲੱਗੇ ਖਰਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾ।
ਭੋਲਾ ਲੋਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ,
ਝਟ ਜਾਊਂਗਾ ਆ,
ਕਿਹੜਾ ਜੰਮਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ ਛਾਤੀ ਭਾਹ।

ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਬਿਨਾਂ, ਚੋਰ ਨੂੰ ਕੈਦ 'ਚੋਂ
ਰਿਹਾਈ ਬਿਨਾਂ, ਗੋਰੀ ਰੂਪ ਬਿਨਾਂ, ਮੇਰ ਖੁਬਸੂਰਤ ਪੈਰਾਂ
ਬਿਨਾਂ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਵੇਂ ਆਸ਼ਕ ਵੀ ਮਹਿਬੂਬ ਬਿਨਾਂ ਝੁੱਖ ਤੇ ਨੀਂਦ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਹਿਜਰ 'ਚ ਬੇਚੈਨ ਹੋਇਆ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਟੁਰਨ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਬਦਸ਼ਹੀਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੀਲੂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਰਾਜਾ ਝੂਰੇ ਰਾਜ ਨੂੰ, ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਝੂਰੇ ਚੋਰ,
ਗੋਰੀ ਝੂਰੇ ਰੂਪ ਨੂੰ, ਪੈਰਾਂ ਝੂਰੇ ਮੋਰ।
ਇਸ਼ਕ ਲਿਤਾੜੇ ਆਦਮੀ, ਬਰਫ ਲਿਤਾੜੇ ਰੁਖ,
ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਚੋਰ ਨੂੰ, ਆਸ਼ਕ ਨਾ ਲੱਗੇ ਝੁੱਖ।
ਮਿਰਜ਼ੇ ਘੋੜੀ ਸ਼ਿਗਾਰ ਲਈ, ਆਸਟ ਬੈਠਾ ਲਾ,
ਚੜ੍ਹਦੇ ਦਾ ਪੱਲਾ ਅਟਕਿਆ, ਡਿਨਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆ।
ਪੀਲੂ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਚੁਆਨੀ ਦੀ ਤਾਗੀਫ਼
ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਮਿਰਜਾ ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ,
ਖੜਾ ਨਿਵਾਕੇ ਸੀ,
ਕੱਢ ਕਲੇਜਾ ਲੈ ਗਈ,
ਖਾਨ ਖੀਵੇ ਦੀ ਧੀ।
ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਲੰਮੀਆਂ ਮੋਂਢੀਆਂ,
ਰੰਗ ਦੀ ਗੋਰੀ ਸੀ,
ਜੇ ਦੇਵੇ ਪਿਆਲਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ,
ਮੈਂ ਮਿਰਜਾ ਲੈਂਦਾ ਪੀ।
ਜੇ ਮਾਰੇ ਬਰਛੀ ਕੱਸ ਕੇ,
ਮਿਰਜਾ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮਿਰਜਾ ਭੇਸ ਵਟਾਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ਵਿਚ
ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਿਆਲੀਂ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ
ਅਪਣੀ ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਸੀ ਬੀਬੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ
ਉਹਨੂੰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਬੀਬੇ, ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਲਕੇ ਅਪਣੇ ਘਰ ਲੈ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਮਿਰਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ
ਦੀਵਾਨੀ ਹੋਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਚੀਰੇ ਵਾਲਾ ਛੋਕਰਾ,
ਬੀਬੇ ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਖੜਾ,
ਮਿਰਜਾ ਝੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾ,
ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਟੁੱਟ ਪਿਆ।
ਨਾ ਫੜ ਬਾਹੀਆਂ ਘੁੱਟਕੇ,
ਵੰਗਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਟੁੱਟ
ਕਲ ਮੈਂ ਚੀਰ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ,
ਪਹਿਣ ਨਾ ਦੇਖੀ ਹੁਣ।

ਮਿਰਜਾ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ, ਬੱਕੀ (ਘੋੜੀ) ਦੇ
ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਬੱਕੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਟਿਚਕਰ
ਕਰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਵਾਂ ਖਾਧੀ, ਸੁੱਕੀ ਸੜੀ
ਟੀਕਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰ ਕੀ
ਪੁਚਾਵੇਗੀ। ਮਿਰਜਾ ਅਪਣੀ ਬੱਕੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼
ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਦਸ ਮਹੀਆਂ ਦਾ ਘਿਉ,
ਦਿੱਤਾ ਬੱਕੀ ਦੇ ਢਿੱਡ ਪਾ,
ਮੇਰੀ ਬੱਕੀ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਰਿਸ਼ਤੇ,
ਮੈਂ ਡਰੇ ਖੁਦਾ।
ਚੁੱਭੀ ਵਿਚ ਪਤਾਲ ਲਾ,
ਉਡ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਸ਼,
ਤੂੰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਪਣੀ ਮੱਜ ਨੂੰ,
ਮੇਰੀ ਬੱਕੀ ਨੂੰ ਲਾਜ ਨ ਲਾ।

ਉਧਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੇਲ ਚੜ੍ਹਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਦਹੇਜ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੀਲੂ ਆਖਦਾ-

ਬੂਹੇ ਤੇ ਟਮਕ ਵੱਜਿਆ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਘੱਤੇ ਤੋਲ,
ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਨਾਨਕੀ, ਬੂਹੇ ਬੈਠਾ ਮੇਲ।
ਬਾਲੀ ਬਟਣਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਕੁੱਪੇ ਅਤਰ ਫੁਲੇਲ,
ਗਹਿਣੇ ਸਣੇ ਪਟਾਰੀਆਂ, ਝਾਂਜਣ ਸਣੇ ਹਮੇਲ।

ਮਿਰਜਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਬੱਕੀ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਪਿੰਡੋਂ
ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਕੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ
ਰਫਤਾਰੇ, ਦੁੱਡਕੀਆਂ ਭਰਦੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ
ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਰਜਾ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ
ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ, ਬੱਕੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੁਸਤਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜੰਡ ਦੀ ਛਾਵੇਂ
ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਜੰਡ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੱਟ ਸੌਂ ਰਿਹਾ,
ਲਾਲ ਦੁਸਾਲਾ ਤਾਣ,
ਵਹੀ ਚਲਾਈਆਂ ਕਾਨੀਆਂ,
ਮੌਤ ਨਾ ਦਿੰਦੀ ਜਾਣ।
ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਕਲਜੋਗਣਾ,
ਫਤਿਹ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਣ,
ਲਿਖੀਆਂ ਡਾਢੇ ਰਬ ਦੀਆਂ,
ਮੋਟਣ ਵਾਲਾ ਕੋਣ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਵੀਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਆਕੇ
ਮਿਰਜੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਰ ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ
ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਹੋਣੀ ਮਿਰਜੇ ਤੇ ਕੁੱਦ ਪਈ,
ਰਲੀ ਸਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ,
ਛੁੱਟੀ ਕਾਨੀ ਗਜ਼ਬ ਦੀ,
ਲੈ ਗਈ ਮਿਰਜੇ ਨੂੰ ਨਾਲ।
ਰੂਹ ਮਿਰਜੇ ਦੀ ਨਿਕਲ ਗਈ,
ਲੱਗੀ ਜਡੋਰੇ ਨਾਲ,
ਮੰਦਾ ਕੀਤੋਈ ਸਾਹਿਬਾਂ,
ਤੂੰ ਰਲ ਗਈ ਸਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।

ਅੱਗੋਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਬੋਲਦੀ,
ਮਿਰਜਾ ਮੰਨ ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ਾ,
ਹੋਣੀ ਵਰਤੀ ਪੈਗੰਬਰਾਂ,
ਹੋਣੀ ਮਿਰਜੇ ਤੇ ਗਈ ਆ।
ਬੇਟੇ ਸ਼ਾਹ ਅਲੀ ਦੇ,
ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਭਰਾ,
ਲੜਦੇ ਨਾਲ ਯਜ਼ੀਦ ਦੇ,
ਦਿੱਤੇ ਪੁਰ ਲੰਘਾ।

ਮੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸਾਹਿਬਾਂ,
ਮੇਰਾ ਤਰਕਸ਼ ਟੰਗਿਆ ਜੰਡ,
ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਾਨੀ ਮਿਰਜੇ ਚੁਆਨ ਦੀ,
ਦਿੰਦਾ ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ।
ਪਹਿਲੋਂ ਮਾਰਦਾ ਵੀਰ ਸ਼ਮੀਰ ਦੇ,

ਦੂਜੇ ਕੁੱਲੇ ਤੇ ਤੰਗ,
ਤੀਜੀ ਮਾਰਾਂ ਜੋੜਕੇ,
ਜਿਹਦੀ ਹੈਂ ਤੂੰ ਮੰਗ।
ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਮੰਡਾਸਾ ਉਡ ਗਿਆ,
ਗਲ ਵਿਚ ਪੈਦੀ ਝੰਡ,
ਬਾਝ ਭਰਾਵਾਂ ਜੋਟ ਮਾਰਿਆ,
ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਰਜੇ ਦੇ ਸੰਗ।

ਪੀਲੂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥੋੜ-ਚਿਰੀਆਂ ਰੰਗ
ਰੋਟਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਜ ਦਰਦਨਾਕੀ ਤੇ ਸੋਗਮਈ ਲਫਜ਼ਾਂ
ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਪੀਲੂ ਆਖੇ ਸ਼ਾਇਰਾ,
ਕਿਤ ਵਲ ਗਿਆ ਜਹਾਨ,
ਬਹਿ ਬਹਿ ਗਈਆਂ ਮਜਲਸਾਂ,
ਲਗ ਲਗ ਗਏ ਦੀਵਾਨ।
ਪੀਲੂ, ਅਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੋ ਭਲੇ,
ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋਏ,
ਉਹਨਾਂ ਚਿੱਕੜ ਪਾਉਂ,
ਨਾ ਬੋਝਿਆ ਨਾ ਆਲੂਦ ਹੋਏ।

ਪੀਲੂ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਇਸ ਬੰਦ ਨਾਲ ਕਰਦਾ
ਹੈ-

ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਮਲਕੁਲ-ਮੌਤ ਨੇ,
ਕੁਝ ਮਾਰਿਆ ਉਹਨੂੰ ਗੁਮਾਨ,
ਵਿਚ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਖਪ ਗਿਆ,
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੁਹਣਾ ਜਵਾਨ।
ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ-ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ,
ਜੋਤਿਆ ਨਾਲ ਧਿਆਨ,
ਪੀਲੂ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ,
ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਣੇ ਜਗ ਜਹਾਨ।

ਪੀਲੂ ਨੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਸੱਦ ਦੇ ਢੰਗ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।
ਬੀਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ, ਇਹ ਤੌਲ ਤੇ
ਛੰਦ ਚਾਲ ਬਹੁਤ ਦੁਕਵੀਂ ਤੇ ਅਸਰਦਾਰਕ ਹੈ।
ਢਾਡੀ, ਸਾਰੰਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤੌਲ (ਛੰਦ) ਵਿਚ, ਰਚੇ ਹੋਏ
ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਾਹਾਂ ਉਲਾਰਕੇ, ਉਚੀ ਗੂੰਜਵੀਂ
ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗੋਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ
ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸਰੂਰ ਤੇ ਮਸਤੀ ਭਰ ਦਿੰਦੇ
ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ
ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਹੋਰ ਰਾਂਝਾ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਸੱਸੀ
ਪੁਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਪੀਲੂ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਪੰਜਾਬੀ
ਜਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ
ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸੋਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਇਸ

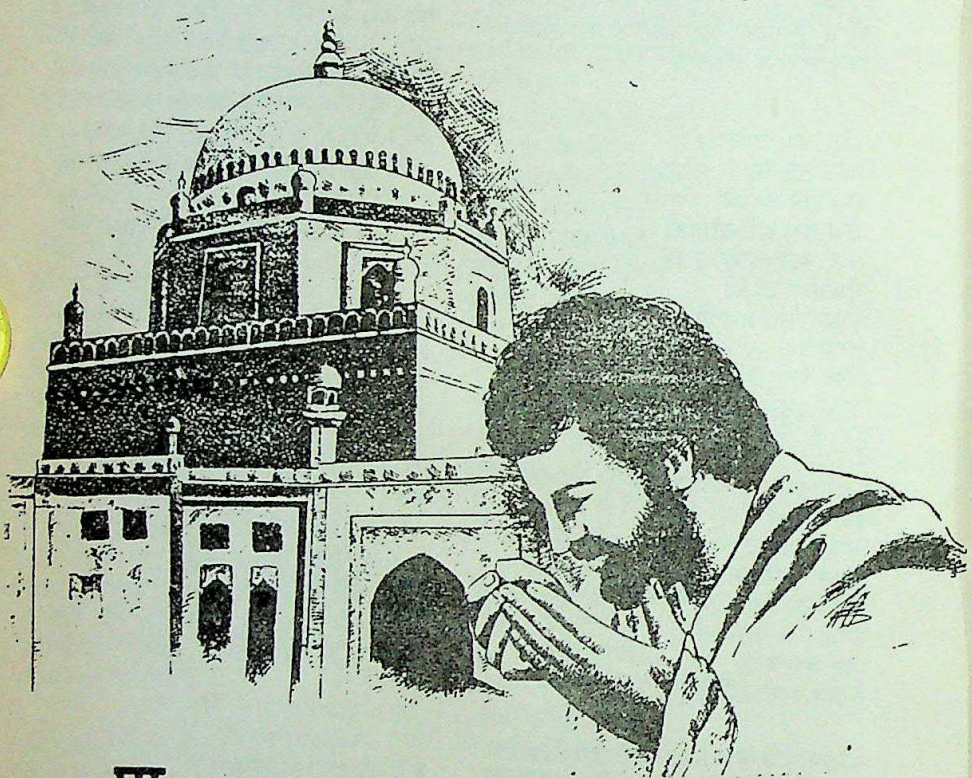
ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਨ, ਰਸਮਾਂ
ਰਿਵਾਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵ ਲਗਨ, ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਇੱਜ਼ਤ
ਖਾਤਰ ਮਰ ਮਿਟਣਾ, ਸੂਰਮਗਤੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਲੜਾਈ
ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ, ਜੂਹਾਂ
ਜੋਡਾਂ ਕਰੀਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਗੂੰਦਵੇਂ ਪਲਾਟ, ਸੁਚੱਜੀ
ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ, ਸੰਖੇਪਤਾ, ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ
ਮਧੁਰਤਾ, ਨਿੱਧਰਕ ਨਿੱਝਕ ਬਿਆਨ, ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਗੁਣ ਹਨ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਮਕਾ ਜਾਂ
ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸਦੀ ਕਹਾਣੀ,
ਇਕ ਸੀਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸੀਨ ਵਲ ਨਿਹਾਇਤ ਤੇਜ਼
ਰਫਤਾਰੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਘਟਣਾ
ਭਾਵੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼
ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਇਸ
ਕਦਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਨ ਕਿ ਉਹ
ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਮੁਹਾਵਰੇ ਬਣ ਗਏ
ਹਨ। ਜਿਵੇਂ-

ਜਲਮ ਦਿੱਤਾ ਮਾਈ ਬਾਪ ਨੇ,
ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਕਰਤਾਰ।
ਭੋਨ ਰੋਨਾ ਦੀ ਦੋਸਤੀ,
ਖੁਰੀਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਤ।
ਮੁਸਾ ਭੱਜਾ ਮੌਤ ਤੋਂ,
ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਮੌਤ ਖੜੀ।
ਪੁੱਛ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਮਾਮਲੇ,
ਨਿਹੇ ਨਾ ਲੋਗਦੇ ਜੋਗ।
ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਸੁਖਾਲੀਆਂ,
ਅੱਖੋਂ ਪਾਲਣੇ ਬੋਲ।
ਜਿਉਂ ਮੱਕਾ ਲੱਭਾ ਕਾਜੀਆਂ,
ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਾ ਤੂੰ।

ਪੀਲੂ ਆਖੇ ਸ਼ਾਇਰਾ,
ਕਿਤ ਵਲ ਗਿਆ ਜਹਾਨ,
ਬਹਿ ਬਹਿ ਗਈਆਂ ਮਜਲਸਾਂ,
ਲਗ ਲਗ ਗਏ ਦੀਵਾਨ।

ਕਿੱਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਇਕ ਮਹਾਨ
ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਭਗਤ ਪੀਲੂ ਦਾ ਨਾਮ,
ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ
ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। *

ਮਹਾਨ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਚੰਟੀ ਦੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਮਤ ਦੇ ਸੋਢੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ 1538 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਉਸਮਾਨ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਉਸਮਾਨ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਾਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਮਾਨ ਨੇ ਜ਼ਲਾਹੇ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਕੱਲਾਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਉਪਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਚਨਿਓਟ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਬਹਿਲਲ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਕਠਨ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਲੋਕਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਜਕੜਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦਿਲ ਲਈ ਸ਼ਰਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹੁਣ ਕੜੀਆਂ ਜੋਜੀਰਾਂ ਜਾਪਣ ਲਗ

ਪਈਆਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤਕ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਪਰਡੰਡੀ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮੰਜਲੋ-ਮਕਸੂਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ

ਲੱੜਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਅਸਲੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ ਉਹ ਪੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਚੋਂ ਸਨ ਜੋ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਸਹੀ ਤਫ਼ਸੀਰ (ਵਿਆਖਿਆ) ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਇਕ ਆਯਤ ਦਾ ਉਸਦੇ ਮਨ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ, ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂਤ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲੇ ਗੇਰੂ ਰੰਗ ਦੇ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰੀ ਉਮਰ ਇਸੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕੀਂ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੋਂ ਲਾਲ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਕਲੰਦਰ ਫਕੀਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਸਾਫ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਹਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਲਾਂਘ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਮੁਖ ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਹੁਣ ਭੋਗ, ਪੋਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ਵੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਗਲੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤੀ ਦੀ ਲੋਰ 'ਚ ਆਕੇ ਨੱਚਦਾ ਗਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਮਲਾਮਤੀ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਲਾਮਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਫਿਟਕਾਰ। ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਖੁਠੇ ਵਿਖਾਵਿਆਂ, ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਮਲਾਮਤੀ ਸੂਫੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਤ, ਨਾਮਣਾ ਵਿਕਾਰੀ ਸੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਭਿਆਨ ਤਕੱਬਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਮਲੰਗ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਸੁਲਤਾਨਾਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਫੋਕੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਨ। ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ। ਬਲਕਿ ਨਿਪੜਕ ਨਿਸੰਗ ਅਪਣੀ ਮੰਜਲ ਵਲ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਲਾਮਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ

ਤੋਂ ਟੁੱਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਅਪਣੀ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਚੁਨਾਚਿ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਤੇ ਟੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਰਸਤਾ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਲਾਤਰ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਲੰਗ ਸੀ। ਅਪਣੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਬੁਲੇਸ਼ਾਹ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਸੂਫੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਤੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਖਾਵੇ ਤੋਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਕਤਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੀ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੀ ਮੰਜਲ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਖੁਦਾ ਦੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਵਸਲ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸੂਫੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਜਲੋ-ਮਕਸੂਦ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇਕ ਰਾਹ ਹੈ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੂਫੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਇਹੀ ਇਸ਼ਕ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਤਬਰੇਜ਼ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁਰੀਦ ਜਲਾਲ-ਉਦੀਨ ਰੂਮੀ (ਮੇਲਾਨਾ ਰੂਮੀ) ਅਤੇ ਸਰਮਦ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਿਬੂਬ ਅਭੈ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਬਲੋ ਜ਼ਿਕਰ ਹਨ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਰੂਹਾਨੀ ਪਰੇਮ, ਮਾਧੋਂ ਲਾਲ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਧੋਂ ਲਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਵੱਸਦੇ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜਾਤ ਬਰਮਾਣ ਸੀ। ਇਹ ਲੜਕਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਸਭੋਂ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਝੁਕਾਅ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣਨ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਗੰਧਰੀਆਂ ਤੇ ਮਜਲਿਸਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਵਖਿਆਣਾਂ ਨੂੰ ਡਾਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ। ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸਭੋਲਤਾ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਐਸਾ ਖਿੱਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਜੁਦਾ ਰਹਿਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਰੱਪਕ ਹੋਕੇ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਮਹਿਬੂਬ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਈ-ਦਵੇਤ ਖਤਮ ਹੋਕੇ, ਆਸ਼ਿਕ ਮਾਸ਼ੂਕ ਤੇ ਰੱਬ, ਇਕੋ ਜਾਤ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਐਸਾ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ, ਭਗਤੀ ਸੰਤ ਸਿਧਾਂਤ, ਜੋਗ ਤੇ ਸੁਫੀਅਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਇਸ਼ਕ-ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾ ਚੁੜੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਇਲਾਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਬ ਦਿਲਕਸ਼ੀ ਤੇ ਵਜ਼ਦਾਨਾ ਕੈਫੀਅਤ ਹੈ, ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਵੇਗ ਤੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੋਜ-ਤੜਪ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਪਣੀ ਰੇਗਣ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਰੇਗ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਲਾਮ ਮਸਤੀ ਤੇ ਸਰੂਰ ਦਾ ਛਲਕਦਾ ਜਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਰਸ਼ੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦਾ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜਵਾਹਰ ਪਾਰੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

ਮਾਹੀ ਮਾਹੀ ਕੂਕਦੀ

ਮੈਂ ਆਪੇ ਰਾਬਣ ਹੋਈ।

ਰਾਬਣ ਰਾਬਣ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਆਖੇ

ਹੀਰ ਨਾ ਆਖੇ ਕੋਈ।

ਜਿਸ ਸ਼ਹੂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੂਦਦੀ ਵਤਾਂ

ਦੂਦ ਲਧਾ ਸ਼ਹੂ ਸੋਈ।

ਮਿਤਰਾਂ ਦੀ ਮਿਜ਼ਮਾਨੀ ਖਾਤਰ

ਦਿਲ ਦਾ ਲਹੂ ਛਾਣੀ ਦਾ।

ਕੱਚ ਕਲੋਜਾ ਕੀਤਮ ਬੇਰੇ

ਸੋ ਭੀ ਲਾਇਕ ਨਾਹੀਂ ਤੇਰੇ

ਹੋਰ ਤਉਫੀਕ ਨਾਹੀਂ ਕਿਛੁ ਮੇਰੇ

ਪੀਓ ਕਟੋਰਾ ਪਾਣੀ ਦਾ।

ਮਿਤਰਾਂ ਲਿਖ ਕਿਤਾਬਤ ਭੇਜੀ

ਲੱਗਾ ਬਾਣ, ਫਿਰਾਂ ਤੜਫੋਂਦੀ

ਤਨ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਰਹੀ ਨ ਮੂਲੇ

ਰੋ ਰੋ ਹਰਫ ਪਛਾਣੀ ਦਾ।

ਮਾਏਂ ਨੀ ਮੈਂ ਕੈਨੂੰ ਆਖਾਂ

ਦਰਦ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਹਾਲ।

ਹੁੰਆਂ ਧੁਪੇ ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵਾਲਾ

ਜਾਂ ਫੇਲਾਂ ਤਾਂ ਲਾਲ।

ਸੁਲਾਂ ਮਾਰ ਦੀਵਾਨੀ ਕੀਤੀ

ਬਿਰਹੁ ਪਇਆ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ।

ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਸੁਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ

ਆਹੀਂ ਦਾ ਬਾਲਣ ਬਾਲ।

ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ ਫਿਰਾਂ ਦੂਦਦੀ

ਅਜੇ ਨ ਪਾਇਓ ਲਾਲ।

ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ

ਸ਼ਹੂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬੀਵਾਂ ਨਿਹਾਲ।

ਪਿਆਰੇ ਬਿਨ ਰਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਵੱਡੀਆਂ।

ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ, ਮੈਂ ਜੁਗਿਆਣੀ
ਕਮਲੀ ਕਰ ਕਰ ਛੱਡੀਆਂ।
ਮਾਸ ਝਰੇ ਝਰਿ ਪਿਜਰ ਹੋਇਆ
ਕਰਕਨ ਲੱਗੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ।
ਮੈਂ ਇਆਣੀ ਨਹੂੰ ਕੀ ਜਾਣਾ
ਬਿਰਹੁ ਤਨਾਵਾਂ ਗੱਡੀਆਂ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਫੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਿਰਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਮਾਹੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਕੂਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕੂਕ ਵਿਚ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਲਾਪ ਵਿਚ ਤੜਪ ਤੇ ਸੋਜ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਸ਼ਿਦਤ ਤੇ ਵੇਗ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੀ ਪਾਣ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੁਰ-ਤਾਸੀਰ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕਿਸ਼ਮਾ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਿਰਹਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ 'ਚ ਢਾਲ ਕੇ ਕੁੰਦਨ ਬਣਾ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਾਫੀਆਂ ਵੇਖੀਏ-

ਮੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਗੀ ਹਾਂ,

ਭੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇਰੀ ਬੰਦੀ ਹਾਂ।

ਗਹਿਲਾ ਲੋਕ ਜਾਣੇ ਦੀਵਾਨੀ,

ਮੈਂ ਰੇਗ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੇਗੀ ਹਾਂ।

ਸਾਜਨ ਮੇਰਾ ਅੱਖੀਂ ਵਿਚ ਵਸਦਾ

ਮੈਂ ਗਲੀਏਂ ਫਿਰਾਂ ਨਿਸੰਗੀ ਹਾਂ।

ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ

ਮੈਂ ਵਰ ਚੰਗੇ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਵਾਰੀਆਂ ਵੇ,

ਵਾਰੀਆਂ ਵੇ, ਵਾਰ ਡਾਰੀਆਂ ਵੇ।

ਚੁਪ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਦੇਵਣ ਤਾਅਨੇ,

ਜਾਂ ਬੋਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਵੇ।

ਇਕਨਾਂ ਖੰਨੀ ਨੂੰ ਤਰਸਾਵੇ,

ਇਕ ਵੰਡਿ ਵੰਡਿ ਦੇਂਦੇ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵੇ।

ਇਕਨਾਂ ਢੋਲ ਕਲਾਵੇ ਨੀ ਸਈਓ

ਇਕ ਕੰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਝੁ ਵਿਦਾਰੀਆਂ ਵੇ।

ਅਉਗੁਣਆਰੀ ਨੂੰ ਕੇ ਗੁਣ ਨਾਹੀਂ,

ਨਿਤ ਉਠ ਕਰਦੀ ਜ਼ਾਰੀਆਂ ਵੇ

ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ

ਫਜ਼ਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਠਾਰੀਆਂ ਵੇ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਕੇਵਲ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਜਾਤ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਿਨ ਜਿਹੜੇ ਇਨਸਾਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ 'ਚ ਫਸੇਕੇ, ਚੰਗੇ ਅਮਲ ਕਮਾਣਾ ਭੁੱਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਣੀ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਕਿਆ ਕੀਤਾ ਏਥੇ ਆਇਕੈ,

ਕਿਆ ਕਰਸੋਂ ਉਥੇ ਜਾਇਕੈ।

ਨਾ ਤੋਂ ਪਿੰਜਣ ਪਿੰਜਿਆ
ਨਾ ਲੀਤੋ ਸੂਤ ਕਤਾਇ ਕੈ।
ਨਾ ਤੋਂ ਚਰਖਾ ਫੇਰਿਆ
ਨਾ ਤੋਂ ਸੂਤ ਅਟੇਰਿਆ
ਨਾ ਲੀਤੋ ਤਾਣੀ ਤਣਾਇ ਕੈ।
ਨਾ ਤੋਂ ਵੇਲ ਪੰਜਾਇਆ
ਨਾ ਤੋਂ ਪੱਛੀ ਪਾਇਆ
ਨਾ ਲੀਤੋ ਦਾਜ ਰੰਗਾਇ ਕੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣ, ਵਾਲੇ
ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਵੇ ਕੀ ਆਕੜ ਆਕੜ ਚਲਣਾ।
ਖਾਏ ਖੁਰਾਕਾਂ ਤੇ ਪਹਿਨ ਪੁਸ਼ਾਕਤ
ਕੀ ਜਮ ਦਾ ਬਕਰਾ ਪਲਣਾ।
ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਹੱਥ ਮਿਲਕੂ ਤੁਸਾਡੀ
ਕਿਉਂ ਜੂਹ ਪਰਾਈ ਮਲਣਾ।
ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ
ਅੰਤ ਖਾਕ ਵਿਚ ਰਲਣਾ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ, ਕਾਮ, ਕਰੋਧ,
ਭੈ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਰੋੜਾ ਬਣੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ
ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਕੇ ਨਵਸ ਅਮਾਰਾ ਨੂੰ
ਜਿੱਤਕੇ, ਇਲਾਹੀ ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਵਸਲ ਨਸੀਬ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ
ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ-
ਪੰਜ ਸਖੀਆਂ ਇੱਕੋ ਜੇਹੀਆਂ
ਹੁਕਮ ਸਿੱਜੇਗਾ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।
ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਧਾਗਾ ਪਾਏ
ਸਾ ਸਭਰਾਈ ਕੰਤੁ ਗੋਬਾਏ।
ਜਾਂ
ਪੰਜਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਇਓਂ
ਕੋਹਾ ਦੋਸ ਮੁਹਾਣੇ ਨੂੰ।

ਆਦਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਰੂਪੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫਰ
ਨਿਆਈਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਸ ਸਰਾਂ
ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਇਥੇ
ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਉਸਦੇ ਅਮਲ
ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੁਇ ਚਾਰ ਦਿਹਾੜੇ
ਦੇਖਦਿਆਂ ਲਦ ਜਾਣਾ।
ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆਂ ਮਾਲ ਖਜ਼ੀਨਾ
ਸਿੰਗ ਨਾ ਕੋਈ ਲੈ ਜਾਣਾ।
ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ
ਨਾਲ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਣਾ।
ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ
ਬਾਕੀ ਨਾਮ ਸਾਈਂ ਦਾ ਰਹਿਦਾ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਘੁਲ
ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ
ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਰੁੱਤਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਪੈਲੀਆਂ, ਖੇਤਾਂ
ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਗਲੀਆਂ ਉਘੜ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ
ਨਮੂਨੇ-

ਰਾਤ ਅੰਧੇਰੀ ਬੱਦਲ ਕਣੀਆਂ
ਬਾਝ ਵਕੀਲਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣੀਆਂ।
ਕਾਲੇ ਹਰਨਾਂ ਚਰ ਗਿਉ
ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਬੰਨੇ।

ਨੈਂ ਭੀ ਝੁੰਘੀ, ਤੁਲਾ ਪੁਰਾਣਾ
ਮਉਲਾ ਪਾਕੂ ਲੰਘਾਵੇ।
ਅਉਖੀ ਘਾਟੀ, ਬਿਖੜਾ ਪੈਂਡਾ
ਰਾਹ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ।
ਉਛਲ ਨਦੀਆਂ ਤਾਰੂ ਹੋਈਆਂ
ਵਿਚ ਬਰੋਤਾ ਕੋਹਾ।
ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਚੰਬਾ ਮਰੂਆ
ਮੈਂ ਭੀ ਇਕ ਗੰਧੂਲੀ।
ਰਾਤੀਂ ਦਿਹਾਂ ਫਿਰਾਂ ਵਿਚਿ ਝੱਲ ਦੇ
ਪੁੜਨ ਬੰਬੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ-
ਵੱਡੇ ਉਚੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਿਓ
ਗੋਰ ਨਿਮਾਣੀ ਘਰ ਵੇ।
ਲਖਿ ਕਰੋੜ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਚੁੜਿਆ
ਸੋ ਭੀ ਝੂਰੀ ਝੂਰੀ।
ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੱਟੁ ਰਪਹਿਰੀ ਛੱਜੇ
ਹਰ ਬਿਨ ਜਾਣ ਮਸਾਣ।
ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਉਪਰਿ ਹੋਗ ਨਬੋੜਾ
ਕਿਆ ਸੂਫੀ ਕਿਆ ਭੰਗੀ।
ਜਿਸ ਨਗਰੀ ਠਾਕੁਰ ਜਸ ਨਾਹੀਂ
ਸੋ ਕਾਕਰ ਕੁਕਰ ਬਸਤੀ ਹੈ।
ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਰਹਣ ਨ ਪਾਵੈ
ਕਿਆ ਮੀਰ ਮਲਕੂ ਉਮਰਾਉ ਹੈ।
ਰਾਹ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਸੂਈ ਦਾ ਨੱਕਾ
ਤਾਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਾਵੇਂ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੋਂਦਰੀ ਮਾਝੀ ਬੋਲੀ
(ਲਾਹੌਰੀ) ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਾ
ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ
ਪਹਿਲਾ ਟਕਸਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੂਪ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ
ਬੋਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੁਲ੍ਹੇ
ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨੱਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆ।
ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ, ਸਰਲਤਾ,
ਨਵੀਨਤਾ, ਸੰਜਮ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ
ਠੋਠਤਾ ਦੀ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਸਦੇ
ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਵਾਦਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ
ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਇਕ ਬੁਲੰਦ-ਪਾਏ ਦਾ ਸਰ-ਸੁਰਾ ਸੂਫੀ
ਸੰਤ ਸੀ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ
ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬਾਲਾਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ
ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਤੇ ਚੰਗੇ
ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਜਾਤ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ, ਉਹ
ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕੰਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ
ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਕਰਦਾ
ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੋਲੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ
ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ
ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ
ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ
ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਛੱਜੂ ਭਗਤ,
ਪੀਲੂ ਭਗਤ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ
ਲਈ ਆਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ
ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ—
ਬੁੱਧ ਵੇ ਅੜਿਆ, ਬੁੱਧ ਵੇ ਅੜਿਆ
ਬੋਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਵੇ ਅੜਿਆ।
ਸੱਜਣਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਾ ਨਾਹੀਂ
ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਇਕੋ ਸਾਈਂ।
ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਈ,
ਇਕੋ ਦਿਲਬਰ ਸਭ ਘਟ ਰਵਿਆ,
ਦੂਜੀ ਨਹੀਂ ਕਦਾਈ।
ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ,
ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋਂ ਬਲਿਹਾਰੀ।

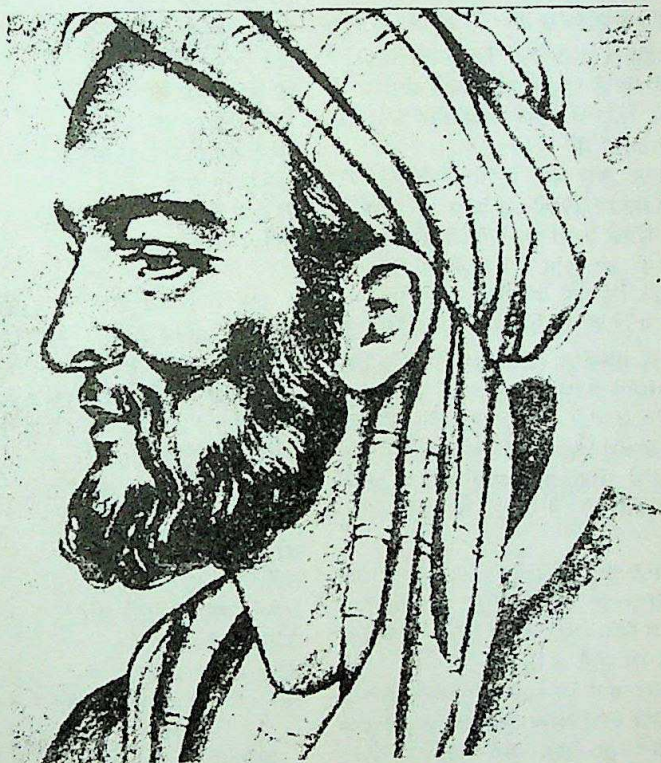
ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਭਗਤੀ
ਭਾਵ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਾ
ਚੜ੍ਹਾਇਆ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, 1599 ਈ: ਨੂੰ ਰਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ
ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਛੇਤੀ
ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਾਧੋ ਲਾਲ ਦਾ
ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਧੋ ਲਾਲ ਨੇ ਸ਼ਾਹ
ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਇਸ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਸਾਬਤ ਕਰ
ਦਿਖਾਇਆ—

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਵਣ
ਜੋ ਮਰਨ ਮਿਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ।

ਮਾਧੋ ਲਾਲ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਦੇ
ਨੇੜੇ, ਬਾਗਬਾਨ ਪੁਰੇ (ਲਾਹੌਰ) ਦੀ ਉੱਤਰੀ ਤਰਫ਼ ਹੈ।
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।
ਜਿਸਨੂੰ 'ਮੇਲਾ-ਚਰਾਗਾਂ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੇਲੇ
ਵਿਚ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ, ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਵਿਚ ਹੁਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕੀਂ ਮੰਨਤਾਂ
ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ
ਦੀਵੇ ਬਾਲਕੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਨਾਣ ਲਈ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ
ਨਵੀਂ ਕਿਰਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ

ਪੰ ਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਭਗਤੀ-ਮਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਵੇਦ ਉਚਰੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਪਣੀ ਅਮਰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ।

ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਨੂੰ, ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਅਤੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ-ਧਰਮੀ ਦੀਆਂ ਜਕੜ-ਬੰਦੀਆਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਖੁਲੀ ਫਜ਼ਾ ਵਿਚ ਮਾਹ ਲੱਟ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਸੂਫੀਵਾਦ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਹਨ ਲੰਕਿਨ ਉਸਦਾ ਫਲਸਫਾ ਵੇਦਾਂਤ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੁਲੇਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਪਲਟਵਾਰਾਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਰਾਹੀਂ, ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ (ਖੁਦਾ) ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੋਢੀ, ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀਕਾਵਿ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਰਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਲੋਮੀ ਉਮਰ ਭੋਰਕੇ 1266 ਈ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪਦਾ ਮਜ਼ਹਬ ਪਾਕਪਟਣ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਸਿਰਮੌਰ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਰਮ ਅਤੇ ਵਹਦਤ ਦੇ ਜਾਮ ਵੇਖੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਵਾਣ, ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ਰਕੋਟ, ਜ਼ਿਲਾ ਭੋਗ ਵਿਚ, 1629 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਜ਼ੀਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਸਤੀ ਕੁਦਸ-ਸਰਾ ਸੀ। ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹੂ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਚਪਣ 'ਚ ਹੀ ਆਪਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਨੂਰ ਵੱਸਦਾ ਸੀ।

ਬਾਹੂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾਕੇ, ਹਜ਼ਰਤ ਬਹਾ ਉਲ-ਹੱਕ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਚਿੱਲਾ ਕਮਾਇਆ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਥੀਬ ਉਲ-ਕਾਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਧਾਰਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਕੇ, ਸੱਯਦ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਬਣਾਇਆ, ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦੀ ਮੌਤ, 1690 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਪਿੰਡ ਕਹਿਰਗਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਭੋਗ ਤੋਂ ਤੀਹ ਕਹ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ।

ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਸਮਾ, ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਕੇ, ਨੌਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਮਾ ਮੁਹਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਬੜੇ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਲ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਆਪ ਨੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਇੱਕ-ਸੌ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪ ਸੀ ਹਰਫੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਸੀ-ਹਰਫੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖ਼ਬਾਰ

ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ, ਅਪਣੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ-ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਪੱਗਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹੂ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਸਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚੰਦਾ ਤਬਕਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਦਿਲ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਿਰਮ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਹੂ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਦਿਲ ਦਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਡੁਬਾ,
ਕੌਣ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਣੇ,
ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਝੇ,
ਵਿੱਖੋਂ ਵੇਖ ਮੁਹਾਣੇ,
ਚੰਦਾਂ ਤਬਕ ਦਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਤੇਬੂ ਵਾਂਗੂ ਤਾਣੇ,
ਜੇ ਕੋਈ ਦਿਲ ਦਾ ਮਹਿਰਮ ਬਾਹੂ,
ਸੋਈ ਰੱਬ ਸਿਜਾਣੇ।

ਬਾਹੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਲਮਾਂ, ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੋਸ਼ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਲਮਾ ਸੂਫੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ, ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਪੁਚਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬਾਹੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਕਾਫ ਕਲਮੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਨ੍ਹਾਤੀ-ਧੋਤੀ,
ਕਲਮੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੂ,
ਕਲਮੇ ਮੇਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਨਾਜ਼ਾ,
ਕਲਮੇ ਗੋਰ ਸੁਹਾਈ ਹੂ,
ਕਲਮੇ ਨਾਲ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਜਾਣਾ,
ਕਲਮਾ ਕਰੇ ਸਫਾਈ ਹੂ,
ਮੁੜਨ ਮੁਹਾਲ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹੂ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬ ਆ ਬੁਲਾਈ ਹੂ।

ਬਾਹੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਮੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਕਲਮੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ, ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਚੰਦਾਂ ਤਬਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨੂਰ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ, ਤੱਸਵੱਫ ਵਿਚ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਹੂ ਪੀਰ ਦੇ ਕਦਮੀਂ ਢੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਦਕਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਇਸ਼ਕ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਲਿਸਿਆਂ ਜਾਤਾ,
ਕਰ ਕਰ ਆਵੇ ਧਾਈ ਹੂ,
ਜਿੱਤ ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦਸੀਵੇ,
ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਕਾਈ ਹੂ,
ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਾਮਲ ਐਸਾ ਮਿਲਿਆ,
ਜਿਸ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਕੀ ਲਾਈ ਹੂ,
ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਮੁਰਸ਼ਦ ਤੋਂ ਬਾਹੂ,
ਜਿਸ ਦਾਸਿਆ ਭੇਤ ਅਲਾਹੀ ਹੂ।

ਅਲਾਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ,
ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਉੱਠਦਾ
ਹੈ, ਦਿਨ ਦਾ ਚੈਨ ਤੋਂ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਹਾ, ਸੂਫੀ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ
ਬਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ
ਮਾਹੀ ਦਾ ਵਸਲ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹੂ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਇਸ਼ਕ ਮਾਹੀ ਦੇ ਲਾਈਆਂ ਅੱਗੀਂ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਕੌਣ ਬੁਝਾਵੇ ਹੂ,
ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ ਜਾਤ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕੇਹੀ,
ਜਿਹੜਾ ਦਰ ਦਰ ਜਾ ਝੁਕਾਵੇ ਹੂ,
ਨਾ ਖੁਦ ਸੌਂਵੇ, ਨਾ ਸੌਂਵਣ ਦੇਵੇ,
ਹੱਥੋਂ ਸੁਤਿਆ ਆਣ ਜਗਾਵੇ ਹੂ,
ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਹੂ,
ਜਿਹੜਾ ਵਿੱਛੜੇ ਯਾਰ ਮਿਲਾਵੇ ਹੂ।

ਬਾਹੂ, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ
ਰੱਖਦਾ, ਜੋ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਪੰਥਦੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਈ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬਿਤਾਣ ਨੂੰ ਪਰਮ-
ਧਰਮ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਬਾਹੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ਼ਕ
ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਅਵਲੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ
ਕੁਫਰ ਦਾ ਹੀ ਫਤਵਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਾਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ
ਬਾਹੂ ਕੇਵਲ ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਲਗਣ ਚੋਂ
ਨਿਕਲਕੇ ਬਾਹਰ ਖੁਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ ਵਿਚਰਨ
ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਵਸਾਲ ਨੂੰ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਈ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ
ਲਈ ਬਾਹੂ, ਪੱਖੰਡੀ ਮੁਲਾਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ
ਭੰਡਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਕੇ,
ਮਹਿਜ ਗਿਆਨ-ਵਿਵੇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਕਰਦੇ
ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਵਾਲੀ, ਜਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ
ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ
ਸਭ ਕੁਝ ਪੇਟ-ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਦਾ
ਬਹਾਨਾ ਹੈ। ਬਾਹੂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਪੇ-ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਹਾਵਜ਼ ਕਰਨ ਤੱਕਬਰ,
ਮੁੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਡਿਆਈ ਹੂ,
ਜਿੱਥੇ ਵੇਖਣ ਚੰਗਾ-ਚੌਖਾ,
ਓਥੇ ਪੜ੍ਹਨ ਕਲਾਮ ਸਵਾਈ ਹੂ,

ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਮੁਲਾਣੇ,
ਵਤਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚਾਈ ਹੂ,
ਦੋਹੀਂ ਜਹਾਨੀਂ ਮੁੱਠੇ ਬਾਹੂ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਧੀ ਵੇਚ ਕਮਾਈ ਹੂ।

ਬਾਹੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਫੀ ਦੀ ਨਮਾਜ਼, ਇਕ
ਅਜਿਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ
ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਸੂਫੀ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਾਂ ਕੋਈ ਹਰਫ ਹੈ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਬੁਲ੍ਹ ਹਿਲਾਵਣ ਦੀ ਲੋੜ
ਪਵੇ, ਸੂਫੀ ਸਦਾ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨੇਣਾਂ ਵਿਚ
ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪਰੋਖ ਦੀ ਖ਼ਮਾਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਹੀਂ ਤਾਂ
ਇਸ ਦੀ ਇੱਕੋ ਨਮਾਜ਼ ਹੀ ਕਿਅਾਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਤੱਕ
ਲੰਮੀ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੈ-

ਐਨ-ਆਸ਼ਕ ਪੜ੍ਹਨ ਨਮਾਜ਼ ਇਸ਼ਕ ਦੀ,
ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰਫ ਨਾ ਕੋਈ ਹੂ,
ਜੇਹਾ ਕੋਹਾ ਨੀਤ ਨਾ ਸਕੇ,
ਉੱਥੇ ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੀ ਢੋਈ, 2,
ਲੈਣ ਮਤਵਾਲੇ ਖੂਨ ਜਿਗਰ ਦਾ,
ਉੱਥੇ ਵਜ੍ਹਾ ਪਾਕ ਸਜ਼ਈ ਹੂ,
ਜੀਭ ਤੇ ਹੋਠਾਂ ਨਾ ਹਿਲਣ ਬਾਹੂ,
ਖਾਸ ਨਮਾਜ਼ੀ ਸੋਈ ਹੂ।

ਤਸਵੱਫ ਵਿਚ, ਰਹਿਬਾਨੀਅਤ ਅਥਵਾ
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਫੀ ਦਾ ਮਨ ਜੇ ਦੁਨੀਆਂ-ਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ,
ਲੱਜਤਾਂ ਤੇ ਸਦਾਦਾਂ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਰਹਿਵੇ। ਧਨ-
ਦੌਲਤ ਇੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹੇ,
ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਇਹ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਕ
(ਗੁਨਾਹਾਂ) ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਤਾਂਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਹੂ ਇਸ
ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਜਨ-ਹੈਜ਼-ਪਲੀਦੀ' ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਅਲਫ-ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਜਨ-ਹੈਜ਼-ਪਲੀਦੀ,
ਹਰਗਿਜ਼ ਪਾਕ ਨਾ ਬੀਵੇ ਹੂ,
ਜੇ ਫਕਰ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੁਨੀਆਂ ਹੋਵੇ,
ਲਾਹਨਤ ਉਸਦੇ ਜੀਵੇ ਹੂ,
ਹੁੱਥ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰੱਬ ਥੀਂ ਤੋੜੇ,
ਵੇਲੇ ਫਕਰ ਕਚੀਵੇ ਹੂ,
ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਲਾਕਾ,
ਜੇ ਬਾਹੂ ਸੱਚ ਪੁਛੀਵੇਂ ਹੂ।

ਸੂਫੀ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ, ਇਕ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੁਝ
ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਕਾ-
ਘਰ, ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਨੂੰ ਸੋਹਰਾ-ਘਰ
ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਰੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕ
ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਪੁੰਜੀ ਦਾ ਦਾਜ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਚੰਗੇ
ਆਲ ਕਮਾਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਅਗਿਆਨ

ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਧੇਰੇ ਨੂੰ
ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੀਵਾ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਾਂਹੀ
ਤਾਂ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ
ਲਈ ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ, ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗਿਆਨ
ਦਾ ਬੀਜ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮਹਿਕ ਕਸਤੂਰੀ
ਵਾਂਗ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਡਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਨ-ਮਨ ਮਸਤੀ
ਵਿਚ ਝੁਮ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਬਾਹੂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਇਸ ਬੀਜ
ਨੂੰ ਹੀ ਚੰਬੇ ਦੀ ਬੂਟੀ ਆਖਿਆ ਹੈ-

ਅਲਫ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਚੰਬੇ ਦੀ ਬੂਟੀ,
ਮੁਰਸ਼ਦ ਮਨ ਵਿਚ ਲਾਈ ਹੂ,
ਨਵੀ ਅਸਥਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ,
ਹਰ ਜਗ੍ਹੇ ਹਰ ਜਾਈ ਹੂ,
ਅੰਦਰ ਬੂਟੀ ਮੁਸ਼ਕ ਮਚਾਇਆ,
ਜਾਂ ਫੁੱਲਣ ਪਰ ਆਈ ਹੂ,
ਜੀਵੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਾਮਲ ਬਾਹੂ,
ਜਿਸ ਇਹ ਬੂਟੀ ਲਾਈ ਹੂ,

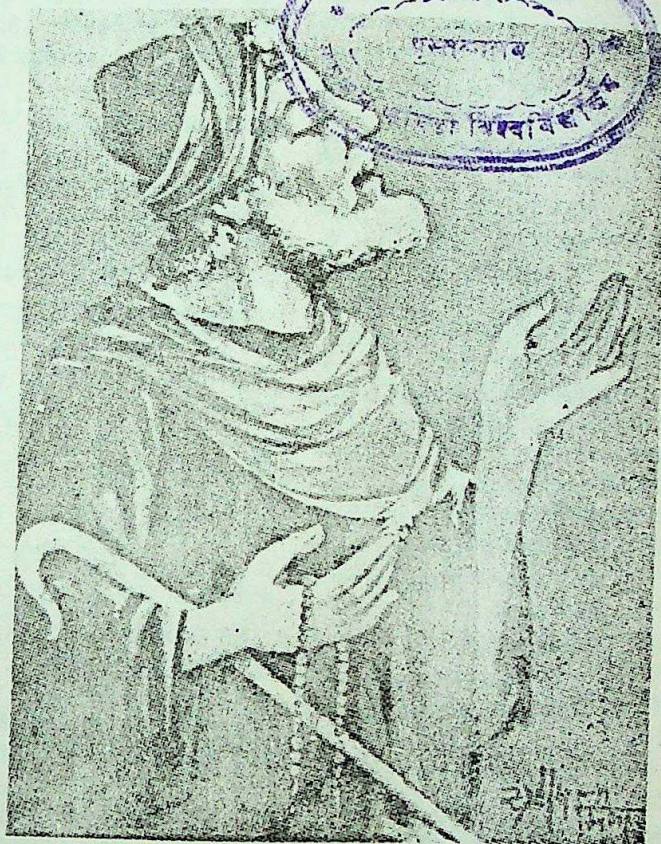
ਬਾਹੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲ ਫਕੀਰ ਉਹੀ ਹਨ,
ਜਿਹੜੇ ਅਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਫਨ੍ਹਾ

ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਫਕੀਰ ਫਨ੍ਹੇ ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਮਰ
ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਪਣਾ ਨਾਮ, ਅਪਣਾ
ਪੈਗਾਮ, ਅਪਣੇ ਅਮਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸਨੀ
ਵਿਖਾਣ ਲਈ ਛੱਡ ਚਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ
ਜਹਾਨ ਫਾਨੀ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਲੋਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਤੇ ਮੰਨਤਾਂ
ਮੰਨਦੇ, ਦੀਵੇ ਬਾਲਦੇ, ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ
ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹੂ-
“ਨਾਮ ਫਕੀਰ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹੂ,
ਕਬਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵੇ ਹੂ”
ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਸੇ-ਸਾਬਤ ਸਿਦਕ ਤੇ ਕਦਮ ਅਗਾਹਾਂ,
ਤਾਂਹੀ ਰੱਬ ਲਭੇਏ ਹੂ,
ਲੂੰ ਲੂੰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਅਲ੍ਹਾ ਦਾ,
ਹਰ ਦਮ ਪਿਆ ਪੜੀਵੇ ਹੂ,
ਜਾਹਰ ਬਾਤਨ ਅੰਨ ਇਆਨੀ,
ਹੂ ਹੂ ਪਿਆ ਦਸੀਵੇ ਹੂ,
ਨਾਮ ਫਕੀਰ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹੂ,
ਕਬਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵੇ ਹੂ।

8636

ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੁਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹ

ਉਸਦਾ ਸੁਰੀ ਨਾਮ ਅਬਦੁਲਾ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ
ਜਾਕੇ ਉਹ ਸਾਈ ਬੁਲੇ ਸਾਹ, ਸੱਯਦ ਬੁਲੇ ਸਾਹ, ਬਾਬਾ
ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ।
ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ
ਸ਼ਹਿਰ ਕਸੂਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਾਡੇਕੇ ਨਾਮੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ
1680 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਉਸਦਾ ਜਨਮ
ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਮਸਹੂਰ ਪਿੰਡ ਉਚ
ਹੀਲਾਨੀਆ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਿ

ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਪਾਡੇਕੇ ਜਾਕੇ ਵਸ ਗਏ
ਸਨ।

ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸੱਯਦ ਮੁਹਿੰਮਦ, ਜਾਂ ਮੀਆਂ
ਮੁਹਿੰਮਦ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੀ, ਜੋ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਣ
ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੌਕ ਦਿਲ ਤੇ ਪੂਰੂ
ਭਗਤ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਬੁਲੇ ਦੇ ਬਚਪਣ ਤੋਂ
ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਪਿਆ।

ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਬਚਪਣ ਤੋਂ ਹੀ ਫਕੀਰੀ ਸੁਭਾ ਤੇ ਸੂਫੀ

ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਆਣਾ ਹੁੰਦਾ
ਡੇਰਰ ਚਾਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੁਢਲੀ
ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ
ਉਹ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਸੂਰ
ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਸੂਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ
ਮਜ਼ਹਬੀ (ਦੀਨੀ) ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।
ਉਹ ਕਸੂਰ ਜਾਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਗੁਲਾਮ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਦਾ ਚੇਲਾ
ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ।
ਕਸੂਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ
ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ
ਉਹਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ
ਮੁਹਾਰਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਖਿੱਚ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ
ਦੀਆਂ ਮੁਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰ੍ਣ ਦੀ ਭਾਲ ਵਲ ਸੋਝਿਆ ਤੇ ਉਹ
ਰੱਬ ਦਾ ਖੋਜੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ
ਭਾਲ ਹੋਈ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਉਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੀਰ
ਅਨਾਇਤ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਧਾਰਿਆ। ਅਨਾਇਤ
ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਅਰਾਈਂ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੰਗੇ
ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਪੀਰਾਂ 'ਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੁਲ੍ਹਾ ਅਨਾਇਤ ਨੂੰ
ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੰਢਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤ
ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਗੰਢਿਆਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ
ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਟਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ
ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ
ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਅਨਾਇਤ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪਨੀਰੀ
ਦਾ ਇਕ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਲਗਾਇਆਂ ਉਹਨੂੰ
ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ-

ਬੁਲ੍ਹਿਆ ਰੱਬ ਦੀ ਕੀ ਪਾਉਣਾ,
ਏਧਰੋਂ ਪੁਟਣਾ ਤੇ ਏਧਰ ਲਾਉਣਾ।

(ਭਾਵ-ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰ੍ਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ
ਦੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਟਾਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਲਾਉਣ ਦੀ
ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ)।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ
ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ
ਵਲੋਂ ਹਟਾਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ
ਜਾਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਵਿਚ ਅਥਾਹ
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਅਪਣੀ
ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਰੂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਬੁਲ੍ਹਾ
ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਮੇਰਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤ
ਉਹ ਲੰਘਾਇ ਪਾਰ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਚ ਕਮੀਨੀ
ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤ ਤਾਰੀ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ
ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਅਨਾਇਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਲੰਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ
ਅਨਾਇਤ ਦੇ ਤਰਾਨੇ ਗਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਬੁਲ੍ਹਾ
ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਯਦ ਘਰਾਨੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ ਇਸ
ਲਈ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਮਾਕਾਂ ਨੂੰ
ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ ਕਿ ਉਹ ਨੀਵੀਂ
ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਰਾਈਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਬਣਾਵੇ। ਇਸ
ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੁਲ੍ਹਾ-ਅਪਣੀਆਂ ਕਾਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵੇਂ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵਣ ਆਈਆਂ
ਭੋਟਾਂ ਤੇ ਭਰਜਾਈਆਂ,
ਅਲਨਬੀ ਅੱਲਾਦ ਅਲੀ ਦੀ ਬੁਲ੍ਹਿਆ
ਝੂੰ ਕੀ ਲੀਕਾਂ ਲਾਈਆਂ।
ਮੰਨ ਲੈ ਬੁਲ੍ਹਿਆ ਸਾਡਾ ਕਹਿਣਾਂ,
ਛੱਡ ਦੇ ਪੱਲਾ ਰਾਈਆਂ।

ਪਰ ਬੁਲ੍ਹਾ ਅਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਪੁੱਤ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਰੱਬੀ
ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਝੁੱਲਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
ਅਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਰੱਖਿਆ
ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਯਦ ਆਖੇ
ਦੱਜ਼ਖ ਮਿਲਣ ਸਜਾਈਆਂ।
ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਰਾਈਂ ਆਖੇ
ਬਹਿਸਤੀ ਪੀਘਾਂ ਪਾਈਆਂ।
ਜੇ ਤੂੰ ਲੱਤੋਂ ਬਾਗ ਬਹਾਰਾਂ
ਤਾਲਬ ਹੋ ਜਾ ਰਾਈਆਂ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਦਾ ਮਸਤੀ 'ਚ ਆਕੇ ਨੱਚਣ-ਗਾਉਣ ਦਾ
ਸ਼ੌਕ ਦੌਵਾਨਗੀ ਦੀ ਹਦ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ
ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਨਾਫਾਜ਼ਗੀ ਦਾ
ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੀਰ ਨੇ ਇਸੇ ਨਾਚ
ਗਾਣੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ
ਦਿੱਤਾ। ਬੁਲ੍ਹਾ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਨ ਹਾਲ ਫਿਰਦਾ
ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਤਦਬੀਰ ਸੁਝੀ। ਜਿਸ ਰਾਹ ਬੀ
ਉਹਦਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਲੰਘਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੇ
ਜਨਾਨੇ ਵਸਤਰ ਪਾਕੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿਗਾਰ ਲਾਕੇ ਉਸੇ ਚੌਕ
ਵਿਚ ਨੱਚਣ ਗਾਣ ਦਾ ਪਿੜ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ
ਭੀੜ ਜੁੜ ਗਈ। ਏਧਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਇਨਾਇਤ ਵੀ ਆਕੇ
ਉਥੇ ਆ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬੁਲ੍ਹਾ
ਇਹ ਗਾਣਾ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ-

ਬਹੁਤੀ ਵੇਂ ਤਬੀਬਾ ਮੈਂਡੀ ਜਿੰਦ ਗਈਆਂ
ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨਚਾਇਆ ਕਰ ਬੋਈਆਂ ਬੋਈਆਂ।

ਇਸਕ ਡੇਰਾ ਮੇਰੀ ਭਾਈਆਂ ਦੀ
 ਭਰਕੇ ਜਹਿਰ ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ,
 ਝੱਬਦੇ ਆਵੀਂ ਵੇ ਤਬੀਬਾ
 ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਮਰ ਗਈਆਂ
 ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨਚਾਇਆ ਕਰ ਬੱਈਆਂ ਬੱਈਆਂ।
 ਫੁਪ ਗਿਆ ਸੂਰਜ, ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਲਾਲੀ,
 ਹੁਵਾਂ ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਮੁੜ ਜੇ ਦੋਂ ਵਿਖਾਲੀ,
 ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ,
 ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾ ਗਈਆਂ,
 ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨਚਾਇਆ ਕਰ ਬੱਈਆਂ ਬੱਈਆਂ।

ਬੁੱਲਾ ਗੋੜੇ ਦੇ ਦੇੜੇ ਮਸਤੀ 'ਚ ਝੂਮ ਝੂਮ ਕੇ ਗਾ
 ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ "ਬੱਈਆਂ ਬੱਈਆਂ" ਬੋਲਾਂ ਤੇ
 ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ
 ਥਾਪ ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾਕੇ, ਕਮਰ ਲਚਕਾਕੇ
 ਡਾਦੇ ਨਖਰੇ ਤੇ ਅਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਝੂਮ ਝੂਮਕੇ ਨੱਚਣ
 ਲਗ ਪੈਂਦਾ। ਲੱਕੜੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੀਰ
 ਵੀ ਡਾਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੁੱਲਾ ਤਾੜ ਗਿਆ ਕਿ
 ਮੁਰਸਿਦ ਹੁਣ ਡਾਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਝੱਟ ਦੌੜਕੇ ਪੀਰ ਦੇ
 ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਦੌ ਪਿਆ। ਪੀਰ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹਨੂੰ
 ਜਨਾਨੀ ਹੀ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸਿਆਣ ਕੇ ਪੁੱਛਣ
 ਲੱਗਾ-

ਓਏ ਤੂੰ ਬੁੱਲਾ ਓਏ?

ਪੀਰ ਮੁਰਸਿਦ ਬੁੱਲਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਭੁੱਲਾ ਹਾਂ।

"ਬੁੱਲਾ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਕੇ ਪੀਰ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਚਿਮਟ
 ਗਿਆ। ਪੀਰ ਨੇ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁੱਲੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ
 ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਖਤਾ ਮਾਫ ਕਰਕੇ
 ਉਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ।

ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਿਹਾਇਤ
 ਸਾਦਾ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਾ
 ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਲਾ
 ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਇਨਸਾਨ! ਤੇਥੋਂ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਹੀ ਚੰਗੇ
 ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਤੰਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਵੀ ਅਪਣੇ ਮਾਲਕ
 ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ, ਉਸਦਾ ਦਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਉਹ
 ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਰਾਤੀ ਜਾਗੋ ਕਰੋ ਇਬਾਦਤ
 ਰਾਤੀ ਜਾਗਣ ਕੁੱਤੇ-ਤੋਥੋਂ ਉੱਤੇ।
 ਭਾਂਕਣ ਬੇਦ ਮੂਲ ਨਾ ਹੁੰਦੇ
 ਜਾ ਰੁੜੀ ਤੇ ਸੁੱਤੇ-ਤੋਥੋਂ ਉੱਤੇ।
 ਖਸਮ ਅਪਣੇ ਦਾ ਦਰ ਨਾ ਛੱਡਦੇ
 ਭਾਵੇਂ ਬੱਜਣ ਜੁੱਤੇ-ਤੋਥੋਂ ਉੱਤੇ।
 ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਕੋਈ ਰਖਤ ਵਿਰਾਜ ਲੈ
 ਨਹੀਂ ਤੇ ਬਾਜੀ ਲੈ ਗਏ ਕੁੱਤੇ
 -ਤੋਥੋਂ ਉੱਤੇ।

ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ...ਕਦਾਂ ਵਿਚ
 ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਕੱਤ ਕੁੜੇ ਨਾ ਵੱਤ ਕੁੜੇ।
 ਛਲੀ ਲਾਹ ਭੜੋਲੇ ਘੱਤ ਕੁੜੇ।
 ਵਿਚ ਗਫਲਤ ਜੇ ਤੂੰ ਦਿਨ ਜਾਲੇ,
 ਕੱਤ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਲਿਉ ਸੰਭਾਲੇ,
 ਬਾਝੋਂ ਗੁਣ ਸ਼ੁਹੁ ਅਪਣੇ ਨਾਲੇ,
 ਤੇਰੀ ਕਿਉਂਕਰ ਹੋਸੀ ਗੱਤ ਕੁੜੇ।
 ਕੱਤ ਕੁੜੇ ਨਾ ਵੱਤ ਕੁੜੇ।

ਜੇ ਦਾਜ ਵਿਹੂਣੀ ਜਾਵੇਂਗੀ,
 ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭਲੀ ਨਾ ਭਾਵੇਂਗੀ
 ਉਥੇ ਸ਼ੁਹੁ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਿਝਾਵੇਂਗੀ,
 ਕੁਝ ਲੈ ਫੱਕਰਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਕੁੜੇ,
 ਕੱਤ ਕੁੜੇ ਨਾ ਵੱਤ ਕੁੜੇ।
 ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਦਾਜ ਰੰਗਾਏ ਨੀ,
 ਉਹਨਾਂ ਸੂਹੇ ਸਾਲੂ ਪਾਏ ਨੀ
 ਤੂੰ ਪੈਰ ਉਲਟੇ ਕਿਉਂ ਚਾਏ ਨੀ,
 ਜਾ ਓਥੇ ਲੱਗੀ ਤੱਤ ਕੁੜੇ।
 ਕੱਤ ਕੁੜੇ ਨਾ ਵੱਤ ਕੁੜੇ।

ਜਿਵੇਂ ਘੁਮਿਆਰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਤੇ
 ਖਿਡੋਣੇ ਬਣਾਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ
 ਘੁਮਿਆਰ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਚੋਂ ਕਿਆ ਕਿਆ ਮਨਮੋਹਣੀਆ
 ਸੂਰਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਜਲਵਿਆ ਦਾ
 ਪਰਗਟਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਰਚਾ
 ਰੱਖੀ ਹੈ। ਬੁੱਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਮਾਟੀ ਕੁਦਮ ਕਰੋਂਦੀ ਯਾਰ।
 ਵਾਹ ਵਾਹ ਮਾਟੀ ਦੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ।
 (ਕਦਮ-ਟਪਣਾ, ਕੁੱਦਣਾ)

ਮਾਟੀ ਘੋੜਾ ਮਾਟੀ ਜੋੜਾ,
 ਮਾਟੀ ਦਾ ਅਸਵਾਰ
 ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਨੂੰ ਦੰਤਾਵੇ,
 ਮਾਟੀ ਦਾ ਖੜਕਾਰ।
 ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ,
 ਮਾਟੀ ਦੇ ਹਕਿਆਰ।
 ਜਿਸ ਮਾਟੀ ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਮਾਟੀ,
 ਜੋ ਮਾਟੀ ਹੋਕਾਰ।
 ਮਾਟੀ ਬਾਗ ਬਰੀਚਾ ਮਾਟੀ,
 ਮਾਟੀ ਦੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ
 ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਦੇਖਣ ਆਈ,
 ਮਾਟੀ ਦੀ ਏ ਬਹਾਰ।

ਬੁੱਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਛ ਨੂੰ ਪਾਂਉਣ ਲਈ, ਵੇਦ

ਇਕੋ ਹਰਫ ਪਕਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਹਰਫ ਹੈ ਪੁੰਮ
ਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ ਪੁੰਮ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ
ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁਲ੍ਹਾ ਤਾਂਹੀ ਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਇਕ ਅਲਫ ਪੜ੍ਹੋ ਛੁਟਕਾਰਾ ਏ।
ਇਕ ਅਲਫੋਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਏ,
ਫਿਰ ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਏ।
ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਬਾਝ ਸੁਮਾਰ ਹੋਏ,
ਇਕ ਅਲਫ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਨਿਆਰਾ ਏ।
ਇਕ ਅਲਫ ਪੜ੍ਹੋ ਛੁਟਕਾਰਾ ਏ।

ਬਣ ਹਾਫਜ਼ ਹਿਫਜ਼ ਕੁਰਾਨ ਕਰੋ,
ਪੜ੍ਹੋ ਪੜ੍ਹੋ ਕੇ ਸਾਫ ਜ਼ਬਾਨ ਕਰੋ,
ਫਿਰ ਨਿਆਮਤ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਕਰੋ,
ਮਨ ਫਿਰਦਾ ਜਿਉਂ ਹਲਕਾਰਾ ਏ।
ਇਕ ਅਲਫ ਪੜ੍ਹੋ ਛੁਟਕਾਰਾ ਏ।

ਜਾਂ

ਇਲਮੋ ਬਸ ਕਰੀ ਓ ਯਾਰ।
ਇਲਮ ਨਾ ਆਵੇ ਵਿਚ ਸੁਮਾਰ,
ਇਕੋ ਅਲਫ ਤੇਰੇ ਦਰਕਾਰ
ਜਾਂਦੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਇਤਬਾਰ,
ਇਲਮੋਂ ਬਸ ਕਰੀ ਓ ਯਾਰ।
ਪੜ੍ਹੋ ਪੜ੍ਹੋ ਇਲਮ ਲਗਾਵੇਂ ਢੇਰ।

ਕੁਰਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰ
ਗਿਰਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਅਣੇਰ
ਬਾਝੋਂ ਤਾਹਬਰ ਖਬਰ ਨਾ ਸਾਰ,
ਇਲਮੋਂ ਬਸ ਕਰੀ ਓ ਯਾਰ।

ਜਾਂ

ਸੁਰਾਂ ਕਹੇ ਚਲ ਪਾਸ ਮੁਲਾ ਦੇ
ਸਿਖ ਲੈ ਅਦਬ ਅਦਾਬ ਨੂੰ।
ਇਸ਼ਕ ਕਹੇ ਇਕ ਹਰਫ ਬਬਰਾ।
ਠੱਪ ਰਖ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ।

ਬੁਲ੍ਹਾ ਪੁੰਮ ਪੁੰਮ ਨੂੰ ਕਿਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ
ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਢਾਲਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਹਾਜੀ ਲੋਕ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ
ਅਸਾ ਜਾਣਾ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ।
ਜਿਤ ਵਲ ਯਾਰ, ਉਤੇ ਵਲ ਕਾਬਾ
ਭਾਵੇਂ ਵਲ ਕਿਤਾਬਾ ਚਾਰੇ।

ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਵਾਂ
ਮਨ ਵਿਚ ਕਰਾਂ ਦੁਆਈ।
ਮੈਂ ਤੇ ਰਾਂਝਾ ਇਕੋ ਹੋਈ
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਮਾਈ।

ਜਾਂ

ਰਾਂਝਾ ਰਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਨੀ।

ਸੱਦੇ ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਧੀਦੇ ਰਾਂਝਾ,
ਹੀਰ ਨਾ ਆਖੋ ਕੋਈ।
ਰਾਂਝਾ ਮੈਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਾਂਝੇ ਵਿਚ,
ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੋਈ।
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਪ ਹੈ,
ਅਪਣੀ ਆਪ ਕਰੇ ਦਿਲਜੋਈ।
ਰਾਂਝਾ ਰਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਨੀ
ਮੈਂ ਆਪੋ ਰਾਂਝਾ ਹੋਈ।

ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਕੋਈ ਆਗੀ ਸਾਗੀ ਦਾ
ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸ਼ਕ ਤਾਂ ਬਘੋਲਾ ਹੈ ਜੋ ਰੰਤ ਪੀਦਾ ਹੈ।
ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਆਸ਼ਕ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਦੁਖ, ਦਰਦ, ਤਸੀਹੇ
ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਲਗਤਾ ਇਸ਼ਕ ਅਵਲ ਦਾ,
ਅਵਲ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਅਜਲ ਦਾ।
ਵਿਚ ਕੜਾਹੀ ਤਲ ਤਲ ਪਾਵੇ,
ਤਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾ ਤਲਦਾ।
ਮੱਯਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਲ ਵਲ ਮਾਰੇ,
ਦਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਲਦਾ।
ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਚਿੰਗ ਕੱਖੀ ਹੈ,
ਨਿਤ ਸੂਲ ਕਲੋਜਾ ਸੂਲਦਾ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਚੋਂ ਉਸਦੇ ਸੂਫੀ ਦਿਲ
ਦਾ ਅਕਸ ਡੁਲ ਡੁਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ
ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੰਗ ਦਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਚਾਕ ਕਰਦਾ
ਹੋਇਆ ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਸਬਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ-
ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚ ਗੱਲ ਮੁਕਦੀ ਏ,
ਫੜ ਨੁਕਤਾ ਛੱਡ ਹਿਸਾਬਾਂ ਨੂੰ।
ਕਰ ਦੂਰ ਕੁਫਰ ਦਿਆਂ ਬਾਬਾਂ ਨੂੰ,
ਐਵੇਂ ਮੱਥਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਘਸਾਈ ਦਾ।
ਲੰਮਾ ਪੈ ਮਹਿਰਾਬ ਵਿਖਾਈ ਦਾ
ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸਮਝ ਨਾ ਲਿਆਈ ਦਾ
ਕਦੇ ਬਾਤ ਸੋਚੀ ਵੀ ਲੁਕਦੀ ਏ,
ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚ ਗਲ ਮੁਕਦੀ ਏ।

ਪੁੰਮ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ,
ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ-
ਵੇਦ ਕੁਰਾਨਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਪੜ੍ਹੋ ਬੰਦੇ
ਸਿਜਦੇ ਕਰਦਿਆਂ ਘਸ ਗਏ ਮੱਥੇ।
ਨਾ ਰੋਥ ਤੀਰਥ, ਨਾ ਰੋਥ ਮੱਕੇ
ਜਿਨ ਪਾਇਆ ਤਿਨ ਨੂਰ ਅਨਵਾਰ
ਉਮਰ ਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਸੀਤੀ
ਅੰਦਰ ਛਰਿਆ ਨਾਲ ਪਲੀਤੀ
ਕਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਾਹਦਤ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਵੱਧ ਵੱਧ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਿੱਚੋ ਤਾਣ ਤੇ ਕੜੀ

ਮਸਲਾਨ ਸਿਵਿਆ ਤੋਂ ਚਿਤਦੇ
ਹਿੰਦੁ ਦਿਤਦੇ ਗੰਗ।
ਦਵੇਂ ਏਸ ਦੇ ਵਿਚ ਮਰਦੇ
ਇਹੁ ਦੋਹਾ ਦੀ ਖੋਗ।
ਕਿਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਕਿਤੇ ਫਤਹ ਮੁਹੰਮਦ
ਇਹੁ ਕਵੀਸੀ ਸੋਗ।
ਮਿਟ ਗਿਆ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ
ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਕੁਝ ਹੋਗ।

ਇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਰਾ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾਤਾ
ਨਹੀਂ। ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਦਾ
ਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਫਰੀਦ ਇਹ ਕਹਿਦਾ ਹੈ ਕਿ-
ਉਨ ਫਰੀਦਾ ਉਜੂ ਸਾਜਿ
ਸੁਬਹ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਗਿ।

ਉਥੇ ਬੁਲੇ ਸਾਹ-ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਅਡੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਕਰ
ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਅਖਦਾ ਹੈ-
ਫੂਕ ਮੁਸੱਲਾ ਭੰਨ ਸੁਟ ਲੋਟਾ,
ਨਾ ਫੜ ਤਸਬੀ ਕਾਸਾ ਸੋਟਾ।
ਆਲਮ ਕਹਿਦਾ ਦੇ ਦੇ ਹੋਰਾ
ਤਰਕ ਹਲਾਲੋਂ ਖਾਹ ਮੁਰਦਾਰ
ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਨਵੀਓਂ ਲਵੀ ਬਹਾਰ।

ਬੁਲਾ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਖੰਡਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ
ਆਗੂਆ ਦੇ ਢੋਲ ਦੇ ਪੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲਦਾ ਹੈ-
ਧਰਮਸਾਲੇ ਪਤਵਾਈ ਰਹਿੰਦੇ
ਠਾਕਰ ਦੁਆਰੇ ਠੱਗ।
ਵਿਚ ਮਸੀਤੀ ਰਹਿਣ ਕੁੱਸਤੀ
ਆਸਕ ਰਹਿਣ ਅਲਗ।

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਮਤ ਦਾ ਮੱਢੀ ਬਾਬਾ
ਫਰੀਦ ਸਕਰਗੰਜ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸਮਾ 1173 ਈ: ਤੋਂ
1266 ਈ: ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਪਣੀ
ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਰਾ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਤੇ
ਚੱਲਣ ਤੇ ਸਰਾ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ
ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ
ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਸਾਇਰ ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ (1538-
1599 ਈ:) ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਿਦ ਸਿਵਾ ਨੂੰ ਹੀ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸੂਫੀ ਸਾਇਦ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ
(1538-1599 ਈ:) ਰਿਆਜਤ ਤੇ ਨਵਸਕੁਸ਼ੀ ਤੇ
ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੌਕਿਨ ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ
ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਰੇ ਸੂਫੀ
ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਤੇ
ਵੱਖਰੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਜਿਥੇ
ਵਹਿਮਾ ਭਰਮਾ ਤੇ ਉਪਰ ਉਨ ਖੁਦੀ ਤਕੱਬਰ ਤਜਕੇ

ਚੱਲਕੀਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਅਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ
ਬਾਬਾ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ
ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ
ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ, ਤੇ
ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ
ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ
ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਪਿਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦਾ ਦੋਹਾਤ 1758 ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
ਉਹ ਅਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਲਈ ਇਕ
ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਰਚਨਾ
ਕਾਫੀਆ, ਬਾਰਮਾਹ, ਅਠਵਾਰਾ, ਦੋਹੜੇ, ਸੀ
ਤੜਫੀਆਂ, ਗੰਝਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਲੌਕਿਨ
ਪ੍ਰੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ
ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਫੀਆ ਉਹਦੀ ਭਗਤੀ
ਭਾਵਨਾ, ਤਪ ਸਾਧਨਾ, ਮਸਤੀ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ
ਪਰਤੀਕ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਅਰਫਤ ਤੇ ਤੰਗੀਦ
(ਇਕੋ ਖੁਦਾ ਤੇ ਯਕੀਨ ਰੋਖਣਾ) ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਉਹਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ
ਹੁਲਾਸਿਆਂ ਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ
ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਰਚਣਾ, ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੈ
ਜਿਹੜੀ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਰੀ, ਸਰਲ, ਸਪਸ਼ਟ
ਤੇ ਮਾਖਿਓਂ ਮਿੱਠੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲੱਗਤੇ
ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਹੈ ਜੋ ਪੜ੍ਹਦੇ
ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਦਿਲ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ
ਪੜ੍ਹਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਲਿਮ ਤੇ ਸੂਫੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ
ਸਰਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਮਸਤੀ
ਤੇ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਖੂਬੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਨੀਆਂ
ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜੀ ਤੇ ਮਾਅਰਫਤ ਦੇ
ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਲੁਤਫ
ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੁਲੇ ਸਾਹ ਦਾ
ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੜਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਬੁਲੇ ਸਾਹ
ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵਿਤਾ ਨਿਰਮੋਹੇ
ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ
ਸਿਰਤਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ

ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ

੨੬

ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ (1730-1790 ਈ.)

ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਜੰਡਿਆਲਾ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ (ਸ਼ਿਖੂਪੁਰਾ) ਵਿਖੇ, ਸੱਯਦ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਝੀਆਂ ਚਰਾਈਆਂ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੁੱਸ ਕੇ ਕਸੂਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ-ਮਈ-ਉਲਦੀਨ ਮਖਦੂਮ ਦੇ ਮੁਗੀਦ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਾਰਿਸ਼ ਆਖਦਾ ਹੈ—

ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਸਨੀਕ ਜੰਡਿਆਲ ਤੇ ਦਾ,
ਤੇ ਸਾਗਿਰਦ ਮਖਦੂਮ ਕਸੂਰ ਦਾ ਏ।

ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਬਲਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਲਾਮੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਬੁਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਵਾਰਿਸ਼ ਦਾ ਹਮਜਮਾਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿੰਗਰ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਪਾਕਪਟਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇੱਥੇ ਟਿਕ ਕੇ, “ਠੱਟੇ ਜਾਹਦ” ਵਿਚ ਜਾ ਕਿਆਮ ਕੀਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ

ਹਨ ਕਿ ਵਾਰਿਸ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਉਸ ਨੇ 1766 ਈ: ਵਿਚ ਸੁਪਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਤੁਮਤ, ਭਾਗਭਰੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਇਲਮ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਾਰਿਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਚਲਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਫਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਭ ਰਹੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਭੜਾਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਲ ਵਾਰਿਸ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਕ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਸੀ,
ਜੇਹੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਭਟਕਨਾ ਯਾਰ ਦੀ ਸੀ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ' ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਦਮੋਦਰ ਮੁਕਬਲ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਪਰ ਜੋ ਸੁਹਰਤ ਤੇ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਵਾਰਿਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ

ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਖੁਦਾਵੰਦ-ਤਆਲਾ ਦੀ ਹਮਦ (ਤਾਰੀਫ) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਸੂਲ-ਖੁਦਾ, ਰਸੂਲ ਦੇ ਚਾਰ ਯਾਰਾਂ, ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ੇਖਰਗੰਜ ਦੀ ਸਿਫਤ ਹੈ। ਹਮਦ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੇਖੀਏ-

ਅਵਲ ਹਮਦ ਖੁਦਾ ਦਾ ਵਿਰਦ ਕੀਜੇ,
ਇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਸੂ ਜਗ ਦਾ ਮੂਲ ਮੀਆਂ।
ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਖੁਦਾ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ,
ਤੇ ਮਾਸੂਕ ਹੋ ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਮੀਆਂ।

ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਫੁਰਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਹੋਈ-

ਯਾਰਾਂ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਆਣ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ,
ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਬਣਾਈਏ ਜੀ।
ਏਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਝੋਕ ਦਾ ਸੁਭ ਕਿੱਸਾ,
ਜੀਭ ਸੋਹਣੀ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ।

ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਸਿਫਤ

ਕੋਹੀ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਜੇ,
ਜਿੱਥੇ ਰਾਇਆਂ ਰੋਗ ਮਚਾਇਆ ਈ।
ਛੋਲ ਗਭਰੂ ਮਸਤ ਅਲਬੇਲਤੇ ਨੀ,
ਸੁੰਦਰ ਇੱਕ ਥੀ ਇੱਕ ਸਵਾਇਆ ਈ।

ਗੰਯਾ, ਭਿਸਤ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਆਇਆ ਈ।
ਮੰਜੂ ਚੰਧਰੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਾਧ ਵਾਲਾ
ਚੰਗਾ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਆਹ।
ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ, ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ ਤਿਸਦੀਆਂ ਸਨ,
ਵੱਡ-ਟੋਬਰਾ ਤੇ ਸਾਂਹੂਕਾਰ ਆਹ।

ਮੰਜੂ ਜਦੋਂ ਕਾਲ-ਵੱਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ
ਕਾਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਵਾ
ਲਈ-

ਹਾਜ਼ਿਰ ਕਾਜੀ ਤੇ ਪੈਂਚ ਸਦਾਇ ਸਾਰੇ,
ਭਾਈ, ਜ਼ਮੀਂ ਨੂੰ ਕੱਛ ਪਵਾਈਆਂ ਈ।
ਵੱਢੀ ਦੇਕੇ, ਜ਼ਮੀਂ ਲੈ ਗਏ ਚੰਗੀ,
ਬੇਜ਼ਰ ਜ਼ਮੀਂ ਰੋੜੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ਈ।

ਰਾਂਝੇ ਨੇ, ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਫੈਲ ਸੂਫੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ
ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੀ। ਬੇਜ਼ਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਹੱਲ ਚਲਾਂਦਿਆਂ
ਉਹਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਛਾਲ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ
ਭਾਬੀ, ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਲੈਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਰਾਂਝਾ, ਅੱਧ ਜਲੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਭਾਬੀ ਨਾਲ
ਵਿਗੜ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਭਾਬੀ, ਉਹਨੂੰ ਤਾਅਨਾ ਮਾਰਦੀ
ਹੈ-

ਸਾਡਾ ਹੁਸਨ ਪਸੰਦ ਨਾ ਲਿਆਵਨਾ ਏ,
ਜਾਹ ਹੀਰ ਸਿਆਲ ਵਿਆਹ ਲਿਆਵੀ।

ਰਾਂਝਾ, ਰੁੱਠਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ
ਉਹ ਘਰੋਂ ਭੱਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਟੱਲਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਰਾਤ ਬਿਤਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਉਠਕੇ, ਅਪਣੇ ਸਫਰ ਤੇ
ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ, ਇਸ ਮਨਮੋਹਣੇ ਸਮੇਂ
ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਚਿਤੀ ਚੂਕਦੀ ਨਾਲ ਉਠ ਤੁਰੇ ਪਾਂਧੀ,
ਪਈਆਂ ਦੁੱਧਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮਧਾਣੀਆਂ ਨੇ।
ਲਈਆਂ ਕੱਢ ਹਰਨਾਲੀਆਂ ਹਾਲੀਆਂ ਨੇ,
ਸੋਆਂ ਭੁੰਈਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਣੀਆਂ ਨੇ।
ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਹਾਨ ਸਾਰਾ,
ਚਰਖੇ ਕਤਦੀਆਂ ਉਠਿ ਸਵਾਣੀਆਂ ਨੇ।
ਉਠਿ ਗੁਸਲ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਦੌੜੇ,
ਸੋਜਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਣੀਆਂ ਨੇ।

ਰਾਂਝਾ, ਦਰਿਆ ਝਨਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੁੱਡਣ
ਮਲਾਹ, ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ 'ਚ ਬਿਠਾਕੇ
ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਂਝਾ ਬੱਕਿਆਂ ਹਾਰਿਆ,
ਬੀਬੀ ਹੀਰ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੀਰ, ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ, ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੈਰ
ਕਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
ਕੋਹੀ ਹੀਰ ਦੀ ਕਰੇ ਤਾਰੀਫ ਸ਼ਾਇਰ,
ਮੱਥੇ ਚਮਕਦਾ ਹੁਸਨ ਮਹਤਾਬ ਦਾ ਜੀ।

ਖੂਨੀ ਚੁੰਡੀਆਂ ਰਾਤ ਜਿਉਂ ਚੰਦ ਦੁਆਲੇ,
ਸੁਰਖ ਰੰਗ, ਜਿਉਂ ਰੰਗ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਜੀ।
ਨੈਣ ਨਰਗਸੀ ਮਿਰਗ ਮਮਲੜੇ ਦੇ,
ਗੱਲਾਂ ਟਹਿਕੀਆਂ, ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਜੀ।
ਸੁਰਮਾ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿਚ ਖੁੱਬ ਰਿਹਾ,
ਚੜ੍ਹਿਆ ਹਿੰਦ ਤੇ ਕਟਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੀ।

ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਉਠੀ ਸੁੱਤਿਆ, ਸੋਜ ਅਸਾਡੜੀ ਤੋਂ,
ਲੰਮਾਂ, ਸੁਸਰੀ ਵਾਂਗ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈਂ ਵੇ।
ਸੁੰਵੀਂ ਦੇਖਿ ਨਖਸ਼ਮੜੀ ਸੋਜ ਮੇਰੀ
ਕੋਈ ਆਲਸੀ ਆਣ ਢਹਿ ਪਿਆ ਹੈਂ ਵੇ।
ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੀ, ਮਾਰਦੀ ਮਾਰ ਛੇਮਕਾਂ
ਪਰੀ ਆਦਮੀ ਤੇ ਕਹਿਰਵਾਨ ਹੋਈ।
ਰਾਂਝੇ, ਉਠਕੇ ਆਖਿਆ, ਵਾਹ ਸੱਜਨ!
ਹੀਰ ਹੱਸ ਕੇ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਈ।
ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਨਾ ਬਾਉਂ ਦਮ ਮਾਰਨੇ ਦੀ,
ਚਾਰ ਚਸਮ ਦੀ ਜਦੋਂ ਘਮਸਾਨ ਹੋਈ।

ਹੀਰ, ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਡਾਢੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ
ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਮਹਿਰ ਚੂਚਕ ਕੱਲ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੀਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ
“ਮਸ਼ੀਂ ਚਾਰਨ ਲਈ ਨਕਰ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੀਰ ਬੋਲੇ
ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਹੀਰ ਲੈ ਭੱਤਾ, ਖੰਡ ਖੀਰ ਮੱਖਣ
ਮੀਏਂ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪਾਸ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।
ਕੈਦੋ, ਢੂਡਦਾ ਖਸ ਤੇ ਫਿਰੇ ਭਉਦਾ,
ਬਾਸ ਚੂਰੀ ਦੀ ਬੈਲਓਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ, ਵੇਖੋ ਟੰਗ ਲੰਬੀ
ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਕਲਹ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਕੈਦੋ, ਹੀਰ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾਕੇ, ਰਾਂਝੇ ਕੱਲ ਪਹੁੰਚ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਹੀਰ ਗਈ ਜਾਂ ਨਦੀ ਵਲ ਲੈਣ ਪਾਣੀ
ਕੈਦੋ ਆਣ ਕੇ ਮੁੱਖ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਭੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੋਰਾਨ ਕੀਤੇ,
ਆਣ ਸਵਾਲ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਰਾਂਝੇ, ਹੁੰਗ ਭਰਕੇ ਚੂਰੀ ਚਾਇ ਦਿੱਤੀ
ਲੈਕੇ ਤੁਰਤ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੀਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੈਦੋ ਦਾ
ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ
ਚੂਰੀ ਖੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੈਦੋ, ਚੂਚਕ ਕੱਲ ਆਕੇ ਸਭ
ਹਕੀਕਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੀਰ ਦੀ ਮਾਂ ਮਲਕੀ ਨੂੰ
ਵੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ
ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਮਲਕੀ ਆਖਦੀ, ਚੂਚਕਾ ਬਣੀ ਅੱਖੀ,
ਸਾਨੂੰ ਹੀਰ ਦਿਆਂ ਮਿਹਣਿਆਂ ਖੁਆਰ ਕੀਤਾ।

ਵੇਖੋ, ਲੰਜ ਸਿਆਲੀ ਦੀ ਲਾਰ ਸੁਣੀ।
ਨੱਢੀ ਹੀਰ ਨੇ ਚਾਕ ਨੂੰ ਯਾਰ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈਚਾਰਾ, ਚੰਧਰੀ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ
ਬਚਣ ਲਈ, ਹੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਝੱਬੋ ਤੋਂ ਝੱਬੋ ਕਰ ਦੇਣ
ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰੰਗਪੁਰ ਖੇੜੇ ਦੇ ਚੰਧਰੀ ਅੱਜੂ ਦੇ
ਪੁਤਰ ਸੈਦੇ ਨਾਲ ਹੀਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੈਣੋਂ ਦੀ ਬਰਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ
ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕਾਜ਼ੀ ਸੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਨਿਕਾਹ ਨੂੰ ਜੀ,
ਹੀਰ ਮਿਹਰ ਬੈਠੀ, ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।
ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਗ ਰੇਣੋਂ ਦੀ ਹੋਈ ਚੁੱਕੀ,
ਮਾਉਂ ਕੁਫਰ ਤੇ ਗੰਥ ਕਿਉਂ ਤੱਲਦੀ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਮੰਗ ਦਰਗਾਹ ਥੀਂ ਲਿਆ ਰਾਂਝਾ,
ਸਿਦਕ ਸੱਚ ਜੁਬਾਨ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।
ਕਲਾਮ ਕਾਜ਼ੀ:

ਲਿਖਿਆ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਜੀ
ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਚੋਰ ਹੈ ਨੀ।
ਹੁਕਮ ਮਾਉਂ ਤੇ ਬਾਪ ਦਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਤੂੰ,
ਇਹੋ ਰਾਹ ਤਰੀਕ ਦਾ ਤੌਰ ਹੈ ਨੀ।
ਜੋ ਕੁਝ ਮਾਂ ਤੇ ਬਾਪ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ,
ਉਥੇ ਤੁਧ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਨੀ।

ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਆਈ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ
ਦੀ ਖਾਤਰਦਾਰੀ ਮੇਲਣਾਂ
ਡਾਰਾਂ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਮੇਲਣਾਂ ਮੇਲ ਆਈਆਂ,
ਹੂਰਾਂ ਪਰੀ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਗਵਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ।
ਲੱਖ ਜੋਟੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕ-ਪਲੱਟੀਆਂ ਨੀ,
ਆਣ ਪਦਮਣੀ ਵਾਂਗ ਸੁਹਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ।
ਬਰਾਤ ਲਈ ਮਿਠਾਈਆਂ

ਲਗੇ ਨੁਗਦੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ੋਰਪਾਰੇ ਤਲਣ
ਢੇਰ ਲਾਇ ਦਿੱਤੇ ਵਡੇ ਘੋਵੜੇ ਦੇ।
ਤਲੇ ਖੂਬ ਜਲੇਬ, ਗੁਲ ਭਿਸਤ, ਬੁੰਦੀ,
ਲੱਡੂ, ਟਿਕੀਆਂ ਭਿਨੜੇ ਕੇਵੜੇ ਦੇ।
ਕਲਾਕੰਦ ਮਖਾਣਿਆਂ ਸੁਆਦ ਮਿਠੇ,
ਪਕਵਾਨ ਗੁੰਨੇ ਨਾਲ ਕੇਵੜੇ ਦੇ।

ਮੱਠੀ ਹੋਰ ਖਜੂਰ ਪਰਾਕੜੀ ਦੀ,
ਭਰੇ ਖਾਉਂਦੇ ਨਾਲ ਸਮੇਸਿਆਂ ਦੇ।
ਅੰਦਰਸੇ, ਕਚੋਰੀਆਂ ਲੁੱਚੀਆਂ ਤੇ
ਵੜੇ ਖੰਡ ਤੇ ਖਰਮਿਆਂ ਖੋਸਿਆਂ ਦੇ।
ਪੋੜੇ ਨਾਲ ਖਤਾਈਆਂ, ਹੋਰ ਜਪਜੁਪ
ਬੀਦਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋਸਿਆਂ ਦੇ।

ਦਾਜ ਦਹੇਜ
ਦਾਜ ਸੀਉ ਕੇ ਵਿਚ ਸੇਦੂਕ ਬੋਧੇ
ਸੁਣੋ ਕੀ ਕੀ ਦਾਜ ਰੋਗਾਇਓ ਨੇ।
ਬੰਦ ਆਰਸੀ ਨਾਲ ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਦੇ।

ਛੱਲੇ ਬਹੁਤ ਤਬੀਤਤੀ ਪਾਇਓ ਨੇ।
ਲਾਲ ਲੁੰਗੀਆ ਅਤੇ ਮਲਾਹੀ ਲਾਚੇ,
ਖੇਸ ਰੇਸ਼ਮੀ ਨਾਲ ਸਲਾਰੀਆਂ ਨੇ।
ਮਾਣਕ ਚੰਕ ਪਟਾਂਗਲਾ ਡੋਰੀਏ ਸਨ
ਬੁੰਦਾਂ ਉੜਦ ਛੀਟਾਂ ਪੰਜਤਾਰੀਆਂ ਨੇ।

ਕਾਜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਨਿਕਾਹ ਤੇ ਘੱਤ ਡੋਲੀ,
ਨਾਲ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਟੋਰ ਮੀਆਂ।
ਤੇਉਰਾਂ ਬੇਉਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਾਊ ਗਹਿਣੇ
ਦੇਮ ਦੋਲਤਾਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਹੋਰ ਮੀਆਂ।
ਖੇੜੇ, ਹੀਰ ਨੂੰ ਘਿੰਨ ਕੇ ਰਵਾਂ ਹੋਏ
ਜਿਵੇਂ ਮਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਵਗੇ ਚੋਰ ਮੀਆਂ।
ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਹੋ ਹੋਣੀ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤਾ
ਨਹੀਂ ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਜੋਰ ਮੀਆਂ।

ਕਲਾਮ ਹੀਰ, ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ
ਲੈ ਵੇ ਰਾਂਝਿਆ, ਵਾਹ ਮੈਂ ਲਾਇ ਰਹੀਆਂ,
ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਥੀ ਗੱਲ ਬੇਵੱਸ ਹੋਈ।
ਕਾਜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਭਾਈਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਟੋਰੀ,
ਤੋਡੀ ਸਾਡੜੀ ਦੋਸਤੀ ਭੱਜ ਹੋਈ।
ਘਰ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਵੱਸਣਾ ਮੈਂ,
ਸਾਡੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖਰਖਸ ਹੋਈ।
ਜੀ ਜੀਵਾਂਗੇ, ਮਿਲਾਂਗੇ ਰੱਬ ਮੇਲੇ,
ਹਾਲ ਸਾਲ ਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਖੱਸ ਹੋਈ।

ਕਲਾਮ ਰਾਂਝਾ:

ਜੋ ਕੁਝ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾ ਦੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ
ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਨਾ ਆਖੀਏ, ਭੇੜੀਏ ਨੀ।
ਸੁਵਾ ਸੱਖਣਾ ਚਾਕ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਈ,
ਮੱਥੇ ਭੋਰੀਏ, ਚੰਦਰੀਏ ਭੇੜੀਏ ਨੀ।
ਜੇ ਨਾ ਉਤਰੇ ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ,
ਐਡੇ ਪਿਟਣੇ ਨਾਹ ਸਹੇੜੀਏ ਨੀ।

ਹੀਰ, ਡੋਲੀ ਚੜ੍ਹਕੇ ਰੰਗਪੁਰ ਖੇੜੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੁ ਘਲਾਂਦੀ ਹੈ-
ਜੋਗੀ ਹੋਇਕੇ ਆਇ ਤੂੰ ਸਜਣਾਂ ਓਇ,
ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ, ਜੋਗੀਆਂ ਮੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ।

ਕਲਾਮ ਸ਼ਾਇਰ

ਮਹਾਂਦੇਵ ਤੋਂ ਜੋਗ ਦਾ ਪੰਥ ਬਣਿਆ,
ਦੇਵਦੱਤ ਗੁਰੂ ਸਨਿਆਸੀਆ ਦਾ।
ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵੈਰਾਗ ਹੋਇਆ,
ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ।
ਸ਼ਾਮਲ ਵਲਦ ਆਦਮ ਹੈ ਚੁਲਾਹਿਆਂ ਦਾ,
ਤੇ ਸ਼ੇਖਾਨ ਹੈ ਪੀਰ ਮੀਰਾਸੀਆਂ ਦਾ।
ਮਤਲਬ ਪੀਰ ਜਿਵੇਂ ਜੋਟਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ,
ਅਬੂ ਜਹਲ ਨਾਹਕ-ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ।

ਰਾਂਝਾ, ਬਾਲਨਾਥ ਦੇ ਟਿੱਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਰਜ਼

ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਟਿੱਲੇ ਜਾਇ ਕੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ,
ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰੋ ਫਕੀਰ ਸਾਂਈ।
ਤੇਰੇ ਦਰਸ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਦੇਖਣੇ ਨੂੰ
ਆਇਆਂ ਦੇਸ ਪਰਦੇਸ ਮੈਂ ਚੀਰ ਸਾਂਈ।
ਸਿਦਕ ਧਾਰਕੇ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਆਇਆ,
ਅਸੀਂ ਚੇਲੜੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਪੀਰ ਸਾਂਈ।

ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜੋਗ ਮਿਲਣਾ
ਬਾਲ ਨਾਥ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੱਦ ਧੀਦੇ,
ਜੋਗ ਦੇਣ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਹਾਲਿਆ ਸੂ।
ਰੋਡ ਭੋਡ ਹੋਇਆ, ਸੁਆਹ ਮਲੀ ਮੂੰਹ ਤੇ
ਸਭ ਕੋੜਮੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗਾਲਿਆ ਸੂ।
ਸੁਆਹ ਅੰਗ ਰਮਾਇ, ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਅਖੀਂ,
ਪਾਇ ਮੁੰਦਰਾਂ, ਚਾਇ ਨੁਵਾਲਿਆ ਸੂ।
ਖਬਰਾਂ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਖਿੱਤ ਗਈਆਂ,
ਰਾਂਝਾ, ਜੋਗੀੜਾ ਸਾਜ ਵਖਾਲਿਆ ਸੂ।
ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਖੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗਜ਼ੇ ਚੜ੍ਹਨਾ
ਰਾਂਝਾ ਖਪਰੀ ਪਕੜ ਗਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ
ਸਿੱਧੀ ਦੁਆਰ ਹੀ ਦੁਆਰ ਬਜਾਉਂਦਾ ਏ।
ਕੋਈ ਦੇ ਸੀਧਾ, ਕੋਈ ਦੇ ਟੁੱਕਰ
ਕੋਈ ਬਾਲ ਪਰੇਸ ਜੋਗੀ
ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਣ ਪਿਆਰੀ ਰੁਸ ਗਈ ਜੇ ਨੀ।

ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਜੋਗੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣਾ
ਸੁਣੀਂ ਜੋਗੀਆਂ, ਗਭਰੂਆ ਛੈਲ ਬਾਕੇ,
ਨੈਣਾਂ ਖੀੜਿਆ, ਮਸਤ ਦੀਵਾਨਿਆ ਵੇ।
ਕੰਨੀਂ ਮੁੰਦਰਾਂ, ਖੱਪਰੀ ਨਾਲ ਸਿਕੀ,
ਗਲ ਸੇਹਲੀਆਂ ਤੇ ਮਿਰਗਾਨੀਆਂ ਵੇ।
ਵਿੱਚੋਂ ਨੈਣ ਹੱਸਣ, ਹੋਣ ਭੇਤ ਦੋਸਣ
ਅੱਖੀਂ ਮੀਚਦਾ ਨਾਲ ਬਹਾਨਿਆ ਵੇ।
ਏਸ ਉਮਰ ਕੀ ਵਾਇਦੇ ਪਏ ਤੈਨੂੰ,
ਕਿਉਂ ਭੋਨਾ ਏਂ ਦੇਸ ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਵੇ

ਰਾਂਝੇ ਆਖਿਆ, ਖਿਆਲ ਨਾ ਪਵੇਂ ਮੇਰੇ,
ਸ਼ੀਹ, ਸੱਪ, ਫਕੀਰ ਦਾ ਦੇਸ ਕਿਹਾ।
ਕੁੰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਮਮੋਲਿਆ ਦੇਸ ਛੱਡੇ,
ਅਸਾਂ ਜਾਤ ਸਫਾਤ ਤੇ ਭੇਸ ਕਿਹਾ

ਜਿਹੜਾ ਵਤਨ ਤੇ ਜਾਤ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਕੋਹਾ।
ਜੋਗੀ, ਹੀਰ ਦੇ ਸਾਹੁਰੇ ਜਾਇ ਵੜਿਆ,
ਝੁੱਖਾ ਜੱਟ ਜਿਉਂ ਫਿਰੇ ਲਲੋਰਦਾ ਜੀ।
ਆਇਆ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਚੰਦ ਹੋਕੇ,
ਸੁਬੇਦਾਰ ਜਿਉਂ ਨਵਾਂ ਲਾਹੋਰ ਦਾ ਜੀ।
ਸਹਿਤੀ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਖੋਰ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕਾਸਾ
ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ।

ਕਲਾਮ ਜੋਗੀ

ਬੇਰ ਫਕਰ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਈਏ,
ਹੱਥ ਸਿਭਲ ਕੇ ਖੁੱਕ ਉਲਾਰੀਏ ਨੀ।
ਕੀਜੇ ਐਡ ਹੋਕਾਰ ਨਾ ਜੋਬਨੇ ਦਾ
ਮਾਨ-ਮੋਤੀਏ, ਮਸਤ ਹੋਕਾਰੀਏ ਨੀ।
ਠੂਠਾ ਭੇਨ ਫਕੀਰ ਦਾ ਮੋਟੀਓਂ ਦੀ
ਸਾਲਾ ਯਾਰ ਮਰੇ, ਰੇਨੇ ਡਾਰੀਏ ਨੀ।

ਕਲਾਮ ਸਹਿਤੀ
ਜੇ ਕੋਈ ਜੋਸ਼ਿਆ, ਮਰੇਗਾ ਸਭ ਕੋਈ
ਘੜਿਆ ਭੱਜਸੀ, ਵਾਹ ਸਭ ਵਹਿਣਗੇ ਵੇ।
ਮੀਰ ਪੀਰ ਵਲੀ ਗੰਮ ਕੁਤਬ ਜਾਸਣ,
ਇਹ ਸਭ ਪਸਾਰਤੇ ਦਹਿਣਗੇ ਵੇ।
ਭੇਨੇ ਠੂਠੇ ਤੋਂ ਐਡ ਵਧਾਉ ਕਰਨਾ
ਬੁਰਾ ਤੁਧ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭ ਕਹਿਣਗੇ ਵੇ।
ਕੁਲ ਚੀਜ਼ ਫਨਾ ਹੋ ਖਾਕ ਵੈਸੀ,
ਸਾਬਤ ਵਲੀ ਅਲਾਹ ਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਵੇ।

ਕਲਾਮ ਜੋਗੀ
ਅਦਲ ਬਿਨਾ ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਰੁਖ ਅਫਲ
ਰੇਨ ਗਧੀ ਜੋ ਉਹ ਵਫਾਦਾਰ ਨਾਹੀ।
ਨਾਜ ਬਿਨਾ ਹੋ ਕੰਚਨੀ ਬਾਝ ਮੰਗੀ,
ਮਰਦ ਗਧਾ ਜੋ ਅਕਲ ਦਾ ਯਾਰ ਨਾਹੀ।
ਹਿਮਤ ਬਾਝ ਜੀਵਨ, ਬਿਨਾ ਹੁਮਨ ਦਿਲਬਰ,
ਲੂਣ ਬਿਨਾ ਤੁਆਮ ਸੁਆਰ ਨਾਹੀ।
ਸਰਮ ਬਾਝ ਮੁੰਛਾ, ਬਿਨਾ ਅਮਲ ਦਾਹੜੀ,
ਤਲਬ ਬਾਝ ਫੰਜਾਂ ਭਗਮਾਰ ਨਾਹੀ।

ਕਲਾਮ ਸਹਿਤੀ
ਮੀਆਂ ਤੁਮਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸਹਣ,
ਅਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਸੋਹਦੇ ਵੰਣ ਮੀਆਂ।
ਇਹੋ ਤੁਮਤਾ ਸੋਜ ਦੀਆਂ ਵਾਰਿਸੀ ਨੇ,
ਅਤੇ ਦਿਲਾ ਦੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਲੈਣ ਮੀਆਂ।
ਵਾਰਿਸ ਸਾਹ ਇਹ ਜੋਤੀਆਂ ਜੁਤਦੀਆਂ ਨੀ,
ਅਤੇ ਮਹਿਰੀਆਂ ਮਿਹਰ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਮੀਆਂ।

ਕਲਾਮ ਜੋਗੀ
ਸੋਚ ਆਖ ਰੇਨੇ, ਕੋਹੀ ਹੁਮ ਚਾਈਆ,
ਤੁਸਾਂ ਭੋਜ ਰਾਜਾ ਜਾਇ ਕੁੱਟਿਆ ਜੋ।
ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਕਟਕ ਕੋਈ ਖੁਹਣ,
ਮਾਰ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਸਭ ਨਖੁੱਟਿਆ ਜੋ।
ਦਸਹਿਰ ਮਾਰਿਆ ਭੇਤ ਘਰ ਵਿਗੜੇ ਦੇ
ਸਣੇ ਲੋਕ ਦੇ ਓਸਨੂੰ ਪੁਟਿਆ ਜੋ।

ਕਲਾਮ ਹੀਰ
ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਜੋਗੀਆ ਖੁਠ ਆਖੋਂ
ਕੋਣ ਰੋਠਤੋਂ ਯਾਰ ਮਨਾਉਂਦਾ ਈ।
ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਾ ਡਿੱਠਾ, ਮੈਂ ਦੂਡ ਬੋਕੀ,
ਜਿਹੜਾ ਗਇਆ ਨੂੰ ਮੋਤ ਲਿਆਉਂਦਾ ਈ।

ਸਾਡੇ ਚੰਮ ਦੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਕਰੇ ਕੋਈ
ਜਿਹੜਾ ਜੀਉਂਦਾ ਹੋਗਾ ਗਵਾਉਂਦਾ ਈ।
ਭਲਾ ਮਏ ਤੇ ਵਿੰਛਤੇ ਕੋਣ ਮੇਲੇ,
ਐਵੇਂ ਜੀਉਤਾ ਲੋਕ ਵਲਾਉਂਦਾ ਈ।
ਦੇਵਾਂ ਚੂਰੀਆਂ, ਘੋਉ ਦੇ ਬਲ ਦੀਵੇ
ਵਾਰਿਸ ਸਾਹ ਜੋ ਸੁਣਾਂ ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਈ।

ਹੀਰ, ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ, ਘਰ
ਦਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ, ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ-
ਰਾਂਝੇ ਅੱਗੇ ਹੀਰ ਦਾ ਮਸਤ ਹੋਣਾ
ਅਵਲ, ਪੈਰ ਪਕੜੇ ਏਤਕਾਦ ਕਰਕੇ,
ਫੇਰ ਨਾਲ ਕਲੋਜੇ ਦੇ ਲੱਗ ਗਈ।
ਯਾਰ ਠਗਾਂ ਦੀ ਰੇਵਤੀ ਹੀਰ ਜੋਟੀ,
ਮੂੰਹ ਲਗਾਇਆ, ਯਾਰ ਨੂੰ ਠੱਗ ਗਈ।
ਲੱਗਾ ਮਸਤ ਹੋ ਕਮਲੀਆਂ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਕਲਾਮ ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਦੀ ਵੰਗ ਗਈ।
ਇਕ ਧੁਆਂ ਧੁਖੰਦੜਾ ਜੋਗੀਤੋਂ ਦਾ,
ਉਤੋਂ ਫੁਕ ਕੇ ਛੋਕਰੀ ਅੱਗ ਗਈ।
ਯਾਰ ਯਾਰ ਦਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੇਲ ਹੋਇਆ,
ਗੱਲ ਆਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਜੋਗ ਗਈ।
ਵਾਰਿਸ, ਟੁੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਜੋਤਦਾ ਏ,
ਵੇਖ ਕੇਮਲੇ ਨੂੰ ਪਰੀ ਲੱਗ ਗਈ।

ਹੀਰ, ਜਦੋਂ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਆਉਂਦੀ
ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਖੁਸ਼ ਵੇਖਕੇ, ਕੁਤੀਆਂ ਮਸਖਰੀਆਂ
ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਗੋਂ ਹਾਇਬਾਂ ਸੈਰਫਾ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ,
ਕੋਹਾ ਮੱਥਾ ਤੋਂ ਭਾਬੀਏ ਖੋੜਿਆ ਨੀ।
ਭਾਬੀ, ਆਖ ਕੀ ਲੱਧੀਉ ਟਹਿਕ ਆਈਏਂ
ਸੋਇਨ ਚਿਤੀ ਵਾਂਗੂ ਰੋਗ ਫੇਰਿਆ ਈ।

ਪੇਡੂ ਸਾਫ ਹੋਇਆ, ਸੀਨਾ ਲਾਲ ਹੋਇਆ,
ਤੋਰੀ ਧੁੰਨੀ ਤੇ ਹੱਥ ਕਿਸ ਫੇਰਿਆ ਨੀ।
ਤੋਰੀ ਗਾਧੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕਿਸ ਧੋਕਿਆ ਏ,
ਕਿਸ ਅੱਜ ਤੇਰਾ ਖੂਹ ਗੋੜਿਆ ਈ।
ਲਾਹ ਚੱਪਟੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਦੇਗਦੀ ਦੀ,
ਕਿਸ ਅੱਜ ਮਲਾਈ ਨੂੰ ਛੋੜਿਆ ਈ।
ਸੁਰਮੇਦਾਣੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਬਲੋਚਣੇ ਨੂੰ,
ਸੁਰਮੇ, ਸੁਰਮਚੁ ਕਿਸੇ ਲਿਥੋੜਿਆ ਨੀ।

ਤੋਰੀ ਮੀਨੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਟਟੋਰਿਆ ਈ,
ਨਾਪੇ ਮੁਸਕ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਟ ਲਏ।
ਕਿਸੇ ਹਿਕ ਤੋਰੀ ਨਾਲ ਹਿਕ ਜੋੜੀ,
ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਘੁੱਟ ਲਏ।
ਵਾਰਿਸ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਫੁਲੇਲੀਆਂ ਪੀੜੀਏਂ ਤੂੰ,
ਇਤਰ ਕੱਢ ਕੇ, ਫੋਕ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਗਏ।

ਹੀਰ ਤੇ ਸਹਿਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ

ਹਨ। ਸਹਿਤੀ ਦਾ ਆਸ਼ਿਕ ਮੁਰਾਦ ਬਲੋਚ ਸੀ। ਰਾਂਝਾ, ਸਹਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁਰਾਦ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੀਰ ਸਹਿਤੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸੱਪ ਲੜ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੈਦਾ, ਮਿਨਤ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ, ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗੀ ਆਖਿਆ ਫਿਰੇ ਨਾ ਸਰਦ ਔਰਤ,
ਪਵੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਂਹ ਪਰਛਾਉਣਾ ਓਏ।
ਕਰਾਂ ਬੈਠ ਨਵੇਕਲਾ ਜਤਨ ਗੋਸ਼ੇ,
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੇ ਛਿੰਜ ਪਵਾਉਣਾ ਓਏ।
ਇਕ ਕੁਆਰੀ ਹੀ ਆਣਕੇ ਮਿਲੇ ਸਾਨੂੰ
ਔਖਾਂ, ਸੱਪ ਦਾ ਰੋਗ ਗਵਾਉਣਾ ਓਏ।
ਸੱਪ ਨੱਸ ਜਾਏ ਛਾਲ ਮਾਰ ਜਾਏ,
ਖਰਾ ਔਖੜਾ ਛਿਲਾ ਕਮਾਉਣਾ ਓਏ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋਗੀ, ਹੀਰ ਤੇ ਸਹਿਤੀ ਪਿੰਡ ਛਡਕੇ ਖਿਸਕ ਟੁਰਦੇ ਹਨ। ਹੀਰ ਨੂੰ ਰਾਂਝਾ, ਤੇ ਸਹਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁਰਾਦ ਲੈਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-
ਸਹਿਤੀ ਲਈ ਮੁਰਾਦ ਤੇ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਰਵਾਂ ਹੋਏ, ਚੱਲੇ ਲਾੜੇ ਲਾੜੀਆਂ ਨੀ।
ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਗਏ ਲੈ ਕੇ ਬਾਜ਼ ਕੁੰਜਾਂ
ਸਿਰੀਆਂ ਨਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਹਾਂ ਲਤਾੜੀਆਂ ਨੀ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਹੀਰ ਤੇ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਜੋਗੀ ਨਾਲ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਭੇਤ ਖੁਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੇੜੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿੱਕਲ ਤੁਰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਹਿਰਾਂ ਆਣ ਮੁਰਾਦ ਮਿਲੀਆਂ,
ਅੱਗੋਂ ਕਟਕ ਬਲੋਚਾਂ ਨੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।
ਪਕੜ ਤਰਕਸ਼ਾਂ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਦੌੜੇ,
ਖੇੜੇ, ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ।

ਵਾਹਰਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲੀਆਂ,
ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਘੇਰਿਓ ਨੇ।
ਸਿਰ, ਹੀਰ ਦੇ ਪੱਟ ਤੇ ਰੱਖ ਸੁੱਤਾ।
ਸੱਪ ਗੰਜ ਖਜ਼ਾਨਿਓਂ ਛੇੜਿਓ ਨੇ।
ਹੀਰ ਪਕੜ ਲਈ, ਰਾਂਝਾ ਕੈਦ ਕੀਤਾ
ਚੁੜੇ ਜੋਗ ਨੂੰ ਆਣ ਨਖੇੜਿਓ ਨੇ।
ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਆਸੂਦੜੇ ਨੂੰ
ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਚਾਇ ਖੁਦੇੜਿਓ ਨੇ।

ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਾਕਿਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਲਬ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਸੁਣਕੇ, ਹੀਰ ਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਕਾਜ਼ੀ ਖੋਹ ਦਿੱਤੀ ਹੀਰ ਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ,

ਇਹ ਵੱਡਾ ਫਕੀਰ ਦਰੌਲੀਆ ਜੇ।
ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਰ ਤੇ ਯਾਰ ਤੇ ਲੁੱਚ ਲੁੰਡਾ,
ਵੇਖੋ ਬਾਹਰੋਂ ਵਲੀ ਤੇ ਔਲੀਆ ਜੇ।

ਹੀਰ ਨਾਲ ਫਰਾਕ ਦੇ ਆਹ ਮਾਰੀ,
ਰੱਬਾ ਵੇਖ ਅਸਾਡੀਆਂ ਭਖਣ ਭਾਹੀਂ
ਔਡਾ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ ਦੇਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ
ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਦਰਾ ਅੱਗ ਲਾਵੀਂ।

ਰਾਂਝੇ ਹੱਥ ਉਠਾਇ ਦੁਆ ਮੰਗੀ,
ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਜੋਬਾਹ ਕੱਹਾਰ ਸਾਈਂ।
ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਹਾਰ ਪਿਛੇ
ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਦਰਾ ਅੱਗ ਲਾਈਂ

ਕਰਨੀ ਰਬ ਦੀ: ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉਠਦੀ ਹੈ-

ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਚੌਤਰਫ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰੇ,
ਕੀਤਾ ਸਾਫ ਸਭ ਝੁੱਗੀਆਂ ਝਾਂਦੀਆਂ ਨੂੰ।
ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ, ਫਕੀਰ ਬਦਦੁਆ ਦਿੱਤੀ
ਰਾਜੇ ਭੋਜਿਆ ਤੁਰਤ ਸਿਆਹੀਆਂ ਨੂੰ।

ਸਿਪਾਹੀ, ਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਹਾਕਿਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਂਝਾ ਅਤੇ ਹੀਰ, ਹਾਕਿਮ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਂਝਾ, ਹੀਰ ਨੂੰ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਐਵੇਂ ਜੇ ਜਾਏ ਵੜਸਾਂ
ਰੰਨਾਂ ਆਖਸਣ, ਉਧਲ ਕੇ ਆਈਏਂ ਨੀ।
ਮੈਨੂੰ ਚਾਚੀਆਂ, ਤਾਈਆਂ ਦੇਣ ਮਿਹਣੇ,
ਅਤੇ ਆਖਸਣ ਕਿਉਂ ਨੱਸ ਆਈਏਂ ਨੀ।

ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਖਬਰ ਹੋਣਾ।

ਕਹਿਆ ਭਾਈਆਂ ਜਾਇਕੇ ਵਿਚ ਸਿਆਲੀਂ
ਨੱਦੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਚਾਕ ਲਿਆਇਆ ਜੇ।
ਦਾੜੀ ਖੇੜਿਆਂ ਦੀ ਸੱਭ ਮੁਨ ਸੁੱਟੀ,
ਪਾਣੀ ਇਕ ਚੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜੇ।
ਸਿਆਲਾਂ ਆਖਿਆ, ਪਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਜਾਣ ਕਿਤੇ,
ਜਾਕੇ ਨੱਦੜੀ ਨੂੰ ਘਰੀਂ ਲਿਆਇਆ ਜੇ।
ਆਖੋ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜਵ ਬਣਾਇ ਲਿਆਵੇ
ਨੱਦੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਡੋਲੜੀ ਪਾਇਆ ਜੇ।

ਰਾਂਝਾ, ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਬਰਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ, ਸਿਆਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਲ, ਹੀਰ ਨੂੰ ਦਫਨਾਕੇ, ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਹੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਦੇ ਹਨ-
ਹੀਰ ਜਾਨ ਬਹੱਕ ਤਸਲੀਮ ਹੋਈ
ਉਹਨਾਂ ਦਫਨ ਕਰ ਖਤ ਲਿਖਾਇਆ ਈ।
ਰਜ਼ਾ ਰੱਬ ਦੀ ਟਲੇ ਨਾ ਕਦੀ ਹਰਗਿਜ਼

ਲਿਖ ਆਦਮੀ ਤੁਰਤ ਭਿਜਵਾਇਆ ਈ।
ਡੋਰਾ ਪੁੱਛਕੇ ਧੀਦੇ ਦਾ ਜਾਇ ਵਤਿਆ
ਖਤ ਰੋਇਕੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ ਈ।
ਤੇਰੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਧਾੜਵੀ ਉਹ ਪਿਆ
ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਦੀ ਛੁਡਾਇਆ ਈ।
ਹੀਰ ਮੋਈ ਨੂੰ ਅੱਠਵਾਂ ਪਹਿਰ ਹੋਇਆ
ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਲਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਭਿਜਵਾਇਆ ਈ।

ਰਾਂਝਾ, ਹੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਜਾਕੇ ਆਹ ਮਾਰਕੇ
ਭਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ-

ਰਾਂਝੇ ਵਾਂਗ ਫਰਿਹਾਦ ਦੇ ਆਹ ਮਾਰੀ
ਜਾਨ ਗਈ ਸੁ ਹੋਇ ਹਵਾ ਮੀਆਂ।
ਦੇਵੇਂ ਦਾਰਿ-ਫਨਾ ਥੀਂ ਗਏ ਸਾਬਿਤ
ਜਾ ਵੜੇ ਵਿਚ ਦਾਰ ਬਕਾ ਮੀਆਂ
ਦੇਵੇਂ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਾਇਮ
ਨਾਲ ਸਿਦਕ ਦੇ ਗਏ ਨਿਭਾ ਮੀਆਂ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।
ਜਦੋਂ, ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ
ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ,
ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ
ਯੋਗੀਸ਼ਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ
ਕੇਵਲ ਛੁੱਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ
ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਮਸਤੀ ਦੇ ਜਾਮ ਵੀ ਵਰਤਾਂਦਾ ਹੈ।
ਵਾਰਿਸ ਦੀ ਦੂਰਬੀਨ ਅੱਖ, ਨੇੜੇ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ
ਵੱਡੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਬਰੀਕੀ ਤੇ ਸਫਾਈ
ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਇਸ ਨੂੰ ਕਲਾਮਈ
ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਾਢੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।
ਹੀਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਤੇ ਮੇਲਣਾਂ ਦੀ
ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਤੇ ਘੜੜੀ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ੀਆਂ
ਗਈਆਂ ਵਿਭਿਨ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ,
ਦਰੋਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ
ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਆਦਿ ਦਾ, ਜਦੋਂ ਵਾਰਿਸ ਵਰਨਣ
ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ
ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਗੈਲ ਵਾਂਗ ਆ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ
ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੈਦ
ਧੰਨਤਰੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੀਰਾਂ ਦੇ
ਨਾਮ, ਸ਼ੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਗਿਣਵਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ
ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨੀ ਹੀ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹੀਰ, ਜਦੋਂ ਰੰਗ ਪੁਰ ਖੋੜੀ, ਬਾਗ ਵਿਚ
ਜੋਗੀ (ਰਾਂਝੇ) ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ
ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗ ਅੱਗ 'ਚੋਂ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਆਨੰਦ
ਫੁਲ ਫੁਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਹੀਰ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼
ਵੇਖਕੇ ਮਸਖਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ
ਇਹਨਾਂ ਮਸਖਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਸਖੀਆਂ ਲੋ ਲੋਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਨਿਸੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ
ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਹੋਏ ਲੁੱਚੇ ਲਫੰਗੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ
ਜਾਪਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਮਸਖਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ
ਆਪਣਾ ਇਕ ਲੁਤਫ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ
ਮੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਦੀ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੂਬੀ ਉਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਭਰਿਆ ਬਿਆਨ ਵੀ
ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਜਨਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਡਾਢੇ
ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਿਹਾਇਤ ਮਨਮੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਵੀ ਮਜ਼ੇ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ
ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਿਹਾਇਤ ਸਰਲ,
ਸ਼ੁਗੁਫਤਾ, ਠੋਠ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੋਗਾਰੀ ਹੋਈ
ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦੀ
ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ
ਲੀਲਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਉਸਨੇ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ
ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਜਾਦੂ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਪਣੀ
ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਰੀਕ ਕਿਸੇ ਲੁਕ-ਲੁਕਾਉ ਲਾਗ ਲਪੇਟ ਜਾਂ
ਬਨਾਵਟ ਦੇ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਨਿੱਝਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ
ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਰਸੀਲੀ ਬੋਲੀ, ਢੁੱਕਵੀਂ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ,
ਵਿਸਥਾਰ ਭਰਿਆ ਰੋਚਕ ਬਿਆਨ ਆਦਿ ਖੂਬੀਆਂ
ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ 'ਚੋਂ ਉਮੁਲ ਉਮੁਲ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ, ਅਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬ
ਦੀ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਮਾਨਸਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆ-
ਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੀਵੰਦੀ ਜਾਗਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੀ
ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ ਵੀ
ਹੈ। ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਰਿਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ
ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ
ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੰਗੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ
ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ
ਸੁਣਾਕੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ
ਵੇਖੀਏ-

ਵਾਰਿਸ ਰੰਨ, ਫਕੀਰ, ਤਲਵਾਰ, ਘੋੜਾ
ਚਾਰੇ ਬੋਕ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਯਾਰ ਨਾਹੀਂ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫੁਪਾਈਏ ਜੱਗ ਕੋਲੋਂ,
ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਗੁੜ ਖਾਈਏ ਜੀ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਆਦਤਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ,
ਭਾਵੇਂ ਕੱਟੀਏ ਪੋਰੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਓਇ।

ਪਤਾ ਹੋਣ ਇੱਕੀ ਜਿਸ ਜੋਟ ਦੀਆਂ,
ਸੋਈ ਅਸਲ ਭਰਾ ਹੈ ਭਾਈਆਂ ਦਾ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਫੁਰੇ ਮੰਤਰ,
ਜਿੱਥੇ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਦੰਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜੀ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਇਸ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਵਣਜ ਵਿੱਚੋਂ,
ਕਿਸੇ ਪੱਲੇ ਨਾਹੀਂ ਬੋਧੀ ਦਮੜੀ ਹੈ।

Digitized by Arya Samaj Foundation
ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਸਿਰਖੂਬ ਨੂੰ ਤੇ ਦੋ ਪਾਈਏ,
ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾ ਲਈਏ।

ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੈਣ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ਾਂ,
ਉਹ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਥੱਕ ਮਰੇਂਦੀਆਂ ਨੇ।

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਭ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲੋਂ
ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ,
ਬਲਕਿ ਉਸਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਾਢੀ
ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ
ਅਜੇ ਤਕ ਅਣਗੌਲੇ ਤੇ ਅਛੋਹ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂਕੀ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ
ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ
ਜ਼ਬਾਨ ਹਰਭਾਵ ਹਰ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਰੱਚਕਤਾ ਤੇ
ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ
ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ,
ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ
ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਅਮਰ-ਜੋਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ
ਤੱਕ ਅਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੰਡਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਾਇਰ ਹਾਸਿਮ ਦੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਸੱਸੀ-ਪੁਨੂੰ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਲ
 ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਹਾਸਿਮ,
 ਕਾਦਰਯਾਰ, ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਤੇ ਅਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ
 ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬਿਲੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ
 ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਉਘੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
 ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਹੀਰ,
 ਪੀਲੂ ਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ,
 ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਸੇਫ਼ੁਲ ਮਲੂਕ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ
 ਹਾਸਿਮ ਦੀ ਸੋਸੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ
 ਪਵੇਗਾ।

ਹਾਸਿਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਸੱਯਦ ਹਾਸਿਮ ਸ਼ਾਹ ਸੀ।
 ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਨਵੰਬਰ ਸੰ. 1735 ਈ ਨੂੰ
 ਜਗਦਿਉ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।
 ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ ਸੀ ਤੇ
 ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਮਾਈ ਹਾਜਣ ਆਖਕੇ ਬੁਲਾਇਆ
 ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਾਸਿਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸੱਤ ਹੱਜ ਕੀਤੇ ਸਨ
 ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ, ਕਹਿਕੇ
 ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਾਸਿਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਜੱਦੀ
 ਪੇਸ਼ਾ ਤਰਖਾਣੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਕੁਝ ਇਕ
 ਨੇ ਉਸਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਣਾ
 ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਹਾਸਿਮ ਨੇ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਆਦਿ
 ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਗਿਆਨ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ
 ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ
 ਜੀਲਾਨੀ ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ੇਖ ਗ਼ੋਸ਼-ਅਲ-ਆਜ਼ਮ ਤੋਂ
 ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਮੀਰ
 ਅਮੀਰੁਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬਟਾਲਵੀ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਜੋਤਸ਼
 ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ। ਹਾਸਿਮ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਭਾਈ
 ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਤੇ
 ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਢੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਤੇ
 ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਹਾਸਿਮ ਦਾ ਕਲਾਮ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਫਾਰਸੀ
 ਆਦਿ ਵਿਚ ਚੌਖੀ ਮਾਤਰਾ 'ਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਆਪ
 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਕਿੱਸਾ
 ਸੋਹਣੀ-ਮਹਾਂਵਾਲ, ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ-ਰਾਣਾ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ੀਰੀ-
 ਫਰਿਹਾਦ, ਕਿੱਸਾ ਸੋਸੀ-ਪੁਨ੍ਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ
 ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਾਸਿਮ ਨੇ ਦੋਹੜੇ,
 ਸੀਹਰਫੀਆ ਮੁਨਾਜ਼ਾਤ, ਡਿਉਂਦੇ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ-ਮਾਹਾ
 ਵੀ ਲਿਖੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਚੋਂ,
 ਕਿੱਸਾ ਸੋਸੀ-ਪੁਨ੍ਹ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
 ਹਾਸਿਮ ਦਾ ਦੋਹਾਤ ਸੰ. 1823 ਈ ਵਿਚ ਪਿੰਡ
 ਥਰਪਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਾਸਿਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਹਕੀਮ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ
 ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਸਿਹਤਯਾਬ ਕੀਤਾ
 ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਿੰਡ
 ਥਰਪਾਲ (ਤਹਿਸੀਲ ਨਾਰੋਵਾਲ) ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ
 ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹਾਸਿਮ, ਅਪਣੀ ਇਕ ਕਾਵਿ-
 ਟੁਕੜੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਹਿਣ ਜਿਨੂੰ ਸਰਕਾਰ।
 ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਨਮਿਆ, ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਅਵਤਾਰ।
 ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਪਿੰਡ ਗਰਾਂ।
 ਏਸ ਸਬੰਧ ਜਗਦੇਉ ਥਰਪਾਲੀ ਬੈਠੇ ਅਾਂ।

ਕਈਆਂ ਨੇ ਹਾਸਿਮ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
 ਦਾ ਰਾਜ ਕਵੀ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ
 ਨਿਰਮੂਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ
 ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ
 ਮਿਲਦਾ। ਨਾਲੇ, ਜੇ ਹਾਸਿਮ ਰਾਜ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ
 ਉਹਦਾ ਜੀਵਨ ਮਾਲੀ ਤੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ
 ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਤੇ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਉਹ ਅਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਦਾ
 ਰੋਣਾ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ-

ਹਾਸਿਮ ਨਾਮ ਰਖਾਇਆ ਉਸ ਨੇ
 ਇਕ ਦਮਤੀ ਪਾਸ ਨਾ ਜਿਸ ਦੇ।
 ਆਜਜ਼ ਹਾਲ ਅਹਿਵਾਲ ਨਾ ਕੰਢੀ
 ਕੀ ਵਸਫ ਸੁਣਾਏ ਤਿਸ ਦੇ।

ਕੁਝ ਵੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ
 ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਸਿਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ
 ਪਰਸ਼ੰਸਕ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹ ਹਾਸਿਮ ਦੇ ਇਸ
 ਡਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਦੀ ਲੋਰ 'ਚ ਆਕੇ ਗੁਣਗੁਣਾਂ ਤੇ
 ਲੁਤਫ ਅਦੋਜ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ-

ਕਾਮਲ ਸ਼ੋਕ ਮਾਹੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ
 ਨਿਤ ਰਹੇ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਵਸਦਾ, ਲੂੰ ਲੂੰ ਰਸਦਾ।
 ਰਾਤ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਕਰਦਾ
 ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਨਾ ਦੱਸਦਾ, ਉਠ ਉਠ ਨੱਸਦਾ।
 ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਹਾਲ ਸੁਣਾਵਾਂ ਰੋਂਦਾਂ,
 ਦੇਖ ਤੱਤੀ ਵਲ ਹੱਸਦਾ, ਜਰਾ ਨਾ ਖੱਸਦਾ।
 ਹਾਸਿਮ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹਰ ਕਸ ਦਾ
 ਆਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦਰਸ ਦਾ, ਬਿਰਹੋਂ ਰਸ ਦਾ
 (ਕਸ-ਆਦਮੀ)

ਕਿੱਸਾ ਸੋਸੀ-ਪੁਨੂੰ ਦਾ ਕੁਝ ਟੁਕੜੀਆਂ

ਹਾਸ਼ਿਮ ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ
ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਰੱਬ ਦੀ ਉਸਤਤ ਨਾਲ
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਹਿਕਮਤ ਉਸ ਖੁਦਾਵੰਦ ਵਾਲੀ,
ਮਾਲਕ ਮੁਲਕ ਮਲਕ ਦਾ।
ਲਾਖ ਕਰੋੜ ਕਰਨ ਚੜ੍ਹਾਈ,
ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਦਾ।
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸਰਗਰਦਾਂ,
ਦਾਇਮ ਚਰਖ ਫਲਕ ਦਾ।
ਹਾਸ਼ਿਮ ਖੂਬ ਹੋਇਆ ਗੁਲਕਾਰੀ,
ਫਰਸ਼ ਫਨਾਹ ਖਲਕ ਦਾ।

(ਮਲਕ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸਰਗਰਦਾ-ਚੱਕਰ ਵਿਚ
ਹੁੰਦਾ। ਦਾਇਮ-ਹਮੇਸ਼ਾ। ਚਰਖ ਫਲਕ ਦਾ-ਅਸਮਾਨ
ਦਾ ਪਹੀਆ। ਗੁਲਕਾਰੀ-ਸ਼ਿਗਾਰ। ਖਲਕ-ਖਲਕਤ।)

ਹਾਸ਼ਿਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾ-ਤਾਅਲਾ ਨੇ ਜਦੋਂ
ਅਜਲ ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਈ
ਨਕਸ਼-ਨਿਗਾਰ ਬਣਾਏ ਤਾਂ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੇ
ਨਾਲ, ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਚੋਗਾਰੀ ਵੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਮਤਲਬ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਹਾਸ਼ਿਮ ਆਖਦਾ-
ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਹੁਕੀਮ ਅਜਲ ਦੇ,

ਨਕਸ਼-ਨਿਗਾਰ ਬਣਾਇਆ।
ਕਰਕੇ ਰੂਹ ਅਸੀਰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ,
ਕੈਦ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।
ਜੇ ਮਖਲੂਕ ਨਾ ਬਾਹਰ ਇਸ਼ਕ ਬੀ,
ਅਰਜੁ-ਸਮਾ ਵਿਚ ਆਇਆ।
ਹਾਸ਼ਿਮ ਜੋਸ਼ ਬਹਾਰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ,
ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਾਨ ਸੁਹਾਇਆ।
(ਅਸੀਰ-ਕੈਦੀ। ਮਖਲੂਕ-ਖਲਕਤ। ਅਰਜੁ-ਧਰਤੀ
ਸਮਾ-ਆਕਾਸ਼)

ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਬਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਦਮ ਜਾਮ ਦੇ ਘਰ
ਇਕ ਬੱਚੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਚੰਨ ਵਰਗੀ ਸੋਹਣੀ
ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬੱਚੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੋਸੀ ਰੱਖਿਆ। ਭੇਬਰ
ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬੰਦ ਵੇਖੀਏ-
ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਬਰ ਮਕਾਨ ਦਿਲਾਹੀ,
ਬਾਗ਼ ਬਹਿਸ਼ਤ ਬਣਾਇਆ।
ਫਰਸ਼, ਫਰੂਸ਼, ਚਮਨ ਗੁਲਬੂਟਾ,
ਹਰ ਹਰ ਜਾਤ ਲਗਾਇਆ
ਨਹਿਰਾਂ, ਹੋਦ ਤਲਾਉ, ਫੁਹਾਰੇ,

ਰਲ ਮਿਲ ਖੂਬ ਸੁਹਾਇਆ।
ਹਾਸ਼ਿਮ ਰੂਹ ਰਹੇ ਵਿਚ ਫਸਿਆ,
ਦਾਮ ਫਰੋਬ ਵਿਛਾਇਆ।
(ਦਾਮ-ਜਾਲ। ਫਰੋਬ-ਧੌਂਪ।)

ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਤਰਸਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨ ਮੰਨ ਕੇ
ਬਕ ਗਿਆਂ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜਦੋਂ ਸੋਸੀ ਦਾ ਜਨਮ
ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਖਿਲ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ। ਸ਼ਾਇਰ ਆਖਦਾ-

ਦੁੱਰੋ-ਯਤੀਮ ਸਦਫ ਵਿਚ ਆਇਆ,
ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰ ਦਿਲਾਂ ਦੀ।
ਫਿਰੀ ਬਹਾਰ ਸ਼ਹੂਰੇ ਵਾਲੀ,
ਹੋਈ ਉਮੀਦ ਗੁਲਾਂ ਦੀ।
ਸੋਜ ਮਲੂਕ ਹੋਈ ਅਬਰੋਸ਼ਮ,
ਆਹੀ ਸਖਤ ਸੂਲਾਂ ਦੀ।
ਹਾਸ਼ਿਮ ਵੇਖ ਹੋਈ ਗੁਲ ਲਾਲਾ,
ਹਗੁ ਬਹਾਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ।
(ਦੁੱਰੋ-ਯਤੀਮ-ਅਦੁਤੀ ਮੋਤੀ। ਸਦਫ-ਸਿੱਪੀ
ਅਬਰੋਸ਼ਮ-ਭੁੱਲੀ)

ਸੋਸੀ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸ਼ਬ-ਕਦਰੇ ਮਿਸਲ ਹਲਾਲ
ਦਰਖਸ਼ਾਂ।

ਵੇਖ ਬੇਆਬ ਹੋਏ ਨਗ ਮੋਤੀ, ਮਾਣਕ ਲਾਲ-ਬਦਖਸ਼ਾਂ।
ਅਕਲ ਖਿਆਲ ਕਿਆਸਾਂ ਬਾਹਰ, ਨਜ਼ਰ ਕਰੇ ਵਲ
ਨਕਸ਼ਾਂ।

ਹਾਸ਼ਿਮ ਆਖ ਤਾਰੀਫ ਹੁਸਨ ਦੀ, ਸ਼ਮਸ ਮਿਸਾਲ ਜ਼ਰ-
ਫਸ਼ਾਂ।

(ਸ਼ਮਸ-ਸੂਰਜ। ਜਰਫਸ਼ਾਂ-ਸੋਨੇ ਦੀ ਵਰਖਾ ਫ਼ਰਨ
ਵਾਲਾ।)

ਬੱਚੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਨਸੀਬ ਉੱਤੇ ਝਾਨਣਾ ਪੈਣ
ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਜ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਨਜ਼ਮੀ
ਕਿਤਾਬ ਵਾਚਕੇ ਚੱਕਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਤੇ
ਡਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੋਸੀ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ
ਉਹਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਪੈ
ਜਾਣਗੀਆਂ। ਆਖਰ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਮੀ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖ ਗੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ-

ਓੜਕ ਖੋਫ ਉਤਾਰ ਨਜ਼ਮੀ,
ਬਾਤ ਕਹੀ ਮਨਭਾਣੀ।
ਆਸ਼ਕ ਹੋਗੁ ਕਮਾਲ ਸੋਸੀ ਜਦੁ,
ਹੋਗੁ ਜੁਆਨ ਸਿਆਣੀ।
ਮਸਤ ਬਿਹੋਸ਼ ਬਲਾਂ ਵਿਚ ਮਰਸੀ,
ਦਰਦ ਫਿਰਾਕ ਰੋਝਾਣੀ।
ਹਾਸ਼ਿਮ ਦਾਗ ਲਗਾਉਗੁ ਕੁਲ ਨੂੰ,
ਰਹੁ ਜਹਾਨ ਕਹਾਣੀ।

ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਚੰਨ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲ ਕਲੀ ਨੂੰ ਭਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪਣੀ ਹੱਥੀ ਕਿਵੇਂ ਕਤਲ ਕਰਦਾ। ਆਖਿਰ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਦੂਕ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚੌਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੋਹਰਾਂ ਵੀ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਸੀ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਇਕ ਤਬੀਤ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਸੰਦੂਕ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਹਿਲ ਗਏ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਆਮਤ ਦੀ ਨੇੜੀ ਚੱਲ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਰਜਾ-ਖੋਜ ਮਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਹਾਸਿਮ ਇਥ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਪਾਇ ਸੰਦੂਕ ਭੜਾਈ ਸੱਸੀ,
ਨੂਹ-ਡੁਫਾਨ ਵਗੇਂਦਾ।
ਬਾਸ਼ਕ ਨਾਗ ਨਾ ਹਾਥ ਲਿਆਵੇ,
ਧੋਲੁ ਪਨਾਹੁ ਮੰਗੇਂਦਾ।
ਪਾਰ ਉਰਾਰ ਬਲਾਈਂ ਭਰਿਆ,
ਦਾਨੋਂ ਦੇਉ ਛਰੇਂਦਾ।
ਹਾਸ਼ਮ ਵੇਖ ਨਸੀਬ ਸੱਸੀ ਦੇ
ਕੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੇਂਦਾ।

ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਦਰਿਆ ਤੇ ਅੱਤਾ ਧੋਬੀ ਕਪੜੇ ਧੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਦੂਕ ਨੂੰ ਕੱਢਕੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੋਬੀ ਤੇ ਧੋਬਣ ਬੰਡਿਆਂ ਚਾਵਾਂ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੱਚੀ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੱਸੀ ਚੁਆਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਇਰ ਉਸਦੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਅਕਲ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਇਥ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਸੱਸੀ ਹੋਈ ਚੁਆਨ ਸਿਆਣੀ,
ਸੂਰਜ ਤੇਜ ਸਵਾਈ
ਸਾਹਿਬ-ਇਲਮ, ਹਯਾਉ ਹਲੀਮੀ,
ਅਕਲ ਹੁਨਰ ਚੜ੍ਹਾਈ।
ਮਾਂ ਪਿਉ ਵੇਖ ਮੁਤਾਫਿਕਰ ਹੋਏ,
ਚਾਹੁਣ ਕੀਤੀ ਕੁੜਮਾਈ।
ਹਾਸ਼ਮ ਸੁਣੇ ਸੱਸੀ ਮਸਲਾਹਿਤ,
ਗੈਰਤ ਉਸਨੂੰ ਆਈ।

(ਮੁਤਾਫਿਕਰ-ਵਕਰਮੰਦਾ ਮਸਲਾਹਿਤ-ਸਲਾਹ।)

ਸੱਸੀ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਸੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਚਰਚੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਦਮ ਜ਼ਮ ਦੇ ਕੀਨੀ ਵੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਤੇ ਧੋਬੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੇਜ਼ਦਾ ਹੈ। ਸੱਸੀ ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਹੱਕੇ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖਕੇ ਅਪਣੀ ਜਨਮ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ, ਅਪਣੇ ਗਲ 'ਚ ਪਏ ਤਬੀਤ ਤੋਂ ਜਾਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਕਰ

ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਾਲਿਮਾਨਾ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਉਹਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਘਰ ਪਲਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਰਾਣੀ ਅਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਭੋਬਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਸੁਦਾਗਰ ਜਾਦਾ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਗਜ਼ਨੀ ਹੈ, ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਾਗ ਲਗਵਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹਿਲ ਬਣਵਾਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਵਰ ਨੇ ਰਾਜਿਆ ਤੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਚਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਹਿਜਾਦੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਚਿਤਰ ਵੀ ਸੀ। ਸੱਸੀ ਚਿਤਰ ਵੇਖਦੀ ਹੀ ਪੁੰਨੂੰ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਘਾਇਲ ਪੱਛੀ ਦੀ ਤਰਾ ਤਤਵਦੀ ਹੈ-

ਹੋ ਦਿਲ ਘਾਇਲ ਨਾਲ ਸਈਆ ਦੇ
ਫੇਰ ਸੱਸੀ ਘਰ ਆਈ
ਨੀਦਰ ਭੁੱਖ ਜੁਲੁਖਾ ਵਾਗਰ,
ਪਹਿਲੀ ਰਮਜ ਵੰਝਾਈ।
ਵੇਖ ਅਹਿਵਾਲ ਹੋਈ ਦਰਮਾਂਦੀ,
ਤੇਦ ਪੁਛਾ ਉਸੁ ਮਾਈ।
ਹਾਸ਼ਮ ਬਾਝ ਕੁੱਠੀ ਤਲਵਾਰੋਂ,
ਜਾਲਮ ਇਸ਼ਕ ਸਿਪਾਹੀ।

ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਜ਼ ਫਰਾਕ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ
ਰੱਜ ਅਲੰਬਾ ਬਾਲੇ।
ਬਿਰਹੋਂ ਬਿਦਰਦ ਅਰਾਮ ਨਾ ਦੇਂਦਾ
ਵਾਗ ਚਿਖਾ ਨਿੱਤ ਜਾਲੇ।
ਆਤਸ਼ ਆਪ, ਅਗੇ ਭਠਿਆਰਾ,
ਆਪ ਜਲੇ ਨਿੱਤ ਜਾਲੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਫੇਰ ਕੇਹਾ ਸੁੱਖ ਸੈਵਣ,
ਜਿਸ ਪੀਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲੇ।

ਸੱਸੀ ਨੇ ਇਕ ਮਨਸ਼ੁਬਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜੇ ਸੌਦਾਗਰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਸੱਸੀ ਨੇ ਇਕ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਰਖ ਲਿਆ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕੋਚਮ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੌਦਾਗਰ ਭੋਬਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾ ਬਾਰੇ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾ ਵਿਚ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਵੀ ਹਨ। ਸੱਸੀ ਨੇ ਉਹਨਾ ਸੌਦਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਬਣ ਤੇ ਬਹੀਰਾ ਨਾਮੀ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ

ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਉਹ ਕੇਚਮ ਜਾਕੇ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਲੈਕੇ
ਆਉਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸੇਦਾਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ
ਦੀ ਵੀ ਖੋਰ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਲੋਚਾਂ ਨੇ ਕੇਚਮ ਜਾਕੇ
ਪੁਨ੍ਹ ਦੇ ਪਿਤਾ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਅਲੀ) ਨੂੰ ਸਾਰੀ
ਵਾਰਦਾਤ ਸੁਣਾਈ, ਪਰ ਉਹ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ
ਭੇਜਣ ਲਈ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਨਰਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੋਤ ਪੁਨ੍ਹ
ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਸੋਸੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਲਿਆ ਸਰਬਾਨਾਂ,
ਫੇਰ ਪੁਨ੍ਹ ਵਲ ਧਾਏ।
ਸੂਰਤ ਨਕਸ਼ ਨਿਗਾਰ ਸੋਸੀ ਦੇ,
ਕਰ ਤਾਰੀਫ਼ ਸੁਣਾਏ।
ਘਾਇਲ ਇਸ਼ਕ ਤੁਸਾਡੇ ਹਰ ਦਮ,
ਨੀਦਰ ਚਸ਼ਮ ਨਾ ਲਾਏ।
ਹਾਸ਼ਮ ਖਾਤਰ ਮਿਲਣ ਤੁਸਾਡੇ,
ਕੈਦ ਬਲੋਚ ਕਰਾਏ।

(ਚਸ਼ਮ-ਅੱਖੀਆਂ, ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨੀਦ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।)

ਪੁਨ੍ਹ ਸੋਸੀ ਦੀ ਤਰੀਫ਼ ਸੁਣਕੇ, ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ
ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਝੱਟ ਡਾਚੀ (ਊਠਣੀ) ਤੇ
ਸਵਾਰ ਹੋ ਭੇਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਗ ਵਿਚ
ਉਤਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਇਰ ਕੁਝ
ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਕਹਿ ਕਹਿ ਵਾਂਗ ਤਲਿਸਮੀ ਆਹੀਆਂ,
ਬਾਗ ਚੁਫੇਰ ਦੀਵਾਰਾਂ।
ਫਰਸ਼ ਜਮੀਨ ਜ਼ਮੋਰਦੀ ਆਹਾ,
ਸਾਬਤ ਨਕਸ਼ ਨਿਗਾਰਾਂ।
ਨਹਿਰਾਂ ਹੋਜ਼ ਫੁਹਾਰੇ ਬਰਸਣ,
ਹਰ ਹਰ ਚੌਕ ਬਹਾਰਾਂ।
ਹਾਸ਼ਮ ਸੋਰ ਜਨਾਵਰ ਕਰਦੇ,
ਮੋਰ ਚਕੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ।

ਘਾਇਲ ਇਸ਼ਕ ਖੜੇ ਗੁਲ-ਲਾਲਾ,
ਨਾਲ ਲਹੂ ਮੁਖ ਹੋਤੇ।

ਸੋਬ ਅਨਾਰ ਅਗੂਰ ਭਰੇ ਰਸ,
ਚੁੰਜ ਨਾ ਲਾਵਣ ਤੋਤੇ।
ਕੁਮਰੀ, ਕੁਕ ਕਰੇ ਫਰਿਆਦਾਂ,
ਸਰੂ ਆਜ਼ਾਦ ਖਲੋਤੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਵੇਖ ਬਹਾਰ ਚਮਨ ਦੀ
ਰੂਹ ਰਹੇ ਵਿਚ ਗੰਤੇ।

ਸੋਸੀ ਨੂੰ ਪੁਨ੍ਹ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ
ਉਹਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਸੋਸੀ ਬਾਗ ਵਿਚ
ਆਈ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ, ਸੋਸੀ ਤੇ ਪੁਨ੍ਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ
ਹੋ ਗਏ-

ਵੇਖ ਦੀਦਾਰ ਹੋਏ ਤਨ ਦੋਵੇਂ
ਆਸ਼ਕ ਦਰਦ ਰੋਝਾਣੇ।
ਡਿਠੀਆਂ ਬਾਬ ਨਾ ਰਹਿਦੇ ਮੁਲੇ,
ਨੇਣ ਉਦਾਸ ਆਇਆਂ।
ਸਿਕਦਿਆਂ ਯਾਰ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਦਿਲ ਨੂੰ
ਕੀਮਤ ਕਦਰ ਪਛਾਣੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਨੇਹੂੰ ਅਸੀਲ ਕਮਾਵਣ,
ਹੋਰ ਗਵਾਰ ਕੀ ਜਾਣੇ।

ਜਦੋਂ ਪੁਨ੍ਹ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹੋਤ ਅਲੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ
ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠਿਆ। ਕੇਚਮ ਦੇ
ਲੋਕੀ ਪੁਨ੍ਹ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਵਿਚ ਧਾਹਾ ਮਾਰਕੇ ਰੋ ਪਏ।
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਛਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ
ਪੁਨ੍ਹ ਕੋਲੋਂ ਆਏ ਹੋਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਬਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ
ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆਉਣ। ਇਹ ਹੋਤ,
ਭੇਬਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਝੁਠੀਆਂ ਮੁਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ
ਭਰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ
ਜਾਮ ਪਿਆ ਪਿਆਕੇ, ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਸ਼ਮ
ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ-

ਰਾਤ ਪਈ ਬਹਿ ਪਾਸ ਪੁਨ੍ਹ ਦੇ,
ਜੀਭ ਮਿਠੀ ਦਿਲ ਕਾਲੇ।
ਹੋਤ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਮੋਤ ਸੋਸੀ ਦੇ,
ਭਰ ਭਰ ਦੇਣ ਪਿਆਲੇ।
ਉਹ ਕੀ ਦਰਦ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣ,
ਊਠ ਚਰਾਵਣ ਵਾਲੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਰਬਾਨਾਂ,
ਇਸ਼ਕ ਕਈ ਘਰ ਗਾਲੇ।

ਬਲੋਚ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਪੁਨ੍ਹ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ
ਡਾਚੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਕੇਚਮ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਜਦੋਂ ਸੋਸੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾ ਉਥੇ
ਬਲੋਚ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੁਨ੍ਹ। ਸੋਸੀ ਸੁਦਾਈਆਂ ਵਾਂਗ
ਡਾਚੀ ਦੀ ਪੈੜ ਦੇ ਮਗਰ ਉਠ ਦੌੜਦੀ ਹੈ-

ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਟਕੇ ਰੋਹ ਸੋਸੀ ਨੂੰ,
ਚੰਦ ਟੁੱਟਾ ਪਰਵਾਰਾਂ।
ਹਾਸ਼ਮ ਸਹਿਣ ਮੁਹਾਲ ਜੁਦਾਈ,
ਸਖਤ ਬੁਰੀ ਤਲਵਾਰਾਂ।
ਦੌੜੀ ਸਾਬ ਪੁਨ੍ਹ ਦਾ ਕਰਦੀ,
ਤੰਗ ਹਿਜਰ ਦੀ ਮਾਰੇ,
ਹਾਸ਼ਮ ਸਹਿਣ ਮੁਹਾਲ ਜੁਦਾਈ,
ਸਖਤ ਬੁਰੀ ਤਲਵਾਰਾਂ।

ਸੋਸੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਮੱਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ
ਮੁੜ ਆਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਗੇ ਕੱਹਾ ਤਕ ਵੇਲਿਆ ਬਲ

ਮਾਰੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਪਿਆਸੀ ਜਾਨ
ਗੁਆ ਬੇਠੇਗੀ। ਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਪਰੇਮ ਦੇ ਰਾਹ
ਤੋਂ ਕਦੋਂ ਮੂੰਹ ਭੁਆਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਸੀ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਤੁਰਸਾਂ, ਮੂਲ ਨਾ ਮੁੜਸਾਂ ਰਾਹੋਂ,
ਜਾਨ ਤਲੀ ਪੁਰ ਧਰਸਾਂ।
ਜਬ ਲਗ ਸਾਸ ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਹੋਵਾ,
ਮਰਨੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਡਰਸਾਂ।
ਜੇ ਰਬ ਕੁਝ ਸੱਸੀ ਦੀ ਸੁਣਸੀ,
ਜਾਏ ਮਿਲਾਂ ਪਗ ਧਰਸਾਂ।
ਹਾਸਮ ਨਹੀਂ ਸਹੀਦ ਹੋ ਵੈਸਾਂ,
ਬਲ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮਰਸਾਂ।

ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਬਲਾਂ ਦੀ ਰੇਤ, ਤੰਦੂਰ ਵਾਂਗ ਜਲ,
ਉਠਦੀ ਹੈ। ਸੱਸੀ ਦੀਵਾਨੀ ਹੋਈ, ਤਪਦੀ ਲੂ ਵਿਚ
ਅੱਗ ਦਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੌੜੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਚਮੜੀ ਆਣ ਦੁਪਹਿਰੀ ਵੇਲੇ,
ਗਰਮੀ ਗਰਮ ਬਹਾਰੇ।
ਤਪਦੀ ਲੋ ਵਗੇ ਅਸਮਾਨੋਂ,
ਪਿਛੀ ਮਾਰ ਉਤਾਰੇ।
ਆਤਸ ਦਾ ਦਰਿਆ ਖਲੋਤਾ,
ਬਲ ਮਾਰੂ ਵਲ ਚਾਰੇ।

ਹਾਸਮ ਵੇਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨਾ ਮੁੜਦੀ,
ਲੂ ਲੂ ਹੋਤ ਪੁਕਾਰੇ।
ਨਾਜ਼ਕ ਪੈਰ ਮਲੂਕ ਸੱਸੀ ਦੇ,
ਮਹਿਦੀ ਨਾਲ ਸਿਗਾਰੇ।
ਬਾਨੂ ਰੇਤ ਤਪੇ ਵਿਚ ਬਲ ਦੇ
ਜਿਉਂ ਜੋਂ ਭੁਨਣ ਭਟਿਆਹੇ।
ਸੂਰਜ ਭੱਜ ਵੜਿਆ ਵਿਚ ਬਦਲੀ,
ਉਹ ਡਰਦਾ ਲਿਸ਼ਕ ਨਾ ਮਾਰੇ।
ਹਾਸਮ ਵੇਖ ਯਕੀਨ ਸੱਸੀ ਦਾ,
ਸਿਦਕੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਹਾਰੇ।

ਬਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗ ਵਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਿਆਸ ਨਾਲ
ਜਿਦ ਨਿਕਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਲ ਵਿਚ ਕਾਕਾ
ਅਯਾਲੀ ਅਪਣਾ ਇਜ਼ਤ ਚਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੱਸੀ
ਅਯਾਲੀ ਵਲ ਪਾਣੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਦੌੜਦੀ ਹੈ।
ਅਯਾਲੀ, ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਲ-ਬਲਾ ਸਮਝਕੇ ਡਰਦਾ
ਭੱਜ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਸਮ, ਸੱਸੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਝ
ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦਰਦਨਾਕੀ ਨਾਲ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਓੜਕ ਵਖਤ ਕਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਕਾਂ,
ਸੁਣ ਪੱਕਰ ਢਲ ਜਾਵੇ।
ਜਿਸ ਉਸ ਉਠ ਪੁਨੂੰ ਨੂੰ ਖੜਿਆ,

ਮਰਿ ਦੋਖ ਵਲ ਜਾਵੇ।
ਯਾ ਉਸ ਤੀਰ ਲਗੇ ਬ੍ਰਿਹਾਂ ਦਾ,
ਵਾਂਗ ਸੱਸੀ ਜਲ ਜਾਵੇ।
ਹਾਸਮ ਮੌਤ ਪਵੇ ਕਰਹਾ ਨੂੰ,
ਤੁਖਮ ਜ਼ਮੀਨੋਂ ਜਾਵੇ।
ਸਿਰ ਧਰ ਖੋਜ ਉਤੇ ਰਸ਼ ਆਇਆ,
ਮੌਤ ਸੱਸੀ ਦੀ ਆਈ।
ਖੁਸ਼ ਰਹਿ ਯਾਰ ਅਸਾਂ ਤੁਧ ਕਾਰਣ,
ਬਲ ਵਿਚ ਜਾਨ ਗਵਾਈ।
ਡਿਗਦੀ ਸਾਰ ਗਏ ਦਮ ਇਕਸੇ,
ਤਨ ਥੋਂ ਜਾਨ ਸਿਧਾਈ।
ਹਾਸਮ ਕਰ ਲੱਖ ਲੱਖ ਸੁਕਰਾਨੇ,
ਇਸ਼ਕ ਵਲੋਂ ਰਹਿ ਆਈ।

ਸੱਸੀ ਜਦੋਂ ਬੇਹੋਸ ਹੋਕੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ
ਅਯਾਲੀ ਜਿਗਰਾ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਕੋਲ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਸੀ
“ਪੁਨੂੰ ਪੁਨੂੰ” ਪੁਕਾਰਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਯਾਲੀ
ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਅਪਣੀ ਧੀ ਹੀ ਮਰ ਰਹੀ
ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੱਸੀ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ
ਆਪ ਫਕੀਰਾਨਾ ਭੋਜ ਵਿਚ ਕਬਰ ਦੇ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਬੈਠ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਸੀ ਦੀ ਰੂਹ ਪਰਵਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਡਾਚੀ ਦੇ
ਕਚਾਵੇ ਵਿਚ ਬੇਹੋਸ ਪਏ ਪੁਨੂੰ ਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ
ਹੈ-

ਉਡਿਆ ਰੂਹ ਸੱਸੀ ਦੇ ਤਨ ਥੋਂ
ਵੇਰ ਪੁਨੂੰ ਵਲ ਧਾਇਆ।
ਮਹਿਮਲ ਮਸਤ ਬਿਹੋਸ ਪੁਨੂੰ ਨੂੰ
ਸੁਫਨੇ ਜਾਏ ਜਗਾਇਆ।
‘ਲੋ ਹੁਣ ਯਾਰ ਅਸਾਂ ਸੇਗ ਤਰੇ,
ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਨਿਭਾਇਆ।
ਹਾਸਮ ਰਹੀ ਸੱਸੀ ਵਿਚ ਬਲ ਦੇ,
ਮੈਂ ਰੁਖਸਤ ਲੈਣ ਆਇਆ।
(ਮਹਿਮਲ-ਡਾਚੀ ਦਾ ਕਚਾਵਾ, ਹੋਦਾ)

ਪੁਨੂੰ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਹੋਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ
ਡਾਚੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਭੰਬਰ ਵਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਤਾਜ਼ਾ ਬਣੀ ਕਬਰ ਮਿਲਦੀ
ਹੈ। ਪੁਨੂੰ ਡਾਚੀ ਤੋਂ ਉਤਰਕੇ ਫਾਤਿਹਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ
ਫੇਰ ਕਬਰ ਤੇ ਬੈਠੇ ਫਕੀਰ (ਅਯਾਲੀ) ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਕਬਰ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ। ਫਕੀਰ ਸਾਰੀ
ਹਕੀਕਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਆਖੀ ਓਸ ਫਕੀਰ ਪੁਨੂੰ ਨੂੰ,
ਖੋਲ੍ਹ ਹਕੀਕਤ ਸਾਰੀ।
‘ਆਹੀ ਨਾਰ ਪਰੀ ਦੀ ਸੂਰਤ,
ਗਰਮੀ ਮਾਰ ਉਤਾਰੀ।
ਜਪਦੀ ਨਾਮ ਪੁਨੂੰ ਦਾ ਆਹੀ।

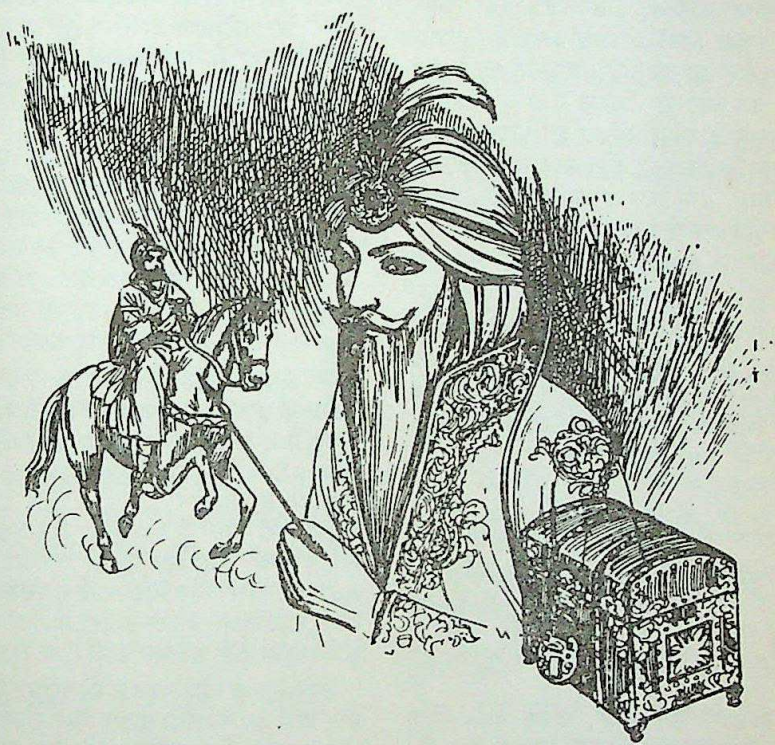
ਦਰਦ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮਾਰੀ
 ਹਾਸ਼ਿਮ ਥਾਉਂ ਮਕਾਨ ਨਾ ਜਾਣਾ,
 ਆਹੀ ਕੋਟ ਵਿਚਾਰੀ।
 ਸੁਣਕੇ ਹੋਤ ਜਿਮੀਂ ਪੁਰ ਡਿਗਿਆ,
 ਖਾਇ ਕਲੇਜੇ ਕਾਨੀ।
 ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ਗੱਰ, ਪਿਆ ਵਿਚ ਕਬਰੇ,
 ਫੇਰ ਮਿਲੇ ਦਿਲਜਾਨੀ।
 ਖਾਤਰ ਇਸ਼ਕ ਗਈ ਰਲ ਮਾਟੀ,
 ਸੂਰਤ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ।
 ਹਾਸ਼ਿਮ ਇਸ਼ਕ ਬਲੋਚ ਸੱਸੀ ਦਾ,
 ਰੁਗ ਜੁਗ ਰਹੁ ਕਹਾਣੀ।

ਹਾਸ਼ਿਮ ਦਾ “ਕਿੱਸਾ ਸੱਸੀ ਪੁਨੂੰ” ਬੈਂਤ ਛੰਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਿਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਾਂਜੀ ਸੁਆਰੀ, ਨਿਹਾਇਤ ਮਿਠੀ ਤੇ ਸ਼ਰਫਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਨਿਮੀ-ਨਿਮੀ ਪਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਵਾਦਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਸ਼ਿਮ ਇਕ ਦਰਦਮੰਦ ਦਿਲ ਲੋਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਆਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਚੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ, ਬਿਹਾ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ, ਬਿਤਰ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਤੇ ਦਰਦੀਲ ਕੀਰਨੇ, ਉਸਦੇ ਮਿਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਫੁੰਘਾਈਆਂ ਚੋਂ ਤਾਸੀਰ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਰੰਗ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਖੁਭ

ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅਪਣੀ ਸਦੀਵੀਂ ਕਸਕ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਸ਼ਿਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੂਬੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਪਰਸੰਗ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੈ ਉਸ ਅਪਣੀ ਜਾਦੂ-ਬਾਨੀ ਸਦਕਾ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਖਰਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਜੋ ਪਦਵੀ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਦਿਲਵਾਈ ਹੈ, ਉਹ (ਮਿਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਾਲੀ) ਜੁਲੇਖਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ।

ਹਾਸ਼ਿਮ ਨੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਈਸ਼ਾਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮਿਅਰਾਜ ਤੇ ਪੁਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੱਸੀ ਪੁਨੂੰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸਾਡੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਤੇ ਸ਼ੁਰਤ ਹਾਸ਼ਿਮ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹਾਸ਼ਿਮ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਲਈ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਅਦਬੀ ਤੁਹਫਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੱਕ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ।

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ “ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ”

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦੌਰ, ਅਮਨ-ਅਮਾਨ, ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦੌਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੁਲਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਇਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਖਿਡਰੀਆ-ਪੁੰਡਰੀਆ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਠਤ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇਕੇ ਪਕੌਰਿਆ ਪੈਰਾ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਉਸਨੇ “ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ” ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ।

ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਏਦ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੋਹਦ ਸਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਪਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ' ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਕੋਈ 'ਸਿੱਖ ਕੌਮ' ਜਾਂ 'ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ' ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕੌਮ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਤਰਕਾ ਅਸਾਸ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਅਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਅਕੀਦਿਆਂ, ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ, ਲੋਕਨ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਸਾਂਝੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਿਰਕਾ-ਪਸਤੀ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸਵਾਸੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਘੁਲ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਮੌਤ, 27 ਜੂਨ 1839 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਈ। ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਕੇ ਰੱਸਾ ਕਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਧੜੇ ਬੰਦੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਧੜਾ ਡੋਗਰਾ ਧੜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਧੜਾ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਸ਼ੇਰਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਭਰਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੀ ਫੁੱਟ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਤੀਜਾ ਧੜਾ ਫਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ਦੀਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਧੜਾ ਨਿਰਪੱਖ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਬੁਰਫਾ-ਗਰਦੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਅਪਣਾ ਲਏ। ਹੁਣ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹੁਕਮ ਅਦਾਲੀ ਤੇ ਬੇਅਮਨੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਫੌਜ ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਪੀਨ ਛੋਟੇ ਮੰਟੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਸੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਕੇਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੁਖ-ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਖਾਸ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸੀ।

1839 ਈ. ਵਿਚ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡੋਗਰਾ

ਤਿੱਕਤੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ 5 ਨਵੰਬਰ 1840 ਈ. ਨੂੰ ਹੋ

ਗਈ। ਹੁਣ ਕੇਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾਲ ਰਾਜਪਟ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਡਿਗ ਪੈਣ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਖਤ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਹੋਈ।

ਇਸ ਸਾਜਿਸ਼ ਤਹਿਤ ਉੱਧਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

15 ਸਤੰਬਰ 1943 ਨੂੰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੇਵਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਾਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਗੇਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਗੇਰਾ ਸਿੰਘ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੇਵਰ ਪਸ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਬੰਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਫੌਜ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 21 ਸਤੰਬਰ 1845 ਈ. ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰਿਆ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਫੌਜ ਤੇ ਭਾਵਾ ਕਰੋਧ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਕਤਲ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਈ।

ਉੱਧਰ ਸ਼ੇਰਾ ਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼-ਬਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਫੁੱਟ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ।

ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਘਮਸਾਣ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ 'ਚ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਵਿਜੇਤਾ 12 ਫਰਵਰੀ 1846 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ

ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਇਆ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦਾ ਵਰਤਿਆਨਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਖੇਤਰ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਦੇ ਇਵਜ਼ 75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਲੈਕੇ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ' ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਦੌਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਉਧੇ ਹੋਇਆ।

ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਫਰੇਗੀਆਂ ਦਾ

ਸ਼ਾ ਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਖੂਨੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਅਪਣੀ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ-ਕ੍ਰਿਤ "ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਫਰੇਗੀਆਂ ਦਾ" ਵਿਚ ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦਾ, ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਹਮਦ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

ਅੱਵਲ ਹਮਦ ਜਨਾਬ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਨੂੰ
ਜਿਹੜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਲ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ।
ਚੋਦਾਂ ਤਬਕਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ੇ ਨਗਾਰ ਕਰਕੇ
ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਗ ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ।
ਸਵਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਭ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦਾ
ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਰ ਵਛਾਂਵਦਾ ਈ।
ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਤੋਂ ਸਦਾ ਡਰੀਏ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗਾਂਵਦਾ ਈ

ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਬੇਸ਼ਬਾਤੀ ਤੇ

ਘਾਨਤਾ ਦਾ ਕਿੱਛਾ ਸਿੱਟਾ ਵਰਨਣ ਹੈ-

ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ
ਦਰੀਬਾਜ਼ ਦਾ ਧਾਰ ਕੇ ਭੇਸ ਮੀਆਂ।
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਐਸਾ ਮਾਪੇ
ਨਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਮੀਆਂ।
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦੌਲਤਾਂ, ਫੀਲ, ਘੋੜੇ
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇਸ ਮੀਆਂ।

ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਦਾ ਨਾ ਰੂਪ ਦੁਨੀਆਂ
ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਨਾ ਕਾਲੜੇ ਕੇਸ ਮੀਆਂ।

ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ,
ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਇਕ ਰੋਜ਼ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ
ਚਲੀ ਆਣ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਬਾਤ ਆਈ।
ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੀਰੇ ਤੇ ਨੂਰ ਖਾਂ ਨੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਆਈ।
ਰਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ
ਸਿਰਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਆਫਾਤ ਆਈ।
ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ
ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜ਼ਾਤ ਆਈ।

ਬੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ
ਰਾਜ-ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਦੌਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ
ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਮਹਾਂਬਲੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਪੈਦਾ
ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਮੁਲਕ ਹਿਲਾਇ ਗਿਆ।
ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪਸ਼ੌਰ, ਚੰਬਾ
ਜੰਮੂ, ਕਾਂਗੜਾ ਕੋਟ ਨਿਵਾਇ ਗਿਆ।
ਹੋਰ ਦੇਸ ਛਦਾਖ ਤੇ ਚੀਨ ਤੋੜੀ
ਸਿੱਕਾ ਅਪਣੇ ਨਾਮ ਚਲਾਇ ਗਿਆ।
ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਾਣ ਪਚਾਸ ਬਰਸਾਂ
ਅੱਛਾ ਰੱਜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇ ਗਿਆ।

ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਇਸ
ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਦੁੱਲੇ ਭੱਟੀ ਨੂੰ ਗਾਂਵਦਾ ਜੱਗ ਸਾਰਾ
ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਮੀਰ ਦਾਦ ਬੁਹਾਨ ਦੇ ਫਤਰ ਅੰਦਰ
ਸੋਈਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਮਾਰ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਜਿਹੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ
ਤੇਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸੋਏ ਨੀ ਬੀਰ ਹੋਕੇ
ਜਾਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨੀ।

ਫੌਜ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੋਰਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸਦਮਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵਿਹੁਲ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ—

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੋਹ ਕੇ ਵੀਰ ਮੇਰਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਹਾਉਂਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਡੀਆਂ ਨੂੰ।
ਧਾਕਾਂ ਜਾਣ ਵਲਾਇਤੀ ਦੇਸ ਸਾਰੇ
ਪਾਵਾਂ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗ ਚਾ ਵੰਡੀਆਂ ਨੀ।
ਚੂੜੇ ਲਹਿਣਗੇ ਬਹੁਤ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ
ਨੱਥ, ਚੌਂਕ ਤੇ ਵਾਲੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੈਣਗੇ ਵੈਟ ਫੁੰਘੇ,
ਜਦੋਂ ਹੋਣ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਚੰਡੀਆਂ ਨੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸ਼ਾਨ-ਬਾਨ ਤੇ
ਘਨਗਰਜ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਦਿਆਂ ਸ਼ਾਇਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਝੰਡੇ ਨਿਕਲੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ
ਚੜ੍ਹੇ ਸੁਰਮੇ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹੇ ਪੁੱਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਫੈਲ ਥਾਂਕੇ
ਜੈਸੇ ਬੋਲਿਓ ਨਿਕਲਦੇ ਬੇਰ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹੇ ਸਭ ਮਥੀਲ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਿਵਾਏ ਨੀ ਦੇਰ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੇ ਜੰਝੂਰ ਖਾਨੇ
ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਨਾਂ ਲਾਵਦੇ ਦੇਰ ਮੀਆਂ।

ਲੱਗੀ ਧਮਕ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ
ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰੇ, ਹਾਂਸੀ ਹਸਾਰ ਮੀਆਂ।
ਬੀਕਾਨੇਰ, ਲਖਨਊ, ਅਜਮੇਰ, ਜੈਪੁਰ
ਪਈਆਂ ਭਾਜੜਾਂ ਜਮਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਚੱਲੀ ਸੱਭ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ
ਨਹੀਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਮਾਰ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਅਟਕਣਾ ਈ
ਸਿੰਘ ਰਹਿਣਗੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੀਆਂ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ
ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੇਖੀਆਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ—

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਫੌਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰੇ ਜੀ।
ਜਾਂ

ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਂਗੇ ਮਾਲ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ
ਉਥੋਂ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਦੋਲਤਾਂ ਬੇਰੀਆਂ ਨੀ।
ਪਿੱਛੋਂ ਵੜਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਤਰਖਾਨੇ
ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੀ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਲੋਂ ਉਹ ਕਤਲ ਜਵਾਬ
ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਕਣਕ ਨਾਲ
ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਘਰੋਂ ਗਏ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ
ਬੇੜੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਭ ਖੁਹਾਇ ਆਏ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਲੋਕ, ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੁਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਪਾਇ ਆਏ।

ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਮ ਲੜਾਈ ਸਭਾਉਂਦੇ
ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਵੀ
ਨੇ ਬੜੇ ਦਰਦਨਾਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ
ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜੋਸ਼
ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੀ ਪਰੋਰਨਾ ਤੇ
ਬਹਾਦਰੀ ਸਹਿਤ ਲੜੀਆਂ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ
ਬੰਨ੍ਹ ਬਮੜੀ ਜੋੜ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ
ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜ ਦਿੱਤੇ।

ਫਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਈ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ
ਕਈ ਪਰਸੰਗ ਬੜੇ ਭੌਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਏ ਗਏ
ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਵੇਲੇ ਇਕ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੜੀ
ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਵਾਲੇ ਬੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹਸਰਤ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਵੀ
ਆਖਦਾ ਹੈ—

ਅੱਜ ਹੋਵੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ
ਜਿਹੜੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤੇਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝ
ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਜੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਵੀ ਕੁਝ ਕੁਝ
ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ, ਕਿੰਨਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਜਦੋਂ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਖਤ
ਲਿਖਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਘੁਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆਂ ਤਾਂ
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਟੁੱਡੇ ਲਾਟ (ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ) ਦੇ ਮੁਖੋਂ,
ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਸਰਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਖੁਲਵਾਕੇ,
ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਟੁੱਡੇ ਲਾਟ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਆਣ ਬੀੜਾ
ਹਮ ਸੀਖ ਸਿਉਂ ਜਾਇਕੇ ਲੜੇਗਾ ਜੀ।
ਘੰਟੇ ਤੀਨ ਮੈਂ ਜਾ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰਾਂ
ਇਸ ਬਾਤ ਮੇਂ ਫਰਕ ਨਾ ਪੜੇਗਾ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੌਜਾਂ ਤੇਰੂਵੀਂ ਨੂੰ
ਹਮ ਬਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜੇਗਾ ਜੀ।

ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਮਾਰ ਕਰਨ
ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਲ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਜਦ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਸ਼ਿਘਾਂ ਤੇ
ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਫੌਜਾਂ, ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਲਈ
ਕਮਰਬੱਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਰ ਫੌਜ ਦੀ
ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਇੰਜ ਵਰਨਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਵੱਡੀ ਤੁਰਮ ਤੰਬੂਰ ਕਰਨੈਲ ਸੁਤਰੀ
ਤੰਬੂ ਬੈਰਕਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੀਆਂ।
ਕੋਤਲ ਬੱਘੀਆਂ ਪਾਲਕੀ ਤੋਪ ਖਾਨੇ
ਦੂਰਬੀਨ ਚੰਗੀ ਸਾਇਬਾਨ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੰਦਨੋਂ ਲਾਟ ਉਠਾਇ ਬੀੜਾ
ਡੇਰਾ ਪਾਂਵਦਾ ਵਿੱਚ ਮੈਦਾਨ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੋਰਿਆਂ ਛੋੜ ਛੋੜੀ
ਮੁਲਕ ਪਾਰ ਦਾ ਮੱਲਿਆ ਆਣ ਮੀਆਂ।
ਘਰੋਂ ਗਏ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ
ਬੇੜੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਭ ਖੁਹਾਇ ਆਏ।
ਛੋੜ ਆਵਤਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰ ਲਾਇਓ ਨੇ
ਅੱਗੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗੁਆਇ ਆਏ।
ਖੁਸ਼ੀ ਵੱਸਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਸਾਰਾ
ਸਰੀਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਹੱਥ ਫੜਾਇ ਆਏ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਲੋਕ, ਸਿੰਘ ਜੀ
ੜਸੀ ਚੰਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਪਾਇ ਆਏ।

ਕਈ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਓਥੇ
ਸੀਨੇ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮੁੜਕੇ
ਪਈਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਚੰਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ
ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਤੇ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ
ਪਈਆਂ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ, ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਫਤਹਿ ਦਾ
ਬਿਗੁਲ ਬਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ
ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਵੀ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਰਾਜਾ ਗਿਆ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ
ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਵਦਾ ਈ।
ਸਾਹਿਬ ਲੋਕ ਜੀ ਅਸਾਂ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰਨੀ
ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ।
ਇੱਤੇ ਕੱਢ ਮਲਵਈ, ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ
ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿਸਕਾਂਵਦਾ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਲੋਕੇ
ਤੁਰੰਤ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਾਂਵਦਾ ਜੀ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਸ਼ਿਮਤ ਉੱਨੀ ਮੈਂ ਦੂਸਰਾ ਉਤਰਿਆ ਸੀ
ਜਦੋਂ ਹੋਇਆ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਜੰਗ ਮੀਆਂ।
ਹੈ ਸੀ ਖੂਨ ਦੀ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿਆਸੀ
ਹੋਇਆ ਸੁਰਖ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਰੰਗ ਮੀਆਂ।
ਧਰਤੀ ਵਧ ਕੇ ਖੂਨ ਦੇ ਬਣੇ ਬੱਦਲ
ਜੇਸੇ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਸ਼ ਪਤੰਗ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਲਾ ਬਾਜ਼ੀ
ਨਹੀਂ ਮੌਤਦੇ ਸੂਰਮੇ ਅੰਗ ਮੀਆਂ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਨਮ, ਵਡਾਲਾ ਵੀਰਮ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 1780 ਈ. ਤੇ 1782 ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਸਨ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਅਪਣੀ ਵਿਧਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ 1846 ਤੇ 1848 ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਲਿਖਿਆ, ਜਦੋਂ 'ਹਿਦ-ਪੰਜਾਬ' ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਫਰੋਗੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ, ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਪਰੀਆਂ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖਪਾਤ, ਲੋਅ-ਲਿਹਾਜ਼ ਦੇ ਬੜੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਫਿਰਕੂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਜਾਂ ਕਟਾਖ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤਾ, ਸ਼ੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜ਼ਮਾਨਾ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਾਅ ਲੱਗਦੀ ਵੇਖੀ, ਰਾਜ਼ ਗੱਦੀ, ਇਜ਼ਤ ਮਾਣ ਤੇ ਤਾਕਤ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਖੂਨੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਡੂੰਘੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੀ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੂਝ ਤੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਨਾਲ ਬਗੈਰ ਮਰੋੜੇ ਤਰੋੜੇ, ਭਾਈ ਸੰਬੰਧਤਾ ਤੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਬੜਾ ਈਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਜਾਨਿਬਦਾਰਾਨਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਉਹ, ਉਹਨਾਂ

ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਵੀ ਕਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਰੀਫ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ, ਖੂਨੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜਾਦੂ-ਬਿਆਨੀ ਸਦਕਾ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸੂਹਜ-ਸਵਾਦ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੀਰ, ਗ਼ਾਲਿਬ, ਦਾਗ਼ ਦੇ ਇਸ਼ਕੀਆਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਦੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਕੇ, ਅਜੀਬ ਆਨੰਦ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ-

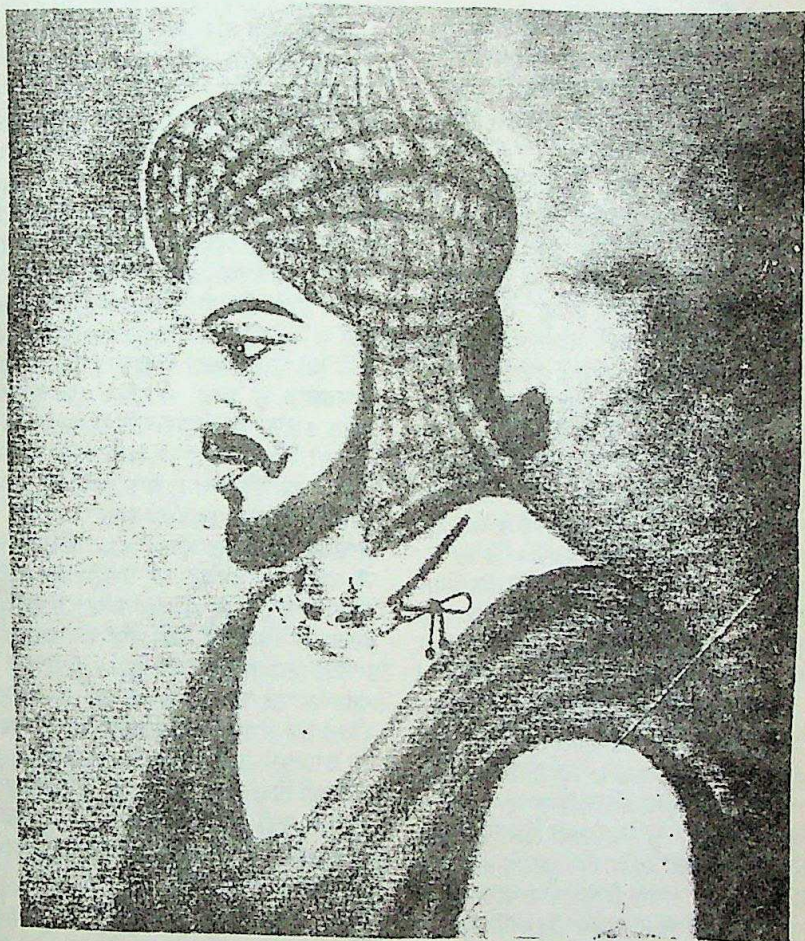
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅੱਜ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤੋਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਲੋਕ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਪਾਇ ਆਏ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਬੌਤ ਛੰਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਰਨਾ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਜੰਗਨਾਮਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਸਰਤਾਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਮੁੱਲੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਵੇਦ ਰਹੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੋਕ ਕਵੀ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ ਇਕ ਦਰਜਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਧੂਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਸੱਤਾਂ ਕਾਵਿ-ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ (1) ਮਿਅਰਾਜ ਨਾਮਾ, (2) ਰੋਜ਼ਾ ਨਾਮਾ, (3) ਪੂਰਨ ਭਗਤ (ਪੰਜਾਬੀ ਸੀਹਰਫੀਆਂ), (4) ਵਾਰ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੀ, (5) ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, (6) ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, (7) ਸੀਹਰਫੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਦੋ ਸਾਰੇ ਕਿੱਸੇ ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਸ਼ੁਰੂਤ ਕਿੱਸਾ "ਪੂਰਨ ਭਗਤ" ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਕਿੱਸੇ ਹੋਰ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਕਿੱਸੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਰਾਤਿਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ, "ਪੂਰਨ ਭਗਤ" ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਊ ਜੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀਕੇ (ਨੇੜੇ ਐਮਨਾਬਾਦ), ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ 1802 ਈ: ਨੂੰ ਜਨਮਿਆ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਖੂਹ ਸੀ। ਇਸੇ ਖੂਹ ਦੇ ਕੰਨ ਹੀ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਤਾਲੀਮ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਅਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ-

ਮੈਂ ਦਹਿਕਾਨ, ਬੋਇਲਮ ਵਿਚਾਰਾ,
ਦੋਸ਼ ਨਾ ਚਾਹੀਏ ਧਰਿਆ।

ਮਾਛੀਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਭਾਬੀ, ਉਹਦੀ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਪਿੰਡ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਡੋਲੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੀ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਮਨ ਮੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਤੇ ਫਿਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਬੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੀ ਹਵਸ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਪਾਪੜ ਵੇਲੇ, ਪਰ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਧਿਤਕਾਰ ਛੱਡਿਆ। ਚੁਨਾਚਿ, ਭਾਬੀ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਲਟੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਲਗਾਕੇ ਅਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸਖਤ ਖਿਲਾਫ ਹੋ ਗਏ। ਇਸਦਾ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। 'ਪੂਰਨ ਭਗਤ' ਦਾ ਕਿੱਸਾ, ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦਾ ਹੀ ਪਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਲੂਣਾ ਉਸਦੀ ਭਰਜਾਈ ਰਜ਼ੀਆ ਹੈ ਜੋ ਨਫਸਾਨੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਦੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਬੇਕਸੂਰ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਾ ਘਰੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਣਾ, ਤੇ ਫਕੀਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਵੀ, ਪੂਰਨ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਇਸ ਖੂਬੀ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਦਿਲਸ਼ਿਕਨ ਹਾਦਸਾ ਨਾ ਵਾਪਰਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਨੇ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਕਾਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਲ ਕਾਦਰਯਾਰ ਆਪ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਪੂਰਨ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਏਕੇ ਜੀ,
ਇਕ ਖੂਹ ਇਨਾਮ ਲਿਖਾਇਆ ਮੈਂ।

ਭਾਬੀ ਦੇ ਭੜਕਾਵੇ 'ਚ ਆਕੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਨੇ
ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ

ਵੀ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਡਾਢਾ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਉਹਨੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁੱਲੀ ਪਾ ਲਈ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਣ ਲੱਗਾ। ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਕਵਿਤਾ-ਗੋਰੀ ਦੇ ਨਮਿਤ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਅਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਵਲੋਂ ਲਾਈ ਗਈ ਤੁਹਮਤ, ਉਹਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਸ਼ਿਕਨ ਰਵਈਏ ਦਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਸ ਕਦਰ ਤੀਖਣ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਪਰਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਪੂਰਨ ਭਗਤ' ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਚਾਰ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਦਰ ਦੇ ਅਪਣੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਉਸਨੇ ਕੇਵਲ ਸੋਲਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਛੱਡਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਵੀ ਆਪ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ-
ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਕੇ,
ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਜੀ।

ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-
ਰਾਜੇ ਸਲਵਾਨ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਖੇ,
ਰਾਣੀ ਇੰਛਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪੂਰਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।
ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ
ਤੱਕ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵੇਖੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੇ
ਭਾਰੀ ਗਰੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ
ਤੱਕ ਰਹੇਗਾ। ਇਸਨੂੰ ਕਾਦਰਯਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਅਲਫ-ਆਖ ਸਖੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਅੰਦਰ
ਪੂਰਨ ਪੁੱਤ ਸਲਵਾਨ ਨੇ ਜਾਇਆ ਈ।
ਜਦੋਂ ਜੰਮਿਆ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ
ਸੱਦ ਪੰਡਤਾਂ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਈ।
ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਨਾ ਰਾਜਿਆਂ ਮੂੰਹ ਲੱਗੀਂ
ਦੇਖ ਪੰਡਤਾਂ ਵੇਦ ਫਰਮਾਇਆ ਈ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੀਆਂ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਤਾਈਂ,
ਬਾਪ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਭੋਰੇ ਪਾਇਆ ਈ।

ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ, ਭੋਰੇ ਪਾਉਣ ਦੀ
ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰ ਕਿੰਜ ਖੂਬਸੂਰਤੀ 'ਨਾਲ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਪੂਰਨ ਇਕ ਹਨੇਰਿਓਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ
ਦੂਜੀ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਏ ਦਿੱਤਾ।

ਪੂਰਨ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਬਿਤਾਕੇ ਬਾਹਰ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਦੀਆਨੇ ਬਜ
ਉਠਦੇ ਹਨ। ਸਲਵਾਨ, ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮਾਵਾਂ ਮਾਤਾ
ਇੰਛਰਾਂ ਅਤੇ ਸੋਤਲੀ ਮਾਤਾ ਲੂਣਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ,

ਲੇਖਾ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਲੂਣਾ ਜਿਹੜੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਰਾਜੇ
ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਪੂਰਨ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਸ਼ਕਲ
ਸੂਰਤ ਉਤੇ ਮਰ ਮਿਟਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਰ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਸੁਆਦ-ਸਿਵਤ ਨਾ ਹੁਸਨ ਦੀ ਜਾਏ ਝੱਲੀ,
ਰਾਣੀ ਦੇਖਕੇ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਮੁੱਠੀ।
ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਆਈ, ਰਾਜਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ,
ਸਿਰ ਪੇਰ ਤਾਈਂ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉਠੀ।
ਦਿਲੋਂ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਯਾਰ ਬਣਾਇਆ ਸੁ,
ਉਸਦੀ ਸਾਬਤੀ ਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਜ ਟੁਟੀ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਤਰੀਮਤ ਹੋਸਆਰੀ
ਲੱਗੀ ਵੇਖ ਵਗਾਵਣੇ ਨਦੀ ਪੁੱਠੀ।

ਇਸ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲੂਣਾ ਦੀ ਪੂਰਨ ਨਾਲ ਹੋਈ
ਗੱਲ ਬਾਤ ਡਾਢੀ ਰੋਚਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਦੋ ਬੰਦ
ਵੇਖੀਏ-

ਜ਼ੋਏ-ਜ਼ਾਇਰਾ ਆਖਦੀ ਸਰਮ ਕੋਹੀ,
ਮਾਈ ਮਾਈ ਨਾ ਰਾਜਿਆ ਆਖ ਮੈਨੂੰ।
ਕੁੱਖੋਂ ਰੱਖ ਨਾ ਜੰਮਿਓਂ ਜਾਇਓਂ ਵੇ,
ਮਾਤਾ ਆਖਨਾ ਹੋਂ ਕਿਹੜੇ ਸਾਕ ਮੈਨੂੰ।
ਹੋਗੁ ਉਮਰ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਇਕ ਰਾਜਾ,
ਗੁੱਝਾਂ ਲਾਇਆ ਈ ਦਰਦ ਫਿਰਾਕ ਮੈਨੂੰ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਨਾ ਸੰਗਦੀ, ਕਹੇ ਲੂਣਾ
ਕਰ ਚੱਲਿਓਂ ਮਾਰ ਹਲਾਕ ਮੈਨੂੰ।
ਗੈਨ-ਗਮ ਨਾ ਜਾਣਦੀ ਖੋਭ ਖਤਰਾ,
ਲੂਣਾ ਉਠਕੇ ਪਕੜਦੀ ਆਣ ਚੱਲਾ।
ਇਕ ਵਾਰ ਤੂੰ ਬੈਠ ਪਲੰਘ ਉਤੇ,
ਕਰਾਂ ਮਿਨਤ ਤੇਰੀ, ਸੁਣੀ ਅਰਜ਼ ਗੱਲਾ।
ਪਰੀ ਜਿਹੀ ਮੈਂ ਇਸਤਰੀ ਅਰਜ਼ ਕਰਾਂ,
ਜਾ ਤੂੰ ਮਰਦ ਨਾਹੀਂ, ਕੋਈ ਹੋਂ ਭੋਲਾ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਨਾ ਸੰਗਦੀ, ਕਹੇ ਲੂਣਾ
ਸੋਜ ਮਾਣ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਢੋਲਾ।

ਪੂਰਨ ਜਾਨ ਫੁੜਾਕੇ ਲੂਣਾ ਦੇ ਮਹਿਲ 'ਚੋਂ ਭੱਜ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੂਣਾ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਪੂਰਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਝੁੱਠੀ
ਤੁਹਮਤ ਲਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆਕੇ ਪੂਰਨ ਨੂੰ
ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਇੰਛਰਾਂ
ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜੇ ਦੇ
ਪੈਰੀਂ ਢੇਕੇ ਹਲਾ ਪੁਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ-

ਖੇ-ਖਬਰ ਹੋਈ ਰਾਣੀ ਇੰਛਰਾਂ ਨੂੰ
ਜਿਸ ਜਾਇਆ ਪੂਰਨ ਪੁੱਤ ਸਾਈਂ।
ਚੁੜਾ ਭੇਨਕੇ, ਤੱੜ ਹਮੇਲ ਬੀੜੇ,
ਵਾਲ ਪੁੱਟ ਰਾਣੀ ਸਿਰ ਧਾਕ ਪਾਈ।
ਸੰਦਾ ਘਾਓ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ
ਰਾਣੀ ਭੱਜਕੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਆਈ।
ਕਾਦਰਯਾਰ, ਖੜੋਏ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੀ
ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਰਾਜਿਆ ਵੈਰ ਸਾਈਂ।

ਸੀਨ-ਸਮਝ ਰਾਜਾ, ਭੁਧਿ ਹਾਰ ਨਾਹੀਂ,
ਕਹਿਦੀ ਇਛਰਾਂ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਕੇ ਜੀ।
ਅੰਬ ਵੱਢਕੇ, ਅੱਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾੜ ਦੇਵੇਂ,
ਪੱਛਤਾਵੇਂਗਾ ਵਕਤ ਵਿਹਾਇਕੇ ਜੀ।
ਬੂਟਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪੁਟਾਣ ਲੱਗੀਂ,
ਜੜ੍ਹਾਂ ਮੁੰਢ ਤਾਈਂ ਉਖੜਵਾਇਕੇ ਜੀ।
ਕਾਦਰਯਾਰ, ਜੇ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰਿਓ ਈ
ਬਾਪ ਕੋਣ ਬੁਲਾਇੇਗਾ ਆਏ ਕੇ ਜੀ।

ਰਾਜਾ ਸਲਵਾਨ ਗੋਸ਼ 'ਚ ਆਕੇ ਪੂਰਨ ਦੇ ਕਤਲ
ਦਾ ਹੁਕਮ ਬਹਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੱਲਾਦ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ,
ਦੂਰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਗੁਰੂ
ਗੋਰਖਨਾਥ ਦਾ ਡੇਰਾ ਆਣ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਗੋਰਖਨਾਥ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਖੂਹ 'ਚੋਂ ਕਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਅਪਣਾ ਬਾਲਕਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ, ਰਾਣੀ
ਸੁੰਦਰਾਂ ਦ ਮਹਿਲੀਂ ਖੈਰ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ
ਗੋਲੀ ਪੂਰਨ ਦੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਕੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਐਨ-ਅਰਜ ਮੰਨ ਰਾਣੀਏ, ਕਹੇ ਗੋਲੀ
ਤੈਨੂੰ ਸੂਰਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਮੋਈਏ।
ਜਿਹੜਾ ਆਇਆ ਅੱਜ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ
ਮੈਂ ਵੀ ਵੇਖਕੇ ਹੋਈ ਹੋਰਾਨ ਮੋਈਏ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਖੈਰ ਲੈਂਦਾ
ਤੇਰੇ ਵੇਖਣੇ ਨੂੰ ਖੜਾਂ ਆਣ ਮੋਈਏ।

ਰਾਣੀ ਸੁੰਦਰਾਂ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋਹਿਤ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖਨਾਥ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਆਉਂਦੀ
ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਭੋਜਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪਰਸੇਨ ਕਰਕੇ ਉਸ
ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਗੋਰਖ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ
ਹੈ। ਸੁੰਦਰਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਹਿਲੀਂ ਲੈ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਉਥੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੋਜ ਟੁਰਦਾ ਹੈ।
ਸੁੰਦਰਾਂ ਇਹ ਸਦਮਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ
ਅਤੇ ਪਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਦਰਯਾਰ ਇਥੇ
ਨਿਹਾਇਤ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ
ਦੁਖਦਾਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਲੋਂ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਹਟਾਕੇ,
ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਸੁਖਾਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ
ਪੂਰਨ ਤੇ ਇਛਰਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਨ ਨੂੰ
ਉਸਦੇ ਅਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਲ ਟੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਪੂਰਨ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚਕੇ ਅਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ
ਆਸਣ ਜਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਸਾਧੂ ਦੀ ਚਰਨ
ਬੰਦਨਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਣੀ ਇਛਰਾਂ ਜਿਸਦੀ
ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੋਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਵੀ ਉਸ ਸਾਧੂ ਦੇ
ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਮੀਮ-ਮਿਲਣ ਆਈ ਰਾਣੀ ਇਛਰਾਂ ਏ,
ਦੱਸੇ ਮੈਨੂੰ ਲੋਕੋਂ ਆਇਆ ਸਾਧ ਕੋਈ।

ਮੇਰੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਬਾਗ ਵੈਰਾਨ ਪਇਆ,
ਫੇਰ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਰਨ ਆਬਾਦ ਕੋਈ।
ਮੈਂ ਵੀ ਲੈ ਆਵਾਂ ਦਾਰੂ ਅੱਖੀਆਂ ਦਾ,
ਪੂਰਨ ਛੱਡ ਨਾ ਗਿਆ ਸੁਆਦ ਕੋਈ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਲਖ ਵਟਨੀ ਹਾਂ,
ਦਾਰੂ ਦੇਇ ਫਕੀਰ ਮੁਰਾਦ ਕੋਈ।

ਬਾਗਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮਿਆਪ ਅਤੇ
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ 'ਚ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਦਰਦਮੰਦੀ
ਤੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੋਜ਼ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਕ ਪੱਥਰ
ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਨੀਰ ਵਗਾਏ ਬਿਨਾਂ
ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਪਰਸੇਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰ
ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ-

ਨੂਨ-ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ, ਪੂਰਨ ਪਰਤ ਡਿੱਠਾ
ਮਾਤਾ ਆਵਦੀ ਏ ਕਿਸੇ ਹਾਲ ਮੰਦੇ।
ਅੱਡੀ ਖੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿਹੋਸ ਹੋਈ
ਰਾਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵਦੇ ਖਾਰ ਕੰਡੇ।
ਪੂਰਨ ਵੇਖਕੇ ਸਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ ਈ
ਰੋਇ ਉਠਿਆ, ਹੋਏ ਹੋਰਾਨ ਬੰਦੇ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਉਠ ਪੂਰਨ
ਦੇਖਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂਊ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡੇ।

ਹੇ-ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵਦੇ ਮੰਦੇ ਮਾਤਾ,
ਪੂਰਨ ਆਖਦਾ ਮਾਇ ਤੂੰ ਰੋਇ ਨਾਹੀਂ।
ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਜਹੇ ਦਾਹੀਂ ਮਾਰ ਗਏ,
ਬਣਿਆ ਇਕ ਅਭਿਮਨੋਂ ਕੋਇ ਨਾਹੀਂ।
ਕੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ ਸੱਲ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ
ਮਾਤਾ, ਤੂੰ ਦਿਲਗੀਰ ਵੀ ਹੋਇ ਨਾਹੀਂ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਲੇਰੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨ,
ਗਮ ਖਾਹ ਮਾਏਂ ਖਫ਼ਤਾਨ ਹੋਇ ਨਾਹੀਂ।

ਲਾਮ-ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਮਾਤਾ,
ਸੱਚ ਆਖ ਬੋਟਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈਂ।
ਕਿਹੜਾ ਮੁਲਕ ਤੇਰਾ, ਕੈਦਾਂ ਪੁਤਰ ਹੈਂ ਤੂੰ,
ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਜਾਇਆ ਹੈਂ।
ਅੱਖੀਂ ਦਿਸੋਂ ਤਾਂ ਸੂਰਤੋਂ ਲੋਭ ਲਵਾਂ
ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਪੁਤਰ ਪਰਤਾਇਆਂ ਹੈ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਆਖੇ, ਦੱਸ ਭੇਦ ਮੈਨੂੰ
ਜਾਂ ਮੈਂ ਭੁੱਲੀ ਜਾਂ ਰਬ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈਂ।

ਯੇ-ਯਾਦ ਨਾ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਗਮ ਰਿਹਾ,
ਪੜਦੇ ਬੋਦੀ ਦੇ ਸੜਕੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ।
ਪੂਰਨ ਵੇਖਦੀ ਨੂੰ ਬਣੀ ਦੁਧ ਪਿਆ,
ਧਾਰ ਮੁਖ ਪਨਾਲੜੇ ਚਲ ਗਏ।
ਉਹਨੂੰ ਉਠਕੇ ਸੀਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ
ਰੱਬ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤੇ, ਦੁੱਖ ਭੁਲ ਗਏ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੀਆਂ, ਮਾਈ ਇਛਰਾ ਨੂੰ
ਸ਼ਾਨ-ਸੇਕਤ ਸੱਭੇ ਹੋਰ ਭੁੱਲ ਗਏ।

ਅਲਫ-ਆਪੁ ਖੁਦਾਇ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈ,
ਪੂਰਨ ਬਾਰੀ ਵਰ੍ਹੀ ਫੇਰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ
ਨਾਲੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੁ,
ਨਾਲੇ ਲਾਲ ਦਿਤਾ ਇਕਲਾਪਿਆਂ ਨੂੰ।
ਰਾਜਾ ਰੋਇਕੇ ਜੀ ਉਠ ਗਲ ਮਿਲਿਆ,
ਪੱਛਤਾਂਵਦਾ ਬਚਨ ਅਲਾਪਿਆਂ ਨੂੰ।
ਕਾਦਰਯਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਉਹਨਾਂ,
ਪੱਛਤਾਵੇ ਨਾ ਵਕਤ ਵਿਹਾਪਿਆਂ ਨੂੰ।

ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 1892 ਈ ਵਿਚ
ਹੋਇਆ। ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕ
ਕਵੀ ਸੀ। ਜਿਸਦਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਡੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ
ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੋਹੜੇ ਦੀ
ਸ਼ਾਦਗੀ ਅਤੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੋਜ਼ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ
ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ
ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਾਣੀ
ਜਾਂ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਅਤੇ ਨਾ ਵਾਰਿਸ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ਿਮ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ
ਲਮਕਾਣ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵੱਧ
ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਡਾਢੇ
ਸੰਕੋਚ ਤੇ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਤੇ ਪਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ, ਨਿਹਾਇਤ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ
ਵਿਚ ਡਾਢੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ
ਕਲਮ ਛੋਟਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅਪਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਉਘਾੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ
ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਦਗੀ, ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ
ਰੋਚਕਤਾ ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਸਨ। ਪੂਰਨ
ਭਗਤ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ
ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ
ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ
ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ
ਤੇਜ਼-ਰਵਾਨੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਚਾਰ
ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 16 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ
ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰੀ
ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਇਰ
ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ
“ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ” ਉਹ ਛਲਕਦਾ ਜਾਮ ਹੈ
ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਸਤੀਆਂ ਵੰਡਦਾ ਤੇ
ਸਰਸਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। *

ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਮਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਮੋਤੀ, ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਿੱਸਾ

ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ

ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਸਾ 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਡੇਢ ਕੁ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨਵਾਂ ਕੋਟ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਉਸਨੇ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ।
ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਮੇਰੇ ਮਿਲਣ ਸੰਦੀ ਜੇ ਕਰ ਸਿੱਕ ਤੈਨੂੰ,
ਦੱਸਾਂ ਅਪਣਾ ਥਾਂ ਮਕਾਨ ਬੇਲੀ।
ਨਵਾਂ ਕੋਟ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਤਰਫ ਦੱਖਣ,
ਪੈਂਡਾ ਨੀਮ ਫਰਸੰਗ ਦਾ ਜਾਨ ਬੇਲੀ।
ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਮੈਂ ਵਸਨੀਕ ਕੀਤੀ,
ਗੱਲ ਇਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕੁੱਲ ਬਿਆਨ ਬੇਲੀ।
ਵਹਿਵੇਂ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਆਹਾ,
ਕੀਤੀ ਖਿਜਰ ਮੈਨੂੰ ਖੈਰ ਦਾਨ ਬੇਲੀ।

ਫਰਾਂਸ-ਫਰਾਂਸ, ਮੀਲ ਦਾ ਅਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ

ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਜ਼ਮਾਪਤੀ ਬਾਤੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ

ਹੈ-

ਕੀਤੀ ਜੋਤ ਕਿਤਾਬ ਦਰੁਸਤ ਸਾਰੀ,
ਰੋਜ਼ੇ ਚੰਪਵੇਂ, ਮਾਹ ਰਮਜ਼ਾਨ ਬੋਲੀ।
ਹਿਜਰਤ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ਥੀਂ ਗਏ ਆਹੋ,
ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਤੇ ਪੈਂਹਨ ਪਛਾਣ ਬੋਲੀ।
(ਸਨ, 1265 ਹਿਜਰੀ)

ਇਸ ਹਿਜਰੀ ਸੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਰਚਨਾ
ਸੰਨ 1847 ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਹਦਾ ਜਨਮ
ਸਾਲ ਸੰਨ 1827 ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਸੱਯਦ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਸੀ।
ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ, ਫਾਇਨੇਂਸਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ
ਬਤੌਰ ਦਫਤਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਸੀ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਦਾ
ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਘਟਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ
ਬਾਰੇ ਖ਼ੁਲ ਕੇ ਦਸ਼ਤ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ
ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਮੈਂ ਜੀ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਦਾਜ ਹੋਇਆ,
ਅੱਪਰ ਦੋਸਟੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਮੀਆ।
ਇਤਨਾ ਦਰਦ ਮੈਨੂੰ ਜੇਕਰ ਆਹ ਮਾਤਾ,
ਦਿਆ ਰੁਖ-ਦਰਖਤ ਜਲਾ ਮੀਆ।

ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਿਆ, ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਦਰਦ ਸਾਰਾ,
ਹੈ ਜਾਵਦਾ ਯਾਰ ਖ਼ਵਾ ਮੀਆ।
ਅੱਪਰ ਸਬਰ ਦਿੱਤਾ ਰੋਬ ਫਜਲ ਸੰਤੀ,
ਮੀਟੀ ਮੁੱਠ ਹੀ ਦੇ ਲੱਘਾ ਮੀਆ।

ਉਪਰੰਕਤ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ
ਘਟਨਾ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਫੁੱਝਾ ਪਰਤਾਵ
ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਦਿਲ ਦਿਆ
ਹਾਵਾ-ਤਾਵਾ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ
ਕੀਤਾ।

ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ, ਮੌਲਵੀ ਫਰੀਦੁੱਦੀਨ ਫਟਵੇਂ ਮੁਜਰੀ ਦਾ
ਬਾਗਿਰਦ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਉਸਨੇ ਛੇਦ ਰਚਨਾ ਤੇ ਬਾਇਰੀ
ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵਾਕਫੀਅਤ ਤੇ ਫੋਨੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਬਾਰੇ
ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅਪਣੀ ਖੁਦਾਦਾਦ
ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਸਦਕਾ, ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਇਸ
ਕਦਰ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਅਹਿਮ
ਗੱਲ, ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ
ਉਚੇਰ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਿਆਰਾ ਵਿਚ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ।
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ, ਹਾਕਮ ਦੇ ਫ਼ਰਮਾਵਜ਼
ਅਨੁਸਾਰ ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਭਿਆਨ

ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਉਹਨੂੰ
ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਉਹ

ਤਰੱਕੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਰ ਦਫਤਰੀ ਦੀ
ਅਸਾਮੀ ਤੋਂ ਹੀ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ

ਮਹਿਕਮਾ ਤਾਲੀਮ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਰਦੂ
ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਦ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ
ਇਹਨਾਂ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲੱਗੇ। ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ
ਦੇ ਨਾਲ ਅਰੁੜਾ ਰਾਏ, ਆਗਾ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਰਫੀਕ,
ਹਦਾਇਤ ਉਲਹ ਤੇ ਗਾਮੁ ਖਾਂ ਆਦਿ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ
ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬਿਲੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹਨ।

ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ ਹੋਰ
ਰਾਬਾ (1868 ਈ), ਲੈਲਾ ਮਜਨੂੰ (1871 ਈ), ਯੂਸਫ
ਜੁਲੈਖਾ (1884 ਈ) ਤੇ ਸੱਸੀ ਪੁਨੂੰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵੀ ਲਿਖੇ। ਪਰ
ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ "ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ"
ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਅਪਣੇ ਵਕਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ
ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ, ਪੈਸਾ ਕਮਾਣ ਦੇ
ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਕਲੀ ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਂਵਾਲ ਛਾਪਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਫਜਲ ਸ਼ਾਹ 4 ਫਰਵਰੀ, 1890 ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆ
ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਛੇ ਅਪਣਾ
ਯਾਦਗਾਰੀ ਤੁਹਫਾ "ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ" ਛੱਡ
ਗਿਆ। ਉਹਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ।
ਜਿਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਰ
ਤੇ ਪਰਸ਼ੰਸਕ ਆਕੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟਕ ਵਧਾਏ, ਉਸਦੇ ਮਜ਼ਾਰ
ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਮੁੱਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਰਿਵਾਜ
ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਦੀ
ਤਾਰੀਫ ਹੈ-

ਅਵਲ ਹਮਦ ਸਨਾਇ ਖੁਦਾਇ ਤਾਈ,
ਜਿਸ ਇਸ਼ਕ ਬੀ ਕੁਲ ਜਹਾਨ ਕੀਤਾ।
ਨਬੀ ਪਾਕ ਰਸੂਲ ਮਾਸੂਕ ਕਰਕੇ
ਮਖਲੂਕ ਕੋਲੋਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ।
ਲੋਹ ਕਲਮ ਚੌਦਾ ਤਬਕ ਅਰਸ਼ ਕੁਰਸੀ
ਸਭ ਇਸ਼ਕ ਸੋਤੀ ਨਿਗਾਬਾਨ ਕੀਤਾ।
ਹੋਇਆ ਫਜਲ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਆਸ਼ਕਾਂ ਤੇ
ਜਦ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਆਨ ਮਕਾਨ ਕੀਤਾ।
(ਹਮਦ-ਸਿਫਤ। ਸਨਾਇ ਪੁਸ਼ੀਸ਼। ਨਬੀ ਪਾਕ ਰਸੂਲ-
ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ। ਮਖਲੂਕ-ਦੁਨੀਆਂ। ਫਜਲ-
ਮਿਹਰ। ਮਕਾਨ ਕੀਤਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ।)

ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਝਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਤੁੱਲਾ ਨਾਮੀ
ਘੁਮਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਇਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:
ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਤ ਝਨਾਉ ਕੰਢੇ
ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਤੁੱਲਾ ਘੁਮਿਆਰ ਆਹਾ।
ਗੋਇਆ ਚੀਨ ਦਾ ਸੀ ਚੀਨੀ ਸਾਜ ਤੁੱਲਾ
ਨਾਲ ਕਸਬ ਕਮਾਲ ਵਿਹਾਰ ਆਹਾ।
ਕੁਜ਼ੇ ਬਾਦੀਏ ਕਰੇ ਤਿਆਰ ਅੰਸੇ,

ਜਿਸ ਦੇਖਿਆ ਸੋ ਤਲਬਗਾਰ ਆਹਾ।
ਸਾਰਾ ਮੁਲਕ ਪੰਜਾਬ ਉਹਦੇ ਭਾਡਿਆ ਦਾ
ਬੜੇ ਸ਼ੇਖ ਸੋਤੀ ਖਰੀਦਾਰ ਆਹਾ।
(ਕਸਬ-ਪੇਸ਼ਾ, ਹੁਨਰ)

ਤੁਲੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਚੰਦਰਮੁਖੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਜਨਮ
ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸੋਹਣੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਰ ਸੋਹਣੀ
ਦੀ ਬਾਲ ਵਿਰੋਸ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ
ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੰਨਗੀ-

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੋਈ
ਚਿਹਰਾ ਚਮਕਦਾ ਚੰਨ ਮਿਸਾਲ ਮੀਆ।
ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਸੋਹਣੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਰੋਖਣ
ਸੋਹਣਾ ਵੇਖਕੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਮੀਆ।

ਦੂਜੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਟੁਰਨ ਲੱਗੀ
ਕਰੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਤਾ ਗੱਲ ਮੀਆ।
ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਕਰਦੀ, ਲੱਖ ਵਲ ਪੈਂਦੇ,
ਅਜੇ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੱਲ ਮੀਆਂ।

ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਸਰੇ ਦੀ ਜਾਂ ਹੋਈ ਸੋਹਣੀ
ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਮੀਆਂ।
ਕਦੇ ਨਾਲ ਕੁੜੀਆਂ ਬਹਿਕੇ ਖੇਡਦੀ ਸੀ
ਕਦੇ ਹੋ ਪੈਂਦੀ ਜ਼ਾਰ-ਜ਼ਾਰ ਮੀਆਂ।

ਚੌਥੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਦਾਇ ਸੁਨਿਆਰ ਤਾਈ
ਮਾਂ, ਨੌਕ ਤੇ ਕੰਨ ਵਿਨ੍ਹਾਂਵਦੀ ਸੀ।
ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਵੇਂ ਚੁੰਡੀਆ ਸੋਹਣੀ ਦੀਆਂ,
ਮਾਂ ਗੁੰਦ ਕੇ ਖੂਬ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ।
ਗਲ ਪਾ ਕੁੜਤੀ, ਉਤੇ ਦੋਇ ਚੁੰਨੀ
ਫਜ਼ਾ ਹੁਸਨ ਦੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਚਾੜੀਆਂ ਨੇ।

ਵਰ੍ਹੇ ਛੇਵੇਂ ਦੀ ਗੁੰਡੀਆ ਖੇਡਦੀ ਸੀ
ਸੋਦ ਪਿਆਰੀਆਂ ਅਹਿਲ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ।
ਲੋਕੇ ਬੇਨਦੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੋਤੀ
ਸੀਸ-ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਅਕੱਲੀਆਂ ਨੂੰ।

ਵਰ੍ਹੇ ਸੱਤਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਕੁਰਾਨ ਸੋਹਣੀ
ਨਾਲ ਨੌਕ ਜਬਾਨ ਸਫਾ ਮੀਆਂ।
ਐਨ ਹੋ ਹਮਜ਼ਾ, ਹਰ ਹਰਫ ਸਾਰੇ
ਕਰੇ ਨਾਲ ਤਰੀਕ ਅਦਾ ਮੀਆਂ।
(ਐਨ ਹੋ ਹਮਜ਼ਾ-ਇਹ ਤਿੰਨ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ,
ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਹਨ।)

ਨਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਸੀ ਹੁਸਨ ਨੇ ਚਮਕ ਮਾਰੀ,
ਹੂਰਾਂ ਜੋਨਤੀ ਦੇਖ ਸ਼ਰਮਾਨ ਮੀਆਂ।
ਇਕੋ ਹਾਟ ਪਿਸਤਾਨ ਪਠਾਨ ਦੋਵੇਂ,
ਬੇਨੇ ਪਕੜ ਕੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਮੀਆਂ।
ਮਿਰਗ ਦੇਖਕੇ ਅੱਖੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਨੂੰ
ਫਿਰਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਾਨ ਮੀਆਂ।
ਫਜ਼ਲ ਮੁੱਖ ਤੇ ਖਾਲ ਸਿਆਹ ਹਥਸ਼ੀ
ਗੰਦਿਆ ਚੀਨ ਦਾ ਸੀ ਨਿਗੁਬਾਨ ਮੀਆਂ।
(ਪਿਸਤਾਨ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਛਾਤੀ। ਖਾਲ ਸਿਆਹ-ਕਾਲਾ
ਤਿਲਾ)।

ਦਸਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਚੜ੍ਹਾਂਵਦੀ ਦਸਤ ਵੇਗਾਂ
ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੀਓਂ ਰੰਗ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ।
ਕਦੇ ਉਦਨੀ ਲੈ ਕਪੂਰ ਪੂੜੀ,
ਕਦੀ ਜੋੜਦੀ ਨਾਲ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ।
(ਦਸਤ-ਹੱਥੀਂ)

ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ, ਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ਸੋਹਣੀ,
ਜਿਵੇਂ ਚੌਧਵੀਂ ਚੰਦ ਪਰਵਾਰ ਬੋਲੀ।
ਤ੍ਰਿਵੰਟ ਵਿਚ ਬੈਠੀਸ਼ਹੀਆਂ, ਨਾਲ ਸੋਹਣੀ
ਪੈਂਟ ਚਰਖਿਆਂ ਦੇ ਘੁਮਕਾਰ ਬੋਲੀ।

ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ
ਉਹਦੇ ਨੈਣ ਕਸ਼ੁੰਭੇ ਦੇ ਰੰਗ ਆਹੇ
ਸੁਰਮਾਂ ਪਾਂਵਦੀ ਖੂਨ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
ਨੌਕ ਵਾਂਗ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਆਹਾ
ਪਾਏ ਧਾੜ ਹਜ਼ਾਰ ਵੇਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
ਮੱਥਾ ਚੌਧਵੀਂ ਰਾਤ ਦਾ ਚੰਨ ਆਹਾ,
ਸੂਰਜ ਕਰੇ ਕੁਰਬਾਨ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।

ਫਜ਼ਲ, ਖਾਸ ਤਸਵੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੀ
ਰਹੇ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣ ਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।

ਹੋਠ ਲਾਲ ਸੂਹੇ, ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਰੋੜੇ,
ਲਾਲ ਵੇਖ ਸ਼ਰਮਾਂਵਦੇ ਲਾਲੀਆਂ ਨੂੰ।
ਵਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੇ
ਲਿਆ ਲੁੱਟ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ।
ਵਲਵਲ ਪੈਚ ਸੁਆਰਦੀ ਮੁਖੜੇ ਤੇ
ਲੋਕ ਨਾਗ ਸੱਦਣ ਜੁਲਫਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ।
ਫਜ਼ਲ, ਬਾਣ, ਚਲਾਣ ਸਿਖਾਂਵਦੀ ਸੀ
ਅੱਖੀਂ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਮਤਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ।

ਉਪਰ ਬਲਖ ਬੁਖਾਰਾ ਵਿਚ ਅਲੀ ਨਾਮੀ ਸੋਦਾਗਰ ਦੇ
ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਇਜ਼ਤ
ਬੇਗ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਮੀਰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ
ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਜਦੋਂ
ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਬਾਪ ਅਲੀ ਨਾਲ ਵਿਉਪਾਰ
'ਚ ਹੋਥ ਵਟਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਅਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ
ਕੋਲੋਂ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਲੋਕੇ ਵਿਉਪਾਰ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ
ਹਿਦੋਸਤਾਨ ਆਇਆ, ਤੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਠਹਿਰਕੇ
ਉਸਨੇ ਗੁਜਾਰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ
ਗੁਲਾਮ ਇਕ ਦਿਨ ਕੁਝ ਬਰਤਣ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਇਆ
ਅਤੇ ਉਹਨੇ ਤੁੱਲੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਧੀ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਐਨੀ
ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਭਾਂਡੇ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ
ਤੁੱਲੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ
ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖਣ
ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ
ਲਈ ਭਾਂਡੇ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ, ਰੋਜ਼ ਤੁੱਲੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ
ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਇਕ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹਦਾ ਭਾ
ਪੁੱਛਦਾ, ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਫੇਰ,
ਦੋਰ ਸਾਰੇ ਭਾਂਡੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਹੁਣ ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ
ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰ ਗਿਆ

ਸੀ।

ਇਕ ਰੋਜ਼ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਸੱਦ ਆਖੇ,
ਸੋਧੇ ਭਾਂਡੇ ਨਾਹ ਸਮਾਨ ਬੋਲੀ।
ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਸਲਾਹ ਗੁਲਾਮ ਦਿੱਤੀ
ਕੱਢੀ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤ ਦੁਕਾਨ ਬੋਲੀ।
ਭਾਂਡੇ ਜੋੜ ਸਾਰੇ, ਪਾਲ ਪਾਲ ਰੱਖੇ
ਕਰਕੇ ਖੁਬ ਸਫਾ ਮਕਾਨ ਬੋਲੀ।
ਭਾਂਡੇ ਵੇਚਣੇ ਕੁਲ ਫਰੇਬ ਆਹਾ
ਹੈ ਸੀ ਯਾਰ ਦੀ ਤਰਫ ਧਿਆਨ ਬੋਲੀ।
ਨਿੱਤ ਏਸ ਬਹਾਨੇ ਦੇਖਦਾ ਸੀ
ਜਿਹੜਾ ਯਾਰ ਲਾਇਆ ਸੀਨੇ ਬਾਨ ਬੋਲੀ।
ਦੇਖੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਯਾਰੇ
ਮਹਿਗੇ ਲਏ, ਸਸਤੇ ਦਵੇ ਆਨ ਬੋਲੀ।
ਏਸ ਘਾਟੜੇ ਨੂੰ ਲਾਹਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ
ਅਕਲ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਵੈਰ ਪਛਾਨ ਬੋਲੀ।
ਐਸਾ ਘਾਟੜਾ ਜਿਸ ਵਣਜਾਰੇ ਨੂੰ
ਕਿਚਰਕ ਰਹਿਸੀਆ ਵਿਚ ਆਮਾਨ ਬੋਲੀ।
(ਆਮਾਨ-ਬਚਾਓ, ਹਿਵਾਜ਼ਤ)।

ਓੜਕ ਦੇਮ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਹੋਇ ਗਏ
ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਕਜਾ ਖਿਜਾਨ ਬੋਲੀ।
ਉਕਾ ਖਾਣ ਜੋਗਾ ਪੱਲੇ ਨਾ ਰਹਿਆ
ਸੱਭ ਟੁੱਟ ਗਏ ਮਾਣ ਤਾਨ ਬੋਲੀ।
ਜਿਹੜੇ ਯਾਰ ਅਤੇ ਗਮਖਾਰ ਆਏ
ਸੋ ਭੀ ਹੋਇ ਗਏ ਖਾਰਿ-ਜਾਨ ਬੋਲੀ।
ਲਈ ਮਾਲਕਾਂ ਖੋਹ ਦੁਕਾਨ ਉਸਦੀ
ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਹੋ ਖਲਾ ਹੋਰਾਨ ਬੋਲੀ।
ਘਰ ਯਾਰ ਦੇ ਖਿੜੇ ਤੋਰ ਜਾਵੇ
ਦੇਮਾਂ ਬਾਬ ਨਾ ਕੰਮ ਅਸਾਨ ਬੋਲੀ।
ਮੈਨੂੰ ਬਾਹ ਤੋਂ ਚਾ ਗਦਾਇ ਕੀਤਾ
ਤੋਰੀਆਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਬੋਲੀ।
(ਦੇਮ-ਦੋਲਤ। ਕਜਾ-ਤਕਦੀਰ, ਰੋਬੀ ਹੁਕਮ। ਖਿਜਾਨ-
ਉਜਾੜਾ। ਖਾਰਿ-ਜਾਨ-ਜਾਨ ਲਈ ਕੰਡੇ, ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਖੀ।
ਗਦਾਇ-ਫਕੀਰ)।

ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਤੁੱਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਅਪਣੇ ਕੰਗਾਲ ਹੋ
ਜਾਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਜ਼ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਕਮਾਲ ਦਲੀਲ ਸੋਤੀ,
ਗਇਆ ਘਰ ਤੁੱਲੇ ਘੁਮਿਆਰ ਸਾਈ।
ਰੋ ਰੋ ਕੁੱਲ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਦਾ
ਆਹੀਂ ਮਾਰ ਕੀਤਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਸਾਈ।
ਜੋ ਕੁਝ ਮਾਲ ਆਹਾ, ਚੋਰ ਘਿੰਨ ਗਏ,
ਹੋਇਆ ਆਇਕੋ ਬਹੁਤ ਲਾਚਾਰ ਸਾਈ।
ਪੱਲੇ ਦਿਰਮ ਦੀਨਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਹੀਂ
ਦੇਮਾਂ ਆਣ ਦਿੱਤੀ ਐਸੀ ਹਾਹ ਸਾਈ।
ਐਪਰ ਦਿੱਤਿਆਂ ਬਾਬ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾਹੀਂ
ਜੋ ਕੁਝ ਤੁੱਧ ਤੋਂ ਲਿਆ ਉਧਾਰ ਸਾਈ।
ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਆਇਆ
ਕੋਈ ਦੱਸ ਦਿਉ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰ ਸਾਈ।

ਤੁੱਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਕੇ, ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਤੇ ਬਹੁਤ
ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਪਕਾਣ ਲਈ ਕੁੜਾ
ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਵੇਰ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਤੇ
ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਅਪਣੀਆਂ ਮੁੱਝਾਂ ਚਰਾਤ ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ
ਉਹ ਇਜ਼ਤ ਬੇਗ ਤੋਂ 'ਮਹੀਵਾਲ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣੀ
ਅਜੇ ਤਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ
ਮਹੀਵਾਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੱਫਰ ਜਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ
ਮਹੀਵਾਲ ਵਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਭਿੰਨ ਹੈ।

ਇਕ ਰੋਜ਼ ਇਕੱਲੜੀ ਵੇਖ ਸੋਹਣੀ,
ਮਹੀਵਾਲ ਹੁੰਨਾ ਜਾਹਰ ਸਾਈ।
ਜੋ ਕੁਝ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਅਲਫ਼-ਯੇ-ਤੀਕਰ
ਕੀਤਾ ਯਾਰ ਦੇ ਗੋਸ਼-ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਾਈ।
ਤੋਰਾ ਨੌਕਰਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਹੀਂ
ਮੇਰੇ ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਈ।
ਤੁੱਧ ਕਾਰਨੇ ਮੈਂ ਮਹੀਵਾਲ ਬਣਿਆ
ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਬਲਖ-ਬੁਖਾਰ ਸਾਈ।
ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਇਸੇ ਹਾਲ ਅੰਦਰ
ਤੇਨੂੰ ਅਜੇ ਨਾ ਖਿਆਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਈ।
ਵਾਹ! ਬੇਪਰਵਾਹੀਆਂ ਤੋਰੀਆਂ ਓ,
ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਇਓਂ ਗਮਖਾਰ ਸਾਈ।
ਦੇਹੀਂ ਨਾਮ ਖੁਦਾ ਦਵਾ ਮੈਨੂੰ
ਡਿੱਗਾ ਆਣ ਤੋਰੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਈ।
ਇਕੋ ਪਿਆਰਿਆ ਦੇਹ ਮੁਰਾਦ ਮੇਰੀ,
ਇਕੋ ਮਾਰ ਮੈਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਸਾਈ।
(ਅਲਫ਼-ਯੇ ਤੀਕਰ-ਮੁੰਦ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਤਕ। ਗੋਸ਼ ਗੁਜ਼ਾਰ
ਕਰਨਾ-ਕੋਨੀ ਪਾ ਦੇਣਾ, ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ। ਵਾਲੀ-ਹਾਕਿਮ,
ਮਾਲਿਕਾ)।

ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣਕੇ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ
ਗਹਿਰਾ ਪਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਹੀਵਾਲ
ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹੈ-

ਸੋਹਣੀ ਕੋਲ ਖਲੋਇ ਕੇ ਸੁਣੀ ਸਾਰੀ,
ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਜਾਹ-ਪੁਕਾਰ ਸਾਈ।
ਅੱਖੀਂ ਪਰਤ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਮੂਲ ਸੋਹਣੀ,
ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਰਹੀ, ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਸਾਈ।
ਨਾ ਕੁਝ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਮੂੰਹੋਂ ਸੋਹਣੀ ਨ
ਐਪਰ ਇਸ਼ਕ ਲਈ ਵਿੱਥੋਂ ਮਾਰ ਸਾਈ।
ਯਾਰ ਗੱਲ ਕਹੀ ਇਕ ਸਾਂਗ ਆਹੀ,
ਗਈ ਭਾਲ ਕਲੋਜਿਓਂ ਪਾਰ ਸਾਈ।
ਹੋਈ ਪਕੜ ਕਲੋਜੋ ਤੁਰਤ ਉਸ ਨੂੰ
ਆਹੀ ਆਣ ਕੀਤਾ ਪੰਦੁਕਾਰ ਸਾਈ।
ਓਸ ਆਹ ਵਾਲੀ ਪੰਦੁਕਾਰ ਵਿੱਥੋਂ
ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਬਜ਼ਾਰ ਸਾਈ।
ਮਹੀਵਾਲ ਸੇਧੇ ਕੁਝ ਦੁੱਖ ਵੰਡੇ
ਆਹੇ ਦੁੱਖ ਜੋ ਬਾਬ ਸੁਮਾਰ ਸਾਈ।
ਨਿੱਤ ਨਾਲ ਮਹੀਵਾਲ ਦੇ ਕਰੇ ਗੱਲਾਂ
ਸੋਹਣੀ ਸ਼ਰਮ-ਹਜਾ ਉਤਾਰ ਸਾਈ।

ਉਥੇ ਮੁਰਮ-ਹਯਾ ਦੀ ਜਾ ਨਾਹੀ।
ਜਿਥੇ ਅੱਖੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਚਾਰ ਸਾਈਂ।
(ਸਾਂਗ ਬਰਛੀ। ਭਾਲ-ਭਾਲੀ)
ਸੋਹਣੀ ਯਾਰ ਪਿਛੇ ਕਮਲੀ ਹੋਇ ਰਹੀ
ਵਾਂਗ ਵਹਿਸੀਆਂ ਹੋਸ਼ ਭੁਲਾ ਮੀਆਂ।
ਕੁਝ ਵੱਸ ਨਾ ਚੱਲਦਾ ਸੋਹਣੀ ਦਾ
ਮਹੀ ਚਾਰਨਾਂ ਦੇ ਹਟਾ ਮੀਆਂ।
ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਵੇ, ਸੋਹਣੀ ਵੇਖਦੀ ਸੀ
ਮਹੀ ਚਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਜਾ ਮੀਆਂ।
ਨਾਲ ਖੋਰੇ ਆਵੇ ਮਹੀਵਾਲ ਮੇਰਾ
ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗਦੀ ਰਹੇ ਦੁਆ ਮੀਆਂ।
ਮਹੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਿਰਦ ਰੱਖੇ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਾ ਕਰੇ ਖਤਾ ਮੀਆਂ।
ਮੁੱਖ ਲੋਕ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ
ਸੁੱਤੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜਗਾ ਮੀਆਂ।
ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਇਹ ਚੰਨ ਤੇ ਇਸ਼ਕ, ਅੰਬਰ
ਕਿਹੜਾ ਕੱਜ ਕੇ ਦੇ ਛੁਪਾ ਮੀਆਂ।
(ਅੰਬਰ-ਕਸਤੂਰੀ)

ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਹੀਵਾਲ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਚਰਚੇ ਹੁਣ ਘਰ ਘਰ
ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਝਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਇਕ ਘੁਮਿਆਰ ਘਰਾਨੇ
ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਝਨਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ
ਕੰਢੇ ਤੇ ਮਹੀਵਾਲ ਫਕੀਰੀ ਭੋਸ ਵਿਚ ਕੁੱਲੀ ਪਾਕੇ ਰਹਿਣ
ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਮਹੀਵਾਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਤੇ ਝਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ
ਕਰਕੇ ਮਛਲੀ ਦਾ ਕਥਾਬ ਲੈਕੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ।
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਸੋਹਣੀ ਵੀ ਉਥੇ
ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ
ਗੁਜ਼ਾਰਕੇ ਛਾਏ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ। ਤਤਕਾਲ, ਮਹੀਵਾਲ ਦਰਿਆ
ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ
ਅਪਣੇ ਸੋਹਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਂਦੀ।

ਰੋਜ਼ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਲੱਖ ਜਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ
ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਮਛਲੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਭਲਾ ਆਸ਼ਕ ਖਾਲੀ
ਹੱਥ ਮਹਿਬੂਬ ਕੋਲ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਪੈਟ ਨੂੰ ਚੀਰ
ਕੇ ਮਾਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲੇ ਲਾਕੇ ਕਥਾਬ
ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਡੂੰਘੇ ਜਖਮ ਤੇ ਪੈਟੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਜਾ
ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਕਥਾਬ ਨਿਹਾਇਤ ਰੁੱਖ ਤੇ ਬੇਸੁਆਦੇ
ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਇਹ ਕਿਸ ਭੈੜੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਕਥਾਬ ਹਨ। ਮਹੀਵਾਲ
ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾਕੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਯਕੀਨ
ਦਿਲਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਮੱਛਲੀ ਦੇ ਕਥਾਬ
ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੋਹਣੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਨਣ ਲਈ
ਜਿੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਤ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗੱਲ
ਦੱਸਦੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ-

ਮਹੀਵਾਲ ਨੇ ਹਾਲ ਵਿਖਾਲ ਦਿੱਤਾ
ਜਦੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਾਨੀ।
ਪੈਟੋਂ ਪੈਟੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਯਾਰ ਅੱਗੇ

ਮਹੀਵਾਲ ਰੁਨਾ ਜ਼ਾਰੋਜ਼ਾਰ ਜਾਨੀ।
ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੁਆਦ ਜੇ ਡੁੱਬ ਤਾਈ

ਹਾਜ਼ਰ ਜਾਨ ਮੇਰੀ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਨੀ।

ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਸਦਾ ਛਾਵਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ
ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਇਮਤਿਆਨ
ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆਂ ਹੋ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ
ਕਰ ਬਲਕਿ ਮੈਂ ਤੇਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਆਕੇ ਮਿਲਿਆ
ਕਰਾਂਗੀ।

ਹੁਣ ਸੋਹਣੀ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘੜੇ ਤੇ ਤਰਕੇ, ਝਨਾਂ ਪਾਰ
ਕਰਕੇ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ। ਉਹ ਘਰ ਪਰਤਣ ਵੇਲੇ,
ਘੜੇ ਨੂੰ ਝਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾਕੇ ਰੱਖ ਆਉਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ
ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਨਾਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਭੇਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ।
ਉਹਨੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਪੱਕੇ ਘੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਚਾ
ਘੜਾ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਸੋਹਣੀ ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ
ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਪੱਕੇ ਘੜੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੱਚਾ ਘੜਾ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਭਾਵਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ
ਹਾਰੀ ਬਲਕਿ ਕੱਚੇ ਘੜੇ ਤੇ ਹੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਦਰਿਆ
ਵਿਚ ਨਿੱਲ ਪਈ। ਭਲਾ ਕੱਚੇ ਘੜੇ ਦੀ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ
ਕਹਿਰੀ ਛੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਕੀ ਜਾ ਸੀ। ਘੜਾ ਛੋਤੀ ਹੀ ਖੁਰ
ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਡੁੱਬ
ਟੁਰੀ। ਸ਼ਾਇਰ, ਇਸ ਖੋਫਨਾਕ, ਕਹਿਰ-ਕਹਾਰੀ ਵਾਲੀ ਰਾਤ
ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਆਈ ਕਹਿਰ ਤੇ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਰਾਤ ਮੁੜਕੇ
ਕਾਲਾ ਮਾਤਮੀ ਵੇਸ ਵਟਾ ਬੋਲੀ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਟੁਰੀ ਸੋਹਣੀ ਯਾਰ ਵੱਲੇ
ਗਈ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਮਨਾ ਬੋਲੀ।

ਇਕ ਰਾਤ ਨੇਰੀ, ਵਗੇ ਵਾ ਦੂਜੀ
ਪੈਟ ਸੋਹਣੀ ਰੁੱਖ ਉਠਾ ਬੋਲੀ।

ਬਿਜਲੀ ਬੱਦਲਾਂ ਥੀਂ, ਕੜਕ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ
ਦੋਂਦੀ ਤਬਕ ਜ਼ਮੀਨ ਹਿਲਾ ਬੋਲੀ।

ਅਜਲ ਪਈ ਪੁਕਾਰਦੀ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ,
ਮੈਂਬੇ ਆ ਬੋਲੀ, ਮੈਂਬੇ ਆ ਬੋਲੀ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਪੈਣ ਯਾਰੇ
ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਆਂਵਦੀ ਪੈਰ ਉਠਾ ਬੋਲੀ।

ਏਉਂ-ਵਾਂਕਾ ਉਸ ਜੰਡ ਕਰੀਰ ਦਿਸਣ
ਦੇਣ ਰੱਤ। ਗੀਰ ਸੁਕਾ ਬੋਲੀ।

ਗੁਲ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੇ
ਹੋਰ ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਬਲਾ ਬੋਲੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਾਤ ਆਈ
ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣ ਬੇਨੇ ਅਯਦਹਾ ਬੋਲੀ।

ਪੈਗੋਂ ਚੁਭਣ ਸੁਲਾਂ, ਸੁਲਾਂ ਵਾਲੜੀ ਨੂੰ
ਆਗੇ ਜਾਹ ਨਾ ਪੈਰ ਧਰਾ ਬੋਲੀ।

ਓੜਕ ਬਾਗ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਜਾਇ ਪਹੁੰਚੀ
ਜਿੱਥੇ ਆਂਵਦੀ ਘੜਾ ਟਿਕਾ ਬੋਲੀ।

ਘੜਾ ਪਕੜਨੇ ਥੀਂ ਕੱਚਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ
ਰੋ ਰੋ ਕੂਕਦੀ ਘੱਤ ਕਹਾ ਬੋਲੀ।

ਏਵੇਂ ਪਈ ਪੁਕਾਰਦੀ ਰੋਥ ਅੱਗੇ।
ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾ ਰੂਪ ਰਜਾ ਬੋਲੀ।

ਕਈ ਲੱਖ ਅਨਤਾਰੂਆਂ ਡੁੱਬਦਿਆਂ ਨੂੰ

ਦੇਵੇਂ ਫਜ਼ਲ ਥੀ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਬੋਲੀ।
ਜੇਕਰ ਮੁੜਾ ਤਾਂ ਇਸਕ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਗਦੀ
ਮੁੜਨ ਆਸਕਾਂ ਨਹੀਂ ਰਵਾ ਬੋਲੀ।
ਰਾਤ ਯਾਰ ਵਾਲੀ ਔਜ ਮੁੱਖ ਉਤੇ
ਮੁੜਿਆਂ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਥੀ ਜਾ ਬੋਲੀ।
ਜੇਕਰ ਪਿਛਾਂ ਜਾਵਾਂ, ਝੂਠੀ ਯਾਰ ਵੇਲੇ
ਪਿਛਾ ਜਾਣ ਦੇ ਵਿਚ ਖਤਾ ਬੋਲੀ।

(ਮਾਤਮੀ-ਮੌਤ ਵਾਲਾ, ਸੋਗ ਭਰਿਆ। ਤਬਕ-ਅਸਮਾਨ।

ਅਜਲ ਮੌਤ। ਦੇਉ ਜਿਨ, ਝੂਠਾ ਗੁਲ-ਜਿਨ, ਛਲੇਡੇ।
ਅਯਦਾ ਅਜਗਰ ਨਾਗ। ਰਜਾ-ਮਰਜੀ। ਰਵਾ-ਸੋਭਦਾ।)

ਉਹ ਖੁਨੀ ਰਾਤ ਕਾਹਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ
ਪਹਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਸਕ ਨੂੰ ਲਾਜ
ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਕੱਚੇ ਘੜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ
ਫਿਲ ਪੈਦੀ ਹੋ।

ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਉਪਰ ਕੋਂਦਿਆ ਦੇ

ਓਸ ਰਾਤ ਸੀ ਐਡ ਝੁਫਾਨ ਮੀਆਂ।

ਸੋਹਣੀ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਦੇ ਜਾਇ ਵੜੀ

ਕੱਚ ਗਏ ਸੀ ਜਿਸੀ ਅਸਮਾਨ ਮੀਆਂ।

ਅੰਬਰ ਕੜਕ ਝਰਾਵਦੇ ਹੁਣ ਵਾਂਗੂੰ

ਦੇਖ ਸਹਿਮ ਗਈ ਉਹਦੀ ਜਾਨ ਮੀਆਂ।

ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੇ ਤਸੱਲੀਆ ਜੀ ਤਾਈ।

ਮੰਦਾ ਯਾਰ ਤੋਂ ਮੁਖ ਭਵਾਨ ਮੀਆਂ।

ਮੁਖ ਮੋੜਿਆ ਇਸਕ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲੱਗੇ

ਮਹੀਵਾਲ ਤੋਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਮੀਆਂ।

ਮਹੀਵਾਲ ਹੋ ਦੇ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ

ਮਾਲ ਜਾਨ ਤੋਂ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਮੀਆਂ।

(ਅੰਬਰ-ਅਸਮਾਨ। ਹੁਣ-ਬਿਜਲੀ)

ਕੱਚਾ ਘੜਾ ਖੁਰਕੇ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਤ
ਨੱਚਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੋ। ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ
ਕਰਕੇ ਕੁਕਦੀ ਹੋ-

ਹੁਣ ਆਇਕੇ ਦੇਖ ਪਿਆਰਿਆ ਓਏ

ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ।

ਹੱਥ ਕਰੇ ਨਸੀਬ ਨਾ ਦੁੜੀਆ ਦੇ

ਜੋ ਕੁਝ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮਹੀਵਾਲ ਹੋਈ।

ਸਿਰ ਲਾ ਬਾਜੀ, ਤੱਤੀ ਖੇਡ ਬੇਠੀ

ਓੜਕ ਤਿੰਨ ਕਾਟੇ, ਮੇਰੀ ਚਾਲ ਹੋਈ।

ਜਿਹੜੀ ਸੋਹਣੀ ਲਈ ਫਕੀਰ ਹੋਇਓ

ਫ਼ਾਰੀ ਅਜਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹਲਾਲ ਹੋਈ।

ਫੁਟਾ ਤੀਰ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਗੋਬ ਵੇਲੇ

ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਓਏ ਪਿਆਰਿਆ ਢਾਲ ਹੋਈ

ਕਈ ਲੱਖ ਅਫਾਤ ਝਨਾਉਂ ਸੋਈ

ਮੇਰੇ ਮਾਣ ਕਾਰਨ ਖ਼ਾਹਲ ਹੋਈ।

ਹਾਏ! ਹਾਏ! ਹਾਲ ਮੇਰਾ ਤੇਨੂੰ ਕੋਟ ਦਸੇ

ਦਰਿਆ ਦੇ ਮੇਰੀ ਵਾਲ ਵਾਲ ਹੋਈ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦੀਦਾਰ ਹੁਣ ਆ ਦੇਵੀ

ਤੋਰੇ ਮੁਖ ਦੀ ਝੁੱਕ ਕਮਾਲ ਹੋਈ।

ਰੱਜ ਕੀਤੀਆ ਨਾ ਤੋਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾ

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁੱਖਾ ਅੰਦਰ ਜਾਲ ਹੋਈ।

ਫਜ਼ਲ ਯਾਦ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਸੀ,

ਸੋਹਣੀ ਗੱਤਿਆ ਨਾਲ ਨਿਦਾਲ ਹੋਈ।

(ਦੁੜੀਆ-ਦੁਸਮਣਾ, ਅਜਲ-ਮੌਤ। ਅਫਾਤ-ਬਲਾਵਾ।

ਜਾਨ ਢਾਲ ਹੋਣਾ-ਜਾਨ ਤੋ ਝੋਲਣਾ।)

ਆਖਿਰ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਰੂਹ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਛਾਡਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ

ਜਾਦੀ ਹੋ। ਲਾਸ, ਝੂਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ

ਘੋਲਦੀ ਹੋ-

ਲੋ ਜਾ ਸੁਨੇਹਤਾ ਸੋਝਣਾ ਦਾ

ਆਖੀ ਲੋਦ ਗਈ ਤੋਰੀ ਯਾਰ ਮੀਆਂ।

ਹੋਰ ਜੋਤ ਸਲਾਮ ਦੁਆ ਕਹਿਣੀ

ਜਾਣਾ ਗੱਲ ਨਾ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਮੀਆਂ।

ਦਾਈਂ ਮਾਰਕੇ ਅ ਰਜ ਗੁਜਾਰ ਦੇਣੀ

ਅੱਗੇ ਯਾਰ ਦੇ ਬਾਹ ਉਲਾਰ ਮੀਆਂ।

ਤੋਰੀ ਸੋਹਣੀ ਵਿਚ ਝਨਾਉਂ ਝੁੱਬੀ।

ਪਿਆਰ ਮੌਤ ਦਾ ਨੱਚ ਅਸਵਾਰ ਮੀਆਂ।

ਅਜੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਤੋਰੀ ਚੋਲੇ

ਝੋਲੀ ਜੀਵੇਂ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਆਂ।

ਕੀਤਾ ਬਹੁਤ ਚਾਰਾ ਯਾਰ ਮਿਣ ਕਾਰਨ

ਝੁਸੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਕੁਕ-ਪੁਕਾਰ ਮੀਆਂ।

ਤੋਰੇ ਇਸਕ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ।

ਕੀਤੀ ਤਸਾ ਤੇ ਜਾਨ ਨਿਸਾਰ ਮੀਆਂ।

ਫਜ਼ਲ ਸਾਹ ਸੋਹਣੀ ਸੋਹਣੀ ਹੋ ਝੁੱਬੀ।

ਮੇਰੀ ਕੋਲ ਰਹੇ ਨਾ ਹਾਰ ਮੀਆਂ।

(ਨਿਸਾਰ-ਕੁਰਬਾਨ।)

ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਤਰਦੀ ਹੋਈ ਲਾਸ ਆਉਂਦੀ

ਨਜਰੀ ਪੈ ਜਾਦੀ ਹੋ। ਮਹੀਵਾਲ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ

ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਦੋਹਾ ਲਾਸਾ ਦਾ ਮਿਲਣਾ

ਹੁਕਮ ਰੋਬ ਦੇ ਥੀ ਲਾਸ ਸੋਹਣੀ ਦੀ

ਹੋਈ ਯਾਰ ਦੇ ਵੱਲ ਰਵਾਨ ਬੋਲੀ।

ਜਿਧਰ ਯਾਰ ਆਹਾ, ਉਧਰ ਲਾਸ ਗਈ

ਪਾਣੀ ਲਾ ਰਿਹਾ ਲੱਖ ਤਾਨ ਬੋਲੀ।

ਓਵੇਂ ਨੇਣ ਆਹੇ ਇਤਜਾਰ ਦੇਵੇ

ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਤਰਫ ਪਿਆਨ ਬੋਲੀ।

ਰੁੜਦੀ ਲਾਸ ਆਈ ਨੇੜੇ ਕੱਦਤੇ ਦੇ

ਜਿੱਥੇ ਖੋਲਾ ਆਹਾ ਪਰੇਸਾਨ ਬੋਲੀ।

ਦੇਖੇ ਇਸਕ ਇਹ ਆਸਕਾ ਸਾਦਕਾ ਦਾ

ਬੁੱਤ ਕੁਦਰਤ ਕਰੇ ਬਿਆਨ ਬੋਲੀ।

ਦੇਵੇਂ ਹੋਬ ਪਸਾਰ ਦੁਆ ਕੀਤੀ

ਮਿਲ ਜਾਹ ਮੇਨੂੰ, ਮੇਰੇ ਹਾਨ ਬੋਲੀ।

ਅਚਨਚੇਤ ਆਹਾ ਦੂਰ ਨਜਰ ਪਿਆ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆ ਦਾ ਨਿਗੁਬਾਨ ਬੋਲੀ।

ਮਹੀਵਾਲ ਮਾਰੇ ਛਾਲ ਵਿਚ ਨੈਂ ਦੇ

ਮੂੰਹ ਆਖਿਆ, ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਬੋਲੀ।

ਗੱਲ ਲਗ ਮਿਲੇ, ਬੁਝੀ ਅੱਗ ਦਿਲ ਦੀ

ਮਹੀਵਾਲ ਦਿੱਤੀ ਓਵੇਂ ਜਾਨ ਬੋਲੀ।

ਸੂਰਜ ਵਾਗ ਗਰੂਬ ਹੋ ਗਏ ਦੰਦੇ
ਲੱਤੇ ਜਾ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘੀ ਥਾਨ ਬੋਲੀ।
(ਤਾਨ-ਜੋਗ ਸਾਦਕਾ ਸੋਚਿਆ। ਨਿਗੁਥਾਨ-ਰਖਵਾਲਾ।
ਗਰੂਬ ਹੋ ਗਏ-ਫੁਪ ਗਏ। ਥਾਨ-ਥਾ।)

ਫਜਲ ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਪਕਾ ਦੀਨਦਾਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੋਟਪਨ ਤੇ ਫਿਰਕਾ ਪਰਸਤੀ ਤੋਂ ਬਾਲਾਤਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਫਜਲ ਸਾਹ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਤੇ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਠਾਠਾ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਥਾਹ ਭੰਡਾਰ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਮੌਕੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਮੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਰੀਨੇ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪਰੰਟ ਦਾ ਹੁਨਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਫਜਲ ਸਾਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੇਂਦਰੀ ਲਾਹੌਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਸਿਖ ਕਾਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਫਾਰਸੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਰਯੋਗ, ਮੁਭਾਵਿਕ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਔਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਦਾ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਲਮ ਫਾਜਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਸੀ।

ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਕਾਲ (1628-58 ਈਸਵੀ) ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਵਾਪਰੀ ਦੇਸਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਰਾਏ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਗ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਾਝ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨਾ ਵਿਚ ਰਚੀ ਵਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਿਸਿਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸੋਚੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਪੀਲੂ ਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਵਾਂਗ ਦੀ ਹੀਰ, ਹਾਸਿਮ ਦੀ ਸੋਸੀ, ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਾ ਪੁਰਨ ਭਗਤ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਨਾਲ, ਫਜਲ ਸਾਹ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਪੀਲੂ, ਹਾਸਿਮ ਤੇ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਅਪਣੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ

ਵਾਂਗ ਸਾਹ ਵਾਗ ਵਿਸਤਾਰ ਭਰੀ ਸਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਕੇ ਆਪਣੀ ਉਸਤਾਦੀ ਤੇ ਫਨਕਾਰੀ ਦੀ ਧਾਕ ਜਮਾਈ ਹੈ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਲਾਮੀ ਤੇ ਰਚਕ ਦੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਮੱਤ ਵਾਲੀ ਗਤ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼, ਭੂਤਾ ਪਰੰਤਾ ਦੇ ਭੰ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਰਾਵੇਣੇ ਲਹਿਰਾਏ ਜਾਏ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ, ਸ਼ੁਕਦੀ ਭਨਾ ਦੀਆਂ ਕਹਿਰੀ ਛੱਲਾ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਾ ਦਾ ਭਾਵਾਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਚਿਤਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦਾਸ਼ਮ ਤੇ ਕਾਦਰਯਾਰ ਆਦਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਪਰ ਜ ਸੂਰਤ ਫਜਲ ਸਾਹ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਦੁੱਜਿਆਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹਾਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਹਾਸਿਮ ਦੀ ਸੋਸੀ ਵਾਗ ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸਾਝਤ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਦਕਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮਿਅਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਦੁਤੀ ਹੁਸਨ ਸਿੱਧ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਰਬੀ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਤੁੱਲਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਮਰ ਮਿਟਣਾ ਰੰਬੀ ਪਿਆਰ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਰੱਜੇ ਅਜ਼ਲ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਦਾਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਮਰ ਮਿਟਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੇ ਸੋਚੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਚੇ ਆਸਿਕ ਸ਼ਾਗੋ ਮਾਯਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਮਜ਼ਹਬ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆਜਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਜੇਹੇ ਆਸਿਕ ਸਾਦਿਕ ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਬਲਕਿ ਅਪਣੇ ਜਾਨ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਜਲ ਸਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਹਵਾਸ-ਪਰਸਤੀ ਜਾਂ ਦੋ ਜਿਸਮਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹਾਨੀ ਜਜ਼ਬਾ, ਤੇ ਦੋ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਨ ਵਰਗੀ ਅਨਮੋਲ ਸ਼ੈ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਪੁੱਜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਫਜਲ ਸਾਹ ਦਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਦਾ ਕਿੱਸਾ, ਨਿਕੋਂਦੇਹ ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਵਾਚਾਰਕ ਅਨਮੋਲ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਅਮੋਲ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਾਂਭ ਕਰਨੀ ਸਾਡਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਜਿਹਲਮੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਚ-ਕੱਟੀ ਦੇ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਗੁਲਜ਼ਾਰੇ ਫਕਰ', 'ਹਦਾਇਤੁੱਲ-ਮੁਸਲਮੀਨ', 'ਤੁਹਫਾ ਮੀਰਾਂ', 'ਕਿੱਸਾ ਸੀਰੀ ਫਰਹਾਦ', 'ਕਿੱਸਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ', ਕਿੱਸਾ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਹੀਵਾਲ', ਅਤੇ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ (ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ) ਹਨ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਜੋ ਬੇਹਦ ਮਕਬੂਲ ਹੋਈ, ਉਹ 'ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ' ਹੀ ਹੈ।

ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸ ਬੰਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪਾ ਖੁਦਾਇਆ
ਬਾਗ ਸੁਕਾ ਕਰ ਹਰਿਆ।
ਬੂਟਾ ਆਸ-ਉਮੈਦ ਮੋਰੀ ਦਾ
ਕਰ ਦੇ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ।
ਮਿਠਾ ਮੇਵਾ ਬਖਸ਼ ਅਜੇਹਾ,
ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਘੱਤ ਸੀਰੀ।
ਜੋ ਖਾਵੇ ਰੋਗ ਉਸਦਾ ਜਾਵੇ,
ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਦਿਲਗੀਰੀ।
ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਦੇਈ ਇਸ ਬਾਗੇ,
ਕਦੀ ਖਜ਼ਾ ਨਾ ਆਵੇ।
ਹੋਵਣ ਵੇਜ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਾਂਈ,

ਹਰ ਭੁੱਖਾ ਫਲ ਖਾਵੇ।
ਬਾਲ ਚਿਰਾਗ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮੋਰਾ,
ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸੀਨਾਂ।
ਦਿਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੁਸ਼ਨਾਈ,
ਜਾਵੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ।
ਸੁਖਨ ਮੇਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਰੋਂ ਹੋਵਣ,
ਮਿਠੇ ਮੂੰਹ ਕਲਮ ਦੇ।
ਸ਼ੇਅਰ ਮੇਰੇ ਦੇ ਅਤਰੋਂ ਕਾਗਜ਼,
ਲਾਵੇ ਖਾਲ ਰਕਮ ਦੇ

ਆਸਿਮ ਮਿਸਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਨਬੀ
ਦਾਉਦ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ 'ਚੋਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਕਈ
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੁੱਢੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਘਰ
ਇਕ ਬੇਟੇ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ
(ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ) ਰੱਖਿਆ। (ਸੈਫ ਦਾ ਅਰਥ
ਤਲਵਾਰ, ਮਲੂਕ ਮਲਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਬਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ
ਅਰਥ ਹੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ)। ਮੀਆਂ ਜੀ ਖਾਲਕ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ
ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ

ਮਿਸਲ ਦਾਉਦ ਨਬੀ ਦੇ ਆਹਾ,
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਆਵਾਜ਼ਾ।
ਜਦੋਂ ਕਲਮ ਕਰੇ ਸੁਣਿ ਹੁੰਦਾ,
ਸ਼ੋਕ ਇਲਾਹੀ ਤਾਜ਼ਾ।

ਜੇ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਕਰੇ ਵਲ ਅੰਬਰ,
ਚਮਕ ਨਾ ਝੱਲਣ ਤਾਰੇ।

ਤਾਰੇ ਜਿਸ ਵਲ ਮਿਹਰੀ ਆਵਣ,
ਕਰਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ।

ਨੀਵੀਂ ਤੱਕੇ ਧਰਤੀ ਲੱਗਣ,
ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਮਕਾਰੇ।

ਐਸੇ ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਕਰਮ ਦੀ,
ਸਿਫਤ ਕਰੇਂਦੇ ਸਾਰੇ।

ਹੁਸਨ ਰਸੀਲਾ ਖੂ-ਹਲੀਮੀ,
ਸਾਦਾ ਮੁੱਖ ਸਫਾਈ।

ਸਿਹਣੇ ਵੇਖ ਹੋਵਣ ਸ਼ਰਮਿਦਾ,
ਝਾਲ ਨਾ ਝੱਲਦਾ ਕਾਈ।

ਰੋਸ਼ਨ ਸ਼ਮਾ, ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰਾ
ਪਹੁੰਚੇ ਲਾਟ ਅਸਮਾਨੀ।
ਵਾਂਗ ਪਤੰਗਾਂ ਸਤਨ ਚੁਫੇਰੇ
ਆਸ਼ਿਕ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ।

ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ
ਨੇ ਅਪਣੇ ਦੋਹਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਵੇਲੇ ਇਕ ਜੱਦੀ
ਤਲਵਾਰ (ਸੈਫ) ਦਿੱਤੀ। ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦਾ ਅਪਣੇ
ਦਾਦਾ ਨਬੀ ਵਾਂਗ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ
ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ
ਇੱਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ
ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੁਹਫਿਆਂ
ਵਿਚ ਦੋ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰੇ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ
ਵਿਚ ਇਕ ਉੱਤੇ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ
ਤੇ ਬਦੀਅ-ਜਮਾਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੀ। ਇਹ ਤੁਹਫੇ ਸੈਫ-
ਮਲੂਕ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਫ਼ਹਾਨ ਸ਼ਾਹ (ਆਸਿਮ ਦੇ ਪਿਤਾ)
ਨੂੰ ਬਦੀਅ-ਜਮਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਹ ਪਾਲ ਦੇ ਬਾਪ (ਸ਼ਾਹ
ਰੁਖ ਦੇ ਬਾਪ) ਸੁਲੇਮਾਨ ਨਬੀ (ਜਿੰਨਾਂ ਪਰੀਆਂ ਦੇ
ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ) ਨੇ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਸੁਲੇਮਾਨ ਨਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬੂਰ
(ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਿਤਾਬ) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਕੇ ਦੱਸਿਆ
ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪੱਤਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਹੜੀ ਮੂਰਤ
ਤੇ ਸੀਰਤ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ
ਉਸਦੇ ਆਸ਼ਕ ਪਤੀ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ
ਆਦਮ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਮਿਸਰ
ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਫ਼ਵਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਆਸਿਮ ਦੇ ਘਰ
ਜਮਣ ਵਾਲੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ
ਸੈਫ-ਮਲੂਕ (ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ) ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਵ-
ਸਮਰਥ ਨਬੀ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ
ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਆਸ਼ਕ ਜੋੜੇ (ਬਦੀਅ
ਜਮਾਲ ਤੇ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ) ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ-
ਮੁਹਰਿਆਂ ਤੇ ਬਣਵਾਕੇ ਸਫ਼ਵਾਨ ਨੂੰ ਪੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਦੇਵਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਅਤੇ ਆਦਮ-
ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਸਫ਼ਵਾਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੁਹਰਾਂ
ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਛੱਡਕੇ ਅਪਣੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਪੂਰੀ
ਕਰ ਗਏ।

ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ
ਮੁਹਰੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਪਣੀ ਮੂਰਤ
ਵੇਖਕੇ ਚਕਰਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਮੁਹਰੇ ਤੇ
ਬਣੀ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਦੀ ਮੂਰਤ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨੂੰ
ਤਕੱਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮੀਆਂ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਪੁਰਸ਼ੇਜ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ
ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵੇਖੋ-

ਨਾ ਕੁਝ ਸੁਰਤ ਸਮੂਲ ਬਦਨ ਦੀ,
ਲਾਲ ਪਿਆ ਵਿਚ ਘੱਟੇ।

ਵਾਂਗ ਕਪੂਰ ਹੋਇਆ ਰੰਗ ਪੀਲਾ,
ਸਿਰ ਚੁੱਸਾ, ਮੂੰਹ ਛੱਟੇ।

ਪੂੜੇ ਪੂੜ ਹੋਇਆ ਰੰਗ ਸਾਰਾ,
ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਪੁਸ਼ਾਕੀ।

ਨਾ ਅੱਖ ਪੱਟੀ, ਪੈਰ ਹਿਲਾਵੇ,
ਆਈ ਬਹੁਤ ਹਿਲਾਕੀ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਕੇ ਬਾਪ ਡਾਢਾ
ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

ਹਾਲੇ ਪਿਆ ਬੇਹਾਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ
ਬਾਗ ਹੁਸਨ ਕੁਮਲਾਇਆ।

ਉਜੜ ਗਈ ਬਹਾਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ,
ਪੱਤਾਂ ਰੰਗ ਵਟਾਇਆ।

ਆਸਿਮ ਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਹਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦਾ,
ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਭੜਕਾਰੇ।

ਅਥਰੂਆਂ ਨੇ ਸਾਵਣ ਲਾਇਆ,
ਠੰਢੀਆਂ ਆਹੀਂ ਮਾਰੇ।

ਉਮਰ ਗਈ ਗਮਨਾਕੀ ਅੰਦਰ,
ਕਰ ਕਰ ਰੋਥ ਦੀ ਸੇਵਾ।

ਆਈ ਬਾਗ ਬਹਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ,
ਲੱਧੇ ਮਿਠਾ ਮੇਵਾ।

ਕੇਸੀ ਵਾਓ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਝੁੱਲੀ,
ਡਾਲੀ ਮੇਵੇ ਵਾਲੀ।

ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਪਟਾਕ ਵਗਾਈ,
ਆਈ ਖਸਤਾ-ਹਾਲੀ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਹਰੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੀ
ਯਾਦ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਦੂਜਿਆਂ
ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ਪਰ ਬਦੀਅ
ਜਮਾਲ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਪਤਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਮਿਲ
ਸਕਿਆ।

ਇਕ ਰਾਤੋ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਬਦੀਅ-ਜਮਾਲ ਸੁਫਨੇ
ਵਿਚ ਆਕੇ ਦੀਦਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ-

ਖਾਬੇ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਈ,
ਸੂਰਤ ਮੂਰਤ ਵਾਲੀ।

ਕੀ ਕੁਝ ਸਿਫਤ ਸੁਣਾਵਾਂ ਉਸਦੀ,
ਸ਼ਰਹ ਬਿਆਨੋਂ ਆਲੀ।

ਸੈਫ ਮਲੂਕੇ ਅੰਦਰ ਖਾਬੇ,
ਪੱਲਾ ਉਸਦਾ ਫੜਿਆ।

ਰੌੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਨਿਮਾਣਾ ਆਸ਼ਿਕ,
ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਝੜਿਆ।

ਕਹਿੰਦਾ, ਹੇ ਮਾਸੂਕਾ ਤੈਨੂੰ,
ਕਸਮ ਸੱਚੇ ਉਸ ਰੋਥ ਦੀ।

ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲਾਇਤ ਤੇਰੀ,
ਦੇਈਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੱਭ ਦੀ।

ਸੂਰਤ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਜੇਕਰ,
ਇਸ ਵਿਚ ਮਤਲਬ ਤੇਰਾ।

ਸ਼ਾਹਿਸਤਾਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੰਦਰ,
ਬਾਗ ਇਰਮ ਮੈਂ ਡੇਰਾ।

ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਪਾਲੇ ਦੀ ਮੈਂ ਛੇਟੀ,
ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ।

ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਮੇਰੀ ਹੈ ਮਾਈ,
ਮਿਹਰ-ਅਫਜ਼ੂਦਾ ਦਾਦੀ।

ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਕਹਾਵੇਂ,
ਇਸ਼ਕ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਧੱਸਿਆ।

ਮੇਰੇ ਬਾਬ ਨਾ ਹੋਰ ਕਬੂਲੀਂ,
ਰਹੀਂ ਨਾ ਫਾਹੀ ਫੱਸਿਆ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਤੱਕ ਕੇ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਗਮ ਫਿਕਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਵਾਲਾ ਮਾਜਰਾ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਉਹਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਫਰ
ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ
ਪਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਫਰ ਦੀ ਗੱਲ
ਸਣਕੇ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਆਸਿਮ ਸ਼ਾਹ ਸੁਣਿ ਗੱਲ ਸਫਰ ਦੀ,
ਬੇਟੇ ਦੀ ਉਦਾਸੀ।

ਰੋ ਰੋ ਆਖੇ, ਸਿਰ ਪਰ ਸਹਿਣਾ,
ਜੋ ਕੁਝ ਰੋਥ ਸਹਾਸੀ।

ਅੱਲਾ ਕੱਲੋਂ ਮੰਗ ਮੰਗ ਲੱਧੇ,
ਕਰਿ ਕਰਿ ਬਹੁਤ ਦੁਆਈਂ।

ਭੁੱਢੇ ਵਾਰੇ, ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ
ਲਾਇ ਫਰਾਕ ਨਾ ਜਾਈਂ।

ਨਾ ਤੁਧ ਤਾਜ ਸਿਰੇ ਤੇ ਧਰਿਆ,
ਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਕਹਾਇਆ।

ਨਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਲਈ ਸਲਾਮੀ,
ਨਾ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ।

ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਿਹਰਾ ਡਿੱਠਾ,
ਨਾ ਮੈਂ ਬਧਾ ਗਾਨਾ।

ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜੋਝ ਚੜ੍ਹਾਈ,
ਨਾ ਵੱਜਿਆ ਸ਼ਾਇਆਨਾ।

ਆਖਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ
ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਕੇ ਸਫਰ ਤੇ ਚੱਲ ਗੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ
ਸ਼ਾਹਿਸਤਾਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛਦਾ ਪੁਛਦਾ ਅੱਗੇ ਤੋਂ
ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਅਸ਼ਤੋਬਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਕੇ
ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹ ਰਵਾਨਾ।

ਤੀਰੋਂ ਤੇਜ਼ ਚਲਾਓ ਬੇੜੇ,

ਕਹਿ ਉਸ ਕਿਸਤੀ ਬਾਨਾ।
ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਗਏ ਚਲਾਏ,
ਖੱਲੇ ਨਾ ਹਿਕ ਦਿਹਾੜੇ।
ਬੇੜੇ ਵਾਉ-ਘੋੜੇ ਚਾੜ੍ਹੇ,
ਜਾਂਦੇ ਮਾਰ ਸਰਾੜੇ।
ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨਹਾਂ ਹਿਕ ਦਿਹਾੜੇ,
ਟਾਪੂ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ।
ਬੇੜੇ ਚਾਅ ਲਗਾਏ ਓਥੇ,
ਡਿੱਠਾ ਬਾਨ ਸੁਹਾਇਆ।

ਉਹ ਉਸ ਟਾਪੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦੇ
ਦਿਹਾੜੇ ਨਾਲ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟਾਪੂ ਬੜਾ
ਸੁਹਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਫਤਾਂ ਸਨ-
ਸਭਨੀਂ ਗੱਲੀਂ ਖੂਬ ਜਜ਼ੀਰਾ,
ਖੱਲਲ ਬੜੇ ਪਰ ਓਥੇ
ਏਸੇ ਗੱਲੋਂ ਰਹੇ ਵੀਰਾਨੀ,
ਵਸਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਓਥੇ।
ਹਿਕ ਬਘਿਆੜ ਮਰੇਲੇ ਮੰਦੇ,
ਮਾਰ ਲੈ ਜਾਵਣ ਘੋੜੇ।
ਦੂਜਾ ਪੰਖੀ ਉਡੇ ਆਵਣ,
ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਬੇਓੜੇ।
ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਖੜੋਦੇ,
ਚਾ ਕਿਤੇ ਵੱਲ ਖਾਂਦੇ।
ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਹਾੜ ਗੁਜ਼ਾਰੀ,
ਲੋਕ ਰੋਏ ਦਰਮਾਂਦੇ।
ਰਾਤ ਪਈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ,
ਨਿੱਕਲੇ ਮੱਛ ਹਜ਼ਾਰਾਂ।
ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲਾਅਲ ਫੜੇ,
ਜਿਉਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅੰਧਾਰਾਂ।
ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ,
ਆਦਮ ਫੜ ਫੜ ਖੜਦ।
ਮਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਹ ਖਾਵਣ ਕਾਰਨ,
ਲੈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੜਦੇ।

ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਖੁੰਬਾਰ ਜਾਨਵਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ
ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੁੱਕ
ਲਿਜਾਕੇ ਖਾ ਗਏ। ਇਸ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਡਾਵਾ ਸਦਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਕੂਚ
ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੱਲਦੇ ਚੱਲਦੇ ਅੱਠਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ
ਬਾਅਦ, ਉਹ ਇਕ ਚੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਚੀਨ ਦੇ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ
ਦਿਨ ਬਤੌਰ ਮਹਿਮਾਨ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਖੂਬ ਖਾਤਰਦਾਰੀ
ਕੀਤੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਸੈਲਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ
ਇਸਤੰਬੁਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਥੋਂ ਸ਼ਾਇਦ
ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਬੇੜਾ ਠੇਲ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਬਰਦਸਤ
ਤੁਫਾਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀ ਪਾਣੀ
'ਚ ਹੜ ਗਏ। ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੁਖ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲਦਾ, ਭੁੱਖਾ
ਪਿਆਸਾਂ ਸਹਾਰਦਾ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਫੇਰ
ਤਿੱਬਤ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ, ਉਹ ਜੰਗੀ ਕਾਲਿਆਂ
ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਕਾਲੀ ਭੈਰਾਵੀ ਜੰਗੀ
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਉਸ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਜਾਨ ਛੁਡਾਕੇ ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਵਾਸਕ
ਨਾਗ ਦੀ ਪੂਛ ਫੜਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ
ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੇਰਾਂ
ਬਘੇਲਿਆਂ ਤੇ ਆਦਮ ਖੋਰ ਕੀਤੇ ਮਕੋੜਿਆਂ ਦੀ
ਭਰਮਾਰ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ
ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ (ਕੋਹ ਪੋਕਰ) ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ
ਉਸਦਾ ਪੰਜਾ ਫੜਕੇ ਕਈ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ
ਉੱਤੇ ਲੰਘਦਾ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਭੁੱਖ ਨਿਭਾਣਾ ਚੱਲਦਾ
ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਮਹਿਲ ਨਜ਼ਰ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ
ਸੀ। ਰਾਣੀ ਉਸਨੂੰ ਡਾਢੇ ਸਨੇਹ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ, ਅਪਣੇ
ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਤੌਰ ਮਹਿਮਾਨ ਖੂਬ
ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾ ਧਰਮ-ਭਰਾ
ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਕੁਝ ਦਿਨ ਅਪਣੀ ਧਰਮ-ਭੈਣ ਕੋਲ
ਰਹਿਕੇ ਫੇਰ ਸਫਰ ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਦਿਨ
ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਾ ਭੁੱਖਾ
ਪਿਆਸਾਂ ਸਹਾਰਦਾ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਇਕ ਦਿਨ ਕੋਕਾਈਲ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਅੱਗੇ ਆ
ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹਦੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ
ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਹ
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲਿਆਂਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ
ਬਾਟਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਉਹ ਬਾਟਾ ਪੀਂਦੇ
ਸਾਰ ਹੀ, ਅਪਣੀ ਸਭ ਥਕਾਵਟ ਤੇ ਦੁਖ-ਦਰਦ ਭੁੱਲ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ
ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਤੁਰਦਿਆਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਲਾ
ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਲਾ ਸੁਨਸਾਨ ਪਿਆ ਹੈ, ਨਾ
ਕੋਈ ਆਦਮ ਨਾ ਆਦਮ ਦੀ ਜਾਤ, ਨਾ ਚਿਤੀ, ਨਾ
ਪਰਿਦੇ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਨਿਧੰਤਕ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾ
ਵਤਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਬੇਸ਼ੁੱਧ ਪਈ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ
ਪਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਚਾਇ ਪਲਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਡਿੱਠਾ
ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰੀ ਆਈ।
ਦੁਰਿ-ਯਤੀਮ ਮਣ-ਬਿਧਾ ਮੰਤੀ।

ਲਾਅਲੋਂ ਜੋਤ ਸਵਾਇ॥
ਮਸਤ ਬੇਹੋਸ ਸੁੱਤੀ ਇਕ ਲੜਕੀ
ਸੂਰਤ ਦੀ ਸਹਿਜਾਦੀ।
ਹੁਸਨ ਕਮਾਲ ਜਮਾਲ ਉਹਦੇ ਦੀ,
ਹੋਦੇ ਗੱਲ ਜਿਆਦੀ।
ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਨੂਰਾਨੀ ਮੱਥਾ,
ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
ਜੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਤੱਕੇ,
ਅੱਖੀਂ ਪਾਣੀ ਆਵੇ।

ਸੂਹੇ ਹੋਠ ਘਾਬੂ ਤੋਂ ਘੜ ਕੇ,
ਕਾਰੀਗਰੇ ਸ਼ੇਰਾਰੇ।
ਦੇਦ ਲਬਾ ਵਿਚ ਕੱਜੇ ਆਹੇ,
ਜਿਉਂ ਸਫਕ ਵਿਚ ਤਾਰੇ।
ਠੰਡੀ ਸੋਊ ਬਾਗ ਖਿੱਚੀ,
ਸੂਹਾ ਰੰਗ ਉਨਾਥੇ।
ਗਾਟਾ ਵਾਂਗ ਸੁਕਾਏ ਸਿੱਟੇ,
ਜਿਉਂਕਰ ਭਰੀ ਸੁਣਾਏ।
ਸੀਨਾ ਤਖਤੀ ਸਾਫ ਬਦਨ ਤੇ,
ਖੁਬ ਕਾਰੀਗਰ ਜੜ ਕੇ।
ਉਸ ਉਤੇ ਪਿਸਤਾਨ ਲਗਾਏ,
ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਘੜ ਕੇ।

ਬੇਹੋਸ ਪਈ ਉਸ ਸਹਿਜਾਦੀ ਦੇ ਸਰੂਣੇ ਇਕ
ਤਖਤੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਹਿਜਾਦੀ ਨੂੰ ਹੋਸ
ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਦਾ ਮੰਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਸਹਿਜਾਦਾ ਉਹ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਹਿਜਾਦੀ ਨੂੰ ਹੋਸ
ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਾਂਦੀਪ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ
ਧੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੁਲਜੁਮ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਹਾਸ਼ਿਮ ਦੌਦ
ਦਾ ਪੁੱਤਰ (ਬਹਿਰਾਮ) ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

ਬਹਿਰਾਮ ਕੇਵਲ ਚੜ੍ਹੇ ਚੰਨ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।
ਸਹਿਜਾਦੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਹਿਰਾਮ ਦੀ ਜਾਨ ਇਕ
ਚਿੱਟੇ ਕਬੂਤਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਕਬੂਤਰ ਇਕ ਸੰਦੂਕ
ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਸੰਦੂਕ ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੈ
ਜਿਸ ਕੋਲ ਦੋਵੇਂ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ
ਮੁਹਰੇ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹ ਝੱਟ ਨਦੀ ਦੇ
ਕੰਢੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਹ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਮੁਹਰੇ ਕੁੱਢ ਵਿਖਾਏ।
ਨਦੀ ਨੇ ਸੰਦੂਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਦੂਕ 'ਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਉਹਨੇ
ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਗਾਟੀ ਕੱਟ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸੈਕੜੇ ਕੱਚੇ ਤੇ
ਥੋਠੇ ਬਹਿਰਾਮ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਸਹਿਜਾਦੀ
ਬਹਿਰਾਮ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਹੁਣ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।
ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਅਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ
ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਹਿਜਾਦੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਦੀਅ
ਜਮਾਲ ਉਸਦੀ ਸ਼ੀਰ-ਖਾਰ (ਇਕੋ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪੀਕੇ
ਪਲੀ) ਭੇਣ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਾਂਦੀਪ ਪਹੁੰਚ
ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਮਹਿਬੂਬਾ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦਾ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦਾ
ਪੈਂਡਾ ਤੇਅ ਕਰਕੇ ਸਰਾਂਦੀਪ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਦੀਅ
ਜਮਾਲ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਸਰਾਂਦੀਪ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਸ਼ੀਰਖਾਰ
ਭੇਣ (ਬਦਰਾ) ਕੋਲ ਇਕ ਸਾਤਾ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਸੀ
ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਤੇ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦਾ ਸਰਾਂਦੀਪ ਵਿਚ
ਬਾਗ 'ਚ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਜਮੀਨ ਤੇ ਦੋ
ਚੰਦਰਮਾ ਉਗਮ ਆਏ ਹੋਣ। ਮੀਆਂ ਮੁਹਿਮਦ ਦੋਹਾਂ ਦੇ
ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ-

ਸ਼ੀਰੀ ਸਕਰ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ,
ਰਸੀਏ ਬੋਲ ਰੰਗੀਲੇ।
ਤਲਖ ਜਵਾਬ ਮਿੱਠੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ,
ਸੁਣ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਪੀਲੇ।
ਮਿਠਾ ਹਾਸਾ, ਮਾਸਾ ਮਾਸਾ,
ਦੇਦ ਨਾ ਕਰਦੀ ਨੰਗੇ।
ਲਾਫ ਲੇਮੀ ਤੇ ਪਤਲੀ ਗੰਗੇ,
ਗਰਦਨ ਮਿਸਲ ਕੁਲੰਗੇ।
ਤੱਤੇ ਕੁਮਰੀ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਣੀ,
ਕੱਇਲ ਵਾਂਗਣ ਬੋਲੇ।
ਛਟਕੇ ਗਲ ਕਟੋਰੀ ਜੈਸੇ,
ਮੱਤੀ ਭਰ ਭਰ ਡੋਲੇ।
ਨਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਮਧ-ਮਸਤਾਨੀ,
ਆਲੀ ਭੋਲੀ ਸਾਦੀ,
ਰੂਪ ਇਲਾਹੀ ਦਾ ਇਕ ਪੁਤਲੀ,
ਦਮ ਦਮ ਹੋਏ ਜ਼ਿਆਦੀ।

ਸੈਫ ਮਲੂਕ ਦੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਦਾ ਬਿਆਨ

ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਤਾਬ ਹੁਸਨ ਦੀ,
ਵੱਧ ਆਹਾ ਮਹਿਤਾਬਾਂ।
ਜੁੱਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਹੀ ਹੁਲੇ,
ਵਾਫਰ ਇਤਰ ਗੁਲਾਬਾਂ॥
ਕੁੰਡਲਾਂ ਵਾਲੀ, ਸੂਹਣੇ ਸਿਰ ਤੇ,
ਵੱਝ ਮੁਅੱਬਰ ਕਾਲੀ।
ਹਰ ਹਰ ਵਾਲ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ,
ਦੁਧ-ਦਹੀਂ ਅਤਿ ਪਾਲੀ।
ਮੱਥਾ ਸਾਫ ਸੁੰਦਰ ਹੁਸਨ ਦਾ,
ਜੋਬਨ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ।
ਤਾਬ ਬੇਤਾਬ ਕਰੇ ਜਿਉਂ ਸੂਰਜ,
ਰੋਸਨ ਵਕਤ ਦੁਪਹਿਰਾਂ।
ਅਬਰੂ ਮਿਸਲ ਹਲਾਲ ਬਦਖਸ਼ਾਂ,
ਯਾ ਉਹ ਸਖਤ ਕਮਾਨਾਂ।
ਪਲਕਾਂ ਤੀਰ ਖੁਦੇਗ ਨਿਸ਼ਾਨੀ,
ਸੋਲ ਜਾਵਣ ਦਿਲ-ਜਾਨਾਂ।

ਤੇਜ ਕਟਾਰ ਸਵਾਰ ਬਹਾਦਰ,
ਜ਼ਾਲਮ ਨੇਣ ਸਿਪਾਹੀ।
ਨੱਕ ਘੁੰਨਾ ਫੌਲਾਦੀ ਤਰਿਖਾ,
ਧਾਰ ਸਵਾਰੀ ਆਹੀ।
ਯੂਸਫ-ਸਾਨੀ, ਚੰਨ-ਅਸਮਾਨੀ,
ਲਾਲ ਮਿਸਲ ਰੁਖਸਾਰੇ।
ਰੂਪ ਉਹਦੇ ਥੀਂ ਬਾਗੇ ਅੰਦਰ,
ਨੂਰ ਭਰੇ ਰੁਖ ਸਾਰੇ।

ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਦਾ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ
ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ-

ਸਿੱਕ ਸਿਕੰਦਿਆਂ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ,
ਮੇਲਾ ਯਾਰ ਮਿਲਾਇਆ।
ਤੱਕਦਾ ਤੱਕਦਾ ਰੱਜਦਾ ਨਾਹੀ,
ਸੂਰਤ ਦਾ ਭਰਮਾਇਆ।
ਬੰਸੇ ਲੈਂਦਾ ਬਲਿ ਬਲਿ ਪੈਂਦਾ,
ਸਿਰ ਪੈਰ ਤੱਕ ਤਕਦਾ।
ਸ਼ਾਹ-ਪਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲੋਂ,
ਅੱਖੀਂ ਝਮਕ ਨਾ ਸਕਦਾ।
ਸੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਮਿਸਲ ਫਰਿਸ਼ਤਾ,
ਚੰਨੋਂ ਰੂਪ ਜ਼ਿਆਦਾ।
ਸਿਰ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਧਰ ਕੇ ਬੈਠਾ,
ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ।
ਲਏ ਪਿਆਰ ਪਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ,
ਸਭ ਚੁੱਸੇ ਹੱਥ ਫੇਰੇ।
ਮੂੰਹ ਉਹਦੇ ਵਲ ਤਕ ਤਕ ਰੋਂਦਾ,
ਹੱਥ ਭਰ ਭਰ ਕੇਰੇ।
ਸਹਿਜ਼ਾਦੇ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ,
ਸ਼ਾਹ ਪਰੀ ਸਰਮਾਈ।
ਮੂੰਹ ਪਰ ਪੱਲਾ ਲੈ ਸਤਾਬੀ,
ਸੂਰਤ ਪਾਕ ਛੁਪਾਈ।

ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਬਦੀਅ-ਜਮਾਲ ਦਿਲ
ਵਿਚ ਡਾਈ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉੱਪਰੋਂ-ਉੱਪਰੋਂ ਗੁੱਸਾ
ਵਿਖਾਕੇ, ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਮਹਿਬੂਬਾਨਾ ਅਦਾ ਨਾਲ
ਅਨਜਾਣ ਬਣ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ-
ਕੌਣ ਕੌਈ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਓਂ,
ਸੂਰਤ ਮੰਦ ਜਵਾਨਾ।
ਬੇਰ ਦਲੇਰ ਬਹਾਦਰ ਸੋਹਣਾ,
ਦਿੱਸੇ ਰੂਪ ਯਗਾਨਾ।
ਕੀ ਅਸ਼ਨਾਈ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ,
ਥੈਲਾ ਆਟ ਸਿਰ੍ਹਾਈ।
ਨਾ-ਮਹਿਰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਾਵੇਂ,
ਅੰਤ ਕੇਹੀ ਤੁਧ ਆਈ।
ਸਿਰ ਮੇਰਾ ਤੁਧ ਝੋਲੀ ਧਰਿਆ,
ਲਏਂ ਕਲਾਵੇ ਦੇਹੀ।

ਮੇਰਾ ਮਿਲਾਦਾ ਸੰਗ ਨਾਹੀ,
ਐਡ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਕੇਹੀ।
ਨਾ ਤੁਧ ਖੋਫ ਖੁਦਾ ਦਾ ਆਵੇ,
ਨਾ ਕੁਝ ਸਹਿਮ ਸ਼ਹਾਦਾ।
ਬਾਪ ਮੇਰਾ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇਵਾਂ ਦਾ,
ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਕਹਾਂਦਾ।
ਜੇ ਇਕ ਖਬਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ,
ਦੇਵ-ਪਰੀ ਕੌਈ ਪਾਵੇ।
ਥੈਲੀ ਥੈਲੀ ਕਰ ਕੇ ਤੇਨੂੰ,
ਵਾਂਝ ਕਬਾਬਾਂ ਖਾਵੇ।

ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ
ਦਾ ਹੱਥ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਹੁਸਨ ਮੁਹੱਬਤ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਥੀਂ,
ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਨਿਆਰੀ।
ਨਾ ਇਹ ਆਬੀ, ਨਾ ਇਹ ਬਾਦੀ,
ਨਾ ਖਾਕੀ, ਨਾ ਨਾਰੀ।
ਘੁੰਡ ਉਤਾਰ ਦੀਦਾਰ ਦਿਖਾਈਂ,
ਇਸ਼ਕ ਨਾ ਪੁਛਦਾ ਜਾਤਾਂ।
ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਸੱਜਨ ਦੇ ਹੋਕੇ,
ਕਰ ਲਈਏ ਦੋ ਬਾਤਾਂ।

ਇਥੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਡਾਢਾ
ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ-

ਪਰੀ ਕਹੇ ਮੈਂ ਕੰਜ ਕਵਾਰੀ,
ਦਾਮਨ ਪਾਕ ਗੁਨਾਹੀਂ।
ਕਿਉਂਕਰ ਮੂੰਹ ਮਰਦਾਵੇਂ ਲੱਗਾਂ,
ਸ਼ਰਮ ਕਰੋੜਾਂ ਰਾਹੀਂ।
ਸ਼ਾਹ ਕਹੇ, ਮੂੰਹ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ
ਏਹੋ ਵੇਲਾ ਤੇਰਾ।
ਦਾਮਨ ਪਾਕ ਸੱਜਨ ਸੰਗ ਮਿਲੀਏ,
ਲੱਗੇ ਨਿੰਹੇ ਘਨੇਰਾ।

ਸਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ
ਜ਼ਾਇਰ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਬਰ-ਕਰਾਰ ਨਾ ਆਪ੍ਰੀ,
ਸਹਿਜ਼ਾਦੇ ਪਰ ਮਰਦੀ।
ਇਸ਼ਕ ਛੁਪਾਏ ਯਾਰ ਅਜ਼ਮਾਏ,
ਧਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਰਦੀ।

ਆਖਿਰ, ਵਿਖਾਵੇਂ ਦੇ ਗਿੱਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ
ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਤਜਵੇ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਅਪਣਾ ਸਿਰ ਸੈਫ-
ਮਲੂਕ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਮਸਤੀ ਦੇ
ਆਲਮ ਵਿਚ ਬੋਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਦੀਆਂ
ਵਿਛੜੀਆਂ ਦੇ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ
ਤੰਦੂਰ ਵਾਂਗ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ
ਪਾਸੇ ਮਸਤੀ ਭਰੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਝੁੱਲ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਯਕੀਨ

ਦਿਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ-

ਸੇਫ-ਮਲੂਕੇ ਕਸਮਾਂ ਚਾਈਆਂ,
ਸਾਹ-ਪਰੀ ਦਿਲ ਲਾਈਆਂ।
ਪਕੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰੀ,
ਉਸ ਭੀ ਕਸਮਾਂ ਚਾਈਆਂ।
ਸਾਹ ਪਰੀ ਫਿਰ ਰਹਿ ਨਾ ਸੱਕੀ,
ਇਸਕੇ ਸਬਰ ਤਰੋੜੇ।
ਸੇਫ ਮਲੂਕੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗੀ,
ਮੂੰਹ ਮੱਲ ਅੱਗ ਜੋੜੇ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਹ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਨਾਨੀ (ਮਿਹਰ ਅਫਰੋਜ਼) ਕੋਲ ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਚਿੱਠੀ ਲੋਕੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਆਹੂ-ਖਾਤਿਫ (ਕਾਕਟ) ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਪੈਂਡੇ, ਮਿਣਾ ਸਕਿੰਟਾ ਵਿਚ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਮਿਹਰ ਅਫਰੋਜ਼ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦਾ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਵੇਖਕੇ ਡਾਢੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੋਕੇ ਸਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਪਾਲ ਕੋਲ ਬਾਗ਼ ਇਰਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।

ਉਧਰ ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਬਾਪ ਹਾਸ਼ਿਮ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ, ਸੇਫ-ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਟ ਪਿਟਕੇ ਅਪਣਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਸਾਹਪਾਲ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਇਹ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਅਪਣਾ ਲਸਕਰ ਲੋਕੇ ਕੁਲਜ਼ਮ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਾਸ਼ਿਮ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਸੇਫ ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਕੈਦ ਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ, ਵਾਪਿਸ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁੜ ਬਾਗ਼ ਇਰਮ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬੋਹਦ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਹ ਪਾਲ ਸਾਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੇਫ ਮਲੂਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਆਸ਼ਿਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਅ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਡਾਢੀ ਧੁਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਤੇ ਸੇਫ-ਮਲੂਕ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰਤਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਸ਼ਿਮ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸੇਫ-ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਰਾਜ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲਕੇ ਅਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁਦਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੇਫ-ਮਲੂਕ ਤੇ ਬਦੀਅ ਜਮਾਲ ਅਪਣਾ

ਜੀਵਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੀਆਂ ਮਹੁੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਵਿ ਕਿੱਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 9128 ਬੋਤਾਂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਕਰੀਬਨ ਦੁਗਣਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਦਵੱਈਆ ਛੰਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗਜ਼ਲਾਂ 'ਗਜ਼ਲ' ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ 'ਬੋਤਾਂ' ਹੀ ਹਨ, ਜੋ 'ਨਜ਼ਮ' ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਣਗੀਆਂ।

ਸੇਫ-ਮਲੂਕ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਮਹੁੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਰ ਘਟਨਾ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਫੈਲਾਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਇਸਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਡਾਢੇ ਵਿਸਤਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮਜ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਸਤਾਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਚੁੰਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਪਤਲਾਪਨ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਪਨ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਰਚਕ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਿਆਨ ਸਦਕਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲੀ ਰਖਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਬਰਾਬਰ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਕੇਵਲ ਉਰਦੂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਥਰਲ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਹਦ ਮਕਬੂਲ ਸੀ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਜ ਵੀ ਉਸੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਤੇ ਉਚ ਕਲਪਣਾ ਦਾ ਉਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਮੱਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰੂਲ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਯੂਸਫ਼ ਜੁਲੈਖਾ ਵਾਗ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਹੈ), ਦਾ ਅਥਾਹ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਿੱਸਾ ਅਲਫ-ਲੌਲਾ (ਹਜ਼ਾਰ ਦਾਸਤਾਨ), ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਇਕ (ਸੇਫ ਮਲੂਕ) ਦੀ ਲੜਾਈ, ਸ਼ੇਰਾ ਮਗਰਮਝਾਂ ਦੇਵਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰਾਸ਼ੀਰਕ ਸੇਭਵ ਤੇ ਅਸੰਭਵ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਡਾਢੇ ਵਿਸਤਾਰ ਤੇ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਕਦੇ ਦਰਿਆ ਤੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਖਤਰਨਾਕ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਾਦਸੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਫਤਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਮਕਸਦ (ਬਦੀਅ-ਜਮਾਲ) ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਨਸਾਨੀ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਇਕ

ਮਹਾਨ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਜਾਤ, ਦੂਜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਫਜ਼ਲ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਲਗਨ, ਕੜੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ, ਖੁਦਾ ਦੀ ਜਾਤ ਤੇ ਕਾਮਿਲ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਹਰ ਬਲਾ, ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ, ਹਰ ਔਕੜ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਗੜੀ ਮਲੂਕ (ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਹਲਮ) ਵਿਚ ਮਾਰਚ 1831 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਆਖਿਆ ਹੈ-

ਜਿਹਲਮ ਘਾਟੋਂ ਪਰਬਤ ਪਾਸੇ,
ਮੀਰ ਪੁਰੇ ਥੀ ਦਖਨ।
ਗੜੀ ਮਲੂਕ ਵਿਚ ਲੋੜਨ,
ਜਿਹੜੇ ਤਲਬ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰਖਣ।

ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਮਾਰਚ 1864 ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਮੀਰ ਪੁਰ ਦੇ ਪਤਨ ਵਿਚਾਲੇ ਗਟਾਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪਤਨ ਤੇ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਰਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ

ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਕੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਾਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਪੀਰ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਹਾਦੀ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ-

ਮਰਦ' ਭਲੋਰਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਮੇਰਾ,
ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ।
ਅਹਿਲ ਸ਼ਰੀਅਤ, ਅਹਿਲ ਤਰੀਕਤ
ਵਾਂਗ ਇਮਾਮ ਮੁਹੰਮਦ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਪਹਿਲੇ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਿੰਗਰ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰ-ਕੱਢ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ "ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਮਲੂਕ" ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਕ ਅਮਰ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਜਾਵੇਦ ਰਹੇਗਾ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਨਾਮ

ਹਜ਼ਰਤ ਮੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਜਾਂ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੀ ਆਖਿਰੀ ਕੜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜਪਨ, ਗਲਤ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ, ਨੌਕੀ, ਅਖਲਾਕ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ-ਦੁਸਤੀ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਦਿਤਾ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਮੀਰ ਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਵਿਖੇ ਮੀਆਂ ਸ਼ਮਸ-ਉਲ-ਦੀਨ ਦੇ ਘਰ 1826 ਈ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮੀਆਂ ਸ਼ਮਸ-ਉਲ-ਦੀਨ ਖੁਦ ਇਕ ਸੂਫੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ ਅਤੇ ਪੀਰ ਅਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ (ਕਲੰਦਰ) ਉਰਫ ਦਮਤੀ ਵਾਲਾ ਪੀਰ ਦੇ ਗੋਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਫਾਰੂਕ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਨ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪਿੰਡ ਸਮਵਾਲ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਦਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਮੁਤਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹਾਂਵਾਲ, ਤੁਹਫਾ ਮੀਰਾਂ (ਕਰਾਮਾਤੇ-ਗੋਸ-ਉਲ-ਆਜ਼ਮ) ਤੁਹਫਾ ਰਸੂਲੀਆ ਮੁਅਜਜਾਤੇ-ਸਰਵਰੋ-ਕਾਇਨਾਤ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ੇਖ ਸਨਆਨ, ਬੀਰੀ ਫਰਿਹਾਦ, ਨੌਰੋਗੇ-ਇਸ਼ਕ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਬਾਹ ਮਨਸੂਰ, ਸੀ-ਹਰਫੀ ਸੋਸੀ ਪੁਨ੍ਹ, ਸੀ-ਹਰਫੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਸਖੀ ਖੁਆਸਾਨ, ਹਿਦਾਇਤ-ਉਲ-ਮਸਲਮੀਨ, ਗੁਲਜ਼ਾਰੇ ਫ਼... ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਲਕ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਜੋ ਹਜ਼ਰਤ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਾੜ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਸਨਵੀ (ਕਿੱਸਾ) ਸੈਫ ਉਲ-ਮਲੂਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੋਮਿਨ ਹੋਏ।

ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿੱਸੇ, ਜਿੱਥੇ ਚੁਬਾਨ, ਫੋਨ ਅਤੇ ਹੁਸਨੋ-ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਖੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹਨ, ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਰਾਂ-ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਅਕੀਦਤਮੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵੀ ਅਦਬੀ ਜਵਾਹਰ-ਪਾਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰਫ-ਹਰਫ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਵਜ਼ਦਾਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਤ

ਪੂਰੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਜਲਵਾਰੀ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਖਲਾਕ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਅਤੇ ਹਕੀਕੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਰਮਜੀਅਤ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਲ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਠੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ (ਠੇਕੇਦਾਰ ਜਿਹਲਮ) ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ।

ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਲ ਵਾਲਿਹਾਨਾ ਮੁਹੱਬਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਅਕੀਦਤਮੰਦ ਮੁਰੀਦ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਇਕ ਖਾਸ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਠੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਹ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਰ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮ ਤੇ ਸ਼ਮਸ-ਤਬਰੇਜ਼ੀ, ਮਹਿਮੂਦ ਤੇ ਅੱਯਾਜ਼, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਮਾਧੋ ਲਾਲ ਵਰਗਾ ਸੱਚਾ ਰੂਹਾਨੀ ਇਸ਼ਕ ਸੀ। ਇਥੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿੰਠੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਠੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ, ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਖੜੀ ਸ਼ਰੀਫ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ 16-17 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੇ ਕੁੱਖਾਂ-ਕਾਨਾਂ ਦੇ ਛੱਪਰ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਮੋਟੇ ਖੱਦਰ ਦਾ ਚੋਗਾ ਪਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਅਤੇ ਅਕੀਦਤਮੰਦਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਜਲਿਸ ਵਿਚ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਪੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦੋਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਮਨ-ਮੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੁੱਭ ਗਈ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਨਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਵਾਬ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ (ਵਿੱਲ-ਬਦੀਹ) ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ਰਤ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ-

ਆਸ਼ਿਕ ਫੂਟ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਨਕੇਲਾਂ,
ਦਿਲਬਰ ਵਾਂਗ ਸਵਾਰਾਂ
ਸੰਭਲ ਟੁਰੀ, ਮੁਹਾਰ ਨਾ ਅਟਕੇ,
ਤੋੜ ਪੁਚਾਈ ਭਾਰਾਂ
ਇਹ ਤਨ ਤੇਰਾ ਫਰਾ ਜੰਗਲ ਦਾ

ਹਿਰਸ ਹਵਾਈ ਖਾਰਾਂ
ਆਖ ਮੁਹੰਮਦ, ਪਹੁੰਚਣ ਤਾਹੀਂ,
ਪਕੜੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹਾਰਾਂ।

ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮਗਰੋਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹ ਤਮੰਨਾ ਜਾਗਦੀ ਕਿ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਦਾ ਲੁਤਫ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਲੌਕਿਨ ਉਸਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਸਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਗਵਾਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹਿਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਨਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਾਂ ਸਬਕ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਤਾਹੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਖੂਬ ਪਿਟਾਈ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੱਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ, ਉਹ ਪੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਨ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਤਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਚਿਠੀ ਮਿਲੀ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ-

ਨੂਨ-ਨਫਸ ਹੈ ਫੂਟ ਤੇ ਬਾਰ ਦੁਨੀਆ
ਹਿਰਸਾਂ ਰੂਖ ਨੇ ਪੱਤ ਤੇ ਖਾਰ ਵਾਲੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੱਜ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਨੀ ਭੁੱਲ ਗਏ
ਚੇਤੇ ਉਹ ਅਲਸਤ ਦੇ ਭਾਰ ਵਾਲੇ
ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਰੇਡੜਾ ਮਗਰ ਹੋਇਆ
ਪਏ ਯਾਦ ਤਾਂ ਸੰਗ ਕਤਾਰ ਵਾਲੇ
ਹੁਣ ਅੜੀ ਨਕੇਲ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜੀਉ
ਛੱਬ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮਲਿਕ ਮੁਹਾਰ ਵਾਲੇ

ਅਲੁਤ-ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ (ਮੈਂ ਕਿਆ ਨਹੀਂ ਹੂੰ)
ਬਾਰ-ਜੰਗਲ, ਖ਼ੋਬ। ਬਰੇਡੜਾ-ਭੋੜੀਆ, ਕਤਾਰ
ਵਾਲੇ-ਕਾਫਲੇ ਵਾਲੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੰਠੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਰੀਫ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਕਦਮਬੋਸੀ ਤੋਂ ਫੈਜ਼ਾਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਹਿਰਸ-ਹਵਾਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ।

ਉਹ ਮੁਰੀਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤੁਹਫੇ-ਤਹਾਇਫ ਲੈਣ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਰੀਦ ਤਕਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਤੁਹਫਾ ਦੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਅਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਜਵਾਬੀ ਤੁਹਫਾ ਦੇਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦੇ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਉਰਦੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਯਕਸਾਂ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਹਾਫਿਜ਼, ਸ਼ਾਅਦੀ ਵਰਗੇ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਫੇਰ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਦਰਸਾ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਇਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਇਜਹਾਰ ਕਰ ਜਾਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਗੱਲ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਚਿੰਠੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਆਹਲਾ ਪਾਏ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ, ਲੇਕਿਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਖਿਆਲੀ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੱਤਿਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਹੀ ਬਤੌਰ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕ ਵਾਰੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਪੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਹਜ਼ਰਾ ਸ਼ਾਹ-ਮਕੀਮ (ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ) ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੈਬੀ-ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਇਲਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਡਾਢਾ ਰੋਜ਼ ਹੋਇਆ। ਚੁਨਾਚਿ, ਹਜ਼ਰਤ ਨੇ ਅਪਣੀ ਇਸ ਖਫਰੀ ਦਾ ਇਜਹਾਰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਅਪਣੀ ਖਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿਦਾ ਹੋਇਆ। ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹਜ਼ਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਲਾਭਲੇ ਮੁਹੰਮਦ ਲਈ ਦਿਲ ਸ਼ਿਕਨੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿਦਗੀ ਦਾ ਬਾਅਸ ਹੋਵੇਗੀ। ਚਿੱਠੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਵੇਖੀਏ-

1. ਅਜ ਮਨ ਕਿ ਤੁਰਾ ਅਜੀਜ਼ ਦਾਰਦ
2. ਬਿਹਤਰ ਚਿਹ ਦਿਲੋ-ਸੁਖਨ ਚਿਹ ਆਰਦ
3. ਅਜ ਮਨ ਸੁਦਾਹ ਬਦੋਜ਼ ਚਿਹ ਖੁਰਸੇਦ
4. ਆਂ ਕੀਸਤ, ਕਿ ਦਰ ਕਮੇਦਤ ਅਫਰੰਦ
5. ਰੋਜ਼ ਆਯਤ-ਓ-ਵਕਤ ਜ਼ਹਿਰ ਔਵਲ
6. ਬੂਦੀ ਬਕਿਹ ਖੁਸ਼ ਬਿਕੁਨ ਤਆਮਲ

(1. ਮੇਰਾ ਪੈਗਾਮ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਜੀਜ਼ ਰੱਖਦਾ (ਸਮਝਦਾ) ਹਾਂ।

2. ਦਿਲ ਔਰ ਸੁਖਨ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ

3. ਮੇਰੀ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਕੇ ਕਿਸ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ

4. ਉਹ ਕੱਟ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੀ

ਕਮੇਦ ਦਾ ਕੋਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

5. ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ

ਜ਼ਹਰ (ਨਮਾਜ਼) ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ
6. ਤੂੰ ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਂ ਰਿਹਾ ਸੀ)

ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ਵੇਖੀਏ। ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤਕ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ-

ਦੂਰ ਵਸੋਂਦਿਆਂ ਸੱਜਣਾਂ ਵੱਲੋਂ

ਨਾ-ਕੋਈ ਸੁੱਖ-ਸੁਨੇਹਾ,

ਜੇ ਤੁਧ ਬੈਤ ਪੁਰਾਣੀ ਕੀਤੀ

ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਬੋਹਾ,

ਰਲ-ਬੇਠਣ ਦੀ ਲੱਜਤ ਭੁੱਲੀ

ਯਾ ਉਹ ਨਸਾ ਨਾ ਰਿਹਾ,

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਏਨੇ ਮੁਹੰਮਦ

ਐਤ ਵਿਛੋੜਾ ਰਿਹਾ।

(* ਵਰਨਾ ਅਪਣਾ ਇਖਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਇਨੀ ਏਸੀ ਚੁਦਾਈ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ)

ਮੀਆਂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਵਤਨ ਦਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ-

ਮੀਨ ਸੁੱਖ ਏਸੇ ਕੀਯੋ ਜ਼ਿਹਲਮੇ ਦੀ

ਜਿਥੇ ਡੇਰਾ ਦੇ ਸਾਡੇ ਯਾਰ ਵਾਲਾ

ਪੁੱਖ ਚੇਨ ਹੋਵੇ ਦਿਨ ਰੇਨ ਐਦਰ

ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਬਾਗ ਬਹਾਰ ਵਾਲਾ

ਮੈਂ ਥੀ ਛੋੜ ਨਿਖੇੜ ਥੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਨੇ ਪੰਧ ਪਾਰ ਵਾਲਾ

ਹੋਵੇ ਫਜ਼ਲ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੋਜ਼ ਵੱਲੋਂ

ਰੱਖ ਬਹੁਤੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹਾਰ ਵਾਲਾ

ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ।

ਚੁਨਾਚਿ, ਆਸਾਮੀਆਂ ਲਈ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਅਰਜ਼ੀਆਂ

ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਕਈ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਜ਼ਿਹਲਮ

ਵਿਖੇ, ਬਤੌਰ ਸਜਰਾ-ਨਵੀਸ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਾਹਾਨਾ ਤਨਖਾਹ ਦਸ ਰੁਪਏ ਮੁਕਰਰ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ

ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

ਇਸ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਖਾਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਚੁਨਾਚਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਇਕ

ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਨੌਕਰੀ

ਛੱਡਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਰੀਫ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਚਿੱਠੀ ਦੇ

ਤਿੰਨੋਂ ਸ਼ਿਅਰ ਬੋਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

ਬਰਖੁਰਦਾਰਾ, ਮਹਿਰਮਯਾਰਾ,

ਝੂੰਡ ਨਾ ਬਹੁਤ ਪਸਾਰਾ, ਦੁਨੀਆਦਾਰਾ

ਬੋਰੁਜ਼ਗਾਰਾ, ਹੋ ਬੇਚਾਰਾ,

ਗੈਰ ਨਾ ਕਰੀ ਪਿਆਰਾ, ਸੁਣ ਦਿਲਦਾਰਾ।

ਹੋਗ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ

ਜੇਕਰ ਕਰੇਂ ਸਹਾਰਾ, ਹੋ ਆਵਾਰਾ,

ਬੇਸਿਰ ਭਾਰਾ, ਨੇਹੋਂ ਹਮਾਰਾ
ਹਿਮਤ ਕਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਾ, ਸਮਝਣਹਾਰਾ।
ਪਹੁੰਚੋਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹਾਸਿਲ
ਐਵੇਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਾਰਾ, ਮੁਫਤ ਕੁਕਾਰਾ
ਮਲਿਕਾ! ਨਹੀਂ ਭਰੋਸਾ ਕਲ ਕਾ
ਪਲ-ਛਲ ਕਾ ਵਣਜਾਰਾ, ਰੱਖ ਤੱਯਾਰਾ।
(ਕੁਕਾਰਾ-ਹਾਹਾਕਾਰ, ਸ਼ੋਰ-ਗੁੱਲ)

ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਹਮ-ਕਾਫੀਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ
ਸੰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜੜਤ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਗੀਤ
ਹਿੰਨਾ ਪੁਰ-ਲੁਤਫ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ
ਮਿਸ਼ਾਨ ਕੀਤੇ ਭਾਵ ਵੀ ਬੁਲੰਦ-ਪਾਏ ਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ
ਦੀ ਜਾਰੀਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਦਰਕਾਲੀ ਸ਼. ੧੦੬
(ਪੋਠੋਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਤਸ਼ਰੀਫ-ਫਰਮਾ ਸਨ। ਦਰਕਾਲੀ
ਸ਼ਰੀਫ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਖੜੀ ਸ਼ਰੀਫ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਕੁਝ
ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਸਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ
ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਵੀ ਹਮਰਾਹ ਚੱਲਣ ਲਈ ਇਹ
ਰੁਕਾ ਭੇਜਿਆ-

ਯੋ-ਯਾਰ ਦੇ ਖੂਬ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਜੀਊ
ਤਲਬਦਾਰ ਆਏ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵੱਲੋਂ
ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤਿਆਗੀਆਂ ਨੀਂ
ਜੇ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ
ਜੇ ਤੋਂ ਆਵਣਾ ਮੁੱਖ ਵਿਖਾਵਣਾ ਹੈ
ਚਿੱਤ ਚਾਵਣਾ ਚਾਅ ਉਧਾਰ ਵੱਲੋਂ
ਸਾਡਾ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦਾਂ ਨਹੀਂ ਰਾਹੀਂ
ਸ਼ਾਲਾ ਦੂਰ ਦਰਾਜ਼ ਕਤਾਰ ਵੱਲੋਂ।

ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ
ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀ ਖਿਦਮਤ
ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀ
ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਜਿਹਲਮ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ
ਜਲਦੀ ਵਿਚ ਬਿਸਤਰ ਦੀ ਚਾਦਰ (ਦੋਤਹੀ) ਅਤੇ
ਇਕ ਤਸਬੀ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੀਆਂ
ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼
'ਮਣਕੇ' ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕਮਾਲੇ-ਫਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ
ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਠੀ ਮੁਲਾਹਿਜ਼ਾ ਫਰਮਾਉ-
ਹੁੰਦੇ ਸੇਤੀ ਡਿਗ-ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ

ਤਸਬੀਹ ਦੇ ਤੱਕ ਮਨਕੇ
ਤਹੀ-ਦੁਤਹੀ ਡਿੱਠੀ ਤਾਂ ਡਿੱਠੇ
ਖੁਸ਼ੀ ਚੋਬਾਰੇ ਮਨ ਕੇ
ਖਾਲੀ ਬਿਸਤਰ ਨਸ਼ਤਰ ਮਾਰੇ
ਬਚਨਾ ਹਾਂ ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨਕੇ

ਪਾ ਫਰਾਕ ਮੁਹੰਮਦ ਮਲਿਕੋ
ਚਾ ਕੀਤੇ ਹਮ ਮਨਕੇ।

ਮਹਿਬੂਬ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਵਫਾਦਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ
ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਆਦਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ।
ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਤਾਖੀਰ ਕਰ ਦੇਣੀ, ਜਾਂ
ਵੇਸ਼ੇ ਹੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਚੁੱਪੀ ਸਾਧ ਰਖਣੀ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ
ਸ਼ਾਨੀ-ਮਹਿਬੂਬੀ ਅਤੇ ਅਦਾਏ-ਨਦਿਲਬਰੀ ਵਿਚ
ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਚੁਨਾਂਚਿ, ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਕਦੀ
ਕਦੀ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਜਲਦੀ
ਘੱਲਣ ਵਿਚ ਅਨਗਹਿਲੀ ਵਰਤ ਜਾਂਦਾ। ਖਤ ਦੀ
ਇਤਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਬੀਤਦੀ, ਮਹਿਬੂਬ
ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੁਨਾਂਚਿ,
ਅਜੋਕੇ ਸੇਕੇ ਤੇ ਮੀਆਂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ
ਕੁੱਝ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵੇਖੀਏ-

ਤੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਨਿੱਤ ਚਾਅ ਮੈਨੂੰ
ਸੁਣ ਜਾਨ ਮੇਰੀ, ਏਥੇ ਜਾਨ ਮੇਰੀ,
ਯਾਕੂਤ ਲਥਾਂ ਵਿਚ ਕੂਤ ਜਾਨੀ
ਐਵੇਂ ਜ਼ਿਦਗੀ ਨਾ ਅਸਾਨਾ ਮੇਰੀ,
ਤਾੜ-ਤਾੜ ਤੜਫਦੀ ਨਾੜ-ਨਬਜ਼
ਵਿਚ ਤਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਪਛਾਣ ਮੇਰੀ,
ਹੋਵੇਂ ਮਲਿਕ ਤੇ ਪਲਕ ਨਾ ਰਹੇਂ ਗਾਫਿਲ
ਅੱਜ ਭਲਕ ਸੁਣੀਂ ਗੁੱਝੀ ਤਾਨ ਮੇਰੀ

ਸਜਣਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ
ਉਹ ਘੜੀਆਂ, ਉਹ ਵੇਲੇ
ਰੋ ਰੋ ਜਦੋਂ ਨਿੱਖੜਦੇ ਆਹੇ
ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕਰਦੇ ਮੇਲੇ
ਸੰਗ ਸੰਗਾਂ ਥੀਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰਾ
ਬਹਿੰਦੇ ਹੋ ਅਕੇਲੇ
ਮਲਿਕ ਰਲੇ ਵਿਚ ਛੋੜ ਮੁਹੰਮਦ
ਸਾਨੂੰ ਛੋੜ ਅਕੇਲੇ।
(ਸੰਗ-ਸੰਗਾਂ-ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ)
ਯਾਰਾਂ ਆਵਣ-ਜਾਵਣ ਛੋੜਿਆ
ਕੋਟ ਪੁੱਛੇ ਗਮਨਾਕਾਂ
ਸਿੱਕਦੀ ਜਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਰਾਹੀਂ

ਤਨ ਰਲਸੀ ਵਿਚ ਖਾਕਾਂ
ਦਿਲਪਰ ਤਾੜੇ ਕੋਟ ਲਗਾਏ
ਮਰਹਮ ਸੀਨੇ ਚਾਕਾਂ
ਪੋਈ ਨਾ ਹੁਣਦਾ ਕੁਕ ਮੁਹੰਮਦ
ਝਾੜੇ ਮਰਦਾਂ ਪਾਕਾਂ

ਜੋ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਹੀਂ ਤਕਦੀਰ ਅੱਗੇ
ਤਦਬੀਰ ਨਾਹੀਂ ਕੋਈ ਅੜਕਦੀ ਏ

ਅੱਜ ਸਾਂਗ ਫਰਾਕ ਦੀ ਰੜਕਦੀ ਏ
ਜਾਨੀ ਵਿਚ ਜਾਨੀ ਕਾਹੀ ਮਾਰ ਕੀਤਾ
ਪਾਣੀ ਪਾਸ ਮੱਛੀ ਜਿਵੇਂ ਤੜਫਦੀ ਏ
ਜਦੋਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਲੱਦ ਗਏ।
ਸੁੱਜੇ ਵੇਖ ਡੇਰੇ ਅੱਗ ਭੜਕਦੀ ਏ।

ਕਦੋਂ ਵਕਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਆਵਣਾ ਤੂੰ,
ਹੋਇਆ ਜੀਉ ਉਦਾਸ, ਨਾ ਪਾਸ ਜਾਨੀ
ਜਾਨੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਤਾਵਣਾ ਤੂੰ,
ਚਾਵੇ ਰਿਜ਼ਕ ਮੁਹਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਂ
ਮਲਿਕ! ਨਾਲ ਕਤਾਰ ਦੇ ਜਾਵਣਾ ਤੂੰ।

ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ
ਚਿੱਠੀਆਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ। ਹਰ ਚਿੱਠੀ
ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਪੈਰਾਮ, ਅਨੋਖਾ ਦਰਦ ਅਤੇ
ਅਨੋਖੀ ਲੱਜ਼ਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ
ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਮੀਆਂ
ਜੀ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਠਦੇ
ਬੈਠਦੇ, ਸੁੱਤਿਆਂ ਜਾਗਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਮਲਿਕ ਦੇ
ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਜ਼ਰਤ ਨੂੰ
ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੀ ਪਲ ਭਰ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਵੀ
ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ
ਅੱਖੀਆਂ ਸਾਹੁਣੇ ਹਰ ਦਮ ਬੈਠਾ ਲੱਚਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਦੀਦਾਰ 'ਚੋਂ ਮੱਲਾ ਦਾ ਜਲਵਾ
ਨਜ਼ਰੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੂਫੀ ਲੋਕ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ
ਹਕੀਕੀ ਮਹਿਬੂਬ (ਖੁਦਾ) ਨੂੰ ਮਿਲਣ (ਵਸਲ-
ਇਲਾਹੀ) ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੱਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੀਆਂ ਜੀ
ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹੋਏ,
ਮਾਅਰਫਤ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਤਾਕਤ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਦੇਸਤਾਂ
ਅਤੇ ਅਕੀਦਤਮੰਦਾਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਾ ਪਤਾ
ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ
ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਚੁਨਾਚਿ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਈ ਦਿਨ
ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਥੱਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਚਿੱਠੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਮੌਤ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ
ਲਿਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ
ਤੰਦਰੁਸਤ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ
ਅਲਾਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ। ਚਿੱਠੀ ਦੇ
ਆਖਰੀ ਮਿਸਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਲਿਖ ਦਿਤੀ ਹੈ,
"ਐ ਮੁਹੰਮਦ! ਮਤਿਕ ਦਾ ਰਿਜ਼ਕ ਉਹਨੂੰ ਇਥੇ ਖਿਚ
ਲਿਆਵੇ, ਤਾਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕਾਫਲੇ (ਜਨਾਜ਼ੇ) ਦੇ
ਨਾਲ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੀਆਂ ਜੀ, ਸੋਚ-ਮੁੱਚ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ
ਬਾਦ, ਜਨਵਰੀ 1907 ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ
ਤੋਂ ਕੁਚ ਕਰ ਗਏ।

(ਆਖਰੀ ਚਿੱਠੀ)
ਅਲਫ-ਆਵੇਦਾ ਦੇਰ ਲਗਾ ਨਾਹੀਂ

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਅਤੇ
ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਕਿੱਸੇ ਇਸ਼ਕ-ਮੁਹੱਬਤ
ਸੋਜ-ਗਦਾਜ਼ ਦੇ ਬਿਹਤਰੀਨ ਨਮੂਨੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ
ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੇ ਗਮੇ-ਜ਼ਾਤ (ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ) ਦੀ
ਗਹਿਰੀ ਛਾਪ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਜੀ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਵੇ
ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਗਠੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਨ ਬਲਕਿ ਮਸ਼ਹੂਰ
ਖਿਲਾਤੀ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੇਹਦ ਮਕਬੂਲ
ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਏ
ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਆਰਜ਼ੂ ਕਰਦੀਆਂ।
ਭੋਕਿਨ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਜੀਬ ਮਜ਼ਾਕ
ਕੀਤਾ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਗਿਲੂਤ (ਗਲੇ ਦੀ
ਰਸੋਲੀ) ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ, ਜਿਸ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਉਹ
ਦਿਲੋਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਸ਼ਾਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਨਾਲ ਦੋਹਰਾ ਸਿਤਮ
ਇਹ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਸਕੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੂੰ
ਖੁਦ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਗੋ ਉਮਰ
ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ
ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਪਣੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਗਹਿਰੇ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ
ਵਿਚ ਢਾਲਕੇ ਸੁਖਨ ਦੇ ਮੋਤੀ ਪਰੋਂਦੇ ਰੱਤੇ। ਉਹ ਤਾਂਹੀ
ਤਾਂ ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ
ਆਖਦੇ ਹਨ-

ਕਿੱਸੇ ਹੋਰ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਦਰਦ ਅਪਣੇ ਕੁਝ ਹੋਵਣ
ਬਿਨ ਪੀੜਾਂ ਤਾਸੀਰਾਂ ਨਾਹੀਂ
ਬਿਨ ਪੀੜੇ ਕਦ ਰੋਵਣ
ਦਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਏ ਨਿੱਕਲੇ
ਕੋਈ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਰਕੇ
ਦਿਲਬਰ ਅਪਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਜੇ
ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਧਰਕੇ
ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁੱਝੀ ਗਮਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ
ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੇ ਹਾਲੇ

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬਿਹਤਰ ਚੁੱਪ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਬੂਬ
ਸੁਖਨ ਅਜੋਹੇ ਨਾਲੋਂ। ਮੁਰੀਦ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਇਮ-ਦਾਇਮ
ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀਆਂ ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਰਹੇਗਾ -ਆਮੀਨ!

ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉਹ ਅਦਬੀ ਲਾਲ ਜਵਾਹਰ ਹਨ

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਯੂਸੁਫ ਜ਼ਲੈਖਾ

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹੁਸਨਵੰਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਵਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁਸਨ (ਹੁਸਨੇ-ਮਲੀਹ) ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਗੋਰੀ ਰੰਗਤ (ਹੁਸਨੇ ਸਥੀਹ) ਵਿਚ, ਯੂਸੁਫ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਥਾ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਸੁਰਾ-ਏ-ਯੂਸੁਫ (ਯੂਸੁਫ ਦਾ ਅਧਿਆਇ) ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ ਨੇ, ਕਿਨਆਨ ਸ਼ਹਿਰ (ਮਿਸਰ ਮੁਲਕ) ਵਿਚ, ਨਬੀ ਯਾਕੂਬ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਹਜ਼ਰਤ ਯਾਕੂਬ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ
ਲੜਕੇ ਜਨਮੇ। ਯੂਸੁਫ਼ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ,
ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਉਹਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ,
ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੇ
ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ
ਹਜ਼ਰਤ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਹੀ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

ਯੂਸੁਫ਼ ਸਭ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ, ਉਸਦਾ
ਚਮਤਕਾਰੀ ਹੁਸਨ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ।
ਹਜ਼ਰਤ ਯਾਕੂਬ ਬਾਲਕ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਨਾ
ਰੱਜਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਉਤਲੇ ਨਾ ਹੋਣ
ਦਿੰਦਾ। ਮੇਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਅਪਣੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ

ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਜ਼ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਯੂਸੁਫ਼ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ
ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸ਼ਕਲ ਚਮਕਦੀ,
ਸੂਰਜ ਮਾਤ ਰਹੇ ਚੰਦ ਤਾਰੇ
ਸੂਰਤ ਨੂਰ ਚਮਕਦੀ।
ਦੇਖੋ ਬਾਪ ਜੋ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ
ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਬਰ ਨਾ ਆਵੇ,
ਚਾਹੇ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ
ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰ ਰਖਾਵੇ।
ਰਹਿੰਦਾ, ਬਹਿੰਦਾ, ਸੌਂਦਾ ਯੂਸੁਫ਼
ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਪਿਦਰ ਦੇ,
ਦੌੜ ਗਏ ਇਕ ਲਹਿਜਾ ਡਿਠਿਆਂ
ਜ਼ਖ਼ਮ ਫਰਾਕ ਜਿਗਰ ਦੇ।
ਆਪ ਖਿਲਾਵੇ, ਆਪ ਪਿਲਾਵੇ
ਹੱਥੀਂ ਵਾਲ ਸੁਆਰੇ,
ਪਹਿਨਾਵੇ ਪੋਸ਼ਾਕਾਂ ਆਪੇ,
ਤਨ ਥੀਂ ਗਰਦ ਉਤਾਰੇ।
ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ਼ ਦਾ ਨੀਂਦਰ ਵੇਲਾ
ਤੇ ਵਿਚ ਗੋਦ ਸੁਲਾਵੇ,
ਜਾਂ ਜਾਂ ਸੁੱਤਾ, ਪੱਲੂ ਫੇਰੇ,
ਮਤ ਗਰਮੀ ਆ ਜਾਵੇ।

ਪਿਦਰ-ਬਾਪ, ਲਹਿਜਾ ਪਲ ਭਰ।

ਇਕ ਦਿਨ ਯੂਸੁਫ਼ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਨਮੋਹਣੀ
ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ
ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਇਹ ਸੂਰਤ ਨੂਰਾਨੀ ਮੇਰੀ
ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ ਬਰਦਾ
ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲੱਗਦਾ
ਕੀਮਤ ਕਿਹੜਾ ਭਰਦਾ।

ਯੂਸੁਫ਼ ਦਾ ਇਹ ਬੜਾ ਬੋਲ ਬੋਲਿਆ, ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ
ਉਹਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸੱਚ ਮੁੱਚ, ਬਰਦਾ
(ਗੁਲਾਮ) ਬਣਕੇ ਵਿਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ

ਭਰਾ ਬਕਰੀਆਂ ਚਰਾਏ ਕੱਢੇ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ
ਦਿਨ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਓ,
ਜੋ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਸ਼ਫ਼ਕਤ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਵਿਖਾਂਦਾ, ਉਹ
ਉਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ
ਭਰਾ ਯੂਸੁਫ਼ ਨਾਲ ਹਸਦ ਖਾਣ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ
ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਕ
ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਸ 'ਚ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ
ਅਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਕਰ-ਫਰੋਬ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸਾ ਲਿਆ
ਅਤੇ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਬਕਰੀਆਂ ਚਰਾਣ ਲਈ
ਲੈ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇਕੇ
ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ, ਉਸਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ
ਉਤਾਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਬਕਰੀ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗ ਲਿਆ।
ਬਾਪ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਬੁਠੀ ਮੂਠੀ ਰੋ ਰੋਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ਕਿ
ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਬਖਿਆਤ ਨੌਂ ਖਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਪਿਓ ਤੇ
ਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਟੁਟ ਪਿਆ, ਤੇ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੀ ਜੁਦਾਈ
ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਰੋ ਰੋ ਕੇ, ਉਹਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਜੋਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਓਧਰ ਇਕ ਸੋਦਾਗਰ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਸ
ਖੂਹ ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋਦਾਗਰ ਦੇ ਆਦਮੀ
ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਖੂਹ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਸੋਦਾਗਰ
ਯੂਸੁਫ਼ ਦਾ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਵੇਖ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਤੌਰ ਬਰਦਾ (ਗੁਲਾਮ) ਖਰੀਦਣਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ਼ ਦੇ ਭਰਾ ਵੀ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ, ਅਤੇ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਵੀਹ ਦਿਰਮ ਲੈਕੇ ਸੋਦਾਗਰ ਕੋਲ
ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋਦਾਗਰ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ
ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਰਦਾ-
ਫਰੋਸ਼ੀ (ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਬਿਕਰੀ) ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ।
ਸੋਦਾਗਰ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨੀਲ ਨਦੀ ਵਿਚ ਗੁਸਲ ਕਰਨ ਨੂੰ
ਆਖਦਾ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ਼ ਜਦੋਂ ਗੁਸਲ ਕਰਕੇ ਨਦੀ 'ਚੋਂ
ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਦਲੀ 'ਚੋਂ ਸੂਰਜ
ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ-
ਕਰਕੇ ਗੁਸਲ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚੋਂ
ਯੂਸੁਫ਼ ਬਾਹਰ ਆਇਆ,
ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਬਦਨ ਦੀ ਚਮਕੋਂ
ਨੂਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਛਾਇਆ।
ਬਦਨ ਮੁਬਾਰਕ ਯੂਸੁਫ਼ ਸੋਦਾ।
ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ,
ਉਹ ਅੰਧੇਰਾ ਹੋਇਆ ਸਭ ਜਾਇਲ
ਮਿਸਰ ਤਮਾਮ ਦਮਕਿਆ।
ਲੋਅ ਫਿਰੀ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਤਮਾਮੀ
ਲੋਕਾਂ ਹੋਰਤ ਧਾਨੀ, ੨
ਇਹ ਰੁਸ਼ਨਾਈ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ
ਰਲ-ਮਿਲ ਕਰਨ ਕਹਾਣੀ।

ਸ਼ਾਹ ਕੈਤੂਸ ਅਜੀਜ਼ ਮਿਸਰ ਦਾ
ਨਾਮ ਉਸਦਾ ਸੀ 'ਰੋਈਆਂ',
ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਹੋਈ
ਉਸਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਗਈਆਂ।
ਇਸਤਕਬਾਲ ਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਹੇ
ਜਾਂ ਮਿਲਿਆ ਸਰਬਾਨਾਂ,
ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੀ ਸੂਰਤ ਡਿੱਠੀ
ਹੋਏ ਰਿਹਾ ਦੀਵਾਨਾ।
ਸ਼ਾਹ ਪੁੱਛੇ ਸਰਬਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ
ਇਹ ਸ਼ੈਅ ਕਿਹੋ ਕਿਆ ਈ,
ਸੂਰਜ ਹੈ ਯਾ ਮਾਹ-ਮੁਨੱਵਰ
ਹੁਰ ਪਰੀ ਯਾ ਕਾ ਈ।

ਮੈਂ ਸੰਦਾਗਰ ਵੇਚਾਂ ਇਸ ਨੂੰ
ਕਰ ਕੀਮਤ ਬਾਜ਼ਾਰੇ, -
ਮੁੱਲ ਪਵੇ ਵਿਕ ਜਾਵਣ ਜਾਨਾਂ
ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ।
ਸੁਣ ਹੈਰਤ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਉਂਗਲੀ
ਸ਼ਾਹ ਯੂਸੁਫ਼ ਥੀ ਆਇਆ,
ਐ ਮਾਲਕ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਫਲਕ ਦੇ
ਮਾਲਕ ਕੀ ਫੁਰਮਾਇਆ।
(ਖੁਰਸ਼ੀਦ-ਸੂਰਜ, ਫਲਕ-ਆਕਾਸ਼)

ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਜੁਲੈਖਾ ਨੂੰ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੇ
ਬਚਪਣ ਵਿਚ ਸੁਣਨੇ 'ਚ ਵਿਖਾਲੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ
ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਮੁੱਧਬਤ ਦੇ ਵਾਹਦੇ ਕੀਤੇ ਸੀ।
ਜੁਲੈਖਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਜੀਜ਼ ਮਿਸਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੀ। ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਦੀ, ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਅਜੀਜ਼
ਮਿਸਰ) ਜੁਲੈਖਾ ਦੀ ਸੇਜ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ
ਮਰਦਾਨਾਂ ਤਾਕਤ ਜ਼ਾਇਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਦੀ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਜੁਲੈਖਾ ਤੋਂ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਜੁਲੈਖਾ,
ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਜੁਲੈਖਾ ਨੂੰ ਸੁਣਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਸ਼ਾਨਤ (ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ)
ਵੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਹਦਾ ਮਹਿਰਮ ਇਸੇ ਘਰ
ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ।

ਹੁਣ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ, ਮਿਸਰ
ਵਿਚ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜੁਲੈਖਾ ਦੇ ਦਿਲ
ਵਿਚ ਵੀ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਰੋਖਣ ਦੀ ਚਾਹ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ
ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਹੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸੂਰਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਹਨੇ ਇਆਣੀ
ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੁਣਨੇ 'ਚ ਵੇਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹਨੇ ਮਿਲਣ
ਦੇ ਪੱਕੇ ਕੋਲ-ਕਰਾਰ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਜੁਲੈਖਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ
ਗੱਲੀ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜੁਲੈਖਾ ਦੀ

ਜਿੰਦਗੀ ਲੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਬਿਕ ਰਹੇ ਬਰਦੇ ਨੂੰ
ਖਰੀਦ ਲਿਆਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੁਲੈਖਾ ਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ
ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੰਦਾਗਰ ਕੋਲ ਜਾਕੇ,
ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੁਛਦਾ ਹੈ।
ਸੰਦਾਗਰ ਯੂਸੁਫ਼ ਦੇ ਵਜ਼ਨ ਬਰਾਬਰ ਤੋਲ ਕੇ ਹੀਰੇ
ਲਾਲ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ
ਇਕ ਪੱਲੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਪੱਲੇ ਵਿਚ ਤਰਾਜ਼ੁ ਵਾਲੇ
ਯੂਸੁਫ਼ ਚਾ ਬਹਾਇਆ,
ਦੂਜੇ ਛਾਬੇ ਧਰ ਅੰਦਾਜ਼ੇ
ਜ਼ਰ ਹਮ-ਵਜ਼ਨ ਕਰਾਇਆ।
ਪੰਜ ਲੱਖ ਉਂਤੇ ਦੀਨਾਰ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ
ਛਾਬਾ ਅਜੇ ਨਾ ਹਿਲੇ,
ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਮਰੋਂ
ਬੰਦ ਗਏ ਹੋ ਢਿੱਲੇ।
ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪੁਰ-ਜ਼ਰ ਜਿਹੜੇ
ਕਰ ਤਦਬੀਰ ਚੜ੍ਹਾਏ,
ਯੂਸੁਫ਼ ਤਨਹਾ ਸਭ ਥੀ ਭਾਰਾ
ਇਹ ਹਮਵਜ਼ਨ ਨਾ ਆਏ।
ਲਾਲ ਦਿਰਮ ਦਰ ਅੰਬਰ ਮੁਸ਼ਕੋਂ
ਹਰ ਛਾਬੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ,
ਯੂਸੁਫ਼ ਵਾਲਾ ਛਾਬਾ ਧਰਤੋਂ
ਉਪਰ ਅਹਾਂ ਨਾ ਆਇਆ।
ਮਾਲ ਖੁਜ਼ਾਇਨ ਸ਼ਾਹ ਮਿਸਰ ਦੇ
ੜਲ ਨਾ ਆਏ ਪੂਰੇ,
ਨੂਰ-ਨੱਥਵਤ ਸਭ ਥੀ ਭਾਰਾ
ਇਹਾ ਵਜ਼ਲ ਗਫੂਰੇ।
ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਮਿਸਰ ਦਾ
ਕਹਿਦਾ ਮਾਲਕ ਤਾਈਂ,
ਯੂਸੁਫ਼ ਦਾ ਮੁੱਲ ਅਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ
ਮੈਥੋਂ ਮੂਲ ਕਦਾਈਂ।
ਮਾਲਕ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਯੂਸੁਫ਼ ਤਾਈਂ
ਹੱਥ ਅਜੀਜ਼ ਫੜਾਇਆ,
ਜੋ ਛਾਬੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸ਼ਾਹ
ਅਸਾਂ ਕਬੂਲੋਂ ਆਇਆ।

ਜ਼ਰ-ਦੌਲਤ, ਹਮ ਵਜ਼ਨ-ਭਾਰ ਬਰਾਬਰ, ਪੁਰ ਜ਼ਰ-
ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਤਨਹਾ-ਕੋਲਾ
ਖਜ਼ਾਇਨ-ਖਜ਼ਾਨੇ, ਨੂਰ ਨੱਥਵਤ-ਨਬੀ ਦਾ ਨੂਰ,
ਅਰਥਾਤ ਯੂਸੁਫ਼, ਵਜ਼ਲ ਗਫੂਰ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ
ਕਿਰਪਾ, ਕੁਬੂਲੋਂ ਆਇਆ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ
ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੁਲੈਖਾ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਾਦੀ ਖੁਸ਼
ਹੋਈ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੈ

ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਸਦੇ ਤੇ ਡਾਢਾ
ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਇਹ ਕੰਤਕ ਵੇਖਕੇ ਹੋਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਕਿ ਉਹਦਾ
ਖਜ਼ਾਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੌਲਤ
ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ
ਇਕ ਚਮਤਕਾਰੀ ਜੀਵ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ
ਜੁਲੈਖਾ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਕ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਡਾਢੇ
ਪਿਆਰ ਮੁਹਬਤ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
ਜੁਲੈਖਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੂਸੁਫ ਤੇ ਸੋ ਜਾਨ ਨਾਲ
ਕੁਰਬਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ
ਅਪਣੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ
ਨਾ ਰੋਜਦੀ-

ਸ਼ਾਦ ਜੁਲੈਖਾ ਵਿਚ ਦੀਦਾਰੇ
ਹਰ ਦਮ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ,
ਸਭ ਉਮੀਦਾਂ ਮੈਂ ਵਰ ਆਈਆਂ
ਮੇਰੇ ਤਾਲਿ ਭਾਰੇ।

ਇਕ ਪਲ ਕੱਲੋਂ ਜਾਨ ਨਾ ਦੇਵੇ
ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਕਿਤ ਵੇਲੇ,
ਹਰ ਦਮ ਨਜ਼ਰ ਉਸੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ
ਸ਼ੋਕ ਉਸੇ ਵਿਚ ਖੋਲੇ।

ਅਤਰ-ਗੁਲਾਬੋਂ ਗੁਸਲ ਕਰਾਵੇ
ਪੋਸ਼ਾਕਾਂ ਪਹਿਨਾਵੇ,
ਸ਼ਾਦ-ਖੁਸ਼, ਤਾਲਿ-ਭਾਗ।

(ਉਹ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਹੀਰੇ ਤੇ ਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ
ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਹਿਨਾਕੇ ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਂਦੀ
ਹੈ)

ਕਨੀਜ਼ਾਂ-ਗੋਲੀਆਂ, ਨੰਕਰਾਨੀਆਂ। ਵਿਚ ਬੇਦਾਰੀ-
ਜਾਗਣ ਤੇ।

ਜ਼ਰ ਗੋਹਰ ਪੁਰ ਲਾਲ਼ ਲਿਬਾਸੀਂ
ਜ਼ੀਨਤ ਜੋਬ ਬਨਾਵੇ।

ਸੁੱਤੇ ਨੂੰ ਖੁਦ ਪੱਖਾ ਝੱਲੇ

ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਬੇਦਾਰੀ,

ਵਾਂਗ ਕਨੀਜ਼ਾਂ ਹੋਕ ਗੁਜ਼ਾਰੇ

ਕਰਦੀ ਖਿਦਮਤਗਾਰੀ।

ਵਿਚ ਦੀਦਾਰ ਰਹੀ ਹੋ ਕਮਲੀ

ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਵਿਰਥੀ ਜਾਵੇ,

ਜਿਤ ਵਲ ਕਰੇ ਨਿਗਾਹ ਉਤੇ ਵਲ

ਯੂਸੁਫ ਨਜ਼ਰੀ ਆਵੇ।

ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਵੱਲ ਹਰ ਦਮ ਵੇਖੇ

ਹਰ ਦਮ ਸਬਰ ਨਾ ਪਾਵੇ,

ਹੋਸ-ਹੋਸ ਕਰੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ,

ਖੁਸ਼ੀਓਂ ਵਕਤ ਵਿਹਾਵੇ।

ਯੂਸੁਫ ਰੱਖੇ ਨੀਵੀਆਂ ਅੱਖੀਂ

ਹਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਮਾਵੇ,

ਉਹ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵਧ ਨਾ ਬੋਲਦਾ।

ਬਾਝ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਦਰ ਕਫਾਇਤ

ਹਰਫ ਨਾ ਵੱਧ ਲਿਆਵੇ।

ਕਹੋ ਜੁਲੈਖਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ

ਯੂਸੁਫ ਅਜੇ ਇਆਣਾ

ਏਹਾ ਹਾਲ ਵਿਹਾਈ ਮੁੱਦਤ

ਤਦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸਿਆਣਾ।

ਯੂਸੁਫ ਹੁਣ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰੱਖ
ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਭਰੀ ਜੁਆਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ,
ਜੁਲੈਖਾ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਫਲਕ ਉਠਦਾ ਏ ਤੇ
ਉਹ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਘੁੱਟਕੇ, ਸੀਨੇ
ਲਾਕੇ ਦਿਲ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ
ਉਤਾਵਲੀ ਹੋ ਉਠਦੀ ਹੈ-

ਭਰੀ ਜੁਆਨੀ ਨੂਰ ਚਮਕਿਆ

ਵਧਿਆ ਹੁਸਨ ਦੁਲਾਰਾ,

ਤਦਾਂ ਜੁਲੈਖਾ ਸ਼ੋਕ ਵਸਲ ਦੇ

ਕੀਤਾ ਹਾਲ ਆਵਾਰਾ।

ਮਗਰ ਫਿਰੇ ਨਿਤ ਹੋ ਦੀਵਾਨੀ

ਮਤਲਬ ਕਰੇ ਇਸ਼ਾਰੇ,

ਤਰਜ਼ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੇ ਨਿਤ ਜਾਹਰ

ਲੱਖਾਂ ਸ਼ੋਕ ਉਭਾਰੇ।

ਬੇਅਰਾਮੀ ਵੇਖ ਨਿਗਾਹੋਂ।

ਯੂਸੁਫ ਟਲਦਾ ਜਾਵੇ,

ਜਾਂ ਉਹ ਚਸਮ ਮੁਕਾਬਿਲ ਕਰਦੀ

ਇਹ ਖੁਦ ਚਸਮ ਨਿਵਾਵੇ।

ਕਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾ ਉਸ ਵਲ ਕਰਦਾ

ਰਹੇ ਨਿਗਾਹੋਂ ਡਰਦਾ,

ਰੋ ਰੋ ਹਰ ਦਮ ਕਹੋ ਜੁਲੈਖਾ

ਹਾਲ ਕੀਆ ਦਿਲਬਰ ਦਾ।

ਚਸਮ-ਅੱਖ

ਰਹੇ ਜੁਲੈਖਾ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ

ਯੂਸੁਫ ਜਾਨ ਬਚਾਵੇ

ਮਤਾਂ ਜਨਾਬ ਅਲਾਹੋਂ ਮੈਨੂੰ

ਇਹ ਆਸੀ ਕਰ ਜਾਵੇ।

ਮਰੇ ਜੁਲੈਖਾ ਦਰਦ-ਫਿਰਾਕੋਂ

ਯੂਸੁਫ ਡਰੇ ਅਲਾਹੋਂ,

ਤਲਬ ਜੁਲੈਖਾ ਵਸਲ ਏਹਾਈ

ਯੂਸੁਫ ਖੋਫ ਗੁਨਾਹੋਂ।

ਸ਼ੋਕ ਜੁਲੈਖਾ ਬੋਸ-ਕਨਾਰੋਂ

ਯੂਸੁਫ ਕਰੇ ਕਨਾਰਾ,

ਰਹੇ ਜੁਲੈਖਾ ਰਲ-ਮਿਲ ਬਹਿਦੀ

ਯੂਸੁਫ ਰਹੇ ਨਿਆਰਾ।

ਇਸ਼ਕ ਜੁਲੈਖਾ ਕਾਂਗਾਂ ਚਾੜ੍ਹੇ

ਤੇ ਵਿਚ ਫੁਬਦੀ ਜਾਵੇ,
ਯੂਸੁਫ ਹਾਲ ਨਾ ਵੇਖੇ ਉਸਦਾ
ਹਰਗਿਜ਼ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਪਾਵੇ।
ਦਰਦ ਭਰੇ ਭਰ ਆਹ ਜੁਲੇਖਾ
ਰਮਜ਼ੋਂ ਦੁੱਖ ਸੁਣਾਵੇ,
ਯੂਸੁਫ ਸੁਣ ਅਣ-ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਵੇ
ਜਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸਦਾਵੇ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਅਪਣੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਸ
ਜਗ੍ਹਾ ਯੂਸੁਫ ਤੇ ਜੁਲੇਖਾ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਵਾਰਤਾਲਾਪ
ਨੂੰ ਭਾਈ ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ
ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾਇਕਾ
ਮੁਹੰ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਵਾਲ ਕਰਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਿਬੂਬ
ਵਲੋਂ ਚੰਦ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ
ਜਵਾਬ ਦਿਵਾਕੇ ਅਪਣੀ ਉਸਤਾਦੀ ਦਾ ਪਰਗਟਾਵਾ
ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਯੂਸੁਫ ਵਸਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ ਤਾਂ ਜੁਲੇਖਾ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਭਰਮਾਣ
ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ - ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੇਖੀਏ।

ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ, ਯੂਸੁਫ ਤੇਰੀ
ਵਾਹ ਸੁਰਤ ਨੁਰਾਨੀ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਜਿਵੇਂ ਰੋਬ ਭਾਣੀ
ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਸੀ ਫਾਨੀ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਯੂਸੁਫ ਤੇਰੇ
ਵਾਲ ਅਜਬ ਇਹ ਕਾਲੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰ
ਖਾਕ ਕਬਰ ਦੀ ਗਾਲੇ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਤੇਰੀ ਅੱਖੀਂ
ਵੇਖਦਿਆਂ ਦਿਲ ਜਾਵੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓੜਕ
ਕਿਰਮ ਝੁੱਖਾ ਰੱਜ ਖਾਵੇ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਯੂਸੁਫ ਤੋਂ ਥੀਂ
ਰੋਸਨ ਨੂਰ ਚਮਕਦਾ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਬਨਾਵਟਹਾਰਾ
ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਫਲਕ ਦਾ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਸਕਲ ਤੇਰੀ ਨੇ
ਅਕਲ ਲੁੱਟੀ ਸਭ ਮੇਰੀ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਹਵੇਸ ਨੇ ਐਵੇਂ
ਅਕਲ ਗਵਾਈ ਤੇਰੀ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਯੂਸੁਫ ਤੇਰੇ
ਗੁਲ ਨਾਜੁਕ ਰੁਖਸਾਰੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਅਜੇਹੇ ਕਿਤਨੇ
ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ।
ਭਰ ਦਮ ਸਰਦ ਜੁਲੇਖਾ ਹਰ ਦਮ
ਢੁੱਕ ਅਗਾੜੀ ਆਵੇ।

ਯੂਸੁਫ ਪੈਰੋ-ਪੈਰ ਪਿਛਾੜੀ
ਹਰ ਦਮ ਹਟਦਾ ਜਾਵੇ।
ਸਾਰੇ ਫੱਨ-ਫਰੇਬ ਜੁਲੇਖਾ
ਵੱਲੋਂ ਨਿਤ ਵਗਾਏ,
ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਉਹ ਵਿਚ ਜਨਾਭੇ
ਕਿਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾ ਆਵੇ।

ਕਿਰਮ-ਕੀੜੇ, ਫਲਕ-ਅਸਮਾਨ, ਗੁਲ ਨਾਜੁਕ-
ਮੁਲਾਇਮ ਫੁੱਲ, ਰੁਖਸਾਰ-ਗੱਲਾਂ।

ਜੁਲੇਖਾ ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਲੰਹਦਾ
ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹੱਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ
ਦਿਨ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਟਹਿਲਦੀ
ਟਹਿਲਦੀ ਉਹਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਖਰੀ (ਸੱਤਵੇਂ)
ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਏਕਾਤ ਵਿਚ ਯੂਸੁਫ
ਦਾ ਪੱਲੜਾ ਫੜਕੇ, ਵਸਲ ਦੀ ਇਲਤਿਜਾ ਕਰਦੀ
ਹੈ-

ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੱਤ
ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਹਾਲੋਂ,
ਕਰ ਛੋਤੀ ਹੁਣ ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ
ਨਾ ਕਰ ਦੇਰ ਵਸਾਲੋਂ।
ਆਤਿਸ਼ ਭਰੀਆਂ ਆਹੀਂ ਕਰ ਕਰ
ਐਥੇ ਅਰਜ਼ ਸੁਣਾਈ,
ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ, ਵਾੜਾ ਨਾ ਅੱਖੀਂ
ਹੁਣ ਕਰ ਉਜਰ ਨਾ ਕਾਈ।
ਛੇ ਖਾਨੇ ਬੇਮਕਸਦ ਆਈ
ਤੇ ਇਹ ਆਖਿਰ ਵੇਲਾ,
ਮਿਲੇ ਮੁਰਾਦ ' ਰਹੇ ਜਿੰਦ ਜੀਵਾਂ
ਹਿਜਰ ਗਜਬ ਦਾ ਸੇਲਾ।

ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਉਸ ਖਾਨੇ ਅੰਦਰ
ਖੰਫ ਪਿਆ ਦਿਲ ਭਾਰਾ,
ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਕਤ ਏਹ ' ਈ
ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਫੁਟਕਾਰਾ।
ਦੇ ਆਜ਼ਾਰ ਬੰਧੇ ਸੱਤ ਗੰਦੀ
ਮੰਗ ਪਨਾਹ ਅਲਾਹੋਂ,
ਥਰ ਥਰ ਤੰਬਦਾ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਯੂਸੁਫ ਖੰਫ ਗੁਨਾਹੋਂ।

ਇਲਤਿਜਾ-ਮਿਨਤ, ਆਤਿਸ਼-ਅੱਗ, ਉਜਰ-
ਇਨਕਾਰ, ਹਿਜਰ-ਜੁਦਾਈ, ਸੇਲਾ-ਸੱਲ, ਸਦਮਾ
ਆਜ਼ਾਰ-ਨਾਲਾ, ਨਾਲੇ ਨੂੰ ਸੱਤ ਗੰਠਾਂ ਦੇ ਲਈਆਂ।
ਮੰਗ ਪਨਾਹ ਅਲਾਹੋਂ-ਖੁਦਾ ਤੋਂ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।
ਕਹੋ ਜੁਲੇਖਾ ਦੇਦ ਤੇਰੇ ਨੇ

ਹਾਰ ਪਰੰਤੋ ਤਾਰੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ
ਅੰਤ ਰਹਿਣ ਦਿਨ ਚਾਰੇ।
ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਕਰ ਲੈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਕਹਾਂ ਕੀ ਆਖਰ
ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ।
ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਵਸਲ ਕਰੋਂ ਤੇ
ਕੀ ਘਾਟਾ ਇਸ ਕਾਰੇ,
ਯੂਸੁਫ ਕਹੇ ਵਿਕੇ ਸਰਮਾਇਆ
ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ।

ਯੂਸੁਫ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਮਹਿਲ 'ਚੋਂ ਨਸ
ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ, ਜੁਲੇਖਾ ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਪਿਛਿਓਂ
ਉਹਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੋਂ ਪਕੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ ਜ਼ੋਰ
ਲਗਾਕੇ ਛੁਟ ਦੌੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਮੀਜ਼
ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਫਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਫਟਿਆ ਹੋਇਆ
ਟੁਕੜਾ ਜੁਲੇਖਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਲੇਖਾ
ਛਾਵੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰੀ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਯੂਸੁਫ ਤੇ ਬੂਠੀ
ਤੁਹਮਤ ਲਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਉਸਦੀ ਇਜ਼ਤ ਲੁਟਣ
ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਸ਼ੋਰ
ਮਚਾਣ ਤੇ ਯੂਸੁਫ ਉਥੋਂ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਸਬੂਤ ਵਲੋਂ,
ਉਹ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਫਟੀ ਹੋਈ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪੇਸ਼
ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ
ਆਉਂਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ
ਹੈ।

ਯੂਸੁਫ ਕੈਦ ਵਿਚ ਦੁੱਖਤੋਂ ਝਲਦਾ, ਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ
ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਕ ਰਾਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੁਣਨੇ
'ਚ ਸੌਤ ਮੋਟੀਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰੀ
ਆਈਆਂ। ਇਹ ਗਾਈਆਂ, ਕਈਆਂ ਰਾਤਾਂ ਤਕ
ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੁਣਨੇ 'ਚ ਆਉਂਦੀਆਂ
ਰਹੀਆਂ। ਫੇਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ
ਗਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸੌਤ ਹੋਰ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸੜੀਆਂ ਮਾੜਕੂ
ਗਾਈਆਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਕਈ
ਰਾਤਾਂ ਤਕ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਰਾਤ ਸੁਣਨੇ ਵਿਚ
ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖੀ, ਕਿ ਮਾੜਕੂ
ਗਾਈਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖਾ
ਗਈਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਇਹ ਛਾਵਾ ਹੋਰਾਨਕੁਨ
ਸੁਣਨਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਅਮੀਰਾਂ, ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਤੇ
ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਦਾਨਸ਼ਵਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸੁਣਨੇ ਦੀ ਤਾਬੀਰ
(ਵਿਆਖਿਆ, ਮਤਲਬ) ਪੁੱਛੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤਿਓਂ
ਵੀ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਕੈਦ ਦੇ
ਹਾਕਮ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸੁਣਨੇ ਦੀ
ਤਾਬੀਰ, ਇਕ ਕੈਦੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਦਾ

ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ
ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਹ ਕੈਦੀ ਯੂਸੁਫ ਸੀ। ਯੂਸੁਫ
ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਐ ਬਾਦਸ਼ਾਹ? ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸੌਤ ਸਾਲ
ਬੜੀ ਭਰਵੀਂ ਫਸਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਨਾਲ
ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਭਰ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਸੌਤ ਸਾਲ,
ਭਿਆਨਕ ਸੇਕਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਨਾਜ ਤੇ ਕੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ
ਕੈਦੀ ਘਾਟਾ ਤੀਲਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਲੋਕ
ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਇਸ ਸੇਕੇ ਖਾਰਨ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਚਲੇ
ਜਾਣਗੇ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੱਕੇ
ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੱਸੀ ਤਾਬੀਰ ਤੇ
ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਛਾਵਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ
ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਬਾਇਜ਼ਤ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ
ਹੁਣ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਇਕ ਅਵਤਾਰੀ ਹਸਤੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ
ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚ
ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਗਿਆ
ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਹ
ਅੱਲ੍ਹਾ-ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ 'ਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਦੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਅੱਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ
ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਕਿ ਯੂਸੁਫ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਵਲੀ
ਅਹਿਦ (ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਿਸ) ਹੋਰ ਕੌਣ ਮਿਲ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਨਾਲ
ਅਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਪਾਟ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ
ਅਤੇ ਆਪ ਖੁਦਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ
ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਸ਼ਾਦਰ
ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜ਼ਮੀਦਾਰ ਭਰਵੀਆਂ ਫਸਲਾਂ
ਉਗਾਣ ਤੇ ਖਾਲੀ ਪਈ ਭੂਮੀ ਦੀ ਇਕ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ
ਫਸਲ ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦੇਣ। ਇਹੀ
ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੌਤ ਸਾਲ ਖੂਬ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਤੇ
ਸਰਕਾਰੀ ਭੰਡਾਰ ਅਨਾਜ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਸੌਤ ਸਾਲ
ਬਾਅਦ ਸੱਚ ਮੁਚ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸੇਕੇ ਦੇ ਆ ਗਏ।
ਮਿਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ
ਭੰਡਾਰ 'ਚੋਂ ਅਨਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਹੀਰਾਂ ਘਾਤ
ਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਵਾਜਿਬ ਕੀਮਤ ਤੇ
ਅਨਾਜ ਫਰੋਖਤ ਕਰਦੇ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਯੂਸੁਫ ਦੇ

ਭਰਾ ਵੀ ਉਥੋਂ ਆਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਨਾਜ ਖਰੀਦਕੇ
ਲੈ ਗਏ। ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ
ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕੇ। ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਅਪਣੀ
ਕਮੀਜ਼ ਉਤਾਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਬਿਨਆਬੀਨ ਹੱਥ
ਭੇਜੀ, ਕਿ ਉਹ ਇਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ (ਯਾਕੂਬ) ਨੂੰ

ਯੂਸੁਫ ਵਲੋਂ, ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਤੋਰ ਤੇ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਮੀਜ਼ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਅਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਈ ਤਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਰਤ ਆਈ। ਬਾਪ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਹਦੇ ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤਰ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਹੀ ਕਮੀਜ਼ ਹੈ।

ਜੁਲੇਖਾ ਤੇ ਹੁਣ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਯੂਸੁਫ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਵਧੀਕੀ ਤੇ ਕੁਝ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੁਲੇਖਾ ਹੁਣ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁੱਲੀ ਪਾ ਲਈ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਵਿਚ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਂਦੀ ਤੇ ਸੁਦੇਣਾਂ ਵਾਂਗ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਫਿਰਦੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਫਰਾਕ ਵਿਚ ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਰਾਤ ਬਿਤਾਂਦੀ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਰੋਂਦਿਆਂ ਕੁਰਲਾਂਦਿਆਂ, ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਧਰੋਂ ਦੀ ਯੂਸੁਫ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਜੁਲੇਖਾ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣਕੇ, ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ- ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ ਮੁੜ ਸੈਰੋਂ ਆਇਆ ਉਠ ਜੁਲੇਖਾ ਰੋਈ, ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਬੁੱਗੀ ਥੀਂ ਨਿਕੱਲ ਰਸਤਾ ਮੱਲ ਖਲੋਈ। ਨਾਹਰਾ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂ ਉਸ ਡਿੱਠੀ ਅਜਮਤ ਸ਼ਾਹੀ, ਸੁਬਹਨ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਪਾਕ ਖੁਦਾ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾ ਬੇਪਰਵਾਹੀ। ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੱਸ਼ ਪਿਆ ਇਕ ਵਾਰੀ, ਕੋਡਕ ਕਹਾਂ ਤਾਅਸੁਰ ਹੋਇਆ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹਾਲਤ ਭਾਰੀ। ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ ਪੁਕਾਰਨ ਵਾਲੀ ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਆਣ ਜੁਲੇਖਾ ਨੇੜੇ ਢੁਕੀ ਕਰ ਕਰ ਸੋਜ਼ ਸਵਾਇਆ। ਜਬਰਾਈਲ ਖੁਦਾ ਦੇ ਹੁਕਮੋਂ ਅਸਮਾਨਾਂ ਥੀਂ ਆਇਆ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਲੋਂ ਯੂਸੁਫ ਤਾਂਈ ਆਣ ਸਲਾਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਸੁਣ ਯੂਸੁਫ ਲੈਹ ਘੋੜਿਓਂ ਆਇਆ ਭਰਦਾ ਖੋਫ ਅਲਾਹੋਂ, ਤਰਫ ਜੁਲੇਖਾ ਹੈ ਮੁਤਾਵੱਜੋਂ ਸੁਖਨ ਪੁੱਛੇ ਭਰ ਆਹੋਂ।

ਕੌਣ ਕੋਈ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ। ਹਾਜ਼ਤ ਤੁੱਧ ਕਿਆਈ, ਕਹਿ ਬੁੱਢੀ, ਕੀ ਦੁਖ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਤੂੰ ਕਿਆ ਸਖਤੀ ਚਾਈ।

(ਗੱਸ਼ ਪਿਆ-ਕੰਨ 'ਚ ਪਿਆ, ਤਾਅਸੁਰ-ਅਸਰ, ਸੋਜ਼ ਸਵਾਇਆ-ਡਾਢੀ ਜਲਣ ਨਾਲ, ਜਬਰਾਈਲ-ਖੁਦਾ ਦਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ, ਹੋ ਮੁਤਵੱਜੋ-ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ, ਹਾਜ਼ਤ-ਜ਼ਰੂਰਤ।)

ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਬੋਹੋਸ਼ੀ ਆਈ ਤਦਾਂ ਜੁਲੇਖਾ ਤਾਈ। ਹੋਸ਼ ਪਈ, ਭਰ ਆਹ ਪੁਕਾਰੇ ਯੂਸੁਫ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈ। ਨੇਣਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁੱਖੀ ਪਾਲਿਆ ਮੇਰਿਆ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਅੱਖੀਂ ਖੋਲ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਮੈਂ ਵਲ ਦੇਸ਼ ਮਿਸਰ ਦਿਆ ਸ਼ਾਹਾ ਅੱਜ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਦੇਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਉਚੇਰੀ, ਵਾਏ ਦਰੇਗ ਰਿਹੋਂ ਬੇਬਰਾ ਜਾਨ ਗਈ ਖਪ ਮੇਰੀ। ਤੂੰ ਬੇਬਰਾ, ਖਬਰ ਨਾ ਕਾਈ ਮੈਂ ਸਿਰ ਕਿਆ ਵਿਹਾਈ, ਇਸ਼ਕ ਤੇਰੇ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਜਲਾਈ। ਦਰਦ ਤੇਰੇ ਨੇ ਪੁਰਜੇ ਕਰ ਕਰ ਮੇਰੀ ਖਾਕ ਉਡਾਈ। ਸ਼ੋਕ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਉਮਰ-ਵਿਹਾਨੀ ਤੈਨੂੰ ਖਬਰ ਨਾ ਕਾਈ। ਵਾਏ ਦਰੇਗ-ਅਫਸੋਸ। ਮੈਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ਼ ਸ਼ੋਕ ਤੇਰੇ ਨੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਰਾਈ, ਮੈਂ ਦਰਦੀਂ ਰੋ ਉਮਰ ਗਵਾਈ ਅਜੇ ਪਛਾਣ ਨਾ ਆਈ। ਕੌਣ ਹੋਵਾਂ ਮੈਂ ਕੌਣ ਸਦਾਵਾਂ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਾਈ, ਮੈਂ ਖੁਦ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਖੁਦ ਥੀਂ ਅੱਧ ਪਰਾਈ।

ਕੌਣ ਕੋਈ ਤੂੰ ਪੁੱਛੇ ਮੈਨੂੰ ਮੈਂ ਬਲਹਾਰੀ ਜਾਵਾਂ, ਕੌਣ ਕੋਈ ਮੈਂ ਹੋਕੇ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਵਾਂ। ਕੌਣ ਕੋਈ ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ ਤੈਨੂੰ

ਸੁਣ ਮੇਰੀ ਬੋਹਾਲੀ,
 ਨਵੇਂ ਲਿਬਾਸ ਤੇਰੇ ਗਲ ਯੂਸੁਫ
 ਮੈਂ ਨਿੱਤ ਪਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਹੱਥੀਂ ਪੱਖਾ ਝੱਲਣ ਵਾਲੀ
 ਨਾਜ਼ ਕਰਵਾਣ ਵਾਲੀ,
 ਮੋਤੀਆਂ ਜੜਿਆ ਗਲ ਪੈਰਾਹਨ
 ਤੁੱਧ ਪਹਿਨਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਸ਼ਰਬਤ ਸ਼ਹਿਦ ਅਕੀਕ ਪਿਆਲੇ
 ਘੋਲ ਪਿਲਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਕੰਘੀ ਵਾਹ ਤੇਰੀ ਵਿਚ ਚੁਲਫਾਂ
 ਲਾਲ੍ਹ ਜੜਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਹਾਰ ਪਰੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਾ
 ਨਿੱਤ ਪਵਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਮੈਂ ਉਹ ਬਾਂਦੀ ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ
 ਜ਼ੇਵਰ ਪਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਖਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਤਿਫਲੀ ਅੰਦਰ
 ਅਕਲ ਗਵਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਉਹ ਕੋਲ ਤੁਸਾਡੇ
 ਪਾਰ ਨਿਭਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਛੋੜ ਵਤਨ ਵਿਚ ਤੇਰੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ
 ਮਿਸਰੇ ਆਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਤੋਂ ਵਿਕਦੇ ਤਾਈਂ
 ਮੁੱਲ ਲਿਆਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਕਰ ਨਾਜ਼ੀਂ ਪੰਦਰਦਾ ਤੇਨੂੰ
 ਅਰਜ਼ ਸੁਨਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਤੇ ਤਾਂ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇਰੇ
 ਦਖਲ ਨਾ ਪਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਮੈਂ ਉਹ ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਪੁਰਾਣੀ
 ਜਾਨ ਜਲਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਵਿਚ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਂ
 ਸੁਰਮਾ ਪਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਤਿਫਲੀ ਥੀਂ ਤਾ ਪੀਰੀ ਤਾਈਂ
 ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਥਿਰ੍ਹੇ ਦੇ ਤੇਰੇ
 ਪਾਲ ਵਿਖਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਥੀਂ
 ਚਾ ਲੁਟਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਵਿਚ ਚੁਦਾਈ ਤੇਰੀ ਯੂਸੁਫ
 ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਜਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਵੱਜ ਤੇਰੀ ਦਿਆਂ ਕਦਮਾਂ ਹੇਠਾਂ
 ਜਾਨ ਰੁਲਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਹੋ ਅੰਨ੍ਹੀ ਵਿਚ ਟਾਹ ਤੇਰੇ ਦੇ
 ਕੁੱਲੀ ਪਾਵਣ ਵਾਲੀ।
 ਅੱਜ ਉਹਾ ਮੈਂ ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸੁਫ

ਹਾਲ ਸੁਨਾਵਣ ਵਾਲੀ,
 ਦਿਲ ਤੇਰੇ ਥੀਂ ਵਾਇ ਦਰੇਗਾ
 ਝੁੱਲਦੀ ਜਾਵਣ ਵਾਲੀ।

ਚੁਲੇਖਾ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਕੇ, ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆ
 ਜ਼ਮਾਨਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ
 ਝੁਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਿਕਾ ਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ
 ਨਾਜ਼ਾਂ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਵੇਲੇ
 ਖਿਦਮਤਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲਾਡ
 ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰ ਉਹਨੂੰ ਰਿਝਾਂਦੀ,
 ਉਹਦੇ ਨਾਜ਼ ਨਖਰੇ ਉਠਾਂਦੀ। ਅੱਜ ਉਹੀ ਹੁਸਨ ਦੀ
 ਮਲਕਾ ਤਾਜ਼ ਤਖਤ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਕਿਹਨਾਂ ਮੰਦੇ ਹਾਲਾਂ
 ਵਿਚ ਦਿਨ ਕੱਟਦੀ ਤੇ ਕਿਸ ਨੌਬਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ
 ਹੈ। ਯੂਸੁਫ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਕ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਲਗਦੀ ਹੈ।
 ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਜਿਵੇਂ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਿਆ
 ਹੋਵੇ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਦਰਿਆ
 ਵੱਗ ਟੁਰਦਾ ਹੈ-

ਸੁਣ ਯੂਸੁਫ ਭਰ ਅੱਖੀਂ ਰੋਇਆ
 ਇਹ ਉਹ ਮਗਰਬ-ਜ਼ਾਦੀ,
 ਜੋ ਜਿਹਾ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਨਾ ਕਾਈ
 ਅੰਦਰ ਕਦਰ ਆਬਾਦੀ।

ਇਹ ਉਹ ਜ਼ੋਰੀ ਤਖਤਾਂ ਵਾਲੀ
 ਜਿਸਦਾ ਸਾਇਆ ਆਲੀ,
 ਬੜੀ ਬਲੰਦ ਇਮਾਰਤ ਵਾਲੀ
 ਜੋ ਘਰ ਮੁਲਕ ਸਿਵਾਲੀ।
 ਯੂਸੁਫ ਰੋਵੇ ਜ਼ਾਰੋ-ਜ਼ਾਰੀ
 ਵੇਖ ਗਮਾਂ ਦਾ ਹਾਲਾ,
 ਰਹਿਮ ਪਿਆ ਦਿਲ ਰੋ ਰੋ ਪੁੱਛੇ
 ਹਾਲਾ ਦਰਦਾਂ ਵਾਲਾ।

ਅੱਜ ਕਿਆ ਈ ਹਾਲ ਚੁਲੇਖਾ
 ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ,
 ਕਹੇ ਚੁਲੇਖਾ, ਜੋ ਕੁਝ ਤੇਨੂੰ
 ਜਾਹਿਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਕਿਵੇਂ ਚੁਲੇਖਾ
 ਤੇਰਾ ਵਕਤ ਵਿਹਾਇਆ,
 ਕਹੇ ਚੁਲੇਖਾ, ਜੀਉਂ ਜੀਉਂ ਤੇਨੂੰ
 ਯੂਸੁਫ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਚੁਲੇਖਾ
 ਕਿੱਧਰ ਗਈ ਜਵਾਨੀ,
 ਕਹੇ ਚੁਲੇਖਾ ਇਸ਼ਕ ਤੇਰੇ ਥੀਂ
 ਕਰ ਛੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਚੁਲੇਖਾ
 ਜੁਲਫਾਂ ਕਿੱਧਰ ਗਈਆਂ,
 ਕਹੇ ਚੁਲੇਖਾ ਤੇਰੇ ਦਰਦੀ

ਖੁਸ਼ ਜਮੀ ਝੜ ਪਈਆਂ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਦੰਦਾ ਸਿਲਕ ਕਥਾਈ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਘਸ-ਘਸ ਟੁੱਟੀ
 ਕਰਦਿਆਂ ਵਸਲ ਦੁਆਈ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਥੇ ਲਬ ਦੀ ਲਾਲੀ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਜਾਲ ਸਿਧਾਈ
 ਲਾਟ ਫੁਰਾਕਾ ਵਾਲੀ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਅਖੀਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਹਿਜਰ ਤੇਰੇ ਨੇ
 ਵਾਹ ਫੁਰੀਆਂ ਕੱਦ ਲਈਆਂ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਲਿਫਿਆ ਕੱਦ ਕਿਆਈ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਟੁੱਟਣ ਲਗੀ
 ਪੀਘ ਹੁਲਾਰੇ ਆਈ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਥੇ ਤੇਜ਼ ਨਜ਼ਾਰਾ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਦਰਦ ਤੇਰੇ ਨੇ
 ਕੀਤਾ ਪਾਰਾ-ਪਾਰਾ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਥੇ ਗਈ ਬੀਨਾਈ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਦੋਹਰੀ ਹੋ ਹੋ
 ਲੱਭਦੀ ਫਿਰਾ ਗਵਾਈ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਥੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਉਹ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਰੇ
 ਬਦਲਿਆ ਹੋਰ ਜ਼ਮਾਨਾ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਜੰਜ ਕਿਸ ਉਹ ਸਾਹੀ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਤੈਂ ਹੱਥ ਆਈ
 ਰੱਬ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਉਂ ਹਿਲਦਾ ਸਿਰ ਤੇਰਾ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ ਚੁੰਬਸ ਦਿੰਦਾ
 ਤੇਰਾ ਇਸ਼ਕ ਲੁਟੇਰਾ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਨੈਣ ਤੇਰੇ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦੇ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਮੇਰੇ ਰੁਖ ਥੀਂ
 ਗਰਦ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਧੋਂਦੇ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ, ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਨੀਰ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਖਲੋਂਦੇ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਗਮ ਦੇ ਮੋਤੀ,

ਤਾਰੇ-ਤਾਰ ਪਰੋਂਦੇ।
 ਯੂਸੁਫ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸ ਜੁਲੇਖਾ
 ਕਿਥੇ ਮਹਿਲ-ਮੁਨਾਰੇ,
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਡਿਗ ਗਏ ਸੱਚੇ
 ਖਾ ਖਾ ਦਰਦ ਹੁਲਾਰੇ।

ਮਗਰਬ ਜ਼ਾਦੀ-ਲਹਿਦੇ ਵੱਲ ਦੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਜਮੀ,
 ਜੋਗੀ-ਸੋਨੇ ਦੇ, ਸਾਇਆ-ਮਰਤਬਾ, ਦੰਦਾ ਸਿਲਕ-
 ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ, ਪਾਰਾ ਪਾਰਾ-ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ,
 ਬੀਨਾਈ-ਅਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਚੁੰਬਸ-ਹੁਲਾਰਾ।

ਯੂਸੁਫ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜੁਲੇਖਾ ਯੂਸੁਫ ਦੀ
 ਜੁਦਾਈ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈ ਪਗਲੀ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ।
 ਉਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਉਹਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਨੇਣਾ
 ਦੀ ਜੋਤੀ ਵੀ ਖੋਹ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਯੂਸੁਫ ਨੂੰ ਜੁਲੇਖਾ ਦੀ
 ਮੰਦਹਾਲੀ ਤੇ ਡਾਢਾ ਰਹਿਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੁਲੇਖਾ
 ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ
 ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸ਼ਰਫਤ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ
 ਕਿ ਉਹਦੀ ਜੋ ਵੀ ਮੰਗ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਾ-ਭਿਜਕ
 ਬਿਆਨ ਕਰੇ, ਉਹਦੀ ਹਰ ਹਾਜ਼ਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ
 ਜਾਵੇਗੀ-

ਸੁਣ ਯੂਸੁਫ ਭਰ ਹੰਝੂ ਅੱਖੀਂ
 ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਫੁਰਮਾਵੇ,
 ਮੰਗ ਜੁਲੇਖਾ ਜੋ ਅੱਜ ਹਾਜ਼ਤ
 ਅੱਲਾਹ ਕਰਮ ਕਮਾਵੇ।
 ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਅਰਜ਼ ਕਰਾਂ ਮੈਂ।
 ਜੇ ਹੋਵੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ,
 ਜੇ ਤੂੰ ਪੱਕਾ ਕਲ ਨਾ ਕਰਸੇਂ
 ਰੱਖਾਂ ਸਬਰ ਸਬੂਰੀ।
 ਯੂਸੁਫ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਰੋ ਰੋ
 ਛੋੜ ਅੰਦੋਸ਼ੇ ਸਾਰੇ,
 ਕਮੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਰਹਿਮਤ ਨਾਹੀਂ
 ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ।
 ਅਰਜ਼ ਕਰੇ, ਦੋ ਅੱਖੀਂ ਅੱਵਲ
 ਮਿਲਨ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਵੇਖਾਂ,
 ਮੰਗ ਖੁਦਾ ਥੀਂ ਲੈਂਦੇ ਯੂਸੁਫ
 ਜੇ ਵਿਚ ਮੇਰਿਆਂ ਲੇਖਾਂ।
 ਸੁਣ ਯੂਸੁਫ ਦਰਬਾਰ ਅਲਾਹੀ
 ਇਜਜ਼ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੀ,
 ਯਾ ਰਬ ਬਖਸ਼ ਜੁਲੇਖਾ ਤਾਈਂ
 ਵੇਰ ਅੱਖੀਂ ਇਕ ਵਾਰੀ।
 ਅੰਦੋਸ਼ੇ-ਡਰ, ਇਜਜ਼-ਆਜ਼ਜ਼ੀ ਨਾਲ।
 ਅਰਜ਼ ਪਈ ਮਕਬੂਲ ਜਨਾਬੇ।
 ਅੱਖੀਂ ਉਘਤ ਆਈਆਂ,
 ਖੁੱਲ ਪਿਆ ਸੋ ਨੂਰ ਹਿਜਾਬ-

ਚਮਕ ਪਈਆਂ ਰੁਸ਼ਨਾਈਆਂ।
 ਯੂਸੁਫ਼ ਤਾਈਂ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਸ
 ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬੀਨਾਈ,
 ਰੁਖ ਪੁਰ-ਨੂਰ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆਇਆ
 ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਈ।
 ਪਾਈ ਹੋਸ਼, ਉੱਠੀ, ਫਿਰ ਕਹਿਦਾ
 ਯੂਸੁਫ਼ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ,
 ਹੋਰ ਮੁਰਾਦ ਕਿਆ ਈ ਦਿਲ ਦੀ
 ਆਖ ਸੁਣਾ ਲੈ ਸਾਗੀ।
 ਅਰਜ਼ ਕਰੇ, ਉਹ ਜੋਸ਼-ਜਵਾਨੀ
 ਜੋ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ,
 ਕਹੋ ਹੁਣ ਉਹੋ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ
 ਬਖਸ਼ ਜਮਾਲ ਖੁਦਾਇਆ।
 ਇਹ ਵੀ ਯੂਸੁਫ਼ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੀ.
 ਪਈ ਕਬੂਲ ਸ਼ਤਾਬੀ,
 ਵੇਖਦਿਆਂ, ਕੱਦ ਸਿਧਾ ਹੋਇਆ
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬੀ।
 ਲਹਿਰ ਹੁਸਨ ਦੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰੇ
 ਪੇਸ਼ਾਨੀ ਪੁਰ ਸਾਗੇ।
 ਕਾਲੀ ਰੇਣ ਸਿਤਾਰੇ ਵਾਰੇ
 ਜੁਲਫ਼ ਸਿਆਹ ਦੇ ਤਾਰੇ।
 ਚੋਦਾਂ ਬਰਸ ਉਮਰ ਦੀ ਬਾਲੀ
 ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਈ।
 ਜੁਹਰਾ ਵਾਂਗ ਫਲਕ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ
 ਦੇਵੇ ਹੁਸਨ ਵਿਖਾਈ।
 ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ
 ਅਰਜ਼ ਰਹੀ ਇਕ ਭਾਰੀ,
 ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਯੂਸੁਫ਼
 ਉਹ ਵੀ ਸੁਣ ਲੈ ਸਾਗੀ।
 ਕਰ ਲੈ ਅਕਦ ਨਿਕਾਹ ਅਸਾਂ ਥੀ
 ਹੁਣ ਨਾ-ਤਾਬ ਜੁਦਾਈ,
 ਯੂਸੁਫ਼ ਚੁੱਪ ਪੈਗਾਮ ਉਡੀਕੇ
 ਕਹੇ ਜਵਾਬ ਨਾ ਕਾਈ।
 ਤਦ ਨੂੰ ਜਬਰਾਈਲ ਜਨਾਬੋਂ
 ਆਣ ਸਲਾਮ ਸੁਣਾਵੇ
 ਮੰਨ ਜਿਵੇਂ ਤੋਂ ਕਹੇ ਜੁਲੇਖਾ
 ਪਾਕ ਅੱਲਾਹ ਫੁਰਮਾਵੇ।
 ਉਪਰ ਅਰਜ਼ ਤੇਰਾ ਤੇ ਇਸਦਾ
 ਅਕਦ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਯਾਰ,
 ਦਰਦੋਂ ਗਮੋਂ ਜੁਲੇਖਾ ਤਾਈਂ
 ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਫੁਟਕਾਰਾ।
 ਜਾਂ ਯੂਸੁਫ਼ ਨੇ ਸੁਰਤ ਡਿੱਠੀ
 ਜੋਸ਼ ਮੁਹੱਬਤ ਚਾਇਆ,
 ਹੁਕਮੇ ਨਾਲ ਖੁਦਾ ਦੇ ਓਵੇਂ

ਉਸ ਥੀਂ ਅਕਦ ਕਰਾਇਆ।
 ਯੂਸੁਫ਼ ਨੇ ਵਿਚ ਖਿਦਮਤ ਉਸਦੀ
 ਬਾਂਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਰਖਾਈਆਂ
 ਜੋ ਉਸਦੇ ਘਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਾਈਆਂ
 ਉਸ ਥੀਂ ਵੱਧ ਕਰਾਈਆਂ।

ਮਕਬੂਲ-ਮਨਜ਼ੂਰ, ਪੇਸ਼ਾਨੀ-ਮੱਥਾ, ਜੁਹਰਾ-ਮੁੱਕਰ,
 ਸ਼ਿਤਾਰਾ, ਫਲਕ-ਅਸਮਾਨ, ਜਬਰਾਈਲ ਜਨਾਬੋਂ-
 ਫਰਿਸ਼ਤਾ, ਖੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ, ਤਕਦ-ਕੋਲ
 ਕਰਾਰ, ਗੰਠ, ਨਿਕਾਹ।

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੂਸੁਫ਼ ਤੇ ਜੁਲੇਖਾ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ
 ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯੂਸੁਫ਼ ਆਪਣੇ
 ਬਾਪ ਯਾਕੂਬ, ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ
 ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਜਿਹੜਾ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਕਹਿ ਤੇ
 ਅਸਹਿ ਦੁੱਖਾਂ ਦਰਦਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ,
 ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਡਾਢਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਹੋ
 ਨਿਬੱੜਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ
 ਅਨੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅਮਿਟ ਫਾਪ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਦਵੱਈਆ
 ਛੰਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਕਿੱਸਾ
 “ਸੈਫੁਲ ਮਲੂਕ” ਤੇ ਅਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਕਿੱਸੇ
 “ਦਿਲਖੁਰਸੀਦ” ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਬਹਿਰਾਮ” ਵੀ ਇਸੇ ਬਹਿਰ
 (ਛੰਦ) ਵਿਚ ਹਨ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਪਿੰਡ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲਾ,
 ਤਹਿਸੀਲ ਦਸੂਹਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਦਾ
 ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕੁੰਡਲੀਆਂ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਰਚੇਤਾ ਕਵੀ
 ਗਿਰਧਰ ਰਾਏ ਵੀ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ।
 ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦਾ ਜਨਮ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ
 1849 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਉਹ 5 ਮਾਰਚ 1892 ਨੂੰ
 ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹਦਾ
 ਮਜ਼ਾਰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ
 ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ
 ਹਰ ਸਾਲ ਉਰਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕੀਂ
 ਸ਼ੋਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਮੇਲੇ ਦੀ
 ਰੋਣਕ ਵਧਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ
 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਫਤਹਾਨ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਜ਼ਿਆਰਤ
 ਲਈ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼
 1840-1896) ਤੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ
 (1841-1900) ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੌਥੀ
 ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ
 ਵੀ ਪਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ

ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, 'ਕਿੱਸਾ ਯੂਸੁਫ ਜੁਲੈਖਾ' ਇਸਲਾਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿੱਸੇ ਦੀਆਂ

ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੱਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨ ਤੇ ਉਹਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੇ ਕਿੱਸੇ "ਯੂਸੁਫ ਜੁਲੈਖਾ" ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਮਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਡਮੁਲੀ ਕਿਰਤ ਸਦਕਾ, ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ

ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮਹਿਬੂਬ ਸ਼ਾਗਿਰਦ, ਸੱਯਦ ਰੌਸ਼ਨ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਮ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੇ ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਚੰਟੇ ਦੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲ ਉਨਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ), ਦੇ ਬੇਟੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਜਨਮ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1849 ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਵਸਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੁੰਡਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਗਿਰਧਰ ਰਾਏ ਵੀ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਅਪਣੇ ਘਰੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਸਿਲੀਸੀ। ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਚੌਧਰੀ ਮੁਰਾਦ ਬਖ਼ਸ਼, ਗੁੱਜਰ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਅਮਾਮ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਅਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਰ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਮ ਨੱਥੂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦਾ ਨੱਕ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਹਾਮਿਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਗਿਲਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਉਸਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਗਿਰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੀਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵੀ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਅੌਲੀਆ ਦੇ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ

ਇਲਮੀ ਫੈਜ਼ ਹਾਸਿਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਕੇਵਲ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਦੀਨੀ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਥਾਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਕ ਫਕੀਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਸਹੀ, ਉਹ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਪਸਾਰ ਦੀਨੀ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ।

ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਪਣੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਮੀਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਕੇ ਹਿਕਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ (1840-96), ਤੇ ਖ਼ਾਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ (1841-1900), ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰੁਝਾਣ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦਾਸਤਾਨੇ ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਹਨੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ, ਇਕ ਕਿੱਸੇ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀਹ ਰਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ "ਕਿੱਸਾ ਯੂਸਫ਼ ਚੁਲੇਖਾ" (ਅਹਿਸਨੁਲ-ਕਾਸਿਸ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਂਢੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੱਤ ਹਨ। ਹਜ਼ਰਤ ਯੂਸਫ਼ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ

ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ, ਤੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਕੁਰਾਨ ਸਗੋਂ ਵਿਚ ਦਰਜ (ਸੁਰਾਏ-ਯੁਸਫ) ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਤਫਸੀਰ ਹੈ। ਜੋ ਬੜੀ ਸਰਲ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ-ਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਡਾਢੇ ਰੋਚਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦੇਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾਮੇ (ਚੰਪਟ ਨਾਮਾ, ਪੰਦ ਨਾਮਾ, ਗੁੱਜਰ ਨਾਮਾ ਆਦਿ) ਵੀ ਲਿਖੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਕਿਰਤਾਂ, ਮਸਲਾ ਤੋਹੀਦ (ਉਰਦੂ ਨਸਰ) ਤੇ ਕਾਰੀਆ ਦਾ ਕੁਰਾਅਤ ਦਾ ਇਲਮ, ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਖਰੜੇ ਉਸਦੇ ਜਿਗਰੀ ਯਾਰ ਜਾਨੀ ਮੋਚੀ ਕੋਲ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਸ ਬੇਠਣਾ ਉਠਣਾ ਸੀ। ਜਾਨੀ ਮੋਚੀ ਦਾ ਜਿਕਰ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਡਾਢੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਅੱਪਣਤ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਫਸਾਦਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਾਨੀ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਖਰੜੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ 42 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ, 5 ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1892 ਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ, ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਸਾਲ ਇੱਥੇ ਉਹਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉਰਸ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਹੁੰਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਸਾਮਿਲ ਹੋਕੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਸਾਨ ਵਧਾਏ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ, ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਘੋੜ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਰਸ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਲੀਫਾ-ਸਾਹਿਗਰਦ ਚੌਧਰੀ ਫਜ਼ਲੁਦੀਨ ਪਟਵਾਰੀ, ਚੌਕ ਨੰਬਰ 238, ਬਿਸਮਿਲਾ ਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਾਏ ਹਨ।

ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦਾਸਤਾਨੇ ਅਮੀਰ ਹੁਸੈਨ, ਯੂਸਫ ਜੁਲੇਖਾ ਤੇ ਦੁਜੀਆ ਰਜਨਾਵਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੇਸਤਾਂ ਤੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਦਬੀ ਗੌਰਵਪਾਕਿਆ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ 'ਚ ਉਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਾਹਿਗਰਦ ਸੱਯਦ ਫ਼ੈਸਲ ਅਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬਲੇ ਜਿਕਰ ਹਨ।

ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ, ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੀਰ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ, ਸੱਯਦ ਫ਼ੈਸਲ ਅਲੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੇਹਦ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਸਮਝਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਇਹਤਰਾਮ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਪਰਮ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੱਯਦ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਮੁਹੱਬਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸੱਯਦ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖਕੇ ਨਾ ਰੋਜਦੇ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਦੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਬੇਹਦ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਸੱਯਦ ਸਕੂਲੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਆਲਮ 'ਚ ਤੜਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਰਾਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਗਲੇ ਭਲਕ ਸੱਯਦ ਸਕੂਲੇ ਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ।

ਫ਼ੈਸਲ ਅਲੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵਾਕਿਫ਼ਦਾਰ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੱਯਦ ਫ਼ੈਸਲ ਅਲੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਮਾਲਵੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦਾ ਮਿਲਣਾ-ਜੁਲਣਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੇਕਰਾਰ ਰੱਖਦੀ। ਉਹਦੇ ਫਰਾਕ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿਨ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖੋਸ ਲਈ ਸੀ। ਸੱਯਦ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਦਾ ਗਮ, ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਨਾਸ਼ਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਬਿਰਹੇ ਦੀ ਗੁਠਾਲੀ 'ਚ ਦਾਲਕੇ ਕੁੰਦਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਇਕ ਚੁਆਲਾ ਪਰਚੰਡ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਹਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਤੜਪ ਤੇ ਸੋਜ-ਗਦਾਜ ਦੀ ਦੋਲਤ ਨਾਲ ਮਾਲਮਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਫਰਾਕ 'ਚ ਤੜਫਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਤੱਕ ਪੁਚਾਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਸੱਯਦ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਦਾ, ਲੱਗੀਆਂ ਤੜ ਨਿਭਾਵਣ ਤੇ ਛੇਤੀ ਆਕੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਵਾਸਤੇ ਪਾਦਾ। ਤੇ ਕਦੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਤੇ, ਤੁਾਨਿਆ ਦੇ ਤੀਹ ਚੁੱਤਾਂ ਦਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਅਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੂਹੇ ਲਜ਼ੀਜ ਅੰਬਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਦੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸਥਾਨਿਕ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਦਿਆ ਜੱਟਾ ਦੇ ਵੰਡ-ਸਾਣਗੇ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ

ਉਡਾਂਦਾ ਹੋ ਲੱਗਦਾ, ਸੱਜਦ ਅਪਣੀ ਸੋਜ-ਵਿਆਹੀ
ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਿਆ,
ਪਹਿਲੀਆ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੇਠਾ ਤੇ ਚਿੰਠੀਆ
ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਨ ਲੱਗ
ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ, ਉਹਰ ਸੁੱਖ ਦੀ ਸੋਜ ਮਾਣਦਾ, ਤੇ
ਏਧਰ ਕੋਈ ਸੁਲਾ ਦੀ ਸੋਜ ਤੇ ਰਾਤਾ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ,
ਆਹਾਂ ਭਰਦਾ ਤ ਹੁਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੋਤੀ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੋਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੀਆਂ ਸੱਜਦ ਫੇਰਨ ਅਲੀ
ਨੂੰ ਲਿਖੀਆ ਚਿੰਠੀਆ, ਚੁਬਾਨ ਬਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ
ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪੱਖ, ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀਆ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ਦਕਾ
ਮੋਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਇਸ ਲਾਡਲੇ
ਸਾਹਿਰਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਜ਼ਿਦਾ ਜਾਵੇਦ ਰਹੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਕੁਝ ਚਿੰਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ
ਪੰਗਤੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ
ਹਾਂ-

ਚਿੰਠੀਆਂ

ਨਦੀਓਂ ਪਾਰ ਵਗ ਚਿੰਠੀਏ ਲਈ ਖਬਰਾ,
ਕਿਹੋ ਪਏ ਮੁਆਮਲੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ,
ਸਾਡੇ ਨੇਣ ਵਿਛੋੜਨ ਤੇ ਰੋਤ-ਭਿਨੇ,
ਲਹਿਰੀ ਮਾਰ ਵਗਾਵਦੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ।
ਨਦੀਓਂ ਪਾਰ ਵਸੋਦਿਆ ਬੇਲੀਆ ਓ,
ਤੇਰੀਆਂ ਉਲਫਤਾਂ ਦੇ ਡਿੱਠੇ ਅਜਬ ਚਾਲੇ,
ਤੇਰੇ ਦਰਦ ਫਿਰਾਕ ਦੀਆਂ ਸੂਰਸ਼ਾਂ ਨੇ,
ਸਾਡੇ ਤਰਸਿਦੇ ਨੇਣ ਵਿਚ ਨੀਰ ਗਾਲੇ।
ਤੇਰਾ ਖਤ ਆਇਆ ਲਾਟਾਂ ਮਾਰਦਾ ਓ,
ਸਾਡੇ ਜਿਗਰ ਅੰਦਰ ਪਾਂਦਾ ਗਿਆ ਛਾਲੇ,
ਵਾਹ-ਵਾ ਬੁਠਿਆਂ ਵਾਹਦਿਆਂ ਤੇਰਿਆਂ ਨੇ,
ਲਾਬੂ ਵਿਚ ਕਲੋਜ਼ੇ ਖੂਬ ਬਾਲੇ।
ਲਿਖੇ ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਤੂੰ ਆਵਦਾ ਸੁ,
ਉਹ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ ਡਿੱਠੇ ਬਾਹੂ ਫਾਲੇ,
ਸਾਨੂੰ ਰਹੀ ਉਡੀਕ ਨਿਤ ਆਵਣੇ ਦੀ,
ਅੰਤ ਆਸ ਟੁੱਟੀ ਗਿਆ ਚਾਅ ਨਾਲੇ।
ਰੁੱਤਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਤੇ ਮੌਸਮ ਹੋਰ ਆਏ,
ਧੁੱਪਾਂ ਗੁਜ਼ਰੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਪੈਣ ਪਾਲੇ,
ਅਸੀਂ ਸਰਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਚੋਖ ਗੁਜ਼ਰੇ,
ਦੁਖ-ਸੁੱਖ ਵਾਲੇ ਰੋ ਰੋ ਵਕਤ ਜਾਲੇ।
ਅਸੀਂ ਖੋਲ ਸੁਹਾਗ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਨੂੰ,
ਜਟਾਧਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗਲ ਕੋਸ ਡਾਲੇ,
ਸੋਹਣਿਆਂ, ਯਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਆਰੀਆਂ ਦੇ,
ਵਗਿਆ ਤੀਰ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਕੋਣ ਟਾਲੇ।

(ਸੁਰਸ਼ਾ-ਫਿਤਨੇ, ਫਸਾਦਾਂ।

ਬਾਬ ਫਾਲੋ-ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਉਲਟ)

ਰੋ ਰੋ ਲਿਖੀਏ ਚਿੰਠੀਏ ਦਰਦ ਭਰੀਏ,
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਫੇਰਾ ਘੱਤ ਪੁਰਾਣਿਆ ਸੋਜਣਾਂ ਤੇ,
ਚੱਲ ਪੁੱਛ ਲੈ ਹਾਲ ਉਦਾਸੀਆ ਦਾ।
ਇਕੋ ਹਾਲ ਪਏ ਸੜਦੇ ਕਾਲਜੇ ਨੇ,
ਸੜਨਾ ਰੋਟੀਆ ਜਿਵੇਂ ਇਕਪਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਲੈ ਜਾ ਸੁੱਖ-ਸੁਨੇਹਤਾ ਦੁਖ ਵਾਲਾ,
ਅੱਖੀਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਦੀਦ-ਪਿਆਸੀਆਂ ਦਾ,
ਬੂਠੇ ਅਹਿਦ-ਪਿਆਨ ਲਖੇਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਕਹੀਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹਾਲ ਨਿਰਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਪੈਂਡੇ ਮੁੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਫਰਾਕ ਵਾਲੇ,
ਦਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਬੇਲ ਖਰਾਸੀਆ ਦਾ।
ਛੁੱਟਾ ਬੋਟ ਤੋਂ ਬੀ ਪਰਿਆ ਪੈਣ ਅੱਗੇ,
ਲੱਭਾ ਮਾਲਵਾ ਬਿਲ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ,
ਤੋਂ ਬੀ ਵਿਛੋੜੇ ਅਸੀਂ ਤੂੰ ਗਿਓਂ ਸਾਥੋਂ,
ਘਾਟਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆ ਛਿਆਸੀਆਂ ਦਾ।
ਸਾਡੀ ਜਲਜਲਾ-ਨਾਕ ਫਰਿਆਦ ਦਿਲ ਦੀ,
ਜਾਤਾ ਤੁਸਾ ਕਲਿਆਣ ਮਰਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਬੇਦਰਦ ਕੀ ਦਰਦ ਦੀ ਸਾਰ ਜਾਨਣ,
ਮਾਵਾਂ-ਮਾਰਿਆਂ ਖੋਫ ਕੀ ਮਾਸੀਆਂ ਦਾ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਲੱਜਤਾ ਚੋਖੀਆਂ ਨੇ,
ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਖਲਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਖਲਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਸਲਾ ਕੁਮਕਾਂ ਖਾਸੀਆਂ ਦਾ।
ਫਿਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਅਖਲਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਚਾਅ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਲਾਸੀਆਂ ਦਾ,
ਸਾਦਾਤ ਅਕਰਾਮ ਦੀ ਜੋਦ ਅਮਜਦ,
ਬਾਫਿਅ ਵਿਚ ਕੰਨੇਨ ਹੋ ਆਸੀਆਂ ਦਾ।

(ਅਹਿਦ ਪਿਆਨ-ਕੋਲ ਕਰਾਗ)

ਜਲਜਲਾ-ਨਾਕ-ਝੁਚਾਲ ਵਰਗੀ।

ਖਲਾਸੀਆਂ-ਛੁਟਕਾਰਾ।

ਕੁਮਕਾਂ ਖਾਸੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਫੰਜਾਂ

ਫਿਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅਖਲਾਸੀਆਂ ਦਾ- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਪਾਕ-ਸਾਫ ਮੁਹੱਬਤ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਸਯੋਦਾ
ਦੀ ਜਾਤ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਾਕੀਜ਼ਾ
(ਉਤਮ) ਹੈ, ਇਹ ਲੋਕ ਗੁਨਾਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਆਮਤ ਦੇ
ਦਿਨ ਬਖਸ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।)

ਸਾਨੂੰ ਰਹੀ ਉਡੀਕ ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ,
ਅਸਾਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ ਓ,
ਆਹੀ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜੇ ਬੀ,

ਤੋਰੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਚਲੀਆਂ ਓ।
 ਬੇ-ਵੇਸ ਦਿਲ ਦਰਦ-ਆਜ਼ਾਰੀਆਂ ਦਾ,
 ਆਗੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਠੱਲੀਆਂ ਓ,
 ਇਤਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਰਦ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਨੱਕਾਂ,
 ਸਾਡੇ ਨੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਰੀਆਂ ਸੱਲੀਆਂ ਓ।
 ਅਸੀਂ ਵਾਂਗ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
 ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ ਤੁਸਾਂ ਕੋਠਾਂ ਮਕੱਲੀਆਂ ਓ
 ਮੁੜ ਬੰਗੜ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਮੇਰਿਆਂ ਓ,
 ਤੋਰੇ ਬਾਝ ਨਾ ਅਸਾਂ ਤੱਸਲੀਆਂ ਓ।
 ਚਾਹਾਂ ਮੇਲ, ਮਿਲ ਜਾਹ ਢੁੱਖ ਜਾਣ ਮੇਰੇ,
 ਅਜੇ ਜ਼ਖਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਸਾਂ ਅੱਲੀਆਂ ਓ,
 ਇਹ ਅੱਖੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਦੀਦ ਤਾਈ,
 ਨਦੀਓਂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖੂਨ ਉਛਲੀਆਂ ਓ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਆਵਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਰਬਾਜ਼ਾ
 ਕਾਹਨੂੰ ਖੂਨੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਘੱਲੀਆਂ ਓ,
 ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਜ਼ਾਰੀਆਂ ਮਾਤ ਪਈਆਂ,
 ਛੋੜ ਛਾੜ ਥੀਂ ਫੇਰ ਉਛਲੀਆਂ ਓ।
 ਅੱਖੀਂ ਦੀਦ-ਵਿਛੁੰਨੀਆਂ ਜੰਗ ਉਤੇ,
 ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਇਕੱਲੀਆਂ ਓ,
 ਭਾਵੇਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੁਸਾਂ ਕਵੱਲੀਆਂ ਓ,
 ਅਸਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਸਭ ਸਵੱਲੀਆਂ ਓ।
 (ਦਰਦ-ਆਜ਼ਾਰੀਆਂ-ਦਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ,
 ਤਕਲੀਫਾਂ, ਤਸੀਹੇ। ਦੀਦ-ਦੀਦਾਰ।
 ਜਾਰੀਆਂ-ਰੋਣਾਂ ਕੁਰਲਾਣਾ।
 ਮਾਤ ਪਈਆਂ-ਹਾਰ ਗਈਆਂ, ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋਈਆਂ।
 ਫੇਰ ਉਛਲੀਆਂ-ਫੇਰ ਉਤਰ ਪਈਆਂ,
 ਮੁੜ ਜਾਗ ਉਠਿਆਂ। ਦੀਦ-ਵਿਛੁੰਨੀਆਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ
 ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਲੱਜਤ ਖੁੱਸ ਗਈ। ਕਵੱਲੀਆਂ-
 ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ, ਵਧੀਕੀਆਂ। ਸਵੱਲੀਆਂ-ਮਿਹਰ-
 ਬਾਨੀਆਂ।)

ਵੇ ਤੂੰ ਨਿੱਜ ਵਿਆਹਿਆ ਜਾਂਵਦੇਂ ਵੇ,
 ਲੈਂਦੇ ਨਿੱਜ ਮਹੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਫੇਰੇ।
 ਮਿਲਿਆ ਨਵੇਂ ਸੁਹਾਗ ਦਾ ਧਰਮ ਧੱਕਾ,
 ਨਦੀਓਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ ਮਹਿਬੂਬ ਮੇਰੇ।
 ਸਾਨੂੰ ਹਿਜਰ ਮੁਆਮਲੇ ਪਏ ਜਿਹੜੇ
 ਸਾਡੇ ਕਰਮ ਕਵੱਲਤੋਂ ਆਪ ਭੇੜੇ।
 ਤੋਰੀਆਂ ਸ਼ੋਕ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਨੇ,
 ਸਾਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਚਾ ਫਰਾਕ ਬੇੜੇ।
 ਸਾਨੂੰ ਪਾਰ-ਉਰਾਰ ਇਕਸਾਰ ਬਣਿਆਂ,
 ਵੇ ਮੈਂ ਕਾਸ ਨੂੰ ਪੀਤ ਦੇ ਪੇਚ ਛੋੜੇ।
 ਜਾਂ ਇਹ ਪੇਚ ਛੋੜੇ ਡਿੱਠਾ ਢੁਕ ਨੇੜੇ,
 ਦਰਦ ਦੁਖ ਦੇ ਲੰਮੜੇ ਪਏ ਝੋੜੇ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਦ-ਪੀਤ ਦੇ ਖੇਤ ਵੇਚੇ,
 ਅੰਤ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣ ਦੇ ਹਲਟ ਗੋੜੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਠੱਕਰਾਂ ਵੱਜੀਆਂ ਨੇ
 ਬਾਓਂ ਉਥੜੇ ਫੇਰ ਨਾ ਵਸੇ ਖੋੜੇ।
 (ਫਰਾਕ-ਜੁਦਾਈ। ਦੀਦ-ਦੀਦਾਰ।)

ਰਵਾਦਾਰ ਹੈਂ ਜੇ ਲਾਈਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਦਾ,
 ਮੁੜ ਕਸਦ ਕਰ ਮੁੱਖ ਵਿਖਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਆਪੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈਂ, ਜੋੜ ਤੋੜਦਾ ਹੈਂ,
 ਉਏ ਰੋਂਦਿਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਲਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਤੇਰੀ ਚਾਹ ਓ ਸੱਯਦਾ ਮੋੜ ਵਾਗਾਂ,
 ਦਿਲੋਂ ਕਸਦ ਕਰ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਆਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਪੀਰਾਂ ਸੱਚ ਦਿਆ ਵੇ, ਸ਼ਰਮਾਂ ਰੱਖਦਿਆ ਵੇ,
 ਪਰਦੇ ਕੱਜਦਿਆ ਐਬ ਛੁਪਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਮੈਂ ਵੱਲ ਆ, ਮੈਂ ਵਾਰੀਆਂ ਰੱਜ ਵੇਖਾਂ,
 ਛੱਡ ਉਜ਼ਰਦਾਰੀ ਲਿਖ ਚਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਆਵਣਾਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਲਿਖ ਸਾਨੂੰ,
 ਅਸੀਂ ਆਪ ਆਈਏ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਹੋਕੇ,
 ਅਸੀਂ ਫਿਰਾਂਗੇ ਹਾਲ ਵਿਖਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਸੋਜ਼ਨਾਕ ਹੋਈ ਦਿਲ ਥੀਂ ਆਹ ਪੂਏਂ,
 ਜੁਲਫ ਯਾਰ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਵਲ ਖਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਹੋਵਾਂ ਖੂਨ ਬਹਿ ਨੈਣ ਥੀਂ ਵਗਾਂ ਸਾਰਾ,
 ਰੁੱਖ ਮਹਿਦੀ ਦੇ ਜੜ੍ਹੀਂ ਸਮਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਰਚੇ ਰੰਗ ਹੋ ਬਰਗ ਤੇ ਯਾਰ ਸਾਇਦ,
 ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰੇ ਪੈਰੀਂ ਲਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਪੈਰੀਂ ਲੱਗਿਆਂ ਦੀ ਅੰਤ ਲਾਜ ਪਾਲੇ,
 ਕਰੇ ਸ਼ਰਮ ਸਾਹਬ ਲੜ ਲਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਇਹ ਕੁਝ ਦੂਰ ਨਾ ਹੀ, ਰਹਿਮ ਯਾਰ ਦੇ ਥੀਂ,
 ਅੱਗਣਹਾਰ, ਤੇ ਫਜ਼ਲ ਕਮਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਮੀਆਂ ਸੱਯਦਾ! ਆ ਮਿਲ, ਮਿਲਣ ਤੇਰਾ,
 ਦਿੰਦਾ ਲੱਜਤਾ ਪੀਵਣੇ ਖਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਤੇਰਾ ਆਵਣਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ,
 ਮੈਂ ਵੱਲ ਘੱਤ ਦੇ ਖਤ ਬੁਲਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਪਹੁੰਚੇ ਅਸਾਂ ਵੱਲ ਖਤ ਬੁਲਾਵਣੇ ਨੂੰ,
 ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਬਹਾਂਗੇ ਆਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਲਿਖੀਂ ਸੱਚ, ਕੁਝ ਕਰੀਂ ਨਾ ਕੱਚ ਮੀਆਂ,
 ਲਿਖੀਂ ਖਤ ਨਾਂਹੀ ਅਜਮਾਵਣੇ ਨੂੰ।
 ਇਨਕਾਰ ਜੇ ਕਰੇਂ ਤੂੰ ਆਵਣੇ ਥੀਂ,
 ਅਸਾਂ ਆਵਣਾਂ ਤੇਰੇ ਲਿਆਵਣੇ ਨੂੰ।
 (ਰਵਾਦਾਰ-ਚਾਹਵਾਨ। ਦਰੁਸਤ-ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਣ
 ਵਾਲਾ। ਕਸਦ-ਇਰਾਦਾ।
 ਉਜ਼ਰਦਾਰੀ-ਇਨਕਾਰ, ਹੁੰਜਤ। ਨਜ਼ਰ ਹੋਕੇ-ਹਾਜ਼ਰ
 ਹੋਕੇ।
 ਸੋਜ਼ਨਾਕ-ਜਲਾਵਣ ਵਾਲਾ। ਬਰਗ-ਪੱਤਾ।
 ਸਾਹਬ-ਖੁਦਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਮਾਲਕ।)

ਹੋ ਬੈਠਾਈ ਪਰੀਤ ਦੀਆਂ ਰੰਗਤਾਂ ਨੂੰ,
 ਨਵੀਂ ਲੋਗੀਆਂ ਅੱਜ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਐਥੇ 'ਅਸੀਂ' ਆਹੋ, ਉਥੇ ਬਣੇ 'ਆਪਾਂ'
 ਜਦੋਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਛੜੇ ਯਾਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮੁੜਕੇ,
 ਉਹ ਲੇਖ ਨੂੰ ਰੋਂਦੀਆਂ ਬੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਜ਼ਿੰਮੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਈ ਛੱਡ ਬੈਠੇ,
 ਬਿਨਾਂ ਸਾਂਭ, ਕੱਲਰ ਬੰਜਰ ਸ਼ੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਗੁਲ ਦੀ ਮਿਲੀ ਨਿਕਹਤ
 ਟੁੱਟੇ ਪਿੰਜਰੇ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਡੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਪਾਈ ਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਨੇ,
 ਅੱਖੀਂ ਨੀਰ ਭਰੀਆਂ, ਆਤਸ਼-ਬੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਪ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਜਾਲਿਆ ਏ,
 ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਚੰਦ ਚਕੋਰ ਹੋਈਆਂ।
 (ਨਿਕਹਤ-ਖੁਸ਼ਬੂ, ਮਹਿਕਾ)
 ਵਾਈ ਨੰਦੀਆਂ ਝੁਲੀਆਂ, ਰੁੱਤ ਬਦਲੀ
 ਪਈਆਂ ਵਿਚ ਤਬੀਅਤਾਂ ਸਰਦੀਆਂ ਓ।
 ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਬਹਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਥੀਂ
 ਅੱਖੀਂ ਖੁਲੀਆਂ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤਰਦੀਆਂ ਓ।
 ਤੂੰ ਭੀ ਖੋਲ੍ਹ ਅੱਖੀਂ ਨੈਣਾਂ ਵਾਲਿਆ ਓ
 ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਰਦੀਆਂ ਓ।
 ਕਿਸ ਥੀਂ ਦੂਰ ਨਸ਼ੇ, ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਸੇ,
 ਕਿਹੜੀਆਂ ਸੱਜਣਾਂ ਇਹ ਬੇਦਰਦੀਆਂ ਓ।
 ਮਗਰੂਰ ਹੋਇਓ, ਸਾਥੋਂ ਦੂਰ ਹੋਇਓ
 ਸ਼ਾਯਦ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸੋਖੀਆਂ ਜਰ ਦੀਆਂ ਓ।
 ਵਿਚ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੇ ਚਮਕਾਂ ਦੇਵਨਾ ਏ,
 ਸੁੱਖ ਸੌਣ ਥੀਂ ਅੱਖੀਆਂ ਡਰਦੀਆਂ ਓ।
 ਛੱਡ ਚਾਰ ਦਿਨ ਘਰ ਦਿਆਂ ਧੰਦਿਆਂ ਨੂੰ
 ਕਿਹੀਆਂ ਦੁਖ-ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਓ।
 ਮਿਲ ਜਾ ਸਾਨੂੰ, ਵੇ ਤੂੰ ਜੁੱਗ ਜੀਵੇਂ,
 ਗਲੀਆਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਸ਼ਕ-ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਓ।
 ਘਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਦਿਨ ਚਾਰ ਭੁਲਾ ਦਿਲ ਥੀਂ,
 ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਰਬ ਕਾਰੀਗਰ ਦੀਆਂ ਓ।
 ਜ਼ੁਮੇਦਾਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਰਿਜਕ ਦਾ ਉਹ,
 ਉਹਦੀਆਂ ਹਿਰਨੀਆਂ ਜੰਗਲੀ ਚਰਦੀਆਂ ਓ।
 (ਬਰਦੀਆਂ ਨਕਰਾਣੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ। ਰਿਜਕ-
 ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ। ਸੋਖੀਆਂ ਜਰ ਦੀਆਂ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਮਾਣ
 ਮਿਜਾਜ਼, ਨਖਰੇ।)

ਜੇ ਹੋਂ ਯਾਰ ਮੇਰਾ ਮੈਂ ਵਲ ਘੱਤ ਫੇਰਾ,
 ਏਸ ਜਿੰਦ ਦਾ ਕੁਝ ਇਤਬਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਖਾਕੀ ਪੁਤਲਾ ਕਲਾ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਏ,
 ਟੁੱਟੀ ਫੇਰ ਮੁੜ ਵੱਜਣੀ ਤਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਦੁਨੀਆਂ ਕੁਝ ਮਕਾਮ ਹੋ ਰਾਹੀਆਂ ਦਾ,
 ਏਥੇ ਲੰਬੜੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਨਾਹੀ।

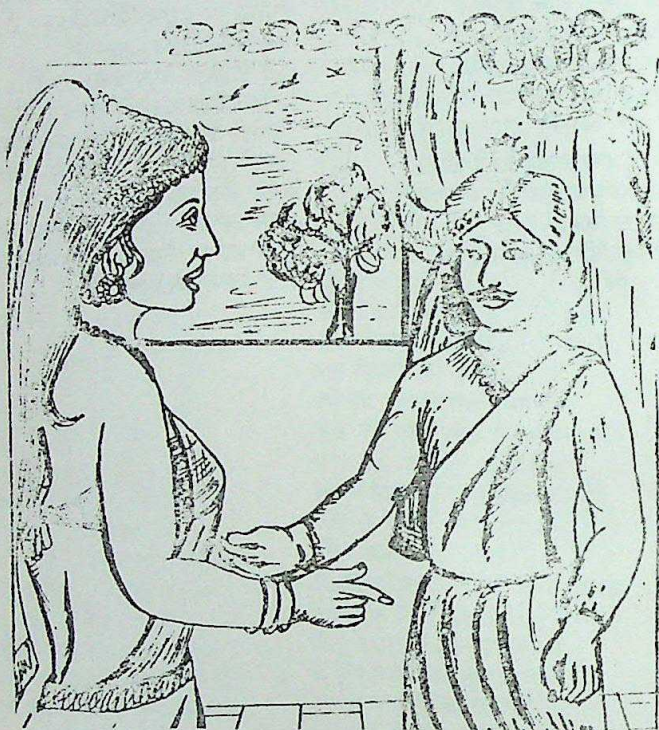
ਚਲੋ-ਚਲੀ ਦੀ.ਟਲੀ ਪਈ ਖੜਕਦੀ ਏ,
 ਐਵੇਂ ਕੂੜ ਦੇ ਕੋਟ ਉਸਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਮਾਲਵਾ ਚਾਰ ਦਿਨ ਛੱਡ ਆਵੇਂ
 ਤੇਰੀ ਜਾਵਣੀ ਖੁਸ਼ ਪਟਵਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਨੌਕਰ ਦੱਸ ਤੂੰ ਕਿਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਏਂ,
 ਪਰੇ ਸੱਯਦੋਂ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਮੀਆਂ ਸੱਯਦਾ ਮਾਲਵੇ ਵਸਦਿਆ ਓ,
 ਲਾਈ ਤੋੜਨੀ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਸਾਨੂੰ ਆ ਮਿਲ, ਮਿਲਣ ਦੀ ਚਾਹ ਸਾਨੂੰ,
 ਤੈਂ ਬਿਨ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਅੰਨ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਖਾਵਨਾ ਏਂ
 ਮਰਦੀ ਭੁੱਖ ਥੀਂ ਇਹ ਦਿਯਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਸਾਡਾ ਬੇਟ ਤਨ ਪੇਟ ਹੈ ਨਿਹਮਤਾਂ ਦਾ,
 ਤੇਰੇ ਮਾਲਵੇ ਕਣਕ ਜੁਆਰ ਨਾਹੀ।
 ਵੇ ਤੂੰ ਆਂਵਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਸਾਨੂੰ,
 ਪਈਆਂ ਉਲਫਤਾਂ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਸ਼ਾਯਦ ਖਸਲਤਾਂ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹੋਈਆਂ,
 ਤੇਰਾ ਅਸਾਂ ਵਲ ਰਿਹਾ ਪਿਆਰ ਨਾਹੀ।
 ਯਾ ਤੇ ਘਰੋਂ ਤੈਨੂੰ ਇਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ,
 ਦੋਂਦੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਅਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਛੱਡ ਮਾਲਵਾ ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੈਰ ਕਰ ਲੈ,
 ਮੁੜ ਲੱਭਣੀ ਇਹ ਬਹਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਏਥੇ ਫੇਰ ਕਦ ਆਵਣਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਓ,
 ਲੱਦ ਗਏ ਮੁੜ ਮਿਲਣ ਵਣਜਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਯਾਰ ਸੁਣੇ ਨਾ ਸੁਣੇ, ਸੁਨਾਵਣੇ ਹਾਂ,
 ਹਟਣੀ ਹਿਜਰ ਦੀ ਇਹ ਬੇਗਰ ਨਾਹੀ।
 ਖਤ ਲਿਖਦਿਆਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਹੋਏ ਕਾਲੇ,
 ਲੈਣੀ ਸਾੜਕੇ ਕਿਸੇ ਨੁਸਵਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਜਿਹੜਾ ਦਰਦ ਦੇ ਹਿਜਰ ਦਾ ਦਏ ਦਾਰੂ,
 ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਅੱਜ ਅਜਲ ਦੇ ਹੱਥ ਮੁਹਾਰ ਸਾਡੀ,
 ਜੇ ਤੂੰ ਮੋੜਨੀ ਅੱਜ ਮੁਹਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਸਾਡੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਹੋਏਂ,
 ਦੋ, ਚਾਰ, ਸੌ, ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਹੀ।
 ਉਹਦੇ ਦਰਦ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਮਾਰ ਨਾਹੀ,
 ਜਿਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਯਾਰ ਗ਼ਮਖ਼ਾਰ ਨਾਹੀ।
 (ਦਿਆਰ-ਸ਼ਹਿਰ, ਇਲਾਕਾ, ਮੁਲਕ। ਖਸਲਤਾਂ-
 ਆਦਤਾਂ। ਇਜ਼ਨ-ਪਰਵਾਨਗੀ, ਰੁਖਸਤ, ਇਜਾ-
 ਜਤ। ਵਣਜਾਰ-ਵਣਜਾਰੇ। ਅਜਲ-ਮੌਤ।)
 ਅਸੀਂ ਦਰਦ ਦੇ ਬਹਿਰ ਦੇ ਮੋੜੀਆਂ ਥੀਂ,
 ਲੜੀਆਂ ਮਿਜ਼ਗਾ ਦੀ ਨੌਕ ਪਰੋਨੀਆਂ ਨੇ
 ਮੀਆਂ ਸੱਯਦਾ ਮਿਲੋਂ ਨਾ ਜਦੋਂ ਤੀਕਰ,
 ਸਾਡੀਆਂ ਸੂਰਸ਼ਾਂ ਕੰਮ ਨੇ ਹੋਈਆਂ ਨੇ।
 ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਵਿਚ ਸੰਦੂਕਚੀ ਦੇ,

ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੋਣੀਆਂ ਨੇ।
 ਤੇਰੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ
 ਫੰਜਾਂ ਦਿਲੇ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਢੋਣੀਆਂ ਨੇ।
 ਬੇਦਰਦ ਬੀ ਦਰਦ ਦੀ ਦਾਦ ਲੈਣੀਂ,
 ਅਸੀਂ ਆਵਣਾ, ਖਾਂਗੜਾਂ ਚੋਣੀਆਂ ਨੇ।
 ਅਜੇ ਮਿਨਤਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਵਣੇ ਹਾਂ,
 ਨੌਕਾਂ ਤਾਹਨ ਦੀਆਂ ਫੇਰ ਚੁਭੋਣੀਆਂ ਨੇ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ, ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਐਵੇਂ,
 ਗਲ, ਫੰਧੀਆਂ ਚੋਂਕੀਆਂ ਝੋਣੀਆਂ ਨੇ
 ਦੇਖ ਖਤ 'ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ' ਦੇ ਨੂੰ
 ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਅਖੀਆਂ ਰੋਣੀਆਂ ਨੇ।
 (ਬਹਿਰ-ਸਮੁੰਦਰ। ਮਿਜ਼ਗਾ-ਪਲਕਾਂ। ਸੂਰਸ਼ਾਂ-ਬੋਚੈ-
 ਨੀਆਂ, ਦਿਲ 'ਚ ਉਠਦੇ ਤੁਫਾਨ। ਖਾਂਗੜਾਂ-ਦੁੱਧ ਤੋਂ
 ਸ਼ੋਂਕੀਆਂ ਮੱਝਾਂ, ਅੱਸਰਾਂ। ਤਾਹਨ-ਤਾਹਨੇ, ਮਿਹਣੇ।)
 ਆਲਮ ਪੁਰੋਂ ਵਲ ਮਾਲਵੇ ਵਗੀ ਚਿੱਠੀ,
 ਹੁਣ ਰਿਹਾ ਨਾ ਵਕਤ ਤਾਖੀਰ ਦਾ ਏ।
 ਸਾਡੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਵਣਾਂ ਜੇ,
 ਵੱਗ ਚਲਿਆ ਤੀਰ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਏ।

ਕੀਤਾ ਖਤਮ ਕਲਾਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ.
 ਅੱਗੇ ਖੋਫ ਹੁਣ ਇਲਮ ਕਸੀਰ ਦਾ ਏ,
 ਕਾਲਿਮ ਰਹੇ ਨਮਾਜ਼ ਜੇ ਇਸ਼ਕ ਵਾਲੀ।
 ਜਾਣ ਫਜ਼ਲ ਕਰੀਮ ਕਦੀਰ ਦਾ ਏ।
 "ਜਾਨੀ ਯਾਰ" ਦੀ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨ ਬਹਿਕੇ
 ਪਿਆ ਇਹ ਇਤਫਾਕ ਤਹਿਰੀਰ ਦਾ ਏ।
 ਦਰਦੀਂ ਭਰੇ ਦਿਲ ਰੰਜ ਮਹਜੂਰ ਦੇ ਨੇ,
 ਰੋ ਰੋ ਡੋਲਿਆ ਰੰਗ ਤਾਸੀਰ ਦਾ ਏ।
 ਅੱਖੀਂ ਦੁਖਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਖਤ ਲਿਖਿਆ
 ਦੁੱਖਹਿਰ ਦਾ ਵਕਤ ਦਿਨ ਪੀਰ ਦਾ ਏ।
 ਅੱਜ ਅੱਠਵੀਂ ਮਾਹ ਮੁਹਰਮੋਂ ਹੈ,
 ਸਦੀ ਤੋਹਰਵੀਂ ਸਾਲ ਅਖੀਰ ਦਾ ਏ।
 (ਤਾਖੀਰ-ਦੇਗ। ਕਸੀਰ-ਜਿਆਦਾ। ਤਹਿਰੀਰ-
 -ਲਿਖਤ, ਲਿਖਾਈ। ਰੰਜ-ਦੁਖ, ਤਕਲੀਫ। ਮਹਜੂਰ-
 ਜੁਦਾਈ (ਹਿਜਰ) ਦਾ ਮਾਰਿਆ। ਅੱਠਵੀਂ ਮਾਹ
 ਮੁਹਰਮੋਂ ਹੈ-ਮੁਹਰਮ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਤਾਰੀਖ ਹੈ।
 ਮੁਹਰਮ-ਮੁਬਾਰਕ ਮਹੀਨਾ। ਇਸਲਾਮੀ ਤਾਰੀਖ ਦਾ
 ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ, ਜਿਸਵਿਚ ਅਮਾਮ ਹਸਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ
 ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।)

ਕਵੀ ਦੋਲਤ ਰਾਮ ਦੀ ਅਮਰ ਰਚਨਾ

ਕਿਸਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ

ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰਫ, ਇਕ ਸੰਗਲਦੀਪ
ਨਾਮ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਇਕ ਧਰਮੀ ਤੇ ਪਰਤਾਪੀ
ਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸੈਨ, ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ
ਰੂਪਾ ਵਤੀ ਨਿਹਾਇਤ ਸੁਸ਼ੀਲ ਤੇ ਗੁਣਵੰਤੀ ਸੀ। ਉਸ
ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਦੋ ਬਾਲਕਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਵੱਡੇ ਰਾਜ
ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂਪ ਤੇ ਛੋਟੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਸੰਤ ਸੀ।
ਬਾਲ ਉਮਾਰ ਸੀ ਰੂਪ ਬਸੰਦ ਸੰਦੀ,
ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਈਂ।
ਮੱਥਾ ਚਮਕਦਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਚੰਦ ਵਾਂਗੂੰ,
ਜਾਨੋਂ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੁੱਟੀਏ ਵਾਰ ਸਾਈਂ।

ਰਾਣੀ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਦੂਜੀ ਰਾਣੀ
ਚੰਦਰਵਤੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।
ਚੰਦਰਵਤੀ, ਉਮਰ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਛੋਟੇਰੀ, ਤੇ
ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਵਿਚ ਲਾਸਾਨੀ ਸੀ-
ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਆਹੀ ਚੰਦ ਚੰਧਵੀ ਦਾ,
ਹੱਥਾਂ ਚੰਦ ਭੀ ਰਹੇ ਸ਼ਰਮਾਇਕੇ ਜੀ।
ਉਡਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲੇ ਡੋਗ ਲੈਂਦੀ,
ਬੈਠੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਗਾਰ ਨੂੰ ਲਾਇਕੇ ਜੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਖਿੱਦੋ ਖੇਡਦਿਆਂ ਬਸੰਦ ਦੀ ਗੋਰ
ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਹਿਲੀਂ ਜਾ ਡਿਗਦੀ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਗੋਰ

ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਣੀ ਪਕੜ ਕੇ ਬਾਂਹ ਬਸੰਤ ਸੰਦੀ
ਅੰਦਰ ਜਾਇਕੇ ਗਾਂਦ ਵਿਖਾਣ ਲੱਗੀ।
ਜੈਸੇ ਨਾਰ ਬਦਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰ ਹੁੰਦੀ,
ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਮਾਣ ਲੱਗੀ।
ਤੀਵੀਂ ਮਰਦ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮਲੂਕ ਹੁੰਦਾ
ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਵਧਾਣ ਲੱਗੀ।
ਕੁੰਵਰ ਤੜਪ ਕੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਹੇਠ ਡਿੱਗਾ
ਜਦੋਂ ਹੱਥ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲੱਗੀ।

ਬਸੰਤ ਬਰ ਬਰ ਕੰਬਦਾ ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਂਹ ਛੁੜਾਕੇ
ਭੱਜ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਬਸੰਤ ਦੇ
ਖਿਲਾਵ ਝੂਠਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ
ਇਜ਼ਤ ਲੁਟਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਰਾਜਾ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਪਾਗਲ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ
ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ
ਦੇ ਸਮਝਾਣ ਤੇ ਉਹ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ
ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵੱਡਾ ਵੀਰ ਰੂਪ ਵੀ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ
ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਤੇਅ ਕਰਕੇ
ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ
ਵਿਸਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ। ਕੋਲ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੱਪ ਨਿਕਲਕੇ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸਾਹ ਪੀਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾ
ਵੜਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ, ਮੇਏ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਰੂਪ ਤੇ ਗਮਾਂ
ਦਾ ਪਹਾੜ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਸੰਤ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਰੀਰ
ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਰੂਪ ਆਖਦਾ ਬੋਲ ਜਬਾਨ ਵਿਚੋਂ,
ਇਕ ਵਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਗੁੜਿਆ ਜਾਂਵਦਾ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਧ ਅੰਦਰ,
ਮੈਨੂੰ ਤਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਕਾਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾਣ ਚੜ੍ਹਾ ਪਿਓਂ,
ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਮਾਈ ਤੇ ਬਾਪ ਛੋਡੇ,
ਮਿਤਰ ਯਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਤੇਰੇ ਬਾਬ ਇਥੇ ਮੇਰਾ ਕੋਟ ਦਰਦੀ
ਜੰਗਲ ਬਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸ ਵਿਸਾਰਿਆ ਮੈਂ,
ਨਾ ਵਿਸਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਨਾ ਕਰ ਗਿਆ ਨਾਲ ਮੇਰੇ,
ਗੱਲਾਂ ਚਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ
ਗੁੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ,
ਇਕ ਵਾਰ ਤੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਦੇਸ ਮੈਨੂੰ,
ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ

ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਹੋਈ ਕਿਵੇਂ ਨਾਲ ਤੇਰੇ,
ਹੋਣਹਾਰ ਓਇ ਵੀਰਨਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।

ਰੂਪ, ਮਿਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲੈਣ ਲਈ ਚੱਲ
ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਜਿਸਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ
ਸੀ, ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ
ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਵੇਰੇ ਸੱਭ ਤੋਂ
ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜ
ਗੋਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ
ਰੂਪ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ
ਆਦਮੀ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਰੂਪ ਦੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ
ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੱਭੇ ਆਖਦੇ ਰੱਬ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ,
ਰਾਜਾ ਘੱਲਿਆ ਚੰਦ ਸਮਾਨ ਲੋਕੋਂ।
ਸਾਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਏ,
ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮੂਲ ਸਮਾਣ ਲੋਕੋਂ।

ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਿਸਰ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਉਧਰ ਇਕ ਮੰਗਲ ਨਾਥ ਨਾਮ ਦਾ ਜੋਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਧ ਜੋਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਤਰ
ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ
ਮੰਗਲ ਨਾਥ ਦਾ ਚੋਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਨਾਥ
ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ
ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਵਰਨਨ-
ਕਲਾ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਨਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੇ ਹਨ। ਨਾਥ,
ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਨਾਥ ਆਖਦਾ ਦੇਹੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸਾਰਾ,
ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਕਰੋ ਇਤਬਾਰ ਬੱਚਾ।
ਪਾਣੀ, ਪੌਣ, ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਅੱਗ ਮਿਟੀ,
ਪੰਜ ਤੱਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਮ ਬੱਚਾ।
ਅੰਗੂਣ ਪੰਜ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਝ ਲੈਂ ਤੂੰ,
ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਹੰਕਾਰ ਬਚਾ।
ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਰਸ ਗੰਧ ਸਪਰਸ਼ ਪੰਜੇ
ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲਾਏ ਕਰਨ-ਹਾਰ ਬੱਚਾ।
ਰਜੇ ਤਮੇ ਸਤੋਂ ਗੁਣ ਤੀਨ ਇਹ ਜੋ,
ਇਹਨਾਂ ਤਿਹਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਪਸਾਰ ਬੱਚਾ।
ਚਰਮ ਹਾਡ ਨਾਤੀ ਖਾਲ ਬਾਲ ਪੰਜੇ
ਧਰਤੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਆਕਾਰ ਬੱਚਾ।
ਦਸੇ ਇਦਰੇ ਤੇ ਦਸੇ ਦੇਵਤੇ ਨੇ,
ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੈਂ ਕਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੱਚਾ।
ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਭ ਉਤੇ,
ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰ ਬੱਚਾ।

ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੇਖੀਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰ
ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ-

ਮੀਨ ਜੇਸੇ ਨੀਰ ਬਿਨਾ,
ਵੀਰ ਜੇਸੇ ਵੀਰ ਬਿਨਾ,
ਕਪੜਾ ਅਮੀਰ ਬਿਨਾ,
ਮੂਲ ਨਾ ਸੁਹਾਵਦਾ।
ਬੇਤੀ ਜੇਸੇ ਬਾੜ ਬਿਨਾ,
ਨਾਰ ਭਰਤਾਰ ਬਿਨਾ,
ਘੋੜਾ ਅਸਵਾਰ ਬਿਨਾ,
ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਵਦਾ।
ਸਾਧੂ ਜੇਸੇ ਸੱਤ ਬਿਨਾ,
ਆਦਮੀ ਜੋ ਸੱਤ ਬਿਨਾ,
ਗਾਵਣਾ ਜਿਉਂ ਗੱਤ ਬਿਨਾ,
ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪਾਵਦਾ,
ਤੈਸੇ ਕਵਿ ਦੋਲਤ
ਭਜਨ ਬਿਨਾ ਮੂੜੁ ਬੰਦਾ,
ਜਨਮ ਅਮੋਲ ਬੰਬਾ ਬਿਰਥਾ ਗਵਾਵਦਾ।

ਸੁਖ ਜੇਸੇ ਭਾਗ ਬਿਨਾ,
ਦੁਖ ਜੇਸੇ ਜਾਗ ਬਿਨਾ,
ਭਗਤੀ ਵੈਰਾਗ ਬਿਨਾ,
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾਵਦਾ,
ਚੰਦ ਜੇਸੇ ਰੋਨ ਬਿਨਾ,
ਰੂਪ ਜੇਸੇ ਨੈਨ ਬਿਨਾ,
ਪਿੰਗਲ ਬਗੈਰ ਛੰਦ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਆਵਦਾ।
ਜੇਰੂ ਜੇਸੇ ਜੇਰੂ ਬਿਨਾ,
ਘੋੜਾ ਜੇਸੇ ਟੋਰ ਬਿਨਾ,
ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਬੁਹਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਬਿਆਵਦਾ।
ਤੈਸੇ ਕਵਿ ਦੋਲਤ ਭਜਨ ਬਿਨਾ ਮੂੜੁ ਬੰਦਾ,
ਜਨਮ ਅਮੋਲ ਬੰਬਾ ਬਿਰਥਾ ਗਵਾਵਦਾ।

ਰੂਪ ਭਾਵੇਂ ਮਿਸਰ ਦੀ ਰਾਜ ਗੋਦੀ ਤੇ ਸੁਖ ਅਰਾਮ
ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਬਸੰਤ ਦੀ
ਯਾਦ ਬਰਾਬਰ ਸਤਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ-

ਇਕ ਰੋਜ਼ ਸੋਇਆ ਰੂਪ ਮਹਿਲ ਅੰਦਰ,
ਹੋਇਆ ਨੀਂਦ ਦੇ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਭਾਈ।
ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਨੇ ਦਰਸ ਦਿੱਤਾ,
ਬੈਠਾ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਉਦੇ ਆਨ ਭਾਈ।
ਹੱਥ ਜੋੜ ਬਸੰਤ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ,
ਸਾਈਂ ਰਖ ਲਈ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਭਾਈ।
ਫੁੱਬ ਗਿਆ ਸਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਨਦੀ ਅੰਦਰ,
ਰਖ ਲਿਆ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਭਾਈ।
ਦੋਲਤ ਰਾਮ ਜਦ ਹਰੀ ਨੇ ਕਰੀ ਕਿਰਪਾ,
ਤਦੋਂ ਮਿਲੁੰਗਾ ਤੁਧ ਨੂੰ ਆਨ ਭਾਈ।

ਉਧਰ ਨਾਥ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੂੰ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਹੈ।

ਉਧਰ ਨਾਥ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ,
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕਰੋ ਬਿਹਾਰ ਬੰਬਾ।
ਤੋਰਾ ਬੈਠਿਆ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸ ਹੋਏ
ਖੋਲੋ ਜਾਇਕੇ ਨਿੱਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬੰਬਾ।
ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਕੇ ਛੱਤ੍ਰੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ
ਮਰਦ ਹੋ, ਨਾ ਹੋਸਲਾ ਹਾਰ ਬੰਬਾ।
ਦੁਖ-ਸੁਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ,
ਮਨ ਮਾਰਕੇ ਰੋਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰ ਬੰਬਾ।

ਬਸੰਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨਕੇ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਿਕਾਰ
ਖੇਡਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸ਼ਾਮੀ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਪਿਛਾ
ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ, ਮਿਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ
ਦੇ ਡਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤਰਕਾਲਾਂ ਤੋਂ
ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁੰਵਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ
ਬਾਹਰ ਹੀ ਸੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਆਉਂਦਾ
ਹੈ, ਕੁੰਵਰ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕੇ, ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸੌ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ।

ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਸੰਤਰੀ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਵੇਖਕੇ, ਝੱਟ
ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ
ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਬੁਹਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਦੋਹਾਂ ਜਾਲਮਾਂ ਨੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੈੜੀ ਨੀਤ ਧਾਰ ਕੇ ਜੀ।
ਲਾਇਆ ਜਖਮ ਬਸੰਤ ਦੀ ਧੋਣ ਉਤੇ
ਖੋਫ ਰਬ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਵਿਸਾਰਕੇ ਜੀ।

ਉਹ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਅੱਧ-ਮੋਇਆ ਕਰਕੇ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ
ਸੁੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ
ਦੇਣ ਦਾ ਇਨਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਧਰ ਇਕ ਲਾਲੂ ਨਾਮ ਦਾ ਘੁਮਾਰ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਮਿਟੀ
ਪੁੱਟਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਖਮੀ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਲੈ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਦਿਨ ਦੀ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਬਸੰਤ
ਦੇ ਘਾਊ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਾਲੂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ
ਧਰਮ ਪੁੱਤ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਸੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਕਰਦਾ
ਕੋਤਵਾਲ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਝੂਠੇ
ਕੇਸ 'ਚ ਫਸਾਣ ਲਈ ਇਕ ਕੰਜਰੀ ਨਾਲ ਸਾਜ਼-ਬਾਜ਼
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਭੈੜੀ ਕੰਜਰੀ ਨੇ ਦੇਖੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ,
ਪਕੜੇ ਬਾਂਹ ਬਸੰਤ ਦੀ ਜਾਇਕੇ ਜੀ।
ਆਖੇ, ਰਾਤ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਾਸ ਮੇਰੇ,
ਮੇਰਾ ਹਾਰ ਇਸ ਲਿਆ ਚੁਰਾਇਕੇ ਜੀ।

ਕੋਤਵਾਲ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ
ਰੋਜ਼ ਇਕ ਸੋਦਾਗਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰੂਪ ਨੂੰ ਤੁਹਫੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ
ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਚੱਲ

ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਰੂਪ ਕੱਤਵਾਲ ਨੂੰ ਇਕ ਕੈਦੀ ਦੇ ਦੇਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੱਤਵਾਲ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਸੋਦਾਗਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਖੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਕੁੰਵਰ ਨੂੰ
ਖਾ ਲੈ ਜੋ ਕੁਝ ਖਾਣਾ।
ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ
ਤੇਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਣਾ।

ਬਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਹੈ-
ਚੀਚੀ ਚੀਰਕੇ ਲਹੂ ਦੀ ਛਿੱਟ ਮਾਰੀ,
ਉਸੇ ਵਕਤ ਟੁਰ ਪਿਆ ਜਹਾਜ਼ ਲੋਕੋ।
ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਰੀ ਕਿਰਪਾ,
ਪੂਰਨ ਹੋਏ ਬਸੰਤ ਦੇ ਕਾਜ ਲੋਕੋ
ਦਲਤ ਰਾਮ ਉਸ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕੱਟ ਮਾਰੇ,
ਰੱਖੇ ਆਪ ਜਿਸਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਲੋਕੋ।

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਕੇ, ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਦ ਜਹਾਜ਼ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਲ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-
ਸੂਰਤ ਕੁੰਵਰ ਦੀ ਯੂਸਫੋਂ ਵੱਧ ਆਗੀ,
ਜਿਹੜਾ ਦੇਖਦਾ, ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇ।
ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਮੱਥਾ ਦਮਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ,
ਜਿਵੇਂ ਚੰਧਵੀਂ ਰਾਤ ਦਾ ਚੰਨ ਹੋਵੇ।
ਜਦੋਂ ਨਜ਼ਰ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਵੱਲ ਕਰਦਾ,
ਹੱਥੋਂ ਚੰਦ ਦੀ ਜੋਤ ਭੀ ਮੰਦ ਹੋਵੇ।
ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਸੁਹਾਵਦਾ ਸੀ,
ਜਿਵੇਂ ਗੋਪੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਦ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਸ਼ਾਂਹਰ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕਾਮਰੂਪ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਮ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਸੀ-
ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਹੂਰ ਵਾਂਗੂੰ
ਹੱਥੋਂ ਹੂਰ ਵੀ ਵੇਖ ਸਰਮਾਵਦੀ ਸੀ।
ਮਾਧੇ ਜ਼ੋਰ ਬਹੁਤੇਰੜਾ ਲਾਇ ਚੁੱਕੇ,
ਐਪਰ ਵਿਆਹ ਨਾ ਮੂਲ ਕਰਾਵਦੀ ਸੀ।
ਉਸ ਦੇ ਚਿਤ ਦੀ ਅਸਲ ਮੁਰਦਾ ਏਹੋ,
ਅਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਪਤੀ ਉਹ ਚਾਂਗਵਦੀ ਸੀ।

ਸਹਿਜਾਦੀ ਦੀ ਸੁਹੇਲੀ (ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਲੜਕੀ),
ਬਾਗ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਤੰਤਨ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-
ਕਾਮਰੂਪ ਦਾ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਆਹਾ,
ਲੜਕੀ ਲੈਣ ਆਈ ਉਸਦੀ ਫੁੱਲ ਯਾਰੋ।
ਉਹਨੇ ਕੁੰਵਰ ਬਸੰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਛਿੱਟੀ,
ਗਈ ਹੋਸ਼ ਉਸ ਨਾਰ ਦੀ ਭੁੱਲ ਯਾਰੋ।
ਝੁੱਲੀ ਇਸ਼ਕ ਅੰਧੇਰੜੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ

ਦੀਵੇ ਅਕਲ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਗੁੱਲ ਯਾਰੋ।
ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੀ ਬਾਗ ਅੰਦਰ,
ਵਿਕ ਗਈ ਜੋ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਯਾਰੋ।
ਸੀਸੇ ਮਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਇਸ਼ਕ-ਚੋਟ ਲਗੀ
ਇਤਰ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਗਿਆ ਫੁੱਲ ਯਾਰੋ।

ਵਜ਼ੀਰ ਜ਼ਾਦੀ, ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਬਸੰਤ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ-
ਐਸੀ ਸ਼ਕਲ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਘੜੀ ਉਸ ਦੀ,
ਜਾਣ, ਦੂਸਰਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਹਾਰੀਏ ਨੀ।
ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁੱਖ ਸਭ ਦੂਰ ਹੋਵੇ,
ਗੋਯਾ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਵਤਾਰੀਏ ਨੀ।
ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸੋਹਣਾ ਉਹ ਦਸ ਹਿੱਸੇ,
ਭਾਵੇਂ ਕਰੋਧ ਹੀ ਚਿੱਤ ਮੇਂ ਧਾਰੀਏ ਨੀ।
ਦਲਤ ਰਾਮ ਐਸਾ ਮਰਦ ਹੋਭ ਲੋਗੋ,
ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਉਸ ਉਪਰੋਂ ਵਾਰੀਏ ਨੀ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਸਹਿਜਾਦੀ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਅਪਣੀ ਮਾਤਾ ਕੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਅੱਗੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਅਹਿਵਾਲ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਸੰਤ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬਸੰਤ ਤੋਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸਹਿਜਾਦੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਅਪਣੇ ਸਫਰ ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਕੋਮ ਸੁਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਜਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖਕੇ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾਨ ਲਈ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ-

ਅਚਨਚੇਤ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਧੱਕਾ
ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸਿੱਧ ਤੁਫਾਨ ਲੋਕੋ।
ਜਿਹੜੇ ਵਕਤ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਰੋੜਿਆ ਸੀ,
ਕੰਥ ਗਏ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਲੋਕੋ।
ਹੱਥੀਂ ਅਪਣੀ ਖੂਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਤੇ,
ਆਪੋ ਲੋਗ ਪਿਆ ਰੱਲਾ ਪਾਨ ਲੋਕੋ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਹਾਲੋਂ ਬੋਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਦਸ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਚਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਸਾਲ ਅੰਦਰ, ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਡਾਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਰਨੀ ਬਸੰਤ ਜਦੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ

ਡਿਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਮੱਛ ਦੀ
ਪਿਠ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮਿਸਰ
ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਘਾਟ ਮਿਸਰ ਦਾ ਕੁੰਵਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ,
ਮਾਰੀ ਮੱਛ ਦੇ ਉਪਰ ਛਾਲ ਯਾਰੋ।
ਓਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਵੱਡਾ ਆਹਾ
ਹੋਇਆ ਗਤਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਲ ਯਾਰੋ।

ਗੱਤੇ ਖਾਂਦੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਸੋਮ ਦਤ
ਨਾਮੀ ਮਾਲੀ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਲੈ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਣ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਾਢੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਦੀ
ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ,
ਉਹ ਕੁੰਵਰ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ
ਹਨ।

ਓਧਰ ਹਾਲ ਸੁਣੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਜੀ,
ਜਿਹੜੀ ਕੁੰਜ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁਰਲਾਂਵਦੀ ਏ।
ਨਾਲ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹਾਲ ਜਵਾਲ ਹੋਇਆ,
ਪਾਣੀ ਪੀਂਵਦੀ ਨਾ ਅੰਨ ਖਾਂਵਦੀ ਏ।
ਦਿਨ ਬੀਤਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੋਕਿਆਂ ਦੇ
ਵਿਚ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰੋਨ ਵਿਹਾਂਵਦੀ ਏ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਵੀ
ਮਿਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਘਾਟ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਜਦ
ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ
(ਮਾਲਣ) ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਣ
ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਲੈਕੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਹ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰ
ਬਦਨ ਅਪਣੇ ਸੋਤ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਮਾਲਣ ਕੁੰਵਰ ਨੂੰ ਆਕੇ ਸਾਰਾ ਅਹਿਵਾਲ ਸੁਣਾਂਦੀ
ਹੈ। ਕੁੰਵਰ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾਕੇ,
ਦੁਬਾਰਾ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਕੋਲ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਣ ਚੰਦਰ
ਬਦਨ ਨੂੰ ਬਸੰਤ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਸਮਝਾ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ
ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਗੱਤ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਪ
ਬਸੰਤ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਣੀ ਆਖਦੀ ਏ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤਾਈਂ
ਕੋਈ ਸੁਖ ਜਹਾਨ ਤੇ ਪਾ ਲਵਾਂ ਮੈਂ
ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਮੇਜ਼ ਮੇਲਾ,
ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਐਸ ਉਡਾ ਲਵਾਂ ਮੈਂ।

ਮੇਰਾ ਚਿੰਤ ਇਹੋ ਗੱਲ ਚਾਂਹਵਦਾ ਹੈ,
ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂ ਮੈਂ।
ਕਥਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਸੁਣਵਾ ਮੈਨੂੰ
ਕੁਲ ਦਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾ ਲਵਾਂ ਮੈਂ।

ਦੌਲਤ ਰਾਮ, ਰਾਣੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਖੇ।
ਤੇਰਾ ਜੋਗ ਤੋਂ ਤੁਖਮ ਉਠਾ ਲਵਾਂ ਮੈਂ,

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰੂਪ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ
ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ
ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੂਪ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਜੋਤਸ਼ੀ ਮਿਲਵਾ ਦੇਵੇ ਜੋਹੜਾ ਰੂਪ
ਬਸੰਤ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਸਕੇ।

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ-
ਸੁਣੀ ਰੂਪ ਨੇ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਯਾਰੋ,
ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਵਦਾ ਹੈ।
ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਉਤੇ ਪਿਆ ਤੇਲ ਆਕੇ,
ਵਿੱਚੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਿਗਰ ਜਲਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਨੌਜ਼ਾ ਹਿਜਰ ਦਾ ਜਿਗਰ ਦੇ ਵਿਚ ਲੱਗਾ
ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੜਫਾਂਵਦਾ ਹੈ
ਭਾਈ ਭਰਥ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਯਾਦ ਆਈ
ਰੋਇ ਰੋਇਕੇ ਨੋਟ ਵਹਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਛੇਕੜ ਸਬਰ ਕਰਕੇ ਮਨ ਮਾਰ ਬੈਠਾ
ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀ ਧੀਰ ਧਰਾਂਵਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਡੋਂਡੀ ਪਿਟਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਦੇ
ਆਖਣ ਤੇ ਸੋਮ ਦੌਤ ਮਾਲੀ, ਰੂਪ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਅਰਜ਼
ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਬੇਟੀ ਮੁਝ ਦੀ ਕਥਾ ਇਹ ਜਾਣਦੀ ਏ,
ਅੱਗੇ ਰੂਪ ਦੇ ਅਰਜ਼ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।
ਸੁਣਕੇ ਗੱਲ ਇਹ ਰੂਪ ਅਨੰਦ ਹੋਇਆ,
ਆਖੇ, ਰੱਬ ਨੇ ਬਿਧੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਬਸੰਤ ਜ਼ਨਾਨੇ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ
ਕਰਕੇ, ਰੂਪ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪ,
ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ
ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਨੇ ਪਤੀ ਪਛਾਣ ਲੀਤਾ
ਐਪਰ ਬੈਠ ਰਹੀ ਮਨ ਮਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੋਰ ਦੀਵਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਬੈਠੇ
ਬੈਠਾ ਰੂਪ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਕੋਤਵਾਲ ਭੀ ਸਭਾ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ
ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੋਸੀ ਚੌਕੀਦਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਕਥਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਦੀ ਆਖ ਬੀਬੀ
ਕੀਤੀ ਰੂਪ ਨੇ ਇਹ ਪੁਕਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਹੁਣ ਸੁਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਲਾਕੇ
ਮਾਲਣ ਰਹੀ ਏ ਕਥਾ ਉਚਾਰ ਲੋਕੋਂ।

ਮਾਲਣ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਸੰਗਲਦੀਪ ਮੁਲਕ ਦਾ ਇਕ ਰਾਜਾ ਖੜਗਸੈਨ

ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਰਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂਪਵਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਦੋ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ, ਰੂਪ ਤੇ ਬਸੰਤ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਰਾਣੀ ਰੂਪਵਤੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਰੂਪ 13 ਸਾਲ ਤੇ ਬਸੰਤ 11 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਦੂਜੀ ਰਾਣੀ ਚੰਦਰਵਤੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਿਆਇਆ।

ਮਾਲਣ ਨੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਰਾਣੀ ਚੰਦਰਵਤੀ, ਬਸੰਤ ਤੇ ਭੂਠੀ ਤੁਹਮਤ ਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਵੀ ਅਪਣੇ ਵੀਰ ਬਸੰਤ ਨਾਲ, ਅਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਤਿਆਗ ਕੇ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਰੂਪ ਤੇ ਬਸੰਤ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਰਖ ਥੱਲੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਿਸਰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਸਰਪ ਆਕੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸਾਹ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਿਛਲਾ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਅਗਲਾ ਹਾਲ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਟੋਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਮਾਲਣ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਕੇ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਬਸੰਤ ਮਿਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖੁਪਾਰ ਬੇਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕੋਤਵਾਲ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਇਲ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਜੇ ਕੋਲੋਂ ਆਦਮ-ਖੋਰ ਬੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਬਦਲੇ ਇਨਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਲਣ ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਲਾਲੂ ਨਾਮੀ ਘੁਮਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰੂਮ ਪੱਟੀ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਵੇਂ ਕੋਤਵਾਲ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਇਕ ਬੇਸਵਾ ਨਾਲ ਸਾਜਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਭੂਠੇ ਇਲਜ਼ਾਮ 'ਚ ਫਸਾਕੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਕੋਤਵਾਲ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੇਣ ਲਈ, ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਲਣ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਟੋਰਦੀ, ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਕੇ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਅਪਨਾਣ ਲਈ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਦੇਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਣ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹਨ।

ਰੂਪ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਤਵਾਲ, ਚੌਕੀਦਾਰ ਤੇ ਕੱਜਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਭਾਗ ਸੁਣਾਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਮਾਲਣ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਗਵਾਨ, ਬਸੰਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਬਸੰਤ ਇਕ ਮੱਛ ਤੇ ਬੈਠਕੇ, ਮਿਸਰ ਜਾਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਵੇਂ ਕੰਢੇ ਤੇ ਡੁੱਬ ਰਹੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸੋਮ ਦੱਤ ਨਾਮੀ ਮਾਲੀ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਛਲਕ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਵਾਸਤਾ ਪਾਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਸੰਤ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰੇ।

ਮਾਲਣ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਸੰਤ ਕੱਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਘੋੜਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਰੂਪ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤੁਰੰਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਸੰਤ ਸ਼ਾਹੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਪੰਜੇ ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਦੋੜਕੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਮਿਲਕੇ ਸਰਸਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪ, ਲਾਲੂ ਘੁਮਾਰ ਤੇ ਸੋਮ ਦੱਤ ਮਾਲੀ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਦੇ ਆਦਮੀ, ਮੰਗਲ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਵੀਰ ਮੰਗਲ ਨਾਥ ਦੀ ਖੂਬ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੰਗਲ ਨਾਥ ਸੰਗਲਦੀਪ ਜਾਕੇ, ਰਾਜੇ ਤੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਫੀ ਬਿਰਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਰਾਜਾ, ਰੂਪ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਸਰ ਆਕੇ ਰੂਪ ਤੇ ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਸੰਗਲਦੀਪ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਲੱਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਹੋ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਚੰਦਰਵਤੀ ਸ਼ਰਮਿਦਗੀ ਦੀ ਮਾਰੀ, ਜਹਿਰ ਖਾਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਖੜਗਸੈਨ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਕੇ, ਬੰਦੋਬਸਤ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸਿਧਾਰ ਲੱਕੇ।

ਸੱਚੇ ਰਾਮ ਦਾ ਜਾਇਕੇ ਭਜਨ ਕਰਦਾ,
ਜਿਸਨੇ ਅੰਤ ਲੰਘਾਵਣਾ ਪਾਰ ਲੋਕੋਂ,
ਸਿੰਗਲਦੀਪ ਦਾ ਰਾਜ ਬਸੰਤ ਕਰਦਾ,
ਰੂਪ, ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਗਿਆ ਪਧਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਜਿਹੜੇ ਧਰਮ ਦੀਮਾਨ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਨੇ,
ਸ਼ੋਭਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰੇ ਸ਼ਸਾਰ ਲੋਕੋਂ।
ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਕਰੀ ਕਿਰਪਾ
ਦਿੱਤੇ ਕੰਮ ਤਮਾਮ ਸੰਵਾਰ ਲੋਕੋਂ।

ਕਵੀਸ਼ਰ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਿੰਡ
ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਸਰਦਾਰਾ (ਮਲੋਦ ਨੇੜੇ) ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ
ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਸੀ। ਇਹ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਾਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ
ਅਤੇ ਗੋਤ ਦਾ ਚੰਮ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪਿੱਛਾ
ਖੰਨੇ ਦੇ ਕੋਲ ਚੌਕ ਮੁਆਫੀ ਦਾ ਸੀ। ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਦੇ
ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ
ਸਰਦਾਰਾ ਦਾ ਮੋਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੈਦ ਕੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ
ਘਰ ਵਿਆਹਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭੋਲੀ ਦੀ
ਬੁਝੇ 1870 ਈ. ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।
ਇਸ ਦੀ ਚਾਰ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਕਿਰਪੇ ਸੀ ਅਤੇ
ਚਾਰ ਸਾਲ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਨਿਗਾਰੀ ਰਾਮ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ
ਮਾਂ ਭੋਲੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ
ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਨਿਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ
ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਲੰਭੇ ਸਿੱਖੇ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੁ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਨੇ ਹੱਟੀ ਪਾ ਲਈ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸਦਾ
ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬਧ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੀ, ਉਹ ਔਰਤ, ਇਕ ਰਾਤ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਨਾਲ ਉਪੋਲ
ਗਈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰੋਜਪੁਰ ਤੇ ਪਿਛੋਂ
ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ
ਪ੍ਰਸੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਵਜਾਤ ਬੱਚੇ ਸਹਿਤ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਕਰ ਕੇ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਦਾ ਦਿਲ ਬਿਰਹੇ
ਨਾਲ ਸੌਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੁੰਗਾ ਨਾਥ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੇ
ਇਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀ ਨਾਥਮਾਨਤਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸੱਤਾ
ਦਾ ਰਹੱਸ ਦੱਸਿਆ।

ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨਾ ਪਰਤਿਆ
ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ,
ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਵਾ
ਰਿਹਾ।

ਇਸ ਨੇ ਵੈਦਗੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੱਤੇ
ਤੇ ਤਿਪਾਲੀ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ। ਅਸੂ 9
ਸੰਮਤ 1991 ਬਿ. (1834 ਈ.) ਨੂੰ ਇਹ ਫ਼ਗਵਾਣਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਇਸ
ਦੀ ਸਮਾਧ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਨੇ ਰੂਪ ਬਸੰਤ (1903 ਈ.), ਰਾਜਾ
ਸਰਯਾਲ, ਪੂਰਨ ਤਗਤ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, ਹਰੀਚੰਦ,
ਗੋਪੀ ਚੰਦ (1933 ਈ.) ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ, (1933 ਈ.)
ਸਲੋਚਨਾ ਦੀ ਕਥਾ, ਗਿਆਨ ਗੁਲਜ਼ਾਰ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ
(1925 ਈ.), ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੀ ਔਰਤ, ਬਿਬੇਕ ਬਹਾਰ ਵ
ਫਨਾਹ ਦਾ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਦਾ
ਪ੍ਰਸੰਗ (1919 ਈ.) ਗਿਆਨ ਚਰਖਾ, ਆਦਿ
ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਰੂਪ ਬਸੰਤ'
ਅਧਿਕ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੋਈ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ
ਛਪੀ ਤੇ ਵਿਕੀ।

ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਨੇ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਰਚਨਾ,
ਭੀਲਾ ਸ਼ਹਿਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ
ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ
ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਉਥੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ
ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪਰਸ਼ੰਸਕ ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ
ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ।

ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਨੇ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਇਕ ਜਿਗਰੀ
ਦੋਸਤ, ਦੂਨੀ ਰਾਮ ਮਦਾਨ ਦੀ ਪਰੇਨਾ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਿਤ
ਹੋਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਮਤ
ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ -

ਫਾਗਨ ਬੁਦੀ ਤ੍ਰੈਦਸ਼ੀ,
ਸਾਲ ਉਨਾਹਟਾ ਜਾਨ,
ਕੀਤੀ ਪੁਸਤਕ ਬੁਰੂ ਮੈਂ,
ਬਚਨ ਮੀਤ ਕਾ ਮਾਨ।

ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ
ਹੈ -

ਉਨੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸੌਂਠ ਦਾ ਜਾਨ ਸੰਮਤ
ਪ੍ਰਗਟ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਜਹਾਨ ਲੋਕੋਂ।
ਔਸੁ ਮਾਂਹ ਸ਼ੰਕ੍ਰਾਂਤ ਦਿਨ ਗਏ ਤੇਈ,
ਗੁਰਵਾਰ ਦੀ ਕਰੇ ਪਛਾਨ ਲੋਕੋਂ।
ਕੱਤਕ ਵਦੀ ਅਤੇ ਦਤਿਆ ਤਿਥੀ ਜਾਣੇ
ਕੀਤਾ ਖੋਹਲ ਕੇ ਕੁਲ ਬਿਆਨ ਯਾਰੇ।
ਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਰਾ
ਫਜ਼ਲ ਕੀਤਾ ਤਗਵਾਨ ਨੇ ਆਨ ਲੋਕੋਂ।

ਤਾਵੇਂ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ
ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਜੋ

ਬੁਹਰਤ ਦੋਲਤਰਾਮ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ (ਚੋਤੀਵੀਂ ਵਾਰ) 5000 ਕਾਪੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ।

ਦੋਲਤ ਰਾਮ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ, ਮੁਹਾਵਰਿਆ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ, ਕੋਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਲ, ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਭਰੇ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਮੂਨੀ ਨਿਮੂਨੀ ਪੁੱਠ ਚੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਵਾਦਲਾ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਕਲਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਆਮ-ਫਹਿਮ ਰਸੀਲੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਮਨ ਮੋਹਣਾ ਬਿਆਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੈਂਤ ਛੰਦ ਦਾ ਪਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮੁਕੰਦ ਛੰਦ, ਦਵੱਯਾ ਛੰਦ, ਕਬਿਤ ਛੰਦ, ਰੁੱਟਲੀ ਸਵੈਯਾ ਸੋਰਠਾ ਤੇ ਦੋਹਰਾ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੀ ਛੰਦਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਕੜ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਜੁਥਾਨ, ਬਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਛੱਨੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂ

ਮੂੰਗਾ ਨਾਥ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ -

ਮੂੰਗਾ ਨਾਥ ਗੁਰਦੇਵ ਕੇ,

ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਅਦੇਸ,

ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਸੇ,

ਹੋ ਗਈ ਬੁਧਿ ਬਖ਼ਸ਼ੇ।

ਕਵੀ ਦੋਲਤ ਰਾਮ ਦਾ 'ਕਿੱਸਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ' ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਤੇ ਸੋਜ਼-ਗਦਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਦੇ ਜਾਮ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਬੁੱਧੀ-ਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਅਜਬ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਕ ਅਮਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਕਵੀ ਦੋਲਤ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਸਹਿਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।

x x x

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ

ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ

ਤੁੱਤੀ ਤੰਦ ਸਾਂਭ, ਹਾੜੀ ਵੇਚ-ਵੱਟ ਕੇ,
ਲੋਥੜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੱਟ ਕੇ।
ਕੱਛੇ ਮਾਰ ਵੇਝਲੀ, ਅਨੰਦ ਛਾ ਗਿਆ,
ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ ਜੱਟ ਮੇਲੇ ਆ ਗਿਆ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮਸਤੀ 'ਚ ਦਿਲ
ਝੂਮ ਉਠਦਾ, ਡੋਲੇ ਫਰਕ ਪੈਂਦੇ, ਤੇ ਪੈਰ ਥਰਕ ਉਠਦੇ
ਹਨ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਨੱਚਦੇ-ਟੱਪਦੇ ਗਭਰੂਆਂ ਦੀ
ਟੋਲੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਡੇ ਮੋਹਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ
ਗੀਤ ਦੇ ਰਚੇਤਾ, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ

ਹੂਬਹੂ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ
ਖਲਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿਤਾਮੇ ਨੇ, ਅੱਧੀ
ਸਦੀ ਤੱਕ ਅਪਣੇ ਜਾਦੂਮਈ ਕਲਾਮ ਨਾਲ ਸਰੋਤਿਆਂ
ਨੂੰ ਮਸਤ-ਸਰਸ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਇਕ
ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਹੈ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿਤਾ ਪੋਹੂ ਮਲ ਦੇ ਘਰ
ਅਕਤੂਬਰ 1876 ਈ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਮੀਆਂ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ

ਵਸਨੀਕ ਸੀ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਡੇਝ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਲੋਪਕੇ ਆਕੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਦੇ ਵਸਾਏ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਬਚਪਨ ਡਾਢੀ ਬੇਫਿਕਰੀ ਤੇ ਮੱਜ ਮੇਲਿਆ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ। ਉਸਨੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਰਾਸ਼ਾਂ, ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ, ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਛਿੰਜਾਂ ਦਾ ਖੂਬ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਵੀ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਭੋਟਾਂ ਸੁਣਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ, ਅਤੇ ਸੁਰ ਤਾਲ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ੌਝ ਆਈ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਜਬੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਲੰਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖੇ ਸਨ। ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਦਰਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਚੌਥੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀਆਂ ਸਕੂਲ, ਚੌਕ ਫਰੀਦ ਵਿਚ ਜੂਨੀਅਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼-ਨਵੀਸੀ (ਕਿਤਾਬਤ) ਦਾ ਵੀ ਪਰਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡਕੇ, ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ (1891 ਈ:) ਹੀ ਵਸੀਕਾ-ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਵੀ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਾਇਕ ਹੀ ਸੀ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀਆਂ (ਕਾਤਿਬਾਂ) ਦੀ ਕਾਫੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਕਿਤਾਬਤ ਕਰਨੀ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ, ਉਹ ਕੁਝ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਾਰਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰੀਬਨ ਹਰ ਬੁੱਗੇ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਲੋਕ (ਕਿਤਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਗੁੰਥ, ਪੋਥੀਆਂ, ਗੁਟਕੇ ਬਣਾਕੇ ਬੇਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਇਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚੰਗਾ ਚਲ ਨਿਕਲਿਆ।

ਸੰਨ 1896 ਈ ਵਿਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਚਾਤ੍ਰਕ, ਹੁਣ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕਿਤਾਬ-ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ, ਪੰਜ ਗੁੰਥੀ, ਦਸ ਗੁੰਥੀ, ਗੋਰ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ਼ ਦਾ 'ਪੂਰਨ', ਤੇ ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਦਾ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਏ' ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਛੇਦਾਂ ਬੰਦੀ ਦਾ

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੇ ਮਾਇਕ ਲਾਭ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਅਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਨ ਤੇ ਬੜਾਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਸੰਨ 1905 ਵਿਚ "ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ" ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸੰਨ 1906 ਵਿਚ "ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ" ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਛਪਵਾਏ। ਉਹਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ "ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ" ਵਿਚ ਵੀ ਛਪਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਅਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਥੱਲੇ ਅਪਣਾ ਨਾਮ "ਹਰਿ ਧਨੀ" (ਹ.ਧ.) ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ "ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ" ਅਤੇ "ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ" ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ, ਉਹਨੇ ਅਪਣਾ ਨਾਮ "ਚਾਤ੍ਰਕ" ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬ-ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਚੱਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਲਿਖਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ "ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ", "ਧਰਮ ਬੀਰ", (ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਾਕੇ), ਅਤੇ 'ਈਸਪ ਨੀਤੀ' (ਲੁਕਮਾਨ ਹਕੀਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ) ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ।

ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਟਾਈਪ ਬਣਵਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਕਾਰੀਗਰ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਛੇ ਸੱਤ ਟਾਈਪ ਬਣਵਾਕੇ, ਚਾਤ੍ਰਕ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਗਸਤ 1914 ਨੂੰ ਬਕਾਇਦਾ 'ਸਟੇਂਡਰਡ ਟਾਈਪ ਫਾਊਂਡਰੀ' ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਅਪਣੇ ਹੱਥੀ ਵੀ ਕੁਝ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪਿੜ ਬਣਾਕੇ ਪਰਚਾਰ. ਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸੰਨ 1926 ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ। ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼੍ਰੇਂਸ ਸੰਨ 1927 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਾਨਫ਼੍ਰੇਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅੰਨਰੇਬਲ ਚੌਧਰੀ ਸਰ ਸ਼ਹੁਬੁੱਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਲਾਲਾ ਕੰਦਨ ਲਾਲ ਜੀ ਭਾਟੀਆ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਕਾਲਜ, ਰੀਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਜਨਰਲ

ਸੈਕਟਰੀ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਰਦ' ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਬੜਾਵਾ ਮਿਲਿਆ। 23 ਸਤੰਬਰ 1928 ਨੂੰ ਐਸ. ਐਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਬਾਰ ਰਚਾਇਆ ਤਾਂ ਸ਼ਿਰਕਤ ਲਈ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਕਲਮੀਰ ਤੋਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦਾ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ 'ਮੀਲ ਪੱਥਰ' ਦੀ ਹੋਸ਼ੀਅਤ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੇ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਜਾਬ, ਕਰਨਲ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪੜਵੰਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਡਾ. ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ 'ਨਾਰੰਗ' ਤੇ ਹੋਰ ਪੜਵੰਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰੀ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਵਧਾਨ ਵਿਚ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਤਬੀਅਤ ਤੇ ਸੋਜੀਦਾ ਮਿਜ਼ਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਕਵੀਆਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਸਮੁਖ ਤੇ ਮਖੌਲੀ ਸੀ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਵਾਲੀਆ, ਡਾ. ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਹਿੰਦੀ, ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ, ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਆਦਿ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਖਾਸ ਜੋੜੀਦਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਟਿਚਕਰਾਂ ਲਤੀਫ਼ਿਆਂ ਮਖੌਲਾਂ ਨਾਲ ਹਾਸੇ ਦੇ ਛਰਾਟੇ ਛੁੱਟ ਪੈਂਦੇ, ਕੰਧਾਂ ਗੂੰਜ ਉਠਦੀਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਹਾਸੇ ਮਖੌਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਬੜੇ ਸਵੱਛ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਅਪਣੀ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਸੁਣਾਂਦਾ, ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਬੜੀ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਤੇ ਨਿੱਘੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ। ਸਾਹਿਤਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ, ਚਾਤ੍ਰਕ ਸਦਾ ਹੀ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ। ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਮਹੀ-ਨਿਆਂ ਬੰਧੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਰਹੇ, ਤੇ ਇਉਂ ਹੀ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਦੀਵਾਨਾ'।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਦਹਾਂਤ 18 ਦਸੰਬਰ 1954 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਵਡਾ-ਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਗਿਆ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਕਤਾ, ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵੇਂ,

ਉਸਨੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਧਾਂਦਲੀ ਤੇ ਲੁੱਟ ਖਸ਼ੋਟ ਨੂੰ ਭਾਏ ਕਾਵਿਮਈ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭੰਡਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਤੋਂ ਫੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਉਹਦੀਆਂ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਪਰੱਤਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ, ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ—

ਕਿੱਸਾ "ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ" ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ 'ਚ 'ਬੰਦਨਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦ-ਕਰਾਂ ਬੰਦਨਾ ਓਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਆਸਰਾ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੂਪ ਅਡੋਲ ਮੂਰਤਿ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਨਾ ਓਸ ਨਿਰਧਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ, ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਵਿਚ ਨਾਹੀਂ, ਰੂਪ ਰੰਗ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਦਸ਼ਾ ਕਾਲ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸੇ, ਸਰਬ ਘਟਾਂ ਅੰਦਰ ਚਮਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਤਾਰੇ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਧਰਤੀ, ਕਲਾਧਾਰ ਬਿਨ ਬੰਮ ਖਲ੍ਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਾਂ, ਚੌਤਨਾਂ, ਜਲਚਰਾਂ, ਬਨਚਰਾਂ ਦੀ ਕਰੇ ਪਾਲਣਾ, ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਹੱਥੀਂ ਬੰਧੀ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ, ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵੇਦ ਰਚ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦਾ, ਸਦਾ ਨੇਤ ਹੀ ਨੇਤ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਦੇਵ ਨੇ ਧਾਰਿਆ ਰਾਮ ਮੰਤ੍ਰ, ਜਿਹੜਾ ਜਪੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਕਰੇ ਪਾਲਣਾ ਨਿੱਕਿਆਂ ਮੋਟਿਆਂ ਦੀ, ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ ਪਹੁੰਚਾ ਨਾ ਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਕਰੇ ਉਤਪਤੀ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਪਾਲੇ, ਰੁੱਦ੍ਰ ਰੂਪ ਧਰ ਆਪ ਸੰਘਾਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਬੰਦ ਵੇਖੀਏ—ਰੰਗ ਸਿਉਂ ਵਰਗੇ ਕਦ ਦੇਉ ਵਰਗੇ, ਤਾਕਤ ਹੋਸਲੇ ਸ਼ੇਰ ਸਮਾਨ ਵਾਲੇ। ਤੰਦਰੁਸਤ, ਸੁਡੋਲ ਸਰੀਰ ਸੋਹਣੇ ਵਾਹਵਾ ਸੋਹਣੀ ਬਲੀ ਸੰਤਾਨ ਵਾਲੇ। ਉਤੋਂ ਸ਼ੇਰ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਦੇਵਤੇ ਸਨ, ਸਤ ਬਚਨੀਏ, ਪ੍ਰੀਤ ਨਿਭਾਣ ਵਾਲੇ। ਰੋਈਯਤ ਰੱਬ ਦੇ ਭਉ ਤੇ ਭਾਉ ਵਾਲੀ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਦੇਵਨ ਜਾਨ ਵਾਲੇ।

“ਉਸਤਤ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ”

ਕਵਿਤਾ ਚੋਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਵੇਖੀਏ-
ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਸੁੰਦਰ ਭੂਮੀ ਦਿਉਤਿਆਂ ਦੀ,
ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਪਰਵਾਨ ਸਾਰੇ।
ਅੰਨ, ਧਨ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਅਕਲ, ਹਿਕਮਤ,
ਖਤਮ ਏਸ ਤੇ ਕਵੀ ਸੁਜਾਨ ਸਾਰੇ।
ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੈਸੇ ਭੀ ਅੰਤਾਰ ਹੋਏ,
ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਧਿਆਨ ਸਾਰੇ।
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਪਰਗਟ,
ਕਲ੍ਹ ਕਾਲ ਅੰਧੇਰ ਮਿਟਾਨ ਵਾਲੇ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇਸ਼ ਨਾਂ ਦੂਸਰਾ ਏਸ ਵਰਗਾ
ਭਾਵੇਂ ਢੂੰਡ ਕੇ ਵੇਖ ਸਿਰਫ ਸਾਰੇ।

‘ਰਾ’

ਧਾ ਸੰਦੇਸ਼’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ- ਕੇਸ ਨੂੰ
ਮਾਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਥਰਾ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੁੱਟ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛੋਂ ਰਾਧਾ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਉਡੀਕਾਂ
ਕਰਦੀਆਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਉਧੋ ਨੂੰ ਗੋਕੁਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ
ਤਾਕਿ ਉਹ ਉਹਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਜਾਕੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ
ਤੇ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ। ਪ੍ਰੇਮ ‘ਚ ਝੱਲੀ ਹੋਈ ਰਾਧਾ,
ਉਧੋ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਬੰਦ ਵੇਖੀਏ-
ਆਖੀ: ਕੱਚਿਆ! ਸੱਚ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਾਈਓਂ
ਸੁਖਨ ਪਾਲਣੋਂ ਭੀ, ਬਸ! ਰਹਿ ਗਿਓਂ ਵੇ?
ਕਾਲੇ ਭੋਰ ਦੀ ਬਾਣ ਨਾ ਗਈ ਤੇਰੀ,
ਜਿੱਥੇ ਫੁੱਲ ਝਿੱਠਾ, ਓਥੇ ਬਹਿ ਗਿਓਂ ਵੇ।
ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਇ ਪੱਕੇ,
ਆਪ ਮਾਲਣ ਦੇ ਗੋਤ੍ਰ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਿਓਂ ਵੇ।
ਡੰਗਰ ਚਾਰਦਾ, ਵੜ ਗਿਓਂ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲੀ,
ਘੋਟ ਘੋਟ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਡਹਿ ਗਿਓਂ ਵੇ।
ਹੱਛਾ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਸਾਂਭੀਆਂ ਨੀ,
ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭੀ ਅੰਗ ਕੁਝ ਪਾਲ ਛਡਦੇ।
ਕੋਈ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੂਹਲਾ ਨਹੀਂ ਲਾਹ ਖੜਦਾ,
ਦੋ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਪੱਲਰ ਵਿਖਾਲ ਛਡਦੇ।

‘ਏਕੇ ਦੀ ਬਰਕਤ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦ ਇੰਨ੍ਹ ਹੈ-

ਸਿਖ, ਸਨਾਤਨ ਆਗੇਏ, ਇਕ ਬਿਰਛ ਦੇ ਡਾਲ
ਤਾਰੇ ਇਕੋ ਅੱਖ ਦੇ, ਹੀਰੇ ਪੰਨੇ ਲਾਲ।
ਉਚੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਲੇ,
ਲਾਕੇ ਜੋਗ ਨੂੰ ਜਾਗ ਜਗਾਣ ਵਾਲੇ।
ਵੈਦਕ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਗੀਤਾ ਵਾਚ ਕੇ ਤੇ
ਧਰਮ ਕਰਮ ਦਾ ਮਰਮ ਸਮਝਾਣ ਵਾਲੇ।
ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਚਾਤ੍ਰਕੇ ਚੰਦ ਸੂਰਜ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਅਰਜ਼ ਚਮਕਾਣ ਵਾਲੇ।
ਅਕਲ, ਇਲਮ, ਬਹਾਦਰੀ, ਮਾਲਦਾਰੀ,
ਨੌਕੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਬਾਗ ਮਹਿਕਾਣ ਵਾਲੇ।
ਮੱਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ,
ਚੀਣਾ ਅਪਣਾ ਅੱਜ ਖਿਲਾਰ ਬੈਠੇ,
ਦੇ ਕੇ ਨਿਉਤਾ ਜੋਗ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦਾ
ਕੇਧਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਉਸਾਰ ਬੈਠੇ।

‘ਪੰਜਾਬ’ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਉਹ ਦੇਸ਼
ਦੀ ਸਥਾਵਤ ਖਾਰ ਇਕ ਬੰਦ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਕਿਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਬਾਦ ਨਹੀਂ?
ਕਿਸ ਰਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਿਰਾ?
ਕਿਸ ਸੂਹ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਅੰਨ ਨਹੀਂ?
ਕਿਸ ਸਿਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਅਹਿਸਾਨ ਤਿਰਾ?
ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੀ ਰਾਲ ਨਾ ਟਪਕੀ ਹੈ,
ਸ਼ੱਕਤ ਤੇ ਰਹਿਮਤ ਤੇਰੀ ਤੇ?
ਲੱਖਾਂ ਮਖੀਰ ਪਏ ਪਲਦੇ ਨੇ,
ਤੇਰਿਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਤੇ।
ਤੂੰ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਕਰੋੜਾਂ ਦਾ,
ਸਿਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਣਸਾ ਦਿੱਤਾ,
ਕੋਹ-ਨੂਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰਕੇ ਤੇ,
ਦਿਲ ਅਪਣਾ ਚੀਰ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ।
ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਤੇ
ਉਠਦੀ ਹੈ ਨਿਗਾਹ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ,
ਸਿਰ ਝੁਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮਸਤੀ ਦਾ,
ਮੈਂ ਪੀਕੇ ਤੇਰੇ ਸੰਖਾਨੇ ਦੀ।

ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ
ਸ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬੰਦ ਵੇਖੀਏ-

ਤੇਰੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਕਦੀਮੀ ਹੈ,
ਇਕਬਾਲ ਤੇਰਾ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ।
‘ਤਕਸ਼ਿਲਾ’ ਤੇਰੇ ਇਹਸਾਸਾਂ ਦੀ,

ਇਕ ਪੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।
ਕੁਦਰਤ ਪੰਘੂੜਾ ਘੜਿਆ ਸੀ,
ਤੇਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ।
ਸੂਫੀਆਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦਾ,
ਬਲਬੀਰਾਂ ਸਤੀਆਂ ਨਾਰਾਂ ਦਾ।
ਸਚਿਆਈਓਂ ਸਦਕਾ ਲੈਣ ਲਈ,
ਜਦ ਬੋਲਿਆ ਮਾਰੂ ਨਾਦ ਕੋਈ।
ਤਦ ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਤਬਰੇਜ਼ ਕੋਈ,
ਪੂਰਨ ਕੋਈ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਕੋਈ।
ਲਵ ਕੁਸ਼ ਦੇ ਤੀਰ ਰਹੇ ਵਰੁਦੇ,
ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਘਮਸਾਣ ਰਹੇ।
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜਹੇ,
ਤੇਰੇ ਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਜਾਨ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ,
ਅਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪਾਲੇ ਤੂੰ।
ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦੇਣ ਲਈ,
ਕਈ ਰੋਸਨ ਦੀਵੇ ਬਾਲੇ ਤੂੰ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ 'ਸਤਚੁਗ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦ-
ਓ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਜੀਵਨ! ਆਰਾਮ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ!
ਮਾਸ਼ਮੀਅਤ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ! ਆਨੰਦ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ!
ਓ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ, ਸਚਿਆਈਆਂ ਦੇ ਸੋਮੇ!
ਕਿਸ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਵਾਹਾਏ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਫਸਾਨੇ?
ਕਿਸ ਤੀਤ ਵਿਚ ਗੁਆਚਾ, ਉਹ ਸਾਦਗੀ ਦਾ
ਗਹਿਣਾ?
ਕਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਜਾੜੇ, ਉਹ ਵੱਸਦੇ ਵਿਰਾਨੇ?
ਕਿਸ ਪਤਝੜੀ ਨੇ ਝਾੜੀ, ਬਰਕਤ ਤੇਰੇ ਚਮਨ ਦੀ?
ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਬਹਾਰਾਂ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਤਰਾਨੇ?
ਕਿਆ ਮੌਜ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਖਿਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਇਸ ਗੱਲ 'ਚ' ਨਿਆਰੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ 'ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਹਾਰ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦ
ਵੇਖੀਏ-

ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।
ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।
ਨਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਾਰੇ।
ਨਵੀਂ ਜਵਾਨੀ, ਨਵੇਂ ਹੁਲਾਰੇ।
ਨਵੇਂ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਤਮਾਸ਼ੇ ਮੇਲੇ।
ਨਵੇਂ ਹਸੀਨ, ਨਵੇਂ ਅਲਬੇਲੇ।
ਨਵੀਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਤਾਰ।
ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।
ਪਿਛਲੀ ਹੋ ਗਈ ਗੱਲ ਪੁਰਾਣੀ।
ਨਵਿਆਂ ਛੋਹੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ।
ਪਿਛਲੇ ਲੀਹਾਂ ਨਾਲ ਖਲੋ ਗਏ।
ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਗੇਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਨਵੀਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਤਾਰ।
ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।

ਬਾਬਾ ਰਾਹੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾ।
ਜਾਂ ਨਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖਲੋ ਜਾ।
ਪਿਛਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ।
ਇਹ ਹੁਣ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨ ਪਈਆਂ।
ਅਗਲੀਆਂ ਹੋਰ ਤਿਆਰ।
ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।

'ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਆਰਾਮਨ' ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚੌਂ-

ਦਿਲਾ ਉਜੜੇ ਚਮਨ ਦੇ ਵਿਚ
ਨਵੀਂ ਰੰਗਣ ਲਿਆ ਉਠ ਕੇ,
ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਨਾ ਬੈਠਾ ਰਹੁ,
ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਉਠ ਕੇ।
ਜਿਨ੍ਹੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕਰ

ਤੇਰੀ ਬਿਗੜੀ ਬਣਾਈ ਸੀ,
ਤੂੰ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਦੌਲਤ
ਭੱਲੀਆਂ ਭਰ ਭਰ ਲੁਟਾ ਉਠ ਕੇ।
ਜਿਗਹ, ਕਲਗੀ, ਪੁਸ਼ਾਕੇ,
ਬਾਜ਼ ਦੇ ਭੀ ਗੀਤ ਗਾ ਬੇਸ਼ਕ,
ਉਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ
ਪਰ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾ ਉਠ ਕੇ।
ਉਨੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵਾਤੀ ਲਾਕੇ,
ਪਾ ਪਾ ਖੂਨ ਸਿਜੀ ਸੀ,
ਉਸੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੋਵਾ ਖਾਕੇ
ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਖੁਆ ਉਠ ਕੇ।
ਉਨੇ ਸੰਤਾਨ ਸਦਕਾ ਕਰਕੇ
ਤੈਨੂੰ ਗੋਦ ਪਾਇਆ ਸੀ,
ਤੂੰ ਅਪਣਾ ਆਪ ਸਦਕਾ ਚਾੜ੍ਹਕੇ
ਕਰ ਹੱਕ ਅਦਾ ਉਠ ਕੇ।
ਉਨੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਦੌਲਤ ਚਾ ਕੇ
ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਾਈ ਸੀ,
ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਮਿਟਾ ਉਠ ਕੇ।
ਉਦੇ ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਦੀਵੇ ਦਾ
ਮੁਕਦਾ ਤੋਲ ਵੇਖੋ ਜੇ,
ਤੂੰ ਚਰਬੀ ਢਾਲ ਕੇ ਤਨ ਦੀ
ਅਟਲ ਚਾਨਣ ਖਿਡਾ ਉਠ ਕੇ।
ਤੂੰ ਚਾਤ੍ਰਕ ਬਣ ਸੁਆਤੀ ਬੁੰਦ ਦਾ,
ਛੱਡ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ,
ਖੜਾ ਹੋਕੇ ਉਹਦਾ ਪੰਗਾਮ
ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਟਾ ਉਠ ਕੇ।

'ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਚੌਂ
(ਉਸ ਦੀ (ਮ੍ਰਿਤ) ਸਤਾਬਦੀ, 18-6-1839 ਪਰ)
ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਤੈਨੂੰ ਦਾਨਸ਼ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ,
ਪਰਜਾ ਪਾਲਕ, ਜਰਨੈਲ, ਸੂਰਮਾ ਭਾਰਾ।
ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ,
ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਦਿਲਾਵਰ, ਦਾਨੀ।
ਹਰ-ਮੰਦਰ-ਸੇਵਾ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ,
ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਦਾ ਮਤਵਾਲਾ।
ਕੁਲ ਅਪਣੀ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਕੀਤੀ,
ਕਾਲੇ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਰਚ ਲੀਤੀ।
ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਇਕਬਾਲ ਤੇਰਾ ਲਾਸ਼ਾਨੀ,
ਮੁਲਤਾਨ ਤੀਕ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸੀ ਨਿਗਰਾਨੀ।
ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇਰੇ ਸ਼ੇਰ ਮਾਰਦੇ ਨਾਅਰਾ,
ਕਾਬਲ ਤਕ ਤੇਰਾ ਗੱਜਦਾ ਸੀ ਜੈਕਾਰਾ।
ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਲੀ,
ਜਿਨ ਹਿੰਮਤ ਕਰ, ਤਕਦੀਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਢਾਲੀ।
ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸਾਥੋਂ ਹੋਣੀ ਖੋਹ ਨਾ ਖੜਦੀ,
ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਕਿਤੇ ਨਾ ਹੜਦੀ

ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸ਼ ਅਬਾਦ ਬੜਾ ਹੈ,
ਮੀਆਂ, ਲਾਲਾ, ਸਰਦਾਰ, ਸੱਭੇ ਵਸਦਾ ਹੈ।
ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਝਲਕੇ ਪਈ ਸ਼ਾਨ ਨੌਵਾਬੀ,
ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ ਕੋਈ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ।
ਜੇ ਮੁੜ ਆਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕੇਂ ਉਹੋ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ,
ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏ ਸਾਡੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਗੀਤ ਵੀ ਲਿਖੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਾਫੀ
ਮਕਬੂਲ ਹੋਏ। ਉਹਦੇ ਕਈ ਗੀਤ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਬੱਚੇ-
ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਗੀਤ-
ਪੀਤਮ! ਅੱਜ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਵੇ,
ਇਕ ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ, ਇਕ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ।
ਵੱਖਰੀ ਜਹੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੋਵੇ,
ਇਕ ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ, ਇਕ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ।
ਹੋਵੇ ਰੋਗਣ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੀ,
ਅਤੇ ਸੋਜ ਚਨਾਬ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀ,
ਆਸੀ ਪਾਸੀ ਚੁਪ ਚਾਂ ਹੋਵੇ,
ਇਕ ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ, ਇਕ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ।
ਤੂੰ ਭਰੂਭਰ ਦੋਂ, ਮੈਂ ਪੀ ਜਾਵਾਂ,
ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਖੀਵਾ ਥੀ ਜਾਵਾਂ,
ਕੋਈ ਵਰਜਣ ਵਾਲਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ,
ਇਕ ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ, ਇਕ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ।
ਤੇਰੇ ਨੈਣ ਨਸ਼ੀਲੇ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ,
ਇਕ ਅਰਜ਼ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਝਕ ਝਕ ਕੇ
ਸੋ ਸੋ ਵਲ ਪਾਕੇ 'ਹਾਂ' ਹੋਵੇ
ਇਕ ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ, ਇਕ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਕੁਝ 'ਕ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ,
ਜਿਹੜੀਆਂ ਖੂਬ ਹਨ। ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਹੈ-
ਆ ਦਿਲਾ! ਹੋਸ਼ ਕਰੀ!
ਨਿਹੇ ਨਾ ਲਗਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਪੇਚ ਖੁਰੇ,
ਜੀ ਨਾ ਫਸਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਖਾਰ ਖੁਰੇ,
ਖਾਰਾਂ ਤੇ ਨੱਕਾਂ ਖੁਰੀਆਂ,
ਸ਼ੋਖੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆ
ਨੈਣ ਨਾ ਲਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਲੋਕੇ ਦਿਲ ਆਖ ਛਡਣ
'ਜਾਓ ਜੀ ਹੁਣ ਮੌਜ ਕਰੋ',
ਹੱਥ-ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖੁਰੇ
ਪੇਰ ਨਾ ਪਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਤਾਰੂ ਬੜੇ,
ਵਹਿਣ ਕੁੱਵਲ ਪੇਕੇ,
ਸ਼ੁਕਦੀ ਇਸ਼ਕ-ਨਦੀ,
ਪੇਰ ਬਚਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਤੜਪਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੀ

ਲਾ ਲਈ ਬੀਮਾਰੀ ਤੂੰ?
ਹੋਸਲੇ ਨਾਲ ਰਹੀ,
ਜੀ ਨਾ ਫੁਲਾਈ, ਵੇਖੀ!
ਤੈਨੂੰ ਵਾਦੀ ਹੈ ਖੁਰੀ,
ਵੇਖਕੇ ਵਿਛ ਜਾਵਣ ਦੀ,
'ਚਾਤ੍ਰਕ' ਵਾਂਗ ਕਿਤੇ
ਧੋਖਾ ਨਾ ਖਾਵੀ, ਵੇਖੀ!

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਕਿੱਸੇ, 'ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ' ਦਾ
ਪਰਸੰਗ ਤੇ 'ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ' ਦਾ ਪਰਸੰਗ, ਜਿੱਥੇ
ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਰੁੱਤਾਂ, ਦਰਿਆ-
ਵਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਦਿ ਵੀ ਉਚ-ਪਾਏ ਦੀਆਂ
ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਲਈ, ਵੰਨ-ਸਵੰਨੀਆਂ ਧਾਰਨਾਂ ਤੇ ਤੋਲਾਂ
ਦਾ ਪਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਬਿਤ, ਦੋਹਰੇ,
ਬੁਲਣਾ, ਦਵੱਈਏ ਆਦਿ। 'ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ' ਨਾਂ ਦੇ
ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ, ਡਿਉਏ, ਕਾਫੀ ਤੇ ਕੁੰਡਲੀਏ ਵੀ ਹਨ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਠੀ ਤੇ
ਸ਼ਗੁਫਤਾ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿਗਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ
ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਰਯੋਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਹਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ
ਵੀ ਸਵਾਦਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ
ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਂ
ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਖਾਰਕੇ ਆਖਣ ਤੇ
ਦਿਲਕਸ਼ ਬਣਾਨ ਲਈ ਅਲੰਕਾਰ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ,
ਪਰ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ। ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਸਰਲ ਸ਼ਗੁਫਤਾ,
ਗੱਦ ਚੁਸਤ, ਉਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼-ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜੜਤ, ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦਾ
ਉਸਲੂਬ ਨਿਹਾਇਤ ਮਨਮੋਹਣਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਬਿਆਨ
ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ,
ਘਟਨਾ, ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ
ਵਿਚੋਂ ਉਹਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਉਸਤਾਦਾਨਾ ਕਮਾਲ
ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਸ਼ਰਫ ਨਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆ-
ਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੁਣਨ
ਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਮੱਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ,
ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਨ। ਲੋਕੀਂ ਉਹਨਾਂ
ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਵਹੀਰਾਂ
ਘੱਤ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਡਾਢੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ
ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਲਾਮ ਸੁਣਦੇ। ਚਾਤ੍ਰਕ, ਇਕ
ਉਚਾ-ਲੰਮਾ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਉਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਸਫੈਦ ਗੋਲ
ਪਗੜੀ, ਜਲਾਲੀ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਤਰਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਦਾੜ੍ਹੀ,
ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ
ਬਣਾਦੀਆਂ। ਸ਼ਰਫ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਬੜਾ

ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਤਮਤਰਾਕ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਚਾਤ੍ਰਕ; ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰੁਅਬਦਾਰ, ਪਰ ਧੀਵੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ, ਨਿਹਾਇਤ ਆਹਿਸਤਗੀ ਤੇ ਠਰਮੇ ਨਾਲ, ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਜਾਦੂ-ਬਿਆਨੀ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ, ਉਹ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ-ਝੂਮ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੇ ਪੁਸ਼ਪਾਂ ਨਾਲ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੰਦੇ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਅਪਣੇ ਪਿਛੇ ਬਤੌਰ ਯਾਦਗਾਰ,

ਅਪਣੀਆਂ ਅਮੁੱਲੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ-ਨੀਤਿ ਬਚਨ, ਚੰਦਨਵਾੜੀ, ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ, ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ, ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਤੇ ਸੂਫੀ ਖਾਨਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ “ਚਾਤ੍ਰਕ ਰਚਨਾਵਲੀ” ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਹੇਠ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਕੇ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸਰਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੇ ਹਨ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਰਾਜਾ ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ

ਬੀ

ਰ ਸੈਨ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਨਿਖਧ ਦੇਸ ਤੋਂ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਿਖਧ ਦੇਸ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਮਰੂਪ ਵੀ ਆਖਦੇ ਸਨ), ਅਸਾਮ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੀਰ ਸੈਨ ਦਾ ਲੜਕਾ ਨਲ ਸੀ, ਜੋ ਡਾਦਾ ਹਸੀਨ, ਅਕਲਮੰਦ, ਸੁਰਬੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਉਹ ਚੌਪਟ (ਸ਼ਤਰੰਜ) ਖੇਡਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਨਲ, ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਹੰਸ ਦੀ ਡਾਰ ਉਸਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਣ ਉਤਰੀ। ਇਹ ਹੰਸ ਡਾਦੇ ਖੁਬਸੂਰਤ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਨਲ ਇਕ ਹੰਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਦਮਯੰਤੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੰਸ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਬਾਪ ਵਿਧਰਵ ਦਾ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਹੈ। (ਵਿਧਰਵ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ)। ਗੱਲੀ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਮੁਖ ਵੇਖਕੇ, ਮੂੰਹ ਆਫਤਾਬ ਢੱਕੇ,
ਝੱਲੇ ਤਾਬ ਦੀ ਮਾਹ-ਤਾਬਾਨ ਉਸਦੀ।
ਚਸਮਾਂ ਸੁਰਖ ਸੁਫੇਦ ਸਿਆਹ ਰੰਗਤ,
ਤੀਰਾ ਵਾਂਗ ਤੇ ਭਵਾਂ ਕਮਾਨ ਉਸਦੀ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਵਾਂਗ ਮੱਥਾ,
ਸੀਰਤ ਨੇਕ ਤੇ ਸ਼ੀਰੀ ਜਬਾਨ ਉਸਦੀ।
ਆਫਤਾਬ-ਸੂਰਜ। ਮਾਹ-ਤਾਬਾਨ-ਨੂਰਾਨੀ ਚੰਦ।
ਸੀਰਤ-ਸੁਭਾ, ਸ਼ੀਰੀ-ਮਿਠੀ

ਰਾਜੇ ਨਲ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਮਯੰਤੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਖਤ ਲਿਖਕੇ, ਹੰਸ ਦੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੰਸ ਦੀ ਡਾਰ ਉਡਕੇ ਮੁੜ

ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ ਰਾਜੇ ਨਲ ਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਨਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ-
ਭਾਵੇਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਨਾਲ ਔਖਾਂ,
ਹੋਇਆ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਗੁਲਾਮ ਪਿਆਰੀ।
ਜਾਦੂ ਭਰੀ ਕਹਾਨੜੀ ਹੁਸਨ ਵਾਲੀ,
ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕਰ ਗਈ ਮੁਨਾਮ ਪਿਆਰੀ।
ਖਬਰੇ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਿਹਰ ਕੰਈ
ਸੁਣ ਸੁਣ ਤਬਾ ਹੁੰਦੀ ਸ਼ਾਦ-ਕਾਮ ਪਿਆਰੀ।
ਲੱਗੀ ਔਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਕ ਵੇਖਣੇ ਦੀ,
ਦੀਦ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿਣ ਮੁਦਮ ਪਿਆਰੀ।

ਦਮਯੰਤੀ ਖਤ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੰਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਦੀ ਹੈ-
ਬਿਨਾਂ ਡਿਠਿਆਂ ਬੋਲ ਅਣਭੋਲ ਉਸਦੇ,
ਨਾਗ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਰਾਏ ਭੱਸ ਚੰਦਾ।
ਉਹ ਹੈ ਕੌਣ ਬਲਕਾਰ ਤੇ ਧਰਮ ਵਾਲਾ,
ਸੁਣਿਆ ਹੋਵਸੀ ਤੂੰ ਉਸ ਦਾ ਜੱਸ ਚੰਦਾ।
ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ ਦੀ ਹਾਕਮੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ,
ਕੀ ਸੂ ਉਮਰ ਤੇ ਕੀ ਰੂਪ ਰੱਸ ਚੰਦਾ।
ਸਿਹਰ-ਜਾਦੂ, ਤਬਾ-ਤਬੀਅਤ,
ਸ਼ਾਦ ਕਾਮ-ਖੁਸ਼ਹਾਲ, ਮੁਦਮ-ਹਮੇਸ਼ਾ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਮਯੰਤੀ ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-
ਬੂਟਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਗਿਆ ਦਿਲੇ ਅੰਦਰ
ਅਕਲ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਹੋਈ ਮਸਤ ਦਿਲਦਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅੰਦਰ,
ਯਾਦ ਉਹਦੀ ਨੇ ਕਰ ਸ਼ਾਦਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਏਧਰ ਸਮਾ ਜਲਦੀ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਬਾਝੋਂ,
ਤੇ ਪਤੰਗ ਓਧਰ ਕਰ ਕਬਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਸ਼ਾਦਾਬ-ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ।

ਰਾਜਾ ਤੇ ਰਾਣੀ, ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਡੁੱਬੀ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਸਵੰਬਰ ਰਚਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਮਯੰਤੀ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਣੀ ਅੱਗੇ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਇਹ ਰਾਜ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ-
ਸੁਣਕੇ ਗੱਲ ਰਾਜਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਇਆ,
ਦਿਨੇ ਉਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ।
ਬਾਹਮਣ ਸੱਦ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ, ਦੇਇ ਪਾਤੀ
ਦੇਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਲ ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ
ਜੀਕਰ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ,
ਰਾਜੇ ਨਲ ਦੇ ਵਲ ਵੀ ਆਈ ਏ ਜੀ।
ਸੁਣਕੇ ਖਬਰ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ,
ਖੁਸ਼ੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਦੂਣ ਸਵਾਈ ਏ ਜੀ।

ਜਦੋਂ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇਵਰਾਜ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਚਾਰ ਦੇਵਤੇ -ਇੰਦਰ, ਅਗਨੀ, ਵਰਨ, ਧਰਮਰਾਜ-ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰੇ।

ਨਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਪ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਇਹ ਗੱਲ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦਸਦਾ ਹੈ। (ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ।)

ਰਾਜਾ ਨਲ ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦਮਯੰਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਮਯੰਤੀ ਨਲ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਸਵਾਮੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਉਹ ਨਲ ਨੂੰ ਸਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦਮਯੰਤੀ ਦਾ ਉਤਰ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਤੋਂ, ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਸਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

ਮੁਲਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦ ਸਾਰੇ,
ਬੇਠੇ ਆਣ ਕੇ ਓਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਚ।
ਇੱਕ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੜ੍ਹਦੜੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ,
ਮਾਣ ਤਾਣ ਵਾਲਾ, ਆਨ ਬਾਨ ਦੇ ਵਿਚ।
ਸੁੰਦਰ ਸੋਹਣੇ ਬਾਂਕੜੇ ਛੈਲ ਨੱਦੇ
ਮੱਸੂ ਭਿਨੜੇ ਉਮਰ ਜਵਾਨ ਦੇ ਵਿਚ।
ਜੇਵਰੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਰੀਰ ਸਾਰੇ,
ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਚ।

ਰਾਜਾ ਨਲ ਬੈਠਾ ਵਿਚ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ
ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ ਸੋਹੇ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ।
ਮਾਹਤਾਬ ਦੀ ਆਬ ਬੇਆਬ ਕੀਤੀ,
ਫਿੱਕੇ ਰੰਗ ਜਾਪਣ ਪਏ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ।
ਇੰਦਰਜੀਤ, ਅਗਨੀ, ਵਰਨ, ਧਰਮਰਾਜ,

ਚਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਭੀ ਬੈਠੇ ਆਨ ਪਿਆਰੇ।
ਓੜਕ ਇਕ ਦਲੀਲ ਦੌੜਾਨ ਚਾਰੇ,
ਰਾਜੇ ਨਲ ਦਾ ਰੂਪ ਵਟਾਣ ਪਿਆਰੇ।
ਮਾਹਤਾਬ-ਚੰਦ, ਆਬ-ਚਮਕ, ਬੇਆਬ-ਮੱਧਮ।

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਜਦੋਂ ਜੈਮਾਲਾ ਲੈਕੇ ਸਵੰਬਰ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕੋ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਪੰਜ ਰਾਜਾ ਨਲ ਵੇਖਕੇ ਚਕਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ, ਅੰਤਰਧਿਆਨ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ-
ਹੋਈ ਮਿਹਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚੜੇ ਦੀ
ਚਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਰਹਿਮ ਖਾ ਗਏ।
ਕੀਤੀ ਧਰਮ ਸਹਾਇਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ,
ਫੁੱਲ ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਕੁਮਲਾ ਗਏ।

ਦਮਯੰਤੀ ਨਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣਕੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਫੁੱਲ ਮਾਲਾ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ-
ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਪਾਕੇ ਝਲਕ ਪਲਕ ਅੰਦਰ,
ਝੱਟ ਗਲ ਹਾਰ ਉਸਦੇ ਪਾਇਆ ਏ।
ਇੱਕ ਖਾਸ ਖੁਵਾਸ ਨੇ ਹੋ ਅੱਗੇ
ਮੱਥੇ ਰਾਉ ਦੇ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਏ।
ਕੁੰਗੂ ਭਰੀ ਕਟੋਰੜੀ ਇਕ ਡੋਹਲੀ,
ਇਕ ਸੀਸ ਤੇ ਫਤਰ ਝੁਲਾਇਆ ਏ।
ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਕੜ ਪੱਲਾ,
ਨੀਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ ਏ।
ਮੰਗਲਚਾਰ ਉਚਾਰ ਚੁਤਰਫ ਹੋਇਆ,
ਉੱਤੇ ਦਿਉਤਿਆਂ ਫੁੱਲ ਬਰਸਾਇਆ ਏ।
ਖੁਆਸ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਅਧੀ ਕਾਰੀ,

ਚਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਨਲ ਤੇ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਕੇ ਸਵਰਗ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਸਧਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਲ੍ਹ ਕਾਲ, ਰਾਜੇ ਨਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਕਾਲ, ਰਾਜੇ ਨਲ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜੁਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਪਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਨਲ ਇੱਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਪਾਟ ਤੇ ਸਿੱਪਤੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮੇਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਪੈਰੇ ਘਰ ਘੱਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ, ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਿਖਧ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖੋਰਬਾਦ ਆਖਦਾ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਲ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਰਾਣੀ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ

ਜਗੀ ਸਕਲ ਬਣਾਈ ਹੈ।
ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਗੱਲੇ ਵਿਚ ਲਟਕਣ
ਅਤਰ ਅੰਬੀਰ ਭੁਲਾਈ ਹੈ।
ਨਾਜ਼ਕ ਬਦਨ ਗੁਲਾਬੋਂ ਕੁਲੇ,
ਕਦੇ ਨਾ ਖੋਚਲ ਚਾਈ ਹੈ।
ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਸੂਰਤ
ਘੁੱਪਾਂ ਦੀ ਕਮਲਾਈ ਹੈ।
ਅੰਬੀਰ-ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇਲ।

ਰਾਜਾ ਨਲ ਤੇ ਦਮਯੰਤੀ ਭੁਖ ਨਿਭਾਣੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ,
ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਖਾਕ ਛਾਣਦੇ ਸੁਦਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ
ਰਹੇ ਹਨ, ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਜਾਨ ਲਬਾਂ ਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ।
ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਬੂਤਰ ਚੋਗਾ ਚੁਗਦੇ ਨਜ਼ਰੀਂ
ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਲ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕਬਾਬ ਬਣਾਕੇ
ਭੁੱਖ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ।
ਇਕੋ ਇਕ ਬਦਨ ਤੇ ਲੀੜਾ,
ਜਿਸ ਨੇ ਬਦਨ ਢਕਾਇਆ।
ਪੰਛੀ ਕਾਬੂ ਆਵਣ ਮੋਰੇ,
ਕੀਕਰ ਕਰਾਂ ਖੁਦਾਇਆ।
ਓੜਕ ਖਾਤਰ ਪੇਟ ਭਰਨ ਦੀ
ਤੇੜੋਂ ਨੰਗਾ ਹੋਵੇ
ਧੌਤੀ ਲਾਹ ਖਿਲਾਰੀ
ਫੋਰਨ ਹੀਲਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ।
ਪੰਛੀ ਉਡੇ ਧੌਤੀ ਲੈਕੇ,
ਉਡ ਚੜ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨੀ,
ਦੇਖ ਅਚੰਭਾ ਖੇਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ,
ਹੋਈ ਬੜੀ ਹਰਾਨੀ।

ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਕਬੂਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਲਕਿ ਕਲੂ
ਕਾਲ ਦਾ ਵਿਛਾਇਆ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਸੀ। ਰਾਜਾ
ਨਲ ਮਾਯੂਸ ਹੋਕੇ ਦਮਯੰਤੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸਾੜੀ ਫਾੜਕੇ
ਅਪਣਾ ਤਨ ਢਕਦਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਬੋਲਾ ਪਿਆ ਝਮੇਲਾ,
ਗੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਧੇਰਾ।
ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਵੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ,
ਘੁੱਪ ਨਾ ਪਾਵੇ ਫੇਰਾ।
ਸੁਲਾਂ ਸੇਜ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਵਿਛੀ,
ਅੱਖੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ।
ਨਾਲ ਆਰਾਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੇ
ਕਦਮ ਨਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਵੇ।
ਇਕ ਦਮ ਤੁਰਨ, ਪੁੜਨ ਜਦ ਸੁਲਾਂ,
ਪੁਟ ਪੁਟ ਫੇਰ ਚਲੇਂਦੇ।
ਅਗਲੀ ਪੀੜ ਨਾਂ ਹੋਈ ਮੱਠੀ,
ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੇ।

ਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰ ਸੁਲਾਂ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਵਿੱਚੋਂ ਖੁੰਨ ਰਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਇਹ ਦੁੱਖ ਦੇਖੇ
ਨਹੀਂ ਗਏ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਤੇ ਰਾਣੀ ਬਣ ਵਿਚ, ਪੱਥਰ
ਦਾ ਵਿਛੋਣਾ ਬਣਾਕੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਣੀ ਦੀ
ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਅੱਖ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਧਰ ਕਾਲ
ਅਪਣਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ-
ਕਲੂ ਬਣ ਭੂਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸਵਾਰੀ,
ਕਰਾਵੇ ਕਾਰ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ।
ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਇ ਉਲਟੀ ਕਾਰ ਲੱਗਾ,
ਤਿਆਗਣ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰ ਲੱਗਾ।

ਰਾਜਾ ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ
ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਚਿੰਠੀ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਣੇ
ਧਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਿਲਾਂਗਾ ਆਣ ਤੈਨੂੰ,
ਸੁਕਾਈਂ ਖੁੰਨ ਨਾ ਕਰ ਯਾਦ ਮੈਨੂੰ।
ਭਲਾ ਹੁਣ ਪਿਆਰੀਏ ਸਾਈਂ ਹਵਾਲੇ,
ਰਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਰ ਹਾਲ ਨਾਲੇ।
ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਰ ਫਿਰ ਇਕ ਲਹਿਰ ਆਈ,
ਝੜੀ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਨੈਣਾਂ ਲਗਾਈ।
ਨਾ ਮੇਰੇ ਬਾਦ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹੀਂ ਤੂੰ,
ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰੀਂ ਤੂੰ।
ਮੇਰੇ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਨਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਿਆਵੀਂ।
ਸਵੇਰੇ ਸਾਰ ਪੈਕੇ ਵਲ ਸਪਾਵੀਂ।

ਮੁੱਕੀ ਰਾਤ ਅਫਾਤ ਤੇ ਕਹਿਰ ਵਾਲੀ,
ਚੜ੍ਹਿਆ ਦਿਨ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਦਾ।
ਲਾਲੇ ਲਾਲ ਬਿਕਰਾਲ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ,
ਸੂਰਜ ਕਰੇ ਸਾਮਾਨ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ।
ਕਿਸਮਤ ਖੜੀ ਸਿਰ੍ਹਾਨੜੇ ਕੁਕਦੀ ਏ,
ਸੁੱਤੀ ਨਾਰ ਨੂੰ ਰਹੀਂ ਜਗਾ ਵਾਰੀ।
ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਏ ਜਾਗ ਨੀ ਭਾਗ ਭਰੀਏ,
ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀਏ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਵਾਰੀ।
ਜਾਗ ਜਾਗ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਾਲੀਏ ਨੀ,
ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਨਾ ਵਕਤ ਲੰਘਾ ਵਾਰੀ।
ਉਂਠ ਸਾਰ ਲੈ ਮਾਰ ਘੁਰਾੜੇ ਨਾਂ,
ਸਾਥੀ ਗਏ ਜੁਦਾਈਆਂ ਪਾ ਵਾਰੀ।
ਅਫਾਤ-ਮੁਸੀਬਤ।

ਅੱਭੜਵਾਹ ਉੱਠੀ, ਬਹਿ ਗਈ ਮੀਟ ਮੁੱਠੀ,
ਕਿਸਮਤ ਪਈ ਪੁੱਠੀ ਜਾਗਣਸਾਰ ਯਾਰੀ।
ਅੱਖਾਂ ਬੋਹਲ ਵੇਖੇ, ਪਿਆਰਾ ਢੋਲ ਵੇਖੇ,
ਸਾਰੇ ਕੋਲ ਵੇਖੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਯਾਰੀ।
ਕਿਸੇ ਪੀਆ ਨਾਹੀਂ, ਠਹਿਰੇ ਜੀਅ ਨਾਹੀਂ
ਹੀਆ ਪੀਆ ਬਾਬੋਂ ਬੇਕਰਾਰ ਯਾਰੀ।
ਬੋਦਿਲ ਜਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਨੀਮ ਜਾਨ ਹੋ ਗਈ,
ਬੇਪਾਨ ਹੋ ਗਈ ਗੋਯਾ ਜਾਨ ਯਾਰੀ।
ਨੀਮ ਜਾਨ-ਅਯਸ਼ੀ।

ਰਾਣੀ ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਂਦੀ ਨਲ ਨੂੰ ਝੁੰਡਦੀ ਉਸਨੂੰ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਚੀ ਉਚੀ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਲ ਵਿਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਬ੍ਰਿਛ ਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਇਕ ਅਯਦਹਾ ਦਮਯੰਤੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਉਧਰ ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਤੀਰ ਨਾਲ ਅਯਦਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਰਾਂਦਾ ਹੈ ਦਮਯੰਤੀ ਦਾ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਵੇਖਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਕੋਲੋਂ ਬਰਮੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੱਪ ਨਿਕਲਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਡੰਗਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੀ ਤਤਕਾਲ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਅੱਗੇ ਚਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਮਯੰਤੀ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਉਹਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਪੁਚਾਕੇ ਅਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਝੱਲੀ ਸਮਝਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਪਿਛੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੰਦਾ ਮਿੱਟੀ ਥੋਲਕੇ ਸ਼ਰਮਚਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਰਾਜੇ ਸੁਬਾਹੂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਅਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਧੀ ਸੁਨੰਦਾ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਤੇਰੀ ਮਹੇਲੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਕਠਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

ਦਮਯੰਤੀ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਰਾਜੇ ਨਲ ਦੀ ਯਾਦ ਬਰਾਬਰ ਸਤਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਉਧਰ ਰਾਜਾ ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੋਲੀ ਛਡਕੇ ਪਛਤਾਂਦਾ, ਸੋਚਾਂ-ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਝੁੰਬਾ ਝੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ-

ਝੁਰਿਆ ਜਾਂਵਦਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ,
ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਵੇ।

‘ਰਾਜਾ ਨਲ’, ‘ਰਾਜਾ ਨਲ’ ਵਾਜ ਆਵੇ,
ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਦੀ ਪਈ ਪੁਕਾਰ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਇਕ ਦਰਖਤ ਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਰਖਤ ਨੇ ਨਲ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਰਕੇਟਕ ਨਾਗ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਾਓ। ਰਾਜਾ ਨਲ ਨਾਗ ਕੋਲੋਂ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਨਾਗ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦੇਕੇ ਸੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਧਰਤ ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਰਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਰਾਜਾ ਨਲ ਇਧਰ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਤੇਨੂੰ ਮੰਦਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਉਤਾਰੇਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਧੁਲ ਜਾਣਗੇ। ਅਤੇ ਤੂੰ ਮੁੜ ਫੇਰ ਸੁਖ ਦੀ ਯਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰੇਗਾ। ਰਾਜਾ

ਨਲ ਨਾਗ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਮਣਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨਾਗ ਅਪਣਾ ਆਕਾਰ ਸਮੇਟ ਕੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਪੋਲੀਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਲ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਗ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦਸ ਤੱਕ ਗਿਣਤੀ ਗਿਣਨ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਇਕ ਦੋ... ਅੱਠ ਨੌਂ ਦਸ (ਫੁੱਟ), ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਗ ਝੱਟ ਉਸਨੂੰ ਫੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਲ ਉਹਨੂੰ ਭਲਾਈ ਦਾ ਬਦਲਾ ਬੁਰਾਈ ‘ਚ ਦੇਣ ਦਾ ਜਦ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਗ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਰੋਗ ਬਦਲਕੇ ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਚਾਹੇ, ਮੰਗ-ਚੁੰਗ ਜਾਂ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਗੁਜ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣੇਗਾ, ਕਿ ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਨਲ ਹੈਂ। ਨਾਗ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਨਲ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਅਜੁੱਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਜਾ ਰਿਤੁ ਪਰਣ ਚਲਾ ਜਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਥੀ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੂੰ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈਂ। ਨਾਗ, ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਭੇਤ ਵੀ ਖੋਲ ਗਿਆ ਕਿ

ਰਿਤੁ ਪਰਣ ਰਾਜਾ ਬੁਧਵਾਨ ਪੂਰਾ,
ਜੂਏ ਵਿਚ ਸੂ ਬੜਾ ਕਮਾਲ ਰਾਜਾ।
ਉਹਦੀ ਚਾਲ ਅੱਗੇ ਮਾਤ ਹੋਣ ਸਾਰੇ,
ਨਾ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਲੇ ਚਾਲ ਰਾਜਾ।
ਜਿਹੜੀ ਢਾਲ ਤੇ ਢਾਲਦੇ ਪਾਸਖਾ ਨੂੰ
ਮੰਨਣ ਆਖਿਆ ਨਾ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਰਾਜਾ,
ਉਹਨੂੰ ਸ਼ੌਂਕ ਰਬਵਾਹੀ ਦੇ ਸਿੱਖਣੇ ਦਾ
ਉਹਨੂੰ ਜਾਏ ਕੇ ਜਾਚ ਸਿਖਾਲ ਰਾਜਾ।
ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ
ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਿਖਾਲ ਰਾਜਾ।
ਕੱਢੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਹਲੀਮ ਬਣਕੇ,
ਸਿੱਖੀਂ ਓਸਤੋਂ ਡੱਲਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਰਾਜਾ।

ਨਾਗ, ਨਲ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਮਝਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਅਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣਾ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕੁੰਜ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਫੇਰ ਲਵੀਂ। ਨਾਗ, ਨਲ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕੁੰਜ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਅਲੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਲ, ਰਾਜੇ ਰਿਤੁ ਪਰਣ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਨਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਮਹਾਰਾਜ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦ ਰੱਖੋ,
ਜੋ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ, ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਬੰਦਾ।
ਦਰਬਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਨਾ,

ਰੱਖ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੰਦਾ,
ਕਰਨ ਆਪ ਸਰਦਾਰ ਮੁਲਾਹਿਜਾ ਜੇ
ਦਸਣ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਬੰਦਾ।
ਦੂਜੀ ਵਿਦਿਆ ਅੰਨ ਪਕਾਵਣੇ ਦੀ,
ਮਾਰੇ ਲਾਫ ਨਾ ਸਰੇ-ਦਰਬਾਰ ਬੰਦਾ।
ਏਸ ਇਲਮ ਰਸੋਈ ਰਸੈਣ ਅੰਦਰ
ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਨਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਬੰਦਾ
ਲਾਫ-ਗੱਪ।

ਰਿਤੂ ਪਰਣ, ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਘੋੜ-ਬਾਹੁਕ
ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਮਯੰਤੀ ਦਾ
ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਕ ਅਸਹਿ
ਚੋਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਆਖਦਾ
ਹੈ-

ਹਾਏ ਰਾਣੀਏ? ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਭਰੀਏ,
ਤੇਰਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਸੀ?
ਜਾਗੀ ਹੋਵੇਂ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ,
ਹੋਇਆ ਤੁੱਧ ਨੂੰ ਦੁਖ ਕਮਾਲ ਹੋਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਢੂੰਡਦੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਸੇਂ
ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਪੁਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਸੀ।
ਦੱਸੇ ਕੌਣ ਅਹਿਵਾਲ ਹੁਣ ਆਏ ਪਿਆਰੀ,
ਕਰਦਾ ਕੌਣ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਹੋਸੀ।

ਦਮਯੰਤੀ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਅਪਣੇ ਇਕ
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੁਦੇਵ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਲ ਤੇ ਦਮਯੰਤੀ ਦੀ ਭਾਲ
ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਦੇਵ ਟੋਲਦਾ ਟੋਲਦਾ,
ਰਾਜੇ ਸੁਥਾਹੁ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ
ਦਿਨ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਖੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ,
ਪਛਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਮਾਤਾ ਕੋਲ ਜਾਕੇ,
ਦਮਯੰਤੀ ਬਾਬਤ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਮਾਤਾ,
ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਜਾਣਕੇ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਕਲੋਜੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।
ਦਰਅਸਲ ਦਮਯੰਤੀ ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸਕੀ ਭਣੇਵੀ
ਸੀ। ਉਹ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਪਣੇ ਪੋਕੇ ਜਾਣ
ਲਈ ਵਿਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੈ।

ਚੱਲੇ ਰੱਬ ਅਗਥ ਦੀ ਵਾਇ ਵਾਂਗੂੰ,
ਚਿਰੀ ਵਿੱਛੜੇ ਫੇਰ ਮਿਲਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਪਹੀਏ ਫਿਰਨ ਜਿਉਂ ਚਰਖ ਦੇ ਫੇਰ ਫਿਰਦੇ,
ਗੋਯਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲੇਖ ਫਿਰਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਘੋੜੇ ਚੱਲਦੇ ਪੌਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ,
ਵਖਤਾਂ ਵਾਲੜੀ ਤੋੜ ਪਹੁੰਚਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਤੇਜ਼ੀ ਕਰੇ ਰਥਵਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਸੰਦੀ
ਦੁਖੀਆ ਨਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਮਿਟਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਬੁਰੇ ਦਿਨਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ,
ਆਏ ਜਿੱਧਰੋਂ ਉਧਰੇ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ।

ਓਧਰ ਲੱਗੀ ਉਡੀਕ ਸੀ ਮਾਪਿਆ ਨੂੰ
ਪਾਣ ਅੰਸੀਆਂ ਕਾਗ ਉਡਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ ਰਬ ਭੀਮ ਨਗਰੀ
ਇਹ ਜੁਦਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹਟਾਵਣੇ ਨੂੰ।
(ਚਰਖ-ਅਸਮਾਨ। ਫੇਰ-ਚੱਕਰ)।

ਦਮਯੰਤੀ ਮਾਂ ਪਿਓ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਿਰਾਂ ਵਿਛੜੇ
ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਕੇ, ਸੜ ਬਲ
ਰਹੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਦੀ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਦਮਯੰਤੀ
ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਦਮਯੰਤੀ ਇਕ ਦਿਨ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ
ਕਰਕੇ ਪੁਨਾਦ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ, ਰਾਜੇ ਨਲ
ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ
ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਕੇ ਇਹ ਕਥਿਤ
ਸੁਣਾਵੇ-

“ਕਿਧਰ ਸਿਧਾਰੇ ਪੀਆ,
ਹੋ ਗਏ ਕਿਨਾਰੇ ਕਾਹਨੂੰ,
ਛੱਲੀ ਵਾਂਗ ਛਲਕੇ
ਵਿਸਾਹਿਆ ਪਿਆਰ ਨੂੰ।
ਚੀਰ ਅੱਧਾ ਪਾੜ,
ਛੱਡ ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਵਿਚ
ਦੇ ਗਏ ਜਵਾਬ,
ਇਕ ਨਾਰ ਦੁਖਿਆਰ ਨੂੰ।
ਜੈਸੀ ਛੱਡ ਆਏ ਪੀਆ,
ਤੈਸੇ ਕੁਰਲਾਏ ਖਲੀ
ਪੀਆ ਪੀਆ ਕੂਕ ਕੇ,
ਸੁਣਾਏ ਪਈ ਬਾਰ ਨੂੰ।
ਅੱਧਾ ਚੀਰ, ਚੀਰਦਾ ਸਰੀਰ
ਨਾ ਖੁਲੀਰ ਪਾਏ,
ਆਪ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਬਿਨਾਂ,
ਧੀਰ ਨਹੀਂ ਨਾਰ ਨੂੰ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਿਤ, ਦਮਯੰਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀਤੀ ਤੇ
ਨਿਰਭਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਲ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ
ਜਾਣੂ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਹ ਕਥਿਤ ਗਾਉਂਦਾ ਗਾਉਂਦਾ,
ਅਜੁਧਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਾਜੇ ਦਾ
ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ, ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅੱਗੇ ਉਹ
ਕਥਿਤ ਗਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫੇਰਨ ਨਿਕਲਿਆ ਇਕ ਰਥਵਾਨ ਵਿਚੋਂ,
ਸੁਣਕੇ ਗੱਲ ਇਹ ਗਿਆ ਘਬਰਾ ਪਿਆਰੇ।
ਅੱਖਾਂ ਤੇਜ਼, ਦਾਨਾ ਤੇ ਰੰਗ ਕਾਲਾ,
ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਕੱਦ ਸਫਾ ਪਿਆਰੇ।
ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਖਲਿਹਾਰ ਪੁਨਾਦ ਤਾਈਂ,
ਕਹਿੰਦਾ ਫੇਰ ਉਹ ਗੀਤ ਤਾਂ ਗਾ ਪਿਆਰੇ,
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਫੇਰ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰ ਕੀਤਾ,

ਗਿਆ ਕਾਲਜੇ ਸਾਂਗ ਵਗਾ ਪਿਆਰੇ।
ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਇਕ ਅੱਖੀਓਂ ਧਾਰ ਛੁੱਟੀ,
ਨਿਕਲੇ ਸੋਮਿਓਂ ਜਿਵੇਂ ਦਰਿਆ ਪਿਆਰੇ।

ਬਾਹਮਣ ਤਾੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨਲ
ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਝੱਟ ਅਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪਰਤ
ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਦਾਤ, ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿ
ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ, ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ, ਬੁਲਾਣ ਲਈ
ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਣਤ ਬਣਾਂਦੀ
ਹੈ। ਅਤੇ ਸੁਦੀਪ ਬਾਹਮਣ ਨੂੰ ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਜਾਕੇ
ਰਾਣੀ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਸੁਯੋਬਰ ਦੀ ਝੂਠੀ ਮੁਠੀ ਖਬਰ
ਪੁਚਾਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਚਿੰਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ-
ਰਾਜ ਪਾਟ ਹਾਰ,
ਸੁੱਤੀ ਛੱਡਕੇ ਉਜਾੜ ਨਾਰ,
ਆਪ ਕਿਸੇ ਵਲ ਰਾਜਾ
ਨਲ ਉਠ ਧਾਇਆ ਹੈ,
ਢੇਰ ਕੀਤੀ ਭਾਲ,
ਅਸਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਬੀਤ ਗਏ ਕਈ ਸਾਲ,
ਅਜੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ।
ਦੱਸ ਭੀ ਨਾ ਪਈ,
ਕਿਥੇ ਗਿਆ ਨਿਰਦਈ,
ਹੁਣ ਅੱਕ ਦਮਯੰਤੀ ਨੇ
ਸੁਯੋਬਰ ਰਚਾਇਆ ਹੈ।
ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗੀ,
ਉਹ ਡਿੱਠਾ ਵਰ ਬਰੇਗੀ,
ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਤੁਰ ਚੱਲੋਂ,
ਦਿਨ ਕੱਲ ਦਾ ਠਹੁੰਦਿਆ ਏ।

ਰਾਣੀ ਦਮਯੰਤੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਐਨਾ ਲੰਮਾ
ਪੈਂਡਾ ਇਕ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਰਾਜੇ ਨਲ ਦਾ ਰੱਖ ਹੀ
ਤੋਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਰਾਜਾ ਨਲ
ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ ਹੈ-
ਉਹ ਤਾਂ ਜਾਨ ਮੇਰੇ ਉਤੋਂ ਵਾਰਦੀ ਸੀ,
ਇਹ ਪਿਆਰ ਉਸ ਦਾ ਭਲਾ ਖਾਕ ਹੋਇਆ।
ਮੈਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇ,
ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਇਸ਼ਤਿਆਕ ਹੋਇਆ।
ਇਸ਼ਤਿਆਕ-ਸ਼ੋਕ, ਚਾਹ।

ਰਾਜਾ ਰਿਤੂ ਪਰਣ, ਨਲ ਨੂੰ ਭੀਮ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ
ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਰਾਜਾ ਨਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ-
ਘੋੜੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਤਾੜ ਜੋੜਾ
ਰਥ ਜੋੜਕੇ ਤੁਰਤ ਲਿਆਇਆ ਏ।
ਥਾਪੀ ਮਾਰ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ,
ਰਥ ਪੋਣ ਦੇ ਵਾਂਗ ਉਡਾਇਆ ਏ।
ਕਰਦਾ ਜਾਏ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ,

ਗੰਧਾ ਰਥ ਆਕਾਸ਼ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਏ।
ਰਿਤੂ ਪਰਣ ਨੇ ਦੇਖ ਕੇ ਚਾਲ ਐਸੀ,
ਬੜਾ ਜੀਉਂਦੇ ਵਿਚ ਸਲਾਹਿਆ ਏ।
ਏਹ ਸਾਰਥੀ ਬੜਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਦਿਸੇ,
ਕਿੱਥੋਂ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖ ਕੇ ਆਇਆ ਏ।
ਐਸਾ ਰਥ ਨੂੰ ਤੋੜ ਚਲਾਣ ਵਾਲਾ,
ਸ਼ਾਇਦ ਨਲੀ ਵੱਲ ਸਿਖਾਇਆ ਏ।
ਨਦੀ ਨਾਲਿਆਂ ਚੀਰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ
ਰੁਖਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਸਭ ਟਪਾਇਆ ਏ।

ਰੱਥ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਤੂ
ਪਰਣ ਦਾ ਰੱਥੋਂ ਪਰਨਾ ਗਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਲ ਨੂੰ
ਰੱਥ ਰੋਕਕੇ, ਪਰਨਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।
ਨਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰੇ,
ਦੂਰ ਰਿਹਾ ਦੁਪਟਾ,
ਚਾਰ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆ ਫਾਸਲਾ,
ਛੱਡੋ ਉਸ ਦਾ ਰੋਟਾ।
ਰਾਤ ਅੰਧੇਰੀ ਡਿਕਰ ਨਾ ਕੋਈ,
ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਾਵਾਂ,
ਵਰਨਾ ਜੇਕਰ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ
ਵਿਚ ਆਕਾਸ਼ ਉਡਾਵਾਂ।

ਰਿਤੂ ਪਰਣ, ਨਲ ਦੀ ਰਥਵਾਨੀ ਦੀ ਬੇਹਦ
ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਜੂਏ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ
ਅਪਣੀ ਮਹਾਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸਦੀ ਗਾਂਠਿਤ
ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਉਸਦੇ
ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ
ਗਾਂਠਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਲਮ, ਜੂਏ ਵਿਚ ਕਦੇ ਹਾਰ
ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਰਾਜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-
ਜੂਏ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਇਲਮ ਇਹ,
ਯਾਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੋਵੇ,
ਜੋ ਜਾਣੇ ਉਹ ਹਾਰੇ ਨਾਹੀ,
ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਖਲੋਵੇ।
ਬਾਹਕ ਕਿਹਾ, ਵਾਹ ਮਹਾਰਾਜਾ,
ਮੈਨੂੰ ਚਾਲ ਸਿਖਾਓ
ਰਥਵਾਨੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਮੈਥੋਂ,
ਇਸਦੇ ਨਾ ਵਟਾਓ

ਰਾਜੇ ਰਿਤੂ ਪਰਣ ਤੇ ਨਲ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ
ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਪਕੀ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਓਧਰ, ਰਾਣੀ ਦਮਯੰਤੀ, ਰਾਹ ਵਿਚ
ਅੱਖੀਆਂ ਬਿਛਾਈ, ਰਾਜਾ ਨਲ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ
ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਸਾਰ ਰਥ ਭੀਮ ਨਗਰੀ
ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਵਗੀ ਠੰਢੜੀ ਵਾ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ,
ਸਫਰ ਕੱਟਦੀ ਆਂਵਦੀ ਰਾਹੀਆਂ ਦੇ।

ਆਖਾ ਅਬਰ ਬੀ ਮੀਰ ਪਰਮ ਵਾਲਾ,
ਬੁੱਢਾ ਹੱਸਦੀਆਂ ਨਾਲ ਉਮਾਗੀਆਂ ਦੇ।
ਸੋਰ ਬੋਲਦੇ ਬਾਗ-ਮੁਰਾਦ ਅੰਦਰ,
ਮੁਖ ਦੇਖਕੇ ਸਜਣਾਂ ਰਾਹੀਆਂ ਦੇ।
ਬੂਟਾ ਫਲ ਲੈ ਆਇਆ ਆਸ ਵਾਲਾ
ਦਿਲ ਅੰਦਰੋਂ ਚਾ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ,
ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਇਕ ਸੁਆ ਉੱਠੀ,
ਕਰਦੀ ਦੂਰ ਅੰਧੇਰਤਾ ਆਵਦੀ ਏ।
ਰਬ ਝੂਲਦਾ ਆਵਦਾ ਤੇਜ ਵਾਲਾ,
ਜਾਨ, ਵਾਜ ਸੁਣ ਸੁਣ ਚੋਨ ਪਾਵਦੀ ਏ।
ਰੱਬਾ ਝੂਠ ਨਾ ਕਰੀਂ ਇਹ ਰਬ-ਗੱਡੀ
ਮੈਨੂੰ ਪੀਆ ਦੀ ਵਾਜ ਸੁਣਾਵਦੀ ਏ।
(ਅਬਰ-ਬੱਦਲ। ਸੁਆ-ਕਿਰਨ, ਰਿਸ਼ਮ)

ਰਿਤੂ ਪਰਣ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ। ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ
ਇਹਤਰਾਮ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਪਰਣ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ
ਹਨ। ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜੇ ਦਾ
ਗਲੇ ਮਿਲਕੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਰਾਜਾ ਰਿਤੂ ਪਰਣ
ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਸਖਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਓਥੇ
ਸੁਯੋਬਰ ਨਾਮ ਵਾਲੀ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਾਤ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ
ਆਉਂਦੀ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਨ-
ਸ਼ੋਕਤ ਵਾਲਾ ਇਤਜਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਲ
ਦਾ ਦਮਯੰਤੀ ਦੇ ਖਾਸ ਆਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਹਿਲਾਂ ਥੱਲੇ
ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਤਜਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ
ਗੋਲੀ ਕੇਸ਼ਨੀ ਨੂੰ, ਨਲਕੋਲੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਲਈ
ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਕੇਸ਼ਨੀ, ਨਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ-
ਕੌਣ ਸੀ ਉਹ ਆਦਮੀ
ਸਲੋਕ ਜਿਨ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ,
ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ
ਅੱਥਰੂ ਵਗਾਇਆ ਸੀ।
ਨਾਰਾ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਨਾ
ਭੇਡਦੀਆਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ
ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਵਾਕ ਦੱਸ
ਕਿਸ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ।

ਗੋਲੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਨਲ ਦੀਆਂ ਅਖੀਆਂ
ਚੋਂ ਹੇਝੁਆਂ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਝਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਕਾਲੇ
ਸਿਆਹ ਰੰਗ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਗੋਲੀ ਇਹ
ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ,
ਹੋਰ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ
ਨਾਲ ਰਬਵਾਨ ਕੋਲ ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ
ਘੁੱਟਕੇ ਅਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ-
ਅਖੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰੇ,
ਮਨਮੋਹਣੇ ਦੁਲਾਰੇ ਲਾਲ,

ਇਹ ਦਾ ਵੀ ਵੇਖੋ,
ਅੱਜ ਰਬ ਨੇ ਮਿਲਾਏ ਨੀ।
ਆਂਦਰਾਂ ਨੇ ਖਿੰਚਿਆ,
ਪਰੀਕ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਪਾਸ,
ਛੋਤੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ
ਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਏ ਨੀ।
ਨਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਇਕ
ਨਿਕਲੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਫਿਰ।
ਨਲ ਦੇ ਨੇ ਅੱਜ,
ਕੱਲ੍ਹ ਹੋਣਗੇ ਪਰਾਏ ਨੀ।

ਗੋਲੀ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਆਣਕੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਜਿਹਾ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ
ਉਹ ਨਲ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ
ਰਬਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ-
ਬਾਹਕ ਜੀ ਇਕ ਅਰਜ਼ ਹੈ।
ਸੁਣਿਓ ਨਾਲ ਧਿਆਨ।
ਨਲ ਰਾਜਾ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ
ਖਬਰ ਨਾ ਲੈਂਦਾ ਆਣ।

ਰਬਵਾਹੀ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ
ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-
ਜੈਸੀ ਤੂੰ ਬੇਦੋਸ਼ ਹੈਂ,
ਤੈਸਾ ਉਹ ਨਿਰਦੋਸ਼
ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਣਿਓਂ,
ਕਿਸ ਤੇ ਲਾਵਾਂ ਦੋਸ਼

ਰਾਜਾ ਨਲ ਬੇਸ਼ਕ ਕਸੂਰਵਾਰ ਆਖਦਾ ਮੈਂ,
ਨੀਯਤ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਜੇ ਜ਼ੋਰੀ ਦੀ।
ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਗਿਆ ਸੀ ਓਸ ਨੇ ਤਾਂ,
ਬੁਧ ਗਈ ਮਾਤੀ, ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ।
ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਬੀਤੇ ਦੀ ਘਸੀਟ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ,
ਜਦੋਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਵਣਾ ਤੂੰ ਨਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ।

ਰਬਵਾਨ ਜਦੋਂ ਦਮਯੰਤੀ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ
ਸੁਯੋਬਰ ਵਿਚ ਕੋਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੋ ਜਾਣਾ
ਹੈ। ਤਾਂ ਦਮਯੰਤੀ ਰਬਵਾਨ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ
ਗੱਲ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋ
ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਦਮਯੰਤੀ ਇਹ ਰਾਜਾ ਸ਼ੁਰਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ
ਸੁਯੋਬਰ ਰਚਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਤਾਂ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ,
ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬੁਲਾਣਾ
ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਣ ਦੀ
ਉਸ ਤੇ ਝੂਠੀ ਤੁਹਮਤ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ-
ਸੋਚ ਨਾ ਦੁੜਾਈ, ਔਵੇਂ ਤੁਹਮਤ ਲਗਾਈ,
ਤੁਸਾਂ ਏਥੇ ਕਿਹੜੀ ਤੱਤੜੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਹੈ।

ਪਰ ਸੀ ਯਕੀਨ ਸਾਨੂੰ, ਰਾਜਾ ਨਲ ਬਾਝ ਕੋਈ,
 ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਆਵਣੇ ਦੀ ਰੋਖਦਾ ਨਾ ਵਾਹ ਹੈ।
 ਦੇਵਤੇ ਨਾ ਮੰਨੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਓਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ,
 ਅੱਜ ਭਰਮਾਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ।
 ਮੇਰੇ ਜਤ ਸਤ ਨੂੰ ਨਾ ਆਂਚ ਲੱਗੀ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ,
 ਸੱਤਿਆ ਦਾ ਵਾਯੂ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਗਵਾਹ ਹੈ।
 ਓਸ ਵੇਲੇ ਆਈ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਰਾਜੇ ਨਲ ਤਾਂਈਂ,
 ਗੂੰਜਕੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ, ਵਾਯੂ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ।
 ਰਾਣੀ ਦਮਯੰਤੀ ਸਤਵੰਤੀ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਓ,
 ਝੱਲ ਕੇ ਅਨੇਕ ਦੁਖ, ਸਤ ਨੂੰ ਨਾ ਹਾਰਿਆ।

ਰਾਜਾ ਨਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਰਗਟ
 ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਵਰ੍ਹੇ ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਫੂਲ,
 ਨਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦਾ ਝੋਲਾ ਰਿਹਾ ਨਾ ਮੂਲ।
 ਕੁੰਟਕ ਦੀ ਕੁੰਜ ਫੇਰ, ਆਪਣੀ ਨੁਹਾਰ ਉਤੇ,
 ਚੰਦ ਉਤੋਂ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਘੁੰਗਟ ਉਠਾ ਲਿਆ।
 ਆਈ ਸੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਜਿਹੜੀ ਰੂਪ ਉਤੇ,
 ਓਸ ਨੂੰ ਹਟਾ, ਠਾਠ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਰਾਜਾ ਨਲ ਰਾਜੇ ਰਿਤੂ ਪਰਣ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜੂਏ

ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਪਾਸੋਂ
 ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਪਾਟ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਪੰਤੀ ਜੂਏ ਵਿਚ ਜਿੱਤ
 ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਲੂ ਕਾਲ ਨਲ ਤੇ ਦਮਯੰਤੀ ਦੀ ਸਾਬਤੀ
 ਦੇਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਦਿਲੋਂ ਕੀਨਾ
 (ਦੁਸ਼ਮਣੀ), ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ
 ਸਾਂਦ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਰਾਜਾ ਨਲ, ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
 ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਬਹਿਰ ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਆ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲ ਲੀਤਾ
 ਹੋਈ ਖਲਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਉਮਾਹ ਬੋਲੀ।
 ਲੱਭੀ ਮਣੀ ਗੁਆਚੜੀ ਨਾਗ ਮੁੜਕੇ,
 ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਈਦ ਦਾ ਮਾਹ ਬੋਲੀ।
 ਰੱਯਤ ਸ਼ਾਦ ਤੇ ਮੁਲਕ ਆਬਾਦ ਹੋਏ
 ਬਾਮੁਰਾਦ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੋਲੀ।
 ਪਈ ਠੰਢ ਕਲੋਜੜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ,
 ਬੁਝੀ ਦਿਲੋਂ ਜੁਦਾਈ ਦੀ ਭਾਹ ਬੋਲੀ।
 ਲੋਕਾਂ ਸਮਝਿਆ ਉਪਰੋਂ ਰਬ ਤੁੱਠਾ,
 ਰਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਤੋਟ ਪਰਵਾਹ ਬੋਲੀ
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਆਨੰਦ ਦੇ ਲੈਣ ਝੂਟੇ,
 ਕਰਨ ਸੁਕਰੀਆ ਰਬ ਦਰਗਾਹ ਬੋਲੀ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਚਨਾ

ਯੋਗੀ ਰਾਜ

ਸ੍ਰੀ ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-
 ਕਰਾਂ ਬੰਦਨਾ ਓਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ,
 ਜਿਹੜਾ ਆਸਰਾ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੈ।
 ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਰੂਪ ਅਡੋਲ ਮੂਰਤਿ,
 ਆਦਿ ਅੰਤ ਨਾ ਓਸ ਨਿਰਧਾਰ ਦਾ ਹੈ।
 ਦਸਾਂ ਕਲਾ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸੇ,
 ਸਰਬ ਘਟਾਂ ਅੰਦਰ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।
 ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਤਾਰੇ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਧਰਤੀ,
 ਕਲਾਧਾਰ ਬਿਨ ਬੰਨ੍ਹ ਖਿਲਾਰਦਾ ਹੈ।
 ਕਰੇ ਪਾਲਣਾ ਨਿੱਕਿਆਂ ਮੋਟਿਆਂ ਦੀ,
 ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਪਹੁੰਚਾ ਨਾ ਹਾਰਦਾ ਹੈ।
 ਕਰੇ ਉਤਪਤੀ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਪਾਲੇ,
 ਰੂਦਰ ਰੂਪ ਧਰ ਆਪ ਸੰਘਾਰਦਾ ਹੈ।
 ਐਸੇ ਦਿਓ, ਆਦਿਓ, ਬ੍ਰਹਮੇਓ ਤਾਂਦੀ,
 ਚਾਤ੍ਰਕ ਹੋਥ ਬੋਧੇ ਨਮਸਕਾਰਦਾ ਹੈ।

ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਉਜੈਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ, ਰਾਜਾ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ-

ਦਯਾ-ਨਹਿਰ-ਉਜੈਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੇਦਾ,
 ਰਾਜਾ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਭੁਪਾਲ ਆਹਾ।
 ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਪੁਤ ਰਾਜਾ,
 ਧਾਰਾ ਨਾਥ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਲਾਲ ਆਹਾ।
 ਧਰਮ ਅਦਲ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਰਹਿਮ ਅੰਦਰ,
 ਦੇ ਧਰਮਰਾਜਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਆਹਾ।
 ਰੋਯਤ ਪਾਲਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀ,
 ਕਰਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿਆਲ ਆਹਾ।
 ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹਰ ਹਾਲ ਦਿੱਸਣ,
 ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਦੋਲਤ ਮਾਲਮਾਲ ਆਹਾ।

ਰਾਜਾ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਦੇ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵੱਡੀ ਰਾਣੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨਾਵਤੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੂਰ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪੀ ਸਾਧੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਣੇ ਮੰਗਲ,
 ਵੱਸੇ ਸੇਤ ਇਕ ਸਰੂਪ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਏ।
 ਸੋਭੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖ ਹਵਾ ਹੋਏ,
 ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਦਾ ਜਦੋਂ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤਾ।
 ਵਾਗਾਂ ਠੱਲ ਕੇ ਉਤਰੇ ਹੇਠ ਦੇਵੇਂ,
 ਹੋਥ ਜੋਡ ਕੇ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।
 ਚਰਨ ਪਰਸਿਆਂ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਆਈ,

ਰਾਮ ਨਾਮ ਦਾ ਮੁੱਖੋਂ ਉਚਾਰ ਕੀਤਾ।
 ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਅਸੀਸ ਬਿਠਾਇ ਚਾਤ੍ਰਕ,
 ਰਾਜੇ ਆਏ ਦਾ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਰਾਜਾ, ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੀਸ ਧਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਰਾਜ ਕਾਜ ਸਭ ਆਪ ਦੀ ਬਖਸ਼ ਹੈ ਗੀ,
 ਐਪਰ ਸੁੱਖ ਨਾ ਬਿਨਾਂ ਸੰਤਾਨ ਹੁੰਦੇ।
 ਪੁੱਤਰ ਅਖੀਆਂ ਦਾ ਨੂਰ ਜੋਗ ਆਖੇ,
 ਪੁੱਤਰ ਬਾਝ ਨਾ ਮੁਕਤ ਪਰਾਨ ਹੁੰਦੇ।
 ਕਰੋ ਮਿਹਰ ਚਾਤ੍ਰਕ ਉਤੇ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ੇ,
 ਇਸ ਦਾਨ ਦੇ ਜੋਡ ਨਾ ਦਾਨ ਹੁੰਦੇ।
 ਹੋਇਆ ਸਾਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਭੁਪਾਲ ਉਤੇ,
 ਕਹਿਦਾ ਰਾਜਿਆ ਝਬ ਅੰਨਦ ਹੋਸੀ।
 ਅਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਏ ਦੇ, ਜਾ ਘਰੀਂ ਦੇਵੀ,
 ਇੱਕ ਇੱਕ ਵਰਜੇਦ ਦਿਲ ਬੰਦ ਹੋਸੀ।
 ਬੂਟਾ ਲਗਮੀ ਰਾਜਿਆ ਜੋਗ ਅੰਦਰ,
 ਅੱਸਾ ਛਤਰ ਧਾਰੀ ਅਕਲਮੰਦ ਹੋਸੀ।
 ਜੋੜੀ ਰਾਮ ਲਛਮਣ ਜੋਸੀ ਰੱਬ ਦੇਸੀ,
 ਇਕ ਵਾਂਗ ਸੂਰਜ, ਦੂਜਾ ਚੰਦ ਹੋਸੀ।
 ਹੋਸਨ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸੰਤ ਸੇਵੀ,
 ਨਾਮ ਜਗਤ ਤੇ ਬੜਾ ਬੁਲੰਦ ਹੋਸੀ।

ਰਾਜਾ ਗੰਧਰਬ, ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਦੋ ਅਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਲੈਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ ਪਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਫਲ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਫਲ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਇਹ ਫਲ ਖਾਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਦੋਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਦੋ ਬਾਲਕਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਯੁਵਰਾਜ ਦਾ ਨਾਮ ਭਰਤਰੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਰੱਖਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਮੈਨਾਵਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ, ਧਾਰਾ ਪੂਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵਾਲੀ, ਰਾਜਾ ਪਦਮ ਸੈਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਰਤਰੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ, ਸ਼ਾਇਰ ਆਖਦਾ ਹੈ-
 ਟਿੱਕੇ ਭਰਤ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੀ,
 ਸਿਫਤ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਉ ਕੁਝ ਸੰਗਦਾ ਏ।
 ਅੰਗ ਅੰਗ ਸਚੇ ਦਾਲਿਆ ਓਸਦਾ ਸੀ,
 ਤੇ ਅਨੂਪ ਦਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ।
 ਚੰਦ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੰਗ ਹੋਏ,

ਕਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇ ਨਾ ਲੰਘਦਾ ਏ।
ਸ਼ਮਾ ਹੁਸਨ ਦੀ ਚਾਨਣਾ ਜੋਗ ਕੀਤਾ,
ਸਬਰ ਕਰੇ ਨਾ ਜੀਉ ਪਤੰਗ ਦਾ ਏ।
ਨੈਣ ਭਵਾਂ ਕਮਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋੜੇ,
ਤੀਰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕਲੋਜੜਾ ਲੰਘਦਾ ਏ।
ਕੋਮਲ ਕੋਇਲ ਦੇ ਵਾਂਗ ਅਵਾਜ਼ ਮਿਠੀ,
ਮਸਤ ਨੈਣ ਚੜ੍ਹਿਆ ਨਜ਼ਾ ਭੰਗ ਦਾ ਏ।
ਕਦ ਸਰੂ-ਬੂਟਾ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਬੂਟਾ,
ਬੰਧਨ ਪਾ ਅਨੰਗ ਨੂੰ ਭੰਗਦਾ ਏ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਪਰੀ ਵੀ ਦੇਖ ਬੇ ਪਰੀ ਹੋਏ,
ਜੀਉ ਫੜਕਦਾ ਕਾਮ ਕੁਰੰਗ ਦਾ ਏ।

ਰਾਜਾ ਗੰਧਰਬ ਸੈਨ ਦੀ ਜਦੋਂ ਉਮਰ ਬਿਰਧ ਹੋਈ ਤਾਂ
ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ,
ਰਾਜ ਪਾਟ ਭਰਤਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪ
ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨ
ਲਈ ਬਨਵਾਸ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦਾ ਹਾਲ

ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ ਵਿਚ ਨੇਕੀ,
ਕਾਇਮ ਨਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਰਹੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਥਣ,
ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਸ਼ਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੇਗਾ।

ਇਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਮੈਂ ਨੀਚ ਕੀ ਲਿਖ ਸੱਕਾਂ,
ਡਿੱਠੇ ਸੁਣੇ ਦਾ ਫਰਕ ਹੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇਗਾ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਜਿਹੜੇ ਕਰਨ ਰਾਖੀ
ਰਾਖਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਰਹੇਗਾ।

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਮਾਇਕੀ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਸ
ਜਾਣਾ

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਕਾਮ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹਿਆ
ਚਰਖੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚਾੜ੍ਹ ਉਡਾਇਆ ਸ਼ੂ।
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਵਿਚ ਐਸ਼ ਦੇ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ,
ਰਾਜ ਸਾਜ ਦਾ ਕਾਜ ਭੁਲਾਇਆ ਸ਼ੂ।
ਰਹੇ ਰੰਗ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਰੰਗ-ਰੰਤਾ,
ਕਦੇ ਆਣ ਦਰਬਾਰ ਨਾ ਲਾਇਆ ਸ਼ੂ।
ਜਿਵੇਂ ਨਾਦ ਦੇ ਆਣ ਕੁਰੰਗ ਫਸਦਾ,
ਭੋਰਾ ਵਾਸਨਾ ਵਿਚ ਬਨਾਇਆ ਸ਼ੂ।
ਐਸ਼ ਇਸਰਿਤਾਂ ਬਾਝ ਨਾ ਹੋਰ ਸੁੱਝੇ,
ਐਸਾ ਜਾਦੂਆ ਘੋਲ ਪਿਲਾਇਆ ਸ਼ੂ।

ਬਿਕਰਮਾਜੀਤ, ਭਰਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਦਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ
ਰੋਜ਼ ਬਰਜਦਾ। ਪਰ ਭਰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ
ਕਾਮਦੇਵ ਨੇ ਪੋਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ
ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ,
ਉਲਟਾ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਦਾ। ਓਧਰ ਪਿੰਗਲਾਂ
ਤੀ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦੇ ਖਿਯਾਫ ਰੋਜ਼ ਉਲਟੀਆਂ

ਸਿਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਘੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਭਰਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ
ਦਾ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਰਤਰੀ ਇਕ
ਦਿਨ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਜੈਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੇਮ ਨਾਮ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ
ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ੇਮ ਨਾਮ ਪੰਡਤ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਰਾ,
ਕਰਦਾ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੀ ਨਿੱਤ ਉਪਾਸਨਾ ਸੀ।

ਹੈ ਸੀ ਬਾਲ ਬੱਚਣ ਦਾਰ ਤੰਗ ਹੱਥੋਂ,
ਰਹਿੰਦੀ ਧਨ ਦੀ ਓਸਨੂੰ ਵਾਸਨਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਗੋਰਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਫਲ ਦਿੱਤਾ।

ਕੀਤਾ ਉਸਨੂੰ ਦਰੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾਂ ਸੀ।
ਜਿਹੜਾ ਖਾਣਗਾ, ਬ੍ਰਿਧ ਨਾ ਹੋਇ ਚਾਤ੍ਰਕ,
ਚੁੱਕ ਜਾਵੇਸੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸ਼ਾਸਨਾ ਸੀ।

ਸ਼ੇਮ, ਸ਼ਚਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਲਖ ਅੱਗੇ,

ਇਸਨੂੰ ਖਾਇਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਰਾਂਗਾ ਮੈਂ।

ਅੱਗੇ ਅੰਨ ਦੀ ਤੰਟ ਨੇ ਬੋਟ ਕੀਤਾ,

ਕਿੱਥੇ ਪੋਟ ਬੇਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਭਰਾਂਗਾ ਮੈਂ।

ਆਵੇ ਮੌਤ ਤਾਂ ਜਾਨ ਆਰਾਮ ਪਾਵੇ,

ਬਹੁਤਾ ਜੀਉ ਕੇ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ ਮੈਂ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਅੰਨ ਤੇ ਧਨ ਭੰਡਾਰ ਮਿਲਸੀ,

ਜਾਕੇ ਭਰਤਰੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਧਰਾਂਗਾ ਮੈਂ।

ਸ਼ੇਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਨੂੰ
ਦੇਣਾ

ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸਮਤਾਂ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਸ ਰਾਜੇ ਲੈਕੇ ਫਲ ਆਇਆ।

ਫਲ, ਫਲ ਦੇ ਸਭ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ

ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤੋਂ ਚੱਲ ਆਇਆ।

ਜਿਹੜਾ ਖਾਵੇਸੀ, ਕਦੇ ਨਾ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋਸੀ।

ਜੀਉਣਾ ਓਸਦਾ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਆਇਆ।

ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਰਾਜੇ, ਜੁਗਾਂ ਤੀਕ ਜੀਵੇ,

ਸ਼ਿਵਾਂ ਘੱਲਿਆਂ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਵਲ ਆਇਆ।

ਤੁਸੀਂ ਜੀਉਕੇ ਲੱਖ ਉਪਕਾਰ ਕਰਸੇ।

ਸਾਡਾ ਜੀਵਣਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਗੱਲ ਆਇਆ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੱਛਣਾ ਲਛਮੀ ਦਿਓ ਮੈਨੂੰ,

ਟੱਬਰ ਭੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਬੱਲ ਆਇਆ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਪੁੰਨ ਹੋ ਲਿਆ ਰਾਜੇ

ਪੰਡਤ ਸਮ ਤਾਈਂ ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ।

ਸੋਚੀ ਸੋਚ ਏਹ ਫਲ ਮੈਂ ਆਪ ਖਾਵਾਂ,

ਇੱਕੇ ਚਾਹੀਏ ਕਿਸੇ ਦਿਲ ਜਾਨ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਨਾਰ ਪਤਿਬੁਤਾ ਨੇ,

ਵਾਰ ਮੁਖ ਤੋਂ ਨੈਨ ਪਰਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਰਹੇ ਜਵਾਨ ਤਾਂ ਲੱਭ ਕਾਹਦੀ,

ਹੁਸਨ ਓਸਨੂੰ ਰਬ ਗੰਗਾ ਨ ਦਿਤਾ।
ਭੋਗ ਭੋਗਸਾ ਓਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਦਮ।
ਮੇਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਲ ਭਗਵਾਨ ਦਿਤਾ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਇਸ਼ਕ ਕੁੰਠੇ ਰਾਜੇ ਭਰਤਰੀ ਨੇ,
ਫਲ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੇ ਹੋਥ ਆਣ ਦਿਤਾ।

ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੀ ਯਾਰੀ, ਮਹਾਵਤ ਦਰੋਗੇ ਨਾਲ
ਸੀ।

ਰਾਣੀ ਸੋਚਿਆ ਮਹਾਵਤ ਯਾਰ ਮੇਰਾ,
ਉਹੋ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਤੇ ਜਾਨ ਮੇਰੀ।
ਸਦਕੇ ਓਸਤੋਂ ਕਰਾਂ ਇਹ ਸੁੱਖ ਸਾਰੇ,
ਉਸਦੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਜਾਨ ਕਰਬਾਨ ਮੇਰੀ।
ਹਾਥੀਵਾਨ ਤੋਂ ਹੋਰ ਨਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ,
ਜੋੜੀ ਪ੍ਰੀਤ ਉਸ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਮੇਰੀ।
ਰਾਜਾ, ਲੱਖ ਨਾਰਾਂ ਉਤੇ ਫਿਰੇ ਡਿਗਦਾ,
ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਾ ਕਰੇ ਨਾਦਾਨ ਮੇਰੀ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਸੱਦ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ,
ਕਹਿੰਦੀ ਖਾਹ ਅਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਤੂੰ ਜਾਨ ਮੇਰੀ
ਮਹਾਵਤ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਫਲ ਲੈਕੇ, ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ
ਹਾਥੀਵਾਨ ਦੀ ਯਾਰ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਸੀ,
ਡਾਢਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਓਸਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦਾ।
ਸੂਰਤ ਬਦਰੋ-ਮੁਨੀਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਇਸਦੀ
ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਸਨ-ਸਾਲ ਇਸਦਾ।
ਪਾਕੇ ਚੀਜ਼ ਅਜੀਬ ਇਹ ਪਿੰਗਲਾਂ ਤੋਂ
ਆਇਆ ਜੀਉ ਦੇ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਇਸਦਾ।
ਲੈਕੇ ਫਲ ਆਇਆ ਵਲ ਵੇਸਵਾ ਦੇ,
ਜਾਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕੁਲ ਅਹਿਵਾਲ ਇਸਦਾ।
ਕਹਿੰਦਾ ਤੁੱਧ ਤੋਂ ਕੋਣ ਪਿਆਰਤਾ ਏ,
ਖਾਣਾ ਤੁੱਧ ਦੇ ਲਈ ਹਲਾਲ ਇਸਦਾ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਜਾਨ ਜੇ ਸਦਾ ਜਵਾਨ ਰਹੇਗੀ,
ਚਿੱਤ ਹੋਵਸੀ ਵੇਖ ਨਿਹਾਲ ਇਸਦਾ।

ਮਹਾਵਤ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਅਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਲੈਕੇ,
ਅਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ।

ਵੇਸਵਾ ਇਸ ਅਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ
ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਝੁੰਘੀ ਸੋਚ ਕੀਤੀ ਨਾਰ ਵੇਸਵਾ ਨੇ,
ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਬੀਤੀ ਵਿਚ ਗੰਦਗੀ ਦੇ।
ਜੇਕਰ ਫਲ ਖਾਧਾ, ਉਮਰ ਹੋਰ ਹੋਸੀ,
ਲੱਖਾਂ ਐਬ ਕਰਸਾਂ ਨਾਲ ਛੰਦਗੀ ਦੇ।
ਪਾਪਾਂ ਪੰਡ ਅੱਗੇ ਭਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ,

ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਸਾਮਾਨ ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ।
ਆਵੇ ਮੌਤ ਛੇਤੀ, ਫੁਟਾਂ ਪਾਪ ਕਰਨੇ,
ਖਤਮ ਹੋਣ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਮੰਦਗੀ ਦੇ।

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਹੋ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮੇਰਾ
ਦੇਵਾਂ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਥ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਪਾਪ ਤੋਂ ਕੰਨ ਨੂੰ ਹੋਥ ਲਾਵਾ,
ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਲੰਘੇ ਵਿਚ ਬੰਦਗੀ ਦੇ।

ਵੇਸਵਾ ਉਹ ਫਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ
ਇਸ ਫਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਚੌਂਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਸਵਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਲ
ਉਸਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾ, ਡਾਢੀ ਸਾਦਗੀ
ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਹਾਥੀਵਾਨ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ,
ਫਲ ਦੇ ਗਿਆ ਉਹ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਮੈਨੂੰ।
ਰਾਤੀ ਆਇਆ, ਦਿਨੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ,
ਇਹਦਾ ਰੱਖਣਾ ਨਹੀਂ ਦਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ।

ਰਾਜਾ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਤਨ ਮਨ
ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ
ਡਾਢੇ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਲ ਉਸਨੂੰ
ਕਿਥੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਦਰੋਗਾ ਅੰਗਿਓ ਡਾਢੀ
ਆਜਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ-
ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਿਆਂ ਗੁੰਮ ਹਵਾਸ ਹੋਏ,
ਕਹਿੰਦਾ ਭੂਪ ਜੀ ਬਖਸ਼ ਗੁਨਾਹ ਮੇਰੇ।
ਮੈਂ ਹੋਈ ਤਕਸੀਰ ਇਹ ਬੜੀ ਵੱਡੀ,
ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢਣੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਵਾਹ ਮੇਰੇ।
ਛੱਟਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗੱਲ ਹੈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ,
ਗਲ ਪੱਲੜਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਘਾਹ ਮੇਰੇ।
ਫਲ ਘੱਲਿਆ ਏ ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਨੇ,
ਕਰਮ ਪੈ ਗਏ ਪੁੰਨ ਤੇ ਰਾਹ ਮੇਰੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ, ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਫਲ ਬਾਰੇ
ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਮਕਰਾਂ-ਹੋਥੀ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ
ਡਾਢੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ
ਏ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ ਬਣਾਨ ਲਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੱਖਲ
ਵਿਚ ਟਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ-
ਨਾਲ ਲਾਡ ਦੇ ਆਖਦੀ ਬਾਹਰ ਆਕੇ
ਸਮਝ ਗਈ ਮੱਖਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਰੀ।
ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਠੱਠਾ ਕਰਨਾ ਆਪ ਤਾਂਈਂ,
ਮੇਰੀ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਦੇਕੇ ਕਰੋ ਸਾਰੀ।
ਤਦੇ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਮੈਂਥੋਂ,
ਕੀਤੀ ਮਸਖਰੀ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝ ਨਾਰੀ
ਰਾਤੀਂ ਕੱਢ ਖੜਿਆ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨਾਲ ਹਾਸੀ
ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਦੀ ਗਈ ਸੀ ਹੋਥ ਸਾਰੀ।

ਜਦੋਂ ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲਦੀ ਹੈ-
ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਤੁਸਾਂ ਫਲ ਆਂਦਾ,
ਨਾ ਮੈਂ ਖਾਂ ਗੀ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਮਰਨ ਲੱਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਸੀ, ਹੋਣੀ ਏਸ ਸੰਦਾ,
ਨਹੀਂ ਤਾ ਥਾ ਛੇਡਦੀ, ਉਦੋਂ ਧਰਨ ਲਗੀ।
ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕ ਪੈ ਦਾ ਇਹਨਾ ਗੱਲੀਆਂ ਤੋ,
ਕੋਈ ਲੈ ਗਈ ਏ, ਕਮ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

ਮਾਲਾ ਨਾਸ ਹੋਏ ਹੋਸਿਆਰਤੀ ਦਾ,
ਜਿਹੜਾ ਮੁਖ ਨੂੰ ਅੱਜ ਰੁਵਾਇਆ ਸ਼ੁ।
ਖਸਰ ਕਣ ਨਾਯਸਤਾ ਯਾਰ ਉਸਦਾ,
ਜਿਹੜਾ ਵਾਸਤੇ ਵਲ ਚੁਰਾਇਆ ਸ਼ੁ।
ਬਾਤਾ ਪਾਏਆ ਮੁਖ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਨੂੰ,
ਰਾਜ (ਗੀਤ) ਹਥ ਕੀ ਆਇਆ ਸ਼ੁ।

ਰਾਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋ, ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਕਰ ਫਰੋਬ
ਦੀਆ ਗਲਾਂ ਦਾ ਕਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸਨੂੰ
ਜਗਤ ਦੀ ਝੂਠੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤੋ ਰੋਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ
ਦਿਲ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋ ਉਚਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ
ਵਿਚ ਵੰਗਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ

ਜੀਕਰ ਗੰ ਦਾ ਨੂੰ ਉਤਾ ਉਛਾਲ ਦੇਈਏ,
ਹੇਠਾ ਆਵਦੀ ਦਾ ਬਤਾ ਜੋਰ ਹੁੰਦਾ।
ਮਰਨ ਲਗਿਆ ਅਖੀਆ ਖੋਲ੍ਹ ਦੋ ਦਾ,
ਰੰਗੀ ਅਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ।
ਜਦੋਂ ਕਤਕਵੀ ਧੁਪ ਤੇ ਲੂ ਚੱਲੇ,

ਤਦੋਂ ਬਦਲਾ ਆਣ ਘਨਘੋਰ ਹੁੰਦਾ।
ਸਰਸਮ ਦੇ ਨਾਲ ਜਦ ਮਰਨ ਲੱਗੇ,
ਗਰਮੀ ਪੇਟ ਦੀ ਦਾ ਹੋਰ ਜੋਰ ਹੁੰਦਾ।
ਤਿਵੇਂ ਇਸਕ ਵਲੋਂ ਜਦੋਂ ਠੋਸ ਲੱਗੇ
ਤਤਕਾਲ ਬੇਗਾਰਾ ਦਾ ਮੱਤ ਹੁੰਦਾ।

ਰਾਜੇ ਸੋਚਿਆ ਗਲ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਗਈ,
ਪਏ ਹੋਰ ਵਧਾਨ ਵਧਾਈਏ ਕਿਉਂ।
ਪਾਜ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਮਗਤ ਦੀ ਪਤੀ ਝੂਠੀ,
ਹੋਰ ਆਪਣਾ ਮਗਜ ਖਪਾਈਏ ਕਿਉਂ
ਜਾਕੇ ਭਜਨ ਕਰੀਏ, ਮਿਲੀਏ ਰੱਬ ਸੋਚਾ,
ਰੋਨਾ ਨਾਲ ਬਹਿਕੇ ਮੱਖਾ ਲਾਈਏ ਕਿਉਂ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਨਿਵਾਇਆ ਮਕਰ ਕਰਕੇ,
ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਜਾਨ ਫਸਾਈਏ ਕਿਉਂ

ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਣ ਲਈ
ਰਾਣੀ ਪਿਗਲਾਂ ਤੋ ਹਾਥੀਵਾਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ
ਕੁੱਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਸੁਟਵਾ ਦਿੰਦਾ।
ਐਪਰ ਨਹੀਂ, ਏਥੇ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਸੀ,
ਜੇਹੜਾ ਗੱਲ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨਾ ਆਵਦਾ ਏ।
ਦਿਲੋਂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅਕੀਲ ਡਾਵਾ,
ਜਾਣ ਬੁਝ ਅੱਜਾਣ ਹੋ ਜਾਵਦਾ ਏ।
ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਬਣਾਣ ਨਾਲੋਂ,
ਬੁਰਾ ਆਪੇ ਤਾਈਂ ਬਣਾਵਦਾ ਏ।

ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਣ ਨਾਲੋਂ,
ਆਪਣੇ ਜੀਉ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਵਦਾ ਏ।
ਗੰਦ ਛੇਤਿਆਂ ਛਿਟ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦੀ,
ਪਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹਟਾਵਦਾ ਏ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਕਲੀਫ ਦਿੰਤੀ,
ਆਪ ਰਾਜ ਤੇ ਚੁਲੀਆਂ ਪਾਵਦਾ ਏ।

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਪਸੁਚਾਤਾਪ ਕਰਨਾ, ਅਪਣੇ
ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ-
ਹਾਇ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵੀਰ ਮੇਂ ਬਤਾ ਪਾਏ।
ਬਕਸ਼ੁਰ ਤਾਈਂ ਲਾਈ ਲੀਕ ਤੰਨਾ।
ਤੂੰ ਸਾਂ ਲਛਮਣ ਵੀਰ ਪਰਤੱਪ ਮਰਾ,
ਅਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਦਿਲੋਂ ਮਗੀਰ ਤੰਨਾ।
ਮੇਰੇ ਪਾਪ ਦਰਗਾਹ ਨਾਲ ਜਾਣ ਖਾਸ,
ਜਿਹੜਾ ਕਾਇਆ ਬਾਰਹ ਪਰੀਕ ਤੰਨਾ।
ਏਸ ਨਾਰ ਬਦਕਾਰ ਨੇ ਲਗ ਆਪ,
ਬੇਟਾ ਅੰਦਰੋਂ ਸਮਝਿਆ ਠੀਕ ਤੰਨਾ।

ਮੈਨੂੰ ਵੇਲੜਾ ਹੋਥ ਨਾ ਆਵਦਾ ਏ,
ਯਾਦ ਕਰਾਗਾ ਮੈਂਹ ਮਰਨ ਤੀਕ ਤੰਨਾ।
ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ
ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ-

ਮਹਾਦੇਵ ਅੱਗੇ ਹੋਥ ਰੋਤ ਕਹਿੰਦਾ,
ਬਾਬਾ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਜੋਗ ਇਹ ਵਸਤ ਹੈ ਜੀ।
ਸਾਭ ਏਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਅੰਦਰ,
ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਸੋਕਲਪ ਸੁਆਮਤ ਹੈ ਜੀ।
ਦਿਆਂ ਕਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਝ ਇਸਨੂੰ,
ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਅੱਸਾਂ ਅੰਦਰ ਮਸਤ ਹੈ ਜੀ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਉਮਰ ਬਹੁਤੀ, ਹੋਸਣ ਪਾਪ ਬਹੁਤੇ,
ਇਹ ਤਾਂ ਦੇਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਗ੍ਰਹਸਤ ਹੈ ਜੀ।

ਭਰਤਰੀ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਪਾਟ ਤਿਆਗਕੇ ਬਣ
ਦੀ ਓਰ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਮੀਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ
ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਬਾਸੀ, ਸਮਝਾਣ ਦੀ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਉਹਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲਈ ਲੱਖ ਮਿਨਤਾਂ ਤਰਲੇ
ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਉਹ
ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਕੁਰਲਾਂਦੇ ਛੱਡਕੇ, ਜੰਗਲ
ਦੀ ਰਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਰਦਿਆਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਸਦੇ
ਨਾਜ਼ੁਕ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ
ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ
ਦਰਖਤ ਥੱਲੇ ਅਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ
ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਨੀਂਦ ਕਿੱਥੇ? ਰਾਜਾ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ
ਵਿਚ ਫੁੱਥ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-
ਰਾਤੀਂ ਸੋਣ ਨੂੰ ਲੇਟ ਤਾਂ ਗਿਆ ਰਾਜਾ,
ਐਪਰ ਦੁਖੀ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਦਾ ਆਵਣਾ ਕੀ?
ਜਿਹੜਾ ਜਖਮ ਕਾਰੀ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਲੱਗਾ,

ਮਲੁਮ ਓਸ ਤੇ ਨੀਦ ਨੇ ਲਾਵਣਾ ਕੀ?
ਸੌਂਦੇ ਸੋ, ਜੋ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਦ ਸੁੱਤੇ,
ਦੁਖਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚੈਨ ਪਾਵਣਾ ਕੀ?

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਣਾ।

ਵਾਹੇ ਦਾਹ ਇਕ ਸਾਹ ਬਿਨ ਰਾਹ ਖੋਹੜੇ
ਆਸਾਂ ਲਾਹ ਸੱਭੇ ਇਕੋ ਰਾਹ ਫੜਿਆ।
ਪੰਛੀ ਨਿਕਲਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ,
ਸਿੰਧਾ ਆਹਲਣੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਣ ਵੜਿਆ।
ਕਰਮ ਰੇਖ ਨੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੇਖ ਮਾਰੀ,
ਦੁੱਖਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਦ ਖੜਿਆ।
ਜਾਗੇ ਭਾਗ, ਪਿਛਲੇ ਭਾਗੇ ਦੁਖ ਕਜੀਏ,
ਤਿਆਗੀ ਨੇਹ ਮਮਤਾ ਅੱਗੇ ਰਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ।
ਮਾਰ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਬੱਧਾ,
ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਆਣ ਵੜਿਆ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਜੰਜਾਲ ਸਾਰੇ
ਇਕੋ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸ਼ਬਕ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਉਸਤਤਿ ਟਿੱਲਾ ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਜੀ
ਟਿੱਲਾ ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਜੀ ਦਾ,
ਮਹਿਮਾ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਕੁਝ ਉਚਾਰ ਹੋਵੇ।
ਬਿਰਛਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਨਾਲ ਹਰਿਆ,
ਜਿਵੇਂ ਬਾਗ ਦੀ ਖਿੜੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੋਵੇ।
ਪਰਬਤ ਸੋਹਣਾ ਬਹੁਤ ਕੋਲਾਬ ਨਾਲੋਂ
ਚੋਟੀ ਵੇਖ ਹਿਮ ਚਲ ਨਿਸਾਰ ਹੋਵੇ।
ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ ਗੰਗਾ ਵਾਂਗੂੰ ਵਗਣ ਕੁਲਾਂ
ਝਰਨੇ ਝਰਨ ਦਾ ਪੁਖ ਖੜਕਾਰ ਹੋਵੇ।
ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਬਣਿਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ,
ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀ ਠੰਢਾ ਠਾਰ ਹੋਵੇ।
ਜਾਣੇ ਅਸਲ ਬੈਠੇ ਅਸਥਾਨ ਏਹੋ
ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸਾਧੂਆਂ ਕਾਨ ਦੁਆਰ ਹੋਵੇ

ਭਰਤਰੀ, ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ
ਵਹਿ ਪੈਂਦਾ ਹੈ-

ਰਾਜੇ ਭਰਤਰੀ ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਟੇਕ ਮੱਥਾ,
ਸੀਸ ਫੇਰ ਉਤਾਰ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ ਏ।
ਭੁੱਖਾਂ ਮਾਰ ਜਾਰੇ ਜਾਰ ਰੋਇ ਕਹਿੰਦਾ,
ਰੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾਸ ਮਰ ਮੁੱਕਿਆ ਏ।
ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਸੁਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ,
ਤੁਸਾਂ ਸੁਲ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਢੁੱਕਿਆ ਏ।
ਦੁੱਖਾਂ ਘੇਰ ਕੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧਾ
ਚਾਕੂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਫੇਰਕੇ ਟੁੱਕਿਆ ਏ

ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਆਇਆ

ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਨਾਥ
ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾ
ਚੇਲਾ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤੇ ਜੋਗ ਦੇਵੇ। ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ
ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਜੀ-

ਫਕਰ ਹੋਵਣਾ ਨਹੀਂ ਆਸਾਨ ਬੋਟਾ,
ਜ਼ਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪ੍ਰੋਚਾਨ ਬੋਟਾ।
ਤੂੰ ਹੈ, ਰਾਜ ਪੁੱਤਰ ਤੈਨੂੰ ਜੋਗ ਔਖਾ,
ਜਿਵੇਂ ਪੰਘਰੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਬੋਟਾ,
ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਚਾਹੀਦੇ ਐਸ ਇਸ਼ਰਤ
ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਮਕਾਨ ਬੋਟਾ।
ਏਥੇ ਟੁੱਕ ਸੁੱਕੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਕਿਸਮਤ,
ਰੋਹਣ ਬੋਹਣ ਨੂੰ ਸੁੰਨਾ ਮਸਾਨ ਬੋਟਾ।
ਜਦੋਂ ਗੋਦੜੀ ਚੁੱਕਕੇ ਗਦਾ ਚੜ੍ਹੀਏ,
ਤਾਹਨੇ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸੁਨਾਣ ਬੋਟਾ।

ਜਵਾਬ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ-
ਕਹਿੰਦਾ ਭਰਤਰੀ, ਸਮਝਦਾ ਸਭ ਹਾਂ ਮੈਂ,
ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਤੁਸਾਂ ਸੱਚ ਬਾਬਾ।
ਮੈਂ ਵੀ ਸੱਚਕੇ ਹੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ,
ਹੀਰੇ ਵਣਜਰੇ, ਛੱਡ ਕੇ ਕੱਚ ਬਾਬਾ।
ਅੱਤ ਮੁਕਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੈ,
ਕੁੜੇ ਸੁਖਾਂ ਨਾ ਰੱਖਣੀ ਪਤ ਬਾਬਾ।

ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ ਜੀ-
ਇਸ ਸਾਧਗੀ ਦੀ ਕਠਨ ਸਾਧਨਾ ਹੈ,
ਚੜ੍ਹਨਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਰ ਖਜੂਰ ਬੋਟਾ,
ਜਿਹੜਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਸੋ ਚੂਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਨੂੰ,
ਭੰਗ ਪਏ ਤਾਂ ਚਕਨਾਚੂਰ ਬੋਟਾ।
ਜੇਹੜੇ ਸਫਰ ਦੇ ਛੱਰੇ ਹੀ ਪਰਤ ਆਏ,
ਉਹਨਾਂ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਸੱਚਾ ਨੂਰ ਬੋਟਾ।
ਕੀੜੇ ਵਾਂਗ ਮੁੜ ਮੁੜ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ
ਭੁੱਜ ਹੋਂਦਵੇ ਵਾਂਗ ਮਨੂਰ ਬੋਟਾ

ਰਾਜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗ
ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇਖਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ
ਜਿਹੜੇ ਛੱਟ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਲਾਏ ਹਨ,
ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜਤੋਂਦਰੀ ਨਾਥ ਜੀ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ
ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਜੋਗ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਇਕ ਪਰਖ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਇਕ ਪਰਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਹੋਰ ਬਾਕੀ,
ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਖਨਾਂ, ਮੰਨ ਪੁੱਤਾ।
ਜੇਕਰ ਏਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਹੋਇਓ
ਜੋਗ ਦਿਆਂਗਾ ਹੋਇ ਪੁੰਨ ਪੁੱਤਾ।
ਮੇਢੇ ਪਾ ਬਗਲੀ, ਮਲ ਸੁਆਹ ਮੂੰਹ ਤੇ,
ਮੰਗ ਪਿੰਨ ਲਿਆਵਣਾ ਅੰਨ ਪੁੱਤਾ।

ਸਾਬਤ ਹੋਕੇ ਕਰੀਂ ਬਚਨ ਪੁੱਤਾ।
ਰਹੇ ਵਿਤਕਰਾ ਮੂਲ ਨਾ ਚਿੱਤ ਅੰਦਰ,
ਮਾਓ ਭੈਣ ਸਮਝੀ ਦੇਖ ਜਨ ਪੁੱਤਾ।
ਤਦੋਂ ਜੋਗ ਦੇ ਲਾਇਕ ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੋਏਂ,
ਲਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਪਿੰਨ ਅੰਨ ਪੁੱਤਾ।

ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਫਕੀਰੀ
ਭੇਸ ਕਰਕੇ, ਰਾਜਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਪੈਦਾ ਹੈ-
ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਅੱਜ ਫਕੀਰ ਬਣਕੇ,
ਮੰਗਣ ਚੱਲਿਆ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਮੁੜਕੇ।
ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਸੀ,
ਆਇਆ ਅੱਜ ਫਕੀਰ ਦੇ ਭੇਸ ਮੁੜ ਕੇ।
ਗਿਆ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜ਼ਰੀ ਤੇ ਬਾਦਲੇ ਸੀ,
ਆਇਆ ਅੱਜ ਸੀ ਮੇਲੜੇ ਵੇਸ ਮੁੜਕੇ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਭੋਗਦਾ ਸੀ,
ਚਾੜ੍ਹਕ ਕਹੇਗਾ ਮਾਤ ਆਦੇਸ਼ ਮੁੜਕੇ।

ਸਦਾ ਕਰਨਾ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ
ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ।
ਮੂੰਹੋਂ ਕਹੇ ਆਦੇਸ਼ ਆਦੇਸ਼ ਰਾਜਾ,
ਵੇਸ ਦੇਸ ਖੋੜਾ, ਪਾਓ ਖੋਰ ਮਾਈ।
ਰਹੇ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ, ਮਾਣ ਤਾਣ ਬਣਿਆ,
ਹੋਵੇ ਮਿਹਰ ਮੌਲਾ, ਲਹਿਰ ਬਹਿਰ ਮਾਈ।

ਰਾਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਗੋਲੀ ਹੱਥ ਖੋਰ ਭੇਜਦੀ ਹੈ।
ਪਰ ਜੋਗੀ ਖੋਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਹ ਖੁਦ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਖੋਰ
ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਉਣ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਗੋਲੀ ਜਾਕੇ
ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਖੁਦ ਆਪ ਖੋਰ ਲੈਕੇ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਕਥਿਤ-

ਦੇਖਿਆ ਉਭਾਰ ਹੋਈਆਂ ਚਾਰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਰ
ਨਾਲ, ਬੋਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਰਾਣੀ ਡਿਗੀ ਗਸ ਖਾਇਕੇ
ਹੋ ਗਈ ਬੇਹੋਸ਼, ਫਰਾਮੋਸ ਤੇ ਖਮੋਸ, ਵੇਰ ਹੋਸ਼ ਕਰ
ਆਖੇ, ਵੇ ਕੀ ਵੇਰ ਲੀਤੇ ਆਇਕੇ।
ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਨਾਰ, ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਚਾਰ,
ਕਿੱਧਰ ਬੁੱਧ ਗਈ ਹਾਰ, ਕਾਰ ਕੀਤੀਓ ਹਕੀਰ ਵੇ।
ਚਾਕ ਬਣ ਭੋਗਿਆ ਤੇ ਸਾਕ ਅੱਜ ਹੋਰ ਕੱਢ,
ਵਾਰ ਏਹ ਅੰਵਲੜੇ ਨਾ ਬੋਲ ਮਾਰ ਤੀਰ ਵੇ।

ਜਵਾਬ ਭਰਤਰੀ ਦਾ-
ਕੌਣ ਕਿਹਦਾ ਸਾਕ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਕਿਹਦਾ ਨਾਲ ਮੇਰੇ,
ਮਾਈ ਬਾਪ ਕੌਣ ਭਾਈ ਝੂਠ ਸੱਭ ਜਾਣੀਏ।
ਫੱਕਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਬਿਨਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾ ਹੋਰ ਨਾਲ,
ਝੂਠੜੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਤੰਬੂ ਕਾਹਨੂੰ ਤਾਣੀਏ।

ਰਾਣੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ
ਇਹ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਛੱਡਕੇ ਮੁੜ ਮਹਿਲਾਂ

ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ
ਲਈ ਪਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਵਾਬ ਜੋਗੀ ਭਰਤਰੀ
ਹਰੀ ਦਾ-

ਦੁਖ ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਤੇ ਅਨਾਜ ਬਿਨਾ ਭੁੱਖ,
ਅਤੇ ਸਿੰਜਿਆਂ ਬਗੀਚੇ ਕਦੇ ਫਲਦੇ ਨਾ ਰੁਖ ਨੀ।
ਸਾਧਨਾਂ ਬਗੀਚੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਿਆਂ ਨਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ,
ਸਥਰ ਸੰਤੋਖ ਬਿਨਾਂ ਮਿਟਦੇ ਨਾ ਦੁੱਖ ਨੀ।
ਮਾਣਸ ਜਨਮ ਫੇਰ ਮਿਲਦਾ ਨਾ ਬਾਰ ਬਾਰ,
ਭਜਿਆਂ ਮੁਰਾਰ, ਮਿਲੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਖ ਨੀ।

ਜਦੋਂ ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੇ ਮਿਨਤਾਂ ਤਰਲਿਆਂ ਦਾ
ਰਾਜੇ ਭਰਤਰੀ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਣੀ
ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰਾਹ
ਤੋਂ ਮੋੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਲ ਤੇ ਪੱਥਰ ਰੱਖਕੇ
ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ-
ਜਾਓ ਨੀ ਲਿਆਓ ਦਾਨ, ਭਿਛਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਾਂ,
ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਜੋਗੀਏ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾ ਦੁਖਾਂਵਦੀ।

ਲਓ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਕਾਜ,
ਭਾਵੇਂ ਜਾਨ ਜਾਏ ਸਾਡੜੀ ਤੁਸਾਡਾ ਭਲਾ
ਚਾਹਵਾਂਗੀ।

ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸੋ ਸੱਠ ਰਾਣੀਆਂ, ਰੋ ਰੋਕੇ ਅਪਣਾ
ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਭਿਛਿਆ ਲੈਕੇ
ਵਾਪਸ ਟਿਲੇ ਵਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾ ਰਾਜੇ
ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜਪ ਤੜਪਕੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਅਪਣੀ ਸਾਬਤੀ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਉਤਰਿਆ ਵੇਖਕੇ ਗੁਰੂ
ਰਾਜੇ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗ ਦੇਣਾ ਜਤਨੇਂਦਰੀ ਨਾਥ ਨੇ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਨੂੰ
ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਨਿਹਾਲ ਬਹਾਲਿਆ ਏ
ਆਸਵੰਦ ਦਾ ਬਚਨ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।
ਕੱਢ ਉਸਤਰਾ ਤੇਜ਼ ਤਲਵਾਰ ਵਰਗਾ,
ਜੋਗ ਦੇਣ ਦਾ ਆਨ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ।
ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਮਲਾਈਆਂ ਵਾਲ ਪਾਲੇ,
ਫੇਰ ਉਸਤਰਾ ਘਰੜ ਮੇਦਾਨ ਕੀਤਾ
ਹਾਇ, ਹਾਇ, ਲੋਕੋਂ ਦੇਖੋ ਕਹਿਰ ਹੋਇਆ,
ਏਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਫਾਨ ਕੀਤਾ।

ਜਿਹੜੇ ਸੀਸ ਉੱਤੇ ਮੋਰ ਮੁਕਟ ਸੋਹੰਦਾ,
ਉਸ ਸੀਸ ਤੇ ਭਸਮ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ,
ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਕੰਨੀ ਸਨ ਮੋਤੀਆਂ ਭਰੇ ਗੁੱਛੇ,
ਉਥੇ ਕਾਠ ਦੀ ਮੁੰਦਰਾ ਪਾਈ ਗਈ।
ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀਆਂ ਬਣੇ ਤੜਾਗ ਲਾਹ ਕੇ,
ਰੱਸਾ ਵੱਟ ਕੇ ਮੁੰਜ ਬੰਧਾਈ ਗਈ।
ਅਤਲਸ ਮਖਮਲਾਂ ਬਾਦਲੇ ਛੱਡਕੇ ਤੇ,
ਦੇਹੀ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਢਕਾਈ ਗਈ
ਰੋਜ਼ ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿੱਥੇ,
ਭਰ ਭਰ ਬੁੱਕ ਬੁਝਤ ਰਮਾਈ ਗਈ।

ਸਾਧਨਾ ਕਰਨਾ ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ ਦੀ ਦਲ
ਲੈਕੇ ਸਿਖਿਆ ਗੁਰੂ ਜਤੋਂ ਦਰੀ ਤੋਂ
ਰਾਜਾ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਇਆ।
ਨੀਂਦਰ ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡੀ,
ਮਸਤੀ ਜੋਗ ਦੇ ਵਿਚ ਮਸਤਾਨ ਹੋਇਆ।
ਸਾਰੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮਹਿਲ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਆਸਨ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਦੇ ਆਨ ਹੋਇਆ।
ਮੁੰਦਤ ਢੋਰ ਤਾ ਫਿਰ ਆ ਵਿਚ ਲੰਘੀ
ਐਪਰ ਰਤਾ ਭੀ ਨਾ ਪੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ।
ਪਰ ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀਆਂ ਮੋਹਰ ਆਸਾ
ਬੀਜ ਬੀਜ ਕੇ ਵਾਂਗ ਕਿਰਸਾਨ ਹੋਇਆ।
ਆਸ ਛੱਡ ਸਾਰੀ ਝੂਠੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ
ਇਕੋ ਰਾਮ ਉਤੇ ਮਾਨ ਤਾਨ ਹੋਇਆ
ਸਾਧ ਸਾਧ ਕੇ ਸਾਧਨਾ ਜੋਗ ਵਾਲੀ
ਫੇਰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ
ਰਹੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕਪਾਟ, ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ
ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਚਾਤ੍ਰਕ ਸਾਫ ਹੋਇਆ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਬਾਤਨ,
ਤੀਰਥ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ

ਗੁਰੂ ਜਤੋਂ ਦਰੀ ਨਾਥ ਭਰਤਰੀ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ
ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ
ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ,
ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ, ਅਪਣੀ ਭੈਣ
ਮੈਨਾਵਤੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬੰਗਾਲ ਧਾਰਾ ਪਹੁੰਚ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਸਦਾ ਕਰਦਾ
ਹੈ-

ਮੂੰਹੋਂ ਕਰੇ ਅਲੱਖ ਅਲੱਖ ਜੋਗੀ
ਸਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਲਾਲ ਹੋਵਣ।
ਵੱਸੇ ਨਗਰ ਖੇੜਾ, ਗੁਰੂ ਮੋਹਰ ਰੱਖੇ,
ਮਹਾਦੇਵ ਦੇ ਦਰੋਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵਣ।
ਖੱਲਾ ਰਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ,
ਅਤੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖੇਡਦੇ ਬਾਲ ਹੋਵਣ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ
ਉਸਦਾ ਸਕਾ ਵੀਰ ਭਰਤਰੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ
ਦਰਬਾਰ ਛੱਡਕੇ ਫਕੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਖੁੰਭਾਂ
ਮਾਰਕੇ ਵੀਰ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਚਿਮਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਭਰਤਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਧੀਰ ਬਧਾਂਦਾ
ਹੈ-

ਮਹਾਰਾਣੀਏ ਕਰੋਂ ਵਿਰਲਾਪ ਕਾਹਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਰੋਵਣਾ ਕੁਝ ਬਣਾਏ ਭੈਣ।
ਕਰਮ ਰੇਖ ਜੋ ਲਿਖੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚੋਂ,
ਕੌਣ ਮੇਖ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਲਾਏ ਭੈਣ।
ਜੋ ਕੁਝ ਬੀਜਦਾ ਸੋਈ ਕੁਝ ਆਣ ਮਿਲਦਾ,
ਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਤਕਰਾ ਪਾਏ ਭੈਣ।

ਭੈਣੇ ਭੈਣੀਏ ਕੀਰਨੇ ਕਰੋਂ ਕਾਹਨੂੰ
ਸੁਖ ਸਦਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਰੋਹਨ ਵਾਲੇ।
ਛਾਯਾ ਬਿਰਛ ਦੀ ਵਾਂਗ ਨਾ ਬਿਕੇ ਮਾਯਾ,
ਆਯਾ ਗਿਆ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਕੋਹਨ ਵਾਲੇ।
ਰਤੀਂ ਗੱਦੀਓਂ ਉਠਕੇ ਸੋਣ ਰਾਜੇ
ਦਿਨੇ ਹੋਰ ਆ ਜਾਂਵਦੇ ਬੋਹਨ ਵਾਲੇ।
ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਗਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵਣ
ਪਲੀਂ ਮੰਗਤੇ ਹੋਣ ਸੁਖ ਚੈਨ ਵਾਲੇ।

ਮਹਾਰਾਜ ਭਰਤਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਕੇ ਉਸਨੂੰ
ਜਲਦੀ ਫੇਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਸਲੀ ਦੇਕੇ ਵਿਦਿਆ ਹੋ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੈਣ ਮੈਨਾਵਤੀ, ਅਖੀਆਂ 'ਚ ਹੰਝੂ ਭਰਕੇ
ਪਿਆਰੇ ਮਾਂ-ਜਾਏ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ
ਕਰਦੀ ਹੈ-

ਮੇਰੇ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਪਿਆਨੀਆਂ, ਦਾਨੀਆਂ ਵੇ,
ਮੇਰੇ ਬਾਕਿਆ ਵੀਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੇ।
ਮੇਰੇ ਹਾਕਮਾ, ਆਦਲਾ, ਧਰਮੀਆਂ ਵੇ,
ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਮੁਸਾਫਰਾ ਰਾਹੀਆਂ ਵੇ।
ਮੇਰੇ ਸੁੰਦਰਾ ਮੁੰਦਰਾਂ ਵਾਲਿਆ ਵੇ,
ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ ਬਿਝੂਤ ਰਮਾਈਆ ਵੇ।
ਕਦੋਂ ਫੇਰ ਵਿਖਾਵਸੋਂ ਮੁਖ ਆਕੇ,
ਜੇਕਰ ਚੱਲਿਆਂ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਈਆ ਵੇ।
ਤੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਏਂ ਮਾਈ ਤੇ ਬਾਪ ਸੰਦਾ,
ਇੱਕੋ ਭੈਣ ਦਾ ਵੀਰ ਹਮਰਾਹੀਆ ਵੇ।
ਜੀਵੋਂ ਚੁੱਗ ਹਜ਼ਾਰ ਸੌ ਲੱਖ ਵਰਿਹਾਂ,
ਚੰਦਾ ਵਰਗਿਆ ਸੋਹਣਿਆ ਮਾਹੀਆ ਵੇ
ਅੰਗ ਸੰਗ ਭਗਵਾਨ ਰਹੇ ਨਾਲ ਤੋਰੇ,
ਚਾਤ੍ਰਕ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ ਘਨਾਈਆ ਵੇ।

ਬਿਆਨ ਹਾਲਾਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ
ਬਿਕ੍ਰਮ ਜਦੋਂ ਉਜੈਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ
ਉਦੋਂ ਵੱਲ ਆਸਾਮ ਦੇ ਆਯਾ ਸੀ।
ਏਥੇ ਆਣਕੇ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਚਮਕ ਮਾਰੀ,
ਸਾਰਾ ਮੁਲਕ ਆਸਾਮ ਚਮਕਾਯਾ ਸੀ।
ਰਾਜੇ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੀ
ਉਸਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਚਾ ਬਨਾਯਾ ਸੀ।
ਥੇ ਉਲਾਦ ਭੂਪਾਲ ਜਦ ਕਾਲ ਹੋਯਾ,
ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਿਠਾਯਾ ਸੀ।

ਓਧਰ ਇਕ ਰਾਖਸ਼ ਉਜੈਨ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ
ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ
ਵਾਲੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਇਕ
ਪੰਡਤ ਵਰਾਹ ਨੂੰ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਕੱਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ।
ਪੰਡਤ ਮਹਾਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦਾ, ਤੇ
ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਦਾ ਸਾਧੂ ਬਣਕੇ, ਉਜੈਨ ਛੱਡ
ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ

ਝੜੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦੀ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗੀ
ਲਾਉਂ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਮੁਲਕ ਆਸਾਮ ਵਿਚੋਂ,
ਲੈ ਉਜੈਨ ਦੇ ਵਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਪੀਨਸ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਵਰਾਹ ਤਾਈਂ,
ਤਾਜੀ ਭੋਰ ਤੇ ਆਪ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ।
ਆਕੇ ਲਈ ਬੋਤਾਲ ਦੀ ਖਬਰ ਚੰਗੀ,
ਦੇਸ਼ੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਬੇਕਰਾਰ ਹੋਇਆ।
ਅਮਨ ਚੈਨ ਵਰਤਾ ਉਜੈਨ ਅੰਦਰ,
ਸਾਰਾ ਦੁਖ ਕਲੇਸ਼ ਫਰਾਰ ਹੋਇਆ।

ਸੁਖ ਚੈਨ ਅਮਾਨਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ
ਗਾਇਬ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਚੋਰ ਚਕਾਰ ਹੋਇਆ।
ਇਕ ਘਾਟ ਪੀਂਦੇ ਰਲਕੇ ਸ਼ੇਰ ਬਕਰੀ,
ਆਪੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕਦੇ ਤਕਰਾਰ ਹੋਇਆ।
ਕਰੇਨ ਨਿਉਂ ਕੇ ਸਭ ਸਲਾਮ ਰਾਜੇ
ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਜੈਕਾਰ ਹੋਇਆ।
ਸਿਮਤ ਚੱਲਿਆ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਸੰਦਾ
ਜਿਸਦਾ ਪੱਤਰੀ ਵਿਚ ਵਰਤਾਰ ਹੋਇਆ।
ਅੱਜ ਤੀਕ ਨਾਵਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਚਲਾ ਆਵੇ,
ਸਦਾ ਤੀਕ ਰਹੇਗਾ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋਇਆ।

ਬਿਆਨ ਹਾਲਾਤ ਜੋਗੀ ਰਾਜ ਭਰਤਰੀ ਜੀ ਦਾ
ਜਾਕੇ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਿਵਰਾਸ਼ਟਰ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰ,
ਲੱਭਾ ਰਾਹ ਮਹਬੂਬ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਹੈ।
ਪੂਰਾ ਸਾਧਿਆ ਮਨ ਇਕੱਤ ਬਹਿਕੇ,
ਚਾੜ੍ਹਕ ਆਤਮਾ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੇਖ ਦਾ ਹੈ।
ਚਤੁਰਭੁਜ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ,
ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਧਿਆਨ ਹੋਇਆ।
ਪਾਈ ਮੋਖ ਪਦਵੀ, ਮਨਜ਼ਿਲ ਹੋਈ ਪੂਰੀ,
ਦੂਰ ਸਫਰ ਦਾ ਸਭ ਥਕਾਨ ਹੋਇਆ।
ਪੈਂਡੇ ਤੁਰੇ ਪਾਂਧੀ, ਮਿਲੇ ਜਾ ਹਰਿ ਨੂੰ,

ਪਾਕ ਪਦਵੀ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਹੋਇਆ।
ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੀ ਮੈਲ ਸਭ ਗਈ ਧੋਤੀ,
ਖਤਮ ਜੂਨੀਆਂ ਦਾ ਆਵਨ-ਜਾਨ ਹੋਇਆ
ਮਿਲਿਆ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ
ਸਾਰੀ ਖੁਦੀ ਤੇ ਮਾਨ ਦਾ ਹਾਨ ਹੋਇਆ।
ਚਾੜ੍ਹਕ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ ਜੀ,
ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਅੰਦਰ ਸੋਭਾਵਾਨ ਹੋਇਆ।
ਜੋਗਤੀ ਗੁਫਾ ਸ਼ਿਵਰਾਸ਼ਟਰ ਤਪ ਕੀਤਾ
ਅੱਜ ਤੀਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਹ ਗਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਮਿਰਜਾ ਪੁਰੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਸਮਾਧ ਉਚੀ,
ਬਣੀ ਓਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਚੁਨਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਹੋਰ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ
ਬਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁਮਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਰਚੇ ਭਰਤਰੀ ਸ਼ਤਕ ਤ੍ਰੈ ਆਪ ਹੱਥੀਂ
ਇਕ ਦੂਈ ਤੋਂ ਚੰਦ ਹਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਤਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ ਰਚ ਧਰਿਆ
ਕੀਕਰ ਜਾਲ ਫੈਲਾਵੇਦੀ ਨਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਦੂਜਾ ਸ਼ਤਕ ਰਚਿਆ ਰਾਜਨੀਤ ਵਾਲਾ,
ਦੇਸੇ ਜੋਗ ਅਜੋਗ ਵਰਤਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਤੀਜਾ ਸ਼ਤਕ ਵੇਰਾਗ ਦਾ ਰੂਪ ਰਚਿਆ,
ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਗਤ ਅਸਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਜਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹੇ ਇਕ ਵਾਰ ਧਿਆਨ ਲਾਕੇ,
ਕੂੜਾ ਟੁੱਟਦਾ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਜੀ।
ਚਾੜ੍ਹਕ ਦਾਤ ਅਨਮੁੱਲਤੀ ਬਖਸ਼ ਗਿਆ,
ਭਾਰਤ ਓਸਦਾ ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਮੋਢੀ

ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਬ-ਦੀਵਾਨ

ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਫਿਰੋਗਾ, ਤਾਂ ਜਨਾਬ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਵੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਇਹਤਿਰਾਮ ਨਾਲ ਲਿਆਂ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1876 ਈ 'ਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ

ਨਹੀਂ ਸਨ, ਵਿਦਿਆ ਮਸੀਤ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀ। ਆਪ ਸੰਨ 1890 ਈ: ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਾਤਬੀ, ਸੰਗਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸੀ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਸ਼ਿਅਰ-ਸ਼ਾਇਰੀ

ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਿਲਾਂ ਸਜਦੀਆਂ, ਲੋਕੀਂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਇਹਨਾਂ ਮਹਿਫਿਲਾਂ 'ਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਜਲਸੇ ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੱਕ ਚਲਦੇ, ਕਵੀ ਜਨ, ਸਿਆਸੀ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਸ਼ਿਲਪੀਆਂ ਤੇ ਡਾਢੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਕੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ 'ਚ ਸੀਹਰਫੀਆਂ, ਕਬਿੱਤਾਂ, ਬੈਂਤਾਂ, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬੈਂਤਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਸਰੋਤੇ, ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਾਰੀਫਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਜਿਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਬਲਾਘਾ ਨੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰਨ, ਸੰਗਰਾਹਨ, ਤੇ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਕੁਸ਼ਤਾ, ਹਮਦਮ, ਸ਼ਰਫ, ਗਾਮੂ ਖਾਂ, ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਾਫਿਜ਼ ਬਖਸ਼ੀ ਆਦਿ ਉੱਘੇ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ, ਖਲੀਫਾ ਕਮਰ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋਏ। ਸੰਨ: 1903 ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਖਲੀਫਾ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸਤਾਦੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲੱਗੇ।

ਸੰਨ 1924-25 ਈ: ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ। ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ੇਰੀਆਂ ਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦੇਣਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨਾ, ਨਿਖਾਰਨਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਭੁਨਿਆਦ, ਗਿਆਨੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਐਸ.ਐਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ, ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਜੀ, ਖੁਸ਼ਨੂਦ ਜੀ ਵਰਗੇ ਉੱਘੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਪਰਧਾਨ ਅਤੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਹੋਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਉਹ ਹਨ ਭਾਈ ਦੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਵਾਂ, ਕਾਲੀ ਦਾਸ, ਚੰਦਰੀ ਸ਼ਹਿਦਾਈ, ਕਰਨਲ ਭੋਲਾ ਨਾਥ, ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ, ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਭੀਰ, ਪ੍ਰੋ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਰ, ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਖੀ ਰਾਮ, ਡਾ. ਫਕੀਰ ਮੁਹਿੰਮਦ ਫਕੀਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਤੇ ਆਈ.ਸੀ. ਨੰਦਾ ਆਦਿ।

ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਸੀਹਰਫੀਆਂ, ਕਬਿੱਤਾਂ, ਬੈਂਤਾਂ, ਰੁਬਾਈਆਂ ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਖੂਬ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਪੈਂਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ

ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਲਿਖੀ। ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜੀਮ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸਰਅੰਜਮ ਦੇਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਚੁਨਾਚਿ, ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਰੁਚੀ ਘੱਟ ਕਰਕੇ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਆਗਾਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁਦ ਆਪ ਲੱਭਣੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹਿਬਰ ਆਪ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੋਮ ਡਾਢਾ ਕੱਠਨ ਤੇ ਸਬਰ ਆਜ਼ਮਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ - "ਹਿਮਤੇ ਮਰਦਾਂ, ਮਦਦੇ-ਖੁਦਾ।" ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨਹਾਇਤ ਸੰਜੀਦਗੀ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਆਰੰਭਿਆ ਅਤੇ ਡਾਢੀ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਕਦਮ ਵਧਾਏ ਅਤੇ ਔਕਤਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ, ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮਵਾਰ ਕਰਦਾ, ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ, ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਤੇ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਆਖਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਮਰਦੇ ਮੁਜਾਹਿਦ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਲਗਨ ਤੇ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਛਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਪਣੀ ਫ਼ਤਹ ਦਾ ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖੋ-

ਅੱਜ ਖੁਲੇ ਵਾਲ ਆ ਗਿਆ ਦਿਲਦਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ,
ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ।

ਜਿੱਥੇ ਜਿਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਬਦਨਸੀਬ ਤੇ,
ਉਹ ਸ਼ੇਖ ਖਿਚਕੇ ਆ ਗਿਆ ਤਲਵਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ।

ਦੁੱਖਤਾ ਸੁਣਾਇਆ ਅਪਣਾ ਤੇ ਹੋਇਆ ਕਸੂਰ ਕੀ
ਝਿੜਕਾਂ ਕਿਉਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਸਰਕਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ।

ਲੁਕ-ਛੁਪ ਕੇ ਪੀਤੀ ਸ਼ੇਖ ਨੇ, ਪਰ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ,
ਮੂੰਹ ਲਾਕੇ ਨੀਚ ਤਾਈਂ ਹੋਏ ਖ਼ਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ।

"ਕੁਸ਼ਤੇ ਜਿਹੇ ਵੀ ਮਰ ਗਏ ਇਕ ਬੁੱਤ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ,
ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਛਪ ਗਏ ਅਖਬਾਰ ਬੇਤਰ੍ਹਾ।

ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੋਜਾਂ ਹੋਵਾਈਆਂ ਨੇ,
ਬਿਰਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕਾਰਨ ਸੂਲਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਨੇ।
ਕਾਜਲ ਸਜਣ ਨੇ ਪਾਕੇ ਮਟਕਾਏ ਨੈਣ ਅਪਣੇ
ਅੱਲ੍ਹਾ, ਬਰਾਏ, ਫ਼ਜ਼ੀਆਂ ਫ਼ੁਹੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਨੇ।

ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਲਹਿ ਜਾਵੇ ਦੀ ਏ. ਮੁਲਾਂ?
ਮਿਲਾ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਛੁਟਾਈਆਂ ਨੇ।

ਕਿਉਂ ਹੰਗਾ ਤੇ ਤਾ ਚੰਗਾ, ਹੋਇਆ ਵਸਾਰ ਵਾਂਗੂੰ,
ਜਹਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਨੂੰ ਸੋਚਾਂ ਕੀ ਆਈਆਂ ਨੇ।

ਕੁਝ ਨੇ ਚੀਰ ਵਿੰਗੇ, ਖੁਨੀ ਨਿਗਾਹ ਵਾਲੇ,
ਦੱਸ, ਕਿਸ ਗਰੀਬ ਤੇ ਇਹ ਫੋਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਨੇ।

ਫੁੱਲ ਦੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਬੁਲਬੁਲ ਨੇ ਰੋਣ ਰੱਦੇ,
“ਕੁਸ਼ਤਾ” ਅਸਾਡੀਆਂ ਹੀ ਤਰਜ਼ਾਂ ਉਡਾਈਆਂ ਨੇ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਮਖਮੂਸ ਬਹਿਰਾਂ
(ਛੰਦਾਂ) ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਗਜ਼ਲਾਂ
ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ
ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ (ਉਸਦੇ ਮਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ
ਅਫਜ਼ਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ), ਸੰਨ: 1903 ਈ ਵਿਚ
ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਛਪਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ
ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿਚ, ਪਹਿਲਾ “ਮਾਹਿਬੇ ਦੀਵਾਨ”,
ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਰਜਨਾਂ ਗਜ਼ਲ
ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਨਹੀਂ
ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਉੱਤੇ
(ੳ) ਤੋਂ ਤਾੜੇ (ੜ) ਤੱਕ ਰਦੀਫਾਂ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ
ਗਜ਼ਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਖੂਬੀ
ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀਆਂ ਬਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ
ਖੂਬਸੂਰਤ ਗਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ
ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ
ਠੋਠਤਾ, ਤੇ ਕਾਫੀਏ ਦੀ ਕੜਾਕੇਦਾਰ, ਪੁਰਲੁਤਫ
ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਖੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ
ਹੈ—

ਆਸ਼ਿਕ ਵੀ ਹਨ ਤੇਰੇ ਭੰਡ,
ਸਮਝਣ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਖੰਡ।

ਜੁਲਫਾਂ ਸਾਂਭ, ਸਮਝ ਕੇ ਸੱਪ,
ਪਾਉਣ ਜਨਰ ਵੇਖਕੇ ਡੰਡ।

ਰੱਖਦੇ ਹੱਥ ਸੀਨੇ ਤੇ ਆਕੇ,
ਪਵੇ ਕਲੋਜੇ ਮੇਰੇ ਠੰਡ।

ਚੰਦਾ! ਰਹੇ ਸਦਾ ਨਾ ਚਾਨਣ
ਨਾ ਕਰ ਹੁਸਨ ਤੇ ਐਡ ਘਮੰਡ।

ਦੁਨੀਆਂ ਕਾਰਨ ਮਰੇ ਤੂੰ “ਕੁਸ਼ਤਾ”
ਦੇਵੇ ਮੁੰਡਾ ਇਹ ਨਾ ਸੋਡ।

(2)

ਰੱਖ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋਵੇ ਰੱਖ,
ਜਿਥੇ ਬੈਠੇ, ਦੇਵੇਂ ਦੱਖ।

ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਹੈ ਜਲਵਾ ਉਹਦਾ
ਦੱਖ, ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗੇ ਪਿਆ ਹੋਂ ਲੰਮਾਂ,
ਨਿਕਲ, ਦਵਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਭੱਖ।

ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜ਼ੀ ਦਾ ਛੱਡ ਚਮਕਾ,
ਮਜ਼ਾ, ਹਕੀਕੀ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਚੱਖ।

ਹੌਸਤ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਰਖ ਪਿਆਰੇ,
ਦੁੱਖ ਤੇ ਪਾਣੀ ਕਰਦੇ ਵੱਖ।

ਠੰਦੇ ਦਿਲ ਥੀਂ ਮੁਣ “ਕੁਸ਼ਤਾ” ਦੀ
ਉਸ਼ਮਣ ਦੇ ਨਾ ਆਖੇ ਭੱਖ।

ਦੁਨੀਆਂ ਬਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਿਅਰ
ਵੇਖ—

ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰੀ ਤੇ ਖਸਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਖੇਤੀ
ਪਰਾਏ ਹੱਥੀਂ ਹੋਣੇ ਬੱਤੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖੇ ਨੇ ਤੇਤੀ।

ਖੁਦਾ ਦਾ ਡਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੁਰੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦੇਵੇ,
ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਰੋਤੀ।

ਚਿਰਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋ, ਬੈਠ ਜਾਓ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ,
ਹੁਣੇ ਆਏ, ਹੁਣੇ ਚਲੇ, ਭਲਾ ਐਡੀ ਵੀ ਕੀ ਛੇਤੀ।

ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ, ਬੈਲੇ ਝੂਠ ਕਾਰਨ ਪੇਟ ਜੋ, ਸਮਝੋ
ਗਧੇ ਈਸਾ ਦੇ ਉਹਦੀ ਚਰ ਗਏ ਈਮਾਨ ਦੀ ਖੇਤੀ।

ਮੁਲੱਮੋਂ ਸਾਜੀਆਂ ਦੇ ਢੋਲ ਦਾ ਸਭ ਪੋਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇ
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਦ ਮਿਲੇ ਉਹਦਾ ਕਿਤੇ ਲੱਗੇਟੀਆ ਭੇਡੋਂ!

ਜਿੰਨਾਂ ਵਧਾਏਂਗਾ ਤੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਪਲਾਲੇ ਨੂੰ,
ਅਪਣੇ ਲਈ ਸਹੇਤੋਂਗਾ ਓਨਾਂ ਵਥਾਲ ਨੂੰ।

ਟੀਸੀ ਤੇ ਉਦਮੀ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ਅਪਣੀ ਥਾਂਹ
ਨਿੱਘਰ ਗਿਆ ਦਲਿੱਦਰੀ ਬੱਲੇ ਪਤਾਲ ਨੂੰ।

ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਤਰੇਗਾ ਵਾਗ ਸੁਜਾਖੇ ਦੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਅਨਾਪਤ ਨਾ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਪਹੁੰਚੇ ਪਿਆਲ ਨੂੰ।

ਖਟੇ ਸਵਾਬ ਹੋਜ ਦਾ ਕੋਈ ਮਿਲਾਕੇ ਯਾਰ,
ਜੀ ਲੱਚਦਾ ਏ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਜਮਾਲ ਨੂੰ

ਕੁਸਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ਸਰ:
ਤਸਬੀਹਾਂ, ਇਮਤਿਆਰੇ ਅਤੇ ਮਨਜ਼ਰਕਾ ਦੇ
ਸ਼ਿਅਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ
ਜਿਵੇਂ —

ਜੁਲਫਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਹੋਣ ਰੁਖਸਾਰ ਤੇਰੇ,
ਬੇਨੇ ਰੁੱਖ ਛਾਵੇਂ ਰਾਤਾ ਹੀਰ ਵੇਖਾਂ,

ਯਾ ਇਹ ਘੱਤ ਗਲਵੱਕੜੀ ਮਗਨ ਸੁੱਤੇ,
ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਤੇ ਬਦਰ ਮੁਨੀਰ ਵੇਖਾਂ।

ਛੰਡਕੇ ਵਾਲ ਜਦ ਯਾਰ ਨੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ,
ਡਿੱਗੇ ਜੋ ਤੁੱਪਕੇ ਬਣ ਗਏ ਸੱਤੀ ਵੇਖਾਂ।
ਜੁਲਫਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਤੇ ਸਾਫ ਨਿੱਕਲ ਆਇਆ,
ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਥੀ ਬਦਰਮੁਨੀਰ ਵੇਖਾਂ।

ਗਿਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਐਬ ਸਵਾਬ ਐਵੇਂ,
ਆਇੇ ਹਾਲ ਤੇ ਝਾਤੀ ਨਾ ਕਦੇ ਮਾਰੀ,
ਦਿਸੇ ਕੋਈ ਨਾ ਬੁਰਾ, ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਅਪਣੇ
ਦਿਲ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ 'ਚ ਅਪਣੀ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖਾਂ।

ਕੁਸਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਹਾਦ, ਦੇਸ਼-
ਪਿਆਰ, ਅਜਾਦੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ
ਰਾਜਸੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
ਵਿਚ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਗਜ਼ਲ ਦੇ
ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਿਅਰ ਮਿਲ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਚ ਦਿਸੇ ਪਿਆਰ ਇਵੇਂ,
ਨਿੱਟ ਨੈਣ ਦੋ, ਇਕ ਨਿਗਾਹ ਹੋਵੇ,

ਬਖਸ਼ ਮਾਲਕਾ ਉਹ ਬਹਾਰ, ਜਿਸ ਥੀ,
ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਮਨ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੇ,
ਮਿਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜਗੀ, ਹਰਾ ਭਰਾ
ਪੱਤ-ਪੱਤ ਅਤੇ ਡਾਲ-ਡਾਲ ਹੋਵੇ।

ਕਰ ਗਏ ਉਹ ਨਾਮ ਜ਼ਿੰਦਾ, ਮੁਲਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਆਪਣਾ
ਹੋ ਗਏ ਕੁਰਬਾਨ ਜੋ ਅਪਣੇ ਵਤਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ।
ਦੋਸਤੋ! ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਿਰ ਬਹਾਰਾਂ ਵੇਖਣਾ
ਹੋਣਗੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਰਾਖੇ ਚਮਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ।

ਕੁਸਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀਆਂ
ਪਰਤੀਕ ਹਨ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਛਾਈ ਮਿਠੀ ਹੈ,
ਜਿਸਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਪੁੱਠ ਹੋਰ ਵੀ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ
ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਨਿਹਾਇਤ ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸਵਾਦਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ
ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਗੱਲ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਭੱਠੀ 'ਚ
ਰੰਗ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਬਿਆਨ 'ਚ ਸਾਦਗੀ ਹੈ, ਸ਼ੈਲੀ
ਹੈ, ਉਸਤਾਦਾਨਾ ਪਕਿਆਈ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੇ-ਬਿਆਨ ਹੈ।

ਕੁਸਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ
ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਖਟਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ
ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੰਜੀਦਗੀ ਅਤੇ
ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ, ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ
ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਥਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ
ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ
ਇਸ ਦਾ “ਕੁਸਤਾ” ਜੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ
ਹੋਰ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ
ਦੇ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸੀ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਮਸਲੇ
ਐਨੇ ਜਟਿਲ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
ਇਸ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ
ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਹੌਲ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸੀ ਅਤੇ
ਲੋਕੀ ਸਬਰ-ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਤਵੱਕੁਲ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ
ਮਾਲਮਾਲ ਸਨ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰਾਤਰ-ਭਾਵ ਦਾ
ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ, ਲੋਕੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ
ਸਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਥੋੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ
ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ, ਅਤੇ ਮਨ ਪਰਚਾਏ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ
ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ
ਕੁਸਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹਾਸ-ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'

ਸਨ 1891 ਈ. ਨੂੰ ਸ. ਸੁਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਈ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਤੇ ਤੰਗੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪੰਡਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 1905 ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਮਨੋਤਾਂ ਢੇ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨਵੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ੌਕ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਖੁੱਬੀ ਹੋਈ ਅਜਮਤ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪ੍ਰੰਤ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। 1907 ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ "ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ" ਛਪਿਆ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਲਜ ਸਾਧਕ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣਾ ਇਕ ਅਖਬਾਰ "ਬੀਰ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਚੀਫ ਐਡੀਟਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। 1913-14 ਤਕ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਖੂਬ ਚਮਕਿਆ। ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਢਾਢੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗ ਲਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਸ਼ਹੀਦ" ਨਾਮ ਦਾ ਅਪਣਾ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੀ 'ਜੀਵਨ ਚੁਗਤੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਛਪੀ। "ਸ਼ਹੀਦ" ਪਰਚਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਆਗੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਡਾਢਾ

ਤਿੱਖਾ ਲੇਖ ਛਾਪਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗ ਲਈ। ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਰਵੱਈਏ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਰਚਾ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਉਪ੍ਰੰਤ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ "ਰਾਜ ਕਵੀ" ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਖਿਲਾਅਤੇ ਫਾਖਰਾ" ਅਤੇ ਐਜ਼ਾਜ਼ੀ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਅਤਾ ਫਰਮਾਈ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਨੂੰ ਕਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਬਲਕਿ ਆਪ ਨੂੰ "ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕੌਂਸਲ" ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਥਾਪਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਣਕੇ 'ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਪ੍ਰੈਸ ਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ 17 ਮਈ 1922 ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰੈਸ ਤੋਂ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਰਚਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨੀਂ ਤੂਫਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਆਮ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਚੂੰਕਿ "ਜਥੇਦਾਰ" ਪਰਚਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਖਰ, ਇਹ ਪਰਚਾ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਕੋਈ 25 ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾਕੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਜਥੇਦਾਰ" ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਕ ਅਪਣਾ ਪਰਚਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1926 ਨੂੰ ਇਕ ਹਾਸ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਹਫਤਾਵਾਰ 'ਮੌਜੀ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਰਚਾ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਧੁੰਮਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਟੱਪ ਗਈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ "ਬਾਬਾ ਵਰਿਆਮ" ਹਰ ਹਫਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਡਾਢੇ ਰੋਚਕ ਤੇ ਰਸ-ਮਈ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਪਾਠਕ, ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ। ਅਤੇ 'ਬਾਬਾ ਵਰਿਆਮ' ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਸਮਝਕੇ, ਡਾਢੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਰਸਾਲਾ "ਹੰਸ" ਵੀ 1929 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਹਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਬੜੀ ਸੀ। ਛਪਾਈ ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਮੋਮੀ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂ

ਜੋ ਇਹ ਪਰਚਾ ਅਪਣਾ ਖਰਚ ਵੀ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਬਾਹਲੀ ਤੇ ਆਮਦਨੀ ਥੋੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਾਲੀ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

1931 ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ, ਸੈਂਟਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ” ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ‘ਚਾਤ੍ਰਕ’ ਜੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ।

23 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਾ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਮ ਪੈ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦੀ “ਸ਼ਹੀਦ” ਦੀ ਲਗਨ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਦੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਟਕਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦਾ ਮਨਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਓਂ ਹੀ ਆਪ ਨੇ “ਸ਼ੁਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੋਰਸਟ” ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ “ਕਲਗੀਧਰ” ਕਾਵਿਯ ਕਾਲਜ” ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਭਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ‘ਸ਼ਹੀਦ’, ‘ਸ਼ੁਬਰ’ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸ਼ਿਮਲਾ ਵਿਖੇ 1935 ਵਿਚ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼-ਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ। ਆਏ ਦਿਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਭਾਵੀ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀ ਤੇ ਕੜੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਹਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ‘ਚੋਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਲਗਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੋ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਅਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਭੰਡਾਰ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਹਿਜ਼ ਹਾਸ-ਰਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਿੰਗਰ ਉਸਾਰੀ ਵਾਲੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਚਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਸਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ, ਹਾਸ-ਰਸ ਦੇ ਮਾਧਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਿਹਾਇਤ ਸਾਦਾ ਸੁਧ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਰੋਜ਼-ਮੱਰੂ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ

ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਅਰੁੰਜ (ਛੰਦ ਬੰਦੀ) ਤੇ ਪੂਰਾ ਅਸ਼ੁਰ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਢੇਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਡਾਢੀ ਚੁਸਤੀ ਤੇ ਰਵਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਨਿਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦਾ ਸ਼ਬਦ ਡਾਢੀ ਚਾਬੁਕਦਸਤੀ ਤੇ ਕਰੀਨੇ ਨਾਲ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਲਾਮਈ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ੇਦਾਰੀ ਤੇ ਰੋਚਕਤਾ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ “ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ”, “ਹੁਲਾਰੇ” ਇਸ਼ਕ ਮੁਸ਼ਕ” ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੌਧਰੀ। ਸਰ ਸ਼ਹਾਬੁੱਦੀਨ, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਰਾਜਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ‘ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਦ’, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ‘ਮੁਸਾਵਿਰ’ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਸੀਆਂ ਨੇ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਆਪਣੇ ਦੌਰ ਦੇ ਚੰਦੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੌਰਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਦੌਰ ਦੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਕਵੀਆਂ ‘ਚੋਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ‘ਬਲੱਗਣ’, ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ‘ਤੀਰ’, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਰ (ਭਾਈਆ), ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਬਟਾਲਵੀ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬਿਲੋ-ਜ਼ਿਕਰ ਹਨ।

‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖੀਏ-

ਨਿੱਜ ਹੋਣਾ ਕਪੁੱਤਰ

ਮੰਨੀਆਂ ਮੰਨਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਇਲਾਜ ਕੀਤੇ
ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ੇ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਪੁੱਤਰ।
ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਮੀਆਂ ਬੀਵੀ ਰੋਏ ਤੜਫੇ,
ਸਿੱਕਾਂ ਸਿੱਕ ਹੋਇਆ ਆਖਰਕਾਰ ਪੁੱਤਰ।
ਰਿੜ੍ਹਿਆ, ਖੇਡਿਆ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਮਾਤ ਦਸਵੀਂ
ਕਾਲਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁੱਤਰ।
ਨੌਕਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ,
ਪਿੱਛੇ ਪਿਤਾ, ਅੱਗੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਪੁੱਤਰ!
ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਬੁਢਾ ਕੌਣ ਹੈ ਇਹ?’
ਓਲਡ ਸਰਵੈਂਟ ਸੁਣਾਇਆ ਸਵਾਰ ਪੁੱਤਰ।
ਪਿਓ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਉੱਠਿਆ
ਲਾਹਨਤ ਰੱਬ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁੱਤਰ।

ਨਿੱਜ ਹੋਣਿਆ, ਚੰਗਾ ਤੁਧ ਬਿਨਾਂ 'ਸੁਥਰਾ'
ਖਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰ ਪੁੱਤਰ।

ਅਮੀਰ ਦਾ ਬੰਗਲਾ

ਕਈ ਵਿੱਘੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ
ਮਰਦ-ਕਦ ਦੀਵਾਰ ਸੀ।
ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਾਟਕ ਦੇ ਅੱਗੇ
ਖੜਾ ਇਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸੀ।

ਸਭ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ 'ਫਰਨੀਚਰ' ਸੀ,
ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ' ਸਜ ਰਿਹਾ।
ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਸੀ 'ਯੂਰਪੀਅਨ'
ਫੁਲ ਸਟਾਈਲ' ਗਜ ਰਿਹਾ।
ਦੇਖੋ ਜੇ 'ਡਾਇਨਿੰਗ ਰੂਮ' ਤਾਂ
ਭੁੱਖ ਚਮਕ ਝਟ ਦੁਣੀ ਪਵੇ,
ਫੁਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਟੋ ਬਿਨਾਂ, ਇਕ
ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਛੁਹਣੀ ਪਵੇ।
ਮੁੱਦਾ ਕੀ, ਉਥੇ ਐਸ ਦਾ
ਮੌਜੂਦ ਕੁਲ ਸਾਮਾਨ ਸੀ।
ਚਿੜੀਆਂ ਦਾ ਦੁਧ ਵੀ ਚਾਹੋ ਤਾਂ
ਮਿਲਣਾ ਉਥੇ ਆਸਾਨ ਸੀ।
ਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ
'ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਗੁਟਕਾ' ਨ ਸੀ।

ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕ ਕਿ ਚੁੱਤੀ

ਇਕ ਧਨੀ ਨੂੰ ਆਦਤ ਡਾਢੀ
ਭੈੜੀ ਪਈ ਕੁੱਤੀ ਹੈ।
ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਹਿੰਦਾ, ਔਰਤ ਕੀ ਹੈ?
ਸਿਰਫ ਪੈਰ ਦੀ ਚੁੱਤੀ ਹੈ।
ਅੱਜ ਮੈਂ ਜ਼ਹਿਰੀ ਹਾਸਾ ਹੱਸਕੇ,
ਕਿਹਾ ਸਚ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹੈ।
ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਨਾਰ ਨੂੰ,
ਠੀਕ ਖਿਤਾਬ ਦਿਵਾਂਦੇ ਹੈ।
ਜੱਗ ਵਿਚ ਜਿੰਨ-ਭੂਤ ਸਭ ਕੇਵਲ
ਚੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਭਜਦੇ ਨੇ।
ਚੁੱਤੀ ਬਿਨਾ ਕੁਹੱਡ ਆਦਮੀ
ਕਦੀ ਨਾ ਬਣਦੇ ਚਜਦੇ ਨੇ।
ਚੁੱਕਿ ਤੁਸਾਂ ਨਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅੱਗੇ
ਨਿਉਂ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੈ।
ਹੁਕਮਰਾਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਹਿਤ
ਸੋਚ ਹੀ ਚੁੱਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ।
ਚੁੱਕਿ ਨਿਜ ਅਰਧੰਗੀ ਦੇ ਹੈ
ਪੂਰੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਤੁਸੀਂ।
ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੋ ਨਿਕਲਿਆ,
ਚੁੱਤੀ ਦੇ ਹੈ ਯਾਰ ਤੁਸੀਂ।

ਗਜ਼ਬ ਖੁਦਾ ਦਾ, ਚੁੱਤੀ ਜੰਮਕੇ,
ਗੋਦ ਚੁੱਤੀ ਵਿਚ ਪਲ ਪਲ ਕੇ।
ਚੁੱਤੀ ਚੁੰਘ-ਚੁੰਘ ਵੱਡੇ ਹੋਕੇ,
ਖਾਕ ਚੁੱਤੀ ਮੂੰਹ ਮਲ ਮਲ ਕੇ
ਹੋਲਾ 'ਸੁਥਰਾ' ਇਉਂ ਕਰ ਉਸਨੂੰ
ਠੰਢਾ ਮੇਰਾ ਜੀ ਹੋਇਆ।
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਤੇ,
ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਯਾ ਕੀ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ੇਮ ਸ਼ੇਮ

ਟੈਨਸ ਤੇ ਨਾਚ ਵੇਖਣੇ ਦਾ,
ਥਾਰਿਆ-ਮੈਂ ਨੇਮ
ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਆਸ਼ਕ ਲੋਡੀਆਂ ਦਾ
ਵੇਖ ਡਾਨਸ-ਗੇਮ।
ਕਾਂਗਸ 'ਚ ਕੀਤਾ ਪੇਸ਼ ਮੈਂ
ਕਿ ਲੈ ਦਿਓ, ਇਕ ਮੇਮ।
ਹੋਇਆ ਮਤਾ ਨਾ ਪਾਸ,
ਪਰ ਹੈ ਗਈ 'ਸ਼ੇਮ ਸ਼ੇਮ'।
ਇਕ ਦਿਨ ਭੁਲਾਇਆ ਲਾਟ ਮੈਨੂੰ
ਪੀਣ ਖਾਤਿਰ ਚਾਹ।
ਪਰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਸੁਟ-ਬੁਟ ਹੋਣ,
ਵਾਹ ਵਾਹ।
ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ
ਤੱਤਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ
ਕਿਉਂ ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਉਜਾੜਾਂ
ਮੈਂ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ।

ਭੁਚਾਲ ਕਿਉਂ ਆਇਆ?

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ
ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕੀਂ ਫੂਤ ਫਾਤ
ਉਚ-ਨੀਚ ਨਾ ਤਜਦੇ ਨੇ।
ਹਰੀਜਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਹੀ
ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂ ਭਜਦੇ ਨੇ।
ਹਜ਼ਰਤ ਨੂਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਹੀ
ਥੱਲੇ ਗਿਰੀ ਲੁਕਾਈ ਹੈ।
ਤਦੇ ਭੁਚਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਦੇ
ਰਬ ਡਾਢੇ ਭਿਜਵਾਈ ਹੈ।
ਸੁਆਮੀ ਬੰਕਰਚਾਰੀਯਾ ਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂ
ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਮੈਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ
ਨਯਾ ਪਾਪ ਫੈਲਾਇਆ ਹੈ।
ਪੰਡਤ ਸੂਦਰ ਏਕ ਬਨਾਨੇ
ਕਾ ਉਘਾ ਮਰਵਾਇਆ ਹੈ

ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤਰ, ਮਨੁ ਸਿਮਰਤੀ,
ਕਾ ਸੁਭ ਨਿਯਮ ਬਚਾਨੇ ਕੋ।
ਯਿਹ ਭੁਚਾਲ ਹੈ ਹਰ ਨੇ ਭੋਜਾ
ਗਾਂਧੀ-ਰੋਗ ਹਟਾਏ ਕੋ।

ਗੁਰਬਾਣੀ

ਗਜਲ

ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਖੁਦਾਇਆ, ਖਾਲੀ ਦੁਆ ਨਾ ਜਾਏ।
ਟੱਕਰੇ ਗਲੀ 'ਚ ਜੇ ਉਹ ਬੁਝਾ ਭੁਆ ਨਾ ਜਾਏ।
ਦਿਲ ਚੀਰ ਕੇ ਤਾਂ ਰੋਖਾਂ, ਉਸ ਯੁਰਪੀਨ ਅਗੇ,
ਡਰਦਾ ਹਾਂ, ਸਮਝ ਬੋਟੀ, ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਖਾ ਨਾ ਜਾਏ।
ਯਾਰਾ ਨਾ ਮਾਰ ਬੋਲੀ, ਗੋਲੀ ਲਗਾਏ ਬੇਸ਼ਕ,
ਗੋਲੀ ਦਾ ਘਾ ਤਾਂ ਮਿਟਦਾ, ਬੋਲੀ ਦਾ ਘਾ ਨਾ ਜਾਏ।
ਹੱਤਕ ਦਾ ਕਰਸਾਂ ਦਾਹਵਾ, ਕਾਸਿਦ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਿਹੋ ਨੇ
ਉਸ ਕੰਗਲੇ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ, ਮੇਰੀ ਬਲਾ ਨਾ ਜਾਏ।
ਵੇਦੋ ਸੁੱਟੇ ਦਵਾਵਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਓ ਛਿਨ ਭਰ,
ਦੀਦਾਰ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਏ, ਜਮਦੂਤ ਆ ਨਾ ਜਾਏ।
ਅਸਥੇ ਕਹੋ ਖਾਂ ਸਾਨੂੰ, ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਦਿਲ ਫਸਾਇਆ,
ਜਿਥੇ ਚਿਤੀ ਨਾ ਫਟਕੇ, ਝੀਥੋਂ ਹਵਾ ਨਾ ਜਾਏ
'ਸੁਥਰੇ' ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਲੋਕੋ, ਨਿਜ ਅਸਰ ਪਾ ਨਾ ਜਾਏ,
ਹਿਰਦਾ ਹਿਲਾ ਨਾ ਜਾਏ, ਚੇਲਾ ਬਣਾ ਨਾ ਜਾਏ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖੀ-ਭਾਵਨਾ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਫੁੱਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ
'ਚੋਂ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਫੁਲ-
ਫੁਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਹੀ ਪੇਸ਼
ਹਨ-

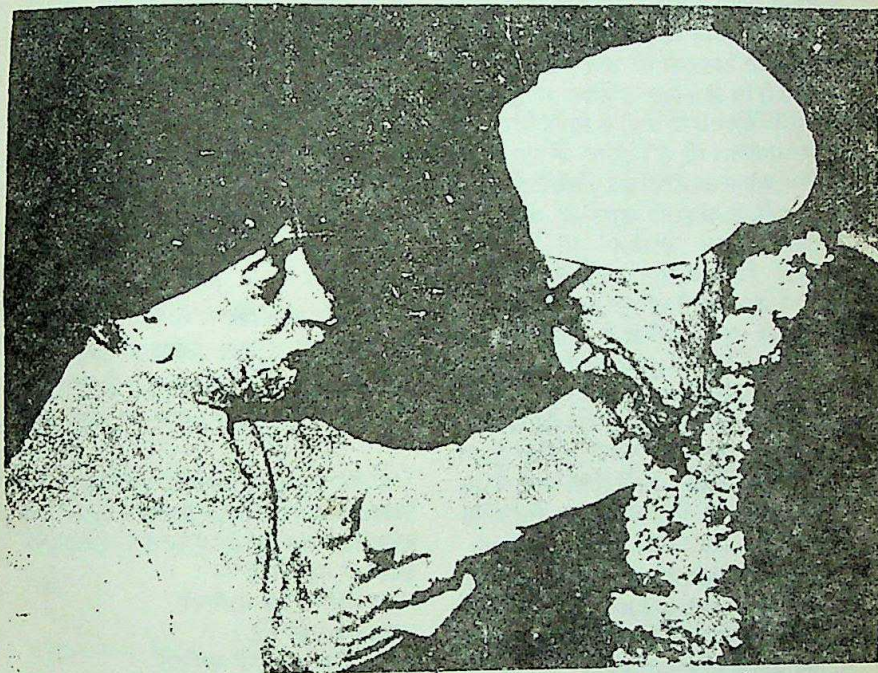
ਬਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਨਿਜ ਰੂਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ,
ਬਾਣੀ ਦੇ ਤੁਫੇਲ ਹੀ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣੀ ਦਾ।
ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਜ਼ਾਤ ਹੋਵੇ
'ਨੰਦ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਦਾ ਜਹਾਨ ਤੇ ਹੀ ਮਾਣੀ ਦਾ।
ਕਰੇ ਅਭਿਨਾਸੀ ਆਸੀ ਬੰਧਨ ਖਲਾਸੀ ਫਾਸੀ,
ਕੱਟ ਕੇ ਚੁਰਾਸੀ ਵਾਸੀ ਪੁਰੀ ਮਨ ਭਾਣੀ ਦਾ।
ਬਾਣੀ ਹੈ ਰੂਹਾਨੀ, ਜਿਸਮਾਨੀ, ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤ ਸੰਦੀ,
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾਨੀ ਦੇ ਜਹਾਨੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ।

ਸਿੱਖ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ

ਮੈਨੂੰ ਅਭਿਨਾਸੀ, ਸਵਾ ਲੱਖ ਜਿੰਨਾ ਬਲੀ ਬੇਰ,
ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਦੇਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਆਲਾ ਹੈ।
ਕੀਟ ਤੋਂ ਕੁਬੇਰ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਿਓਂ ਸੁਮੇਰ ਕਰ,
ਖੋਹਲ ਦਿੱਤਾ ਰਿਧ-ਸਿੰਧ ਨਵ ਨਿੱਧ ਤਾਲਾ ਹੈ।
ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਜਾਤ, ਤੇ, ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਸਦਾ ਰਹੇ,
'ਸ਼ਾਹਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹ' ਮੈਨੂੰ ਗੋਂਦ ਵਿਚ ਪਾਲਾ ਹੈ।
ਕੋਣ ਹੈ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਨਿਵਾਇ ਸਕੇ
ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।

‘ਭਾਈਆ’ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ

ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਕਸ਼ਨ ਸਪੀਕਰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਭਾਈਆ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ

ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ 5000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ

ਗ. ਮਾਂ-ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਭਲਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਤ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਤੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਭਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਇਨਸਾਨ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਹੋਰ ਵੀ ਗਮਾਂ-ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੋਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਮੁਥਾਰਕ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪੂ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ, ਸੁਣਕੇ ਸਾਡਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੱਚ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਹਾਸ-ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਇਹ ਪੜਨ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਸੋਧੀ ਤੇ ਸੁਖਾਵੀਂ ਲਾਗਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਇਰ, ਖੋ ਸ਼ੁਮਾਰ

ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਹਾਸ-ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ, ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਾਸ-ਰਸ ਦੇ ਕਵੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਸ਼ਬਰਾ, ਜੁਲਣ, ਐਸ. ਐਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਹੀ ਕਾਬਲੇ-ਜ਼ਿਕਰ ਕਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਦੀ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ 'ਭਾਈਆ' ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਉੱਭਰਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ 'ਭਾਈਆ' ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੁਰਤ 'ਭਾਈਆ' ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਭਾਈਆ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੇਟਕਿਆਂ ਤੇ ਲਤੀਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੇਦ-ਬਖ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧੀਆਂ। ਲੇਕਿਨ 'ਭਾਈਆ' ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਅਤੇ ਵੰਨ-ਸਵੰਨਤਾ ਲਿਆਕੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਛੇਦਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਤੇ ਖਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਭਾਈਆ ਜੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਸਨ।

'ਭਾਈਆ' ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 12 ਦਸੰਬਰ 1892 ਈ ਨੂੰ, ਕਣਿਆਣੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਇਕ ਰੱਜੇ-ਪੁੱਜੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਸ. ਢੇਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਈਸ਼ਰ (ਭਾਈਆ) ਨੇ ਗਾਰਡਨ ਕਾਲਜ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਸ਼ਿਹਤ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡਣੀ ਪਈ। ਆਖਰ ਕਾਰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ 'ਈਸ਼ਰ' ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। 1930 ਵਿਚ, ਈਸ਼ਰ ਨੇ 'ਭਾਈਆ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਪਾਤਰ ਕਲਪਿਆ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਭਾਈਏ' ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਅੱਡੇ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਸੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਸੈਂਕੜੇ ਹਾਸੇ-ਠੱਠੇ ਵਿਚ ਗਲੇਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ। ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਈਆ, ਹਸਮੁਖ ਭਾਈਆ, ਧਰਮੀ ਭਾਈਆ, ਰੰਗੀਲਾ ਭਾਈਆ,

ਮਸਤਾਨਾ ਭਾਈਆ, ਦੇਸ-ਭਗਤ ਭਾਈਆ, ਗੁਰਮੁਖ ਭਾਈਆ, ਨਿਰਾਲਾ ਭਾਈਆ, ਭਾਈਆ ਵੈਦ ਰੰਗੀਆਂ ਦਾ, ਭਾਈਆ ਤਿਲੁਕ ਪਿਆ, ਪਰੇਮੀ ਭਾਈਆ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਭਾਈਆ, ਨਵਾਂ ਭਾਈਆ ਆਦਿ ਨਾਮੀ ਪੁਸ਼ਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਕੇ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਵੀ ਮਨ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਾਤਾ' ਨੇ 'ਭਾਈਆ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ 'ਈਸ਼ਰ' -ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ" ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤਕ ਛਾਪਕੇ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸਰਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਤਲ, ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ, ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਕਾਬਲੀ ਵਰਗੇ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਈਆ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈਆ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁ ਰੰਗੀ-ਬਿਆਨੀ ਦੇ ਜੋਹਰ ਵੇਖੀਏ-

ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਅਣਹੋਈਆਂ, ਹੋਣ ਨਾ ਵਿਚ ਜਹਾਂ ਦੁੱਧ ਨਾ ਦੇਵੇ ਨਾਗਣੀ, ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਦੇਵੇ ਗਾਂ।
ਬੁਰਾ ਜੋ ਮੰਗੇ ਪੁੱਤ ਦਾ, ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਉਹ ਮਾਂ ਸਿਥਲ ਫਲ ਨਾ ਦੇਵੇਦਾ, ਬਾਂਸ ਨਾ ਦੇਵੇ ਛਾਂ।

ਭਾਈਏ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਰਜਣਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ, ਨਾਂ ਸਿਰਫ ਰੋਚਕ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਸਰਵ ਪਰਵਾਣਤ ਸਚਾਈਆਂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—
ਕਦਰ ਮੇਘ ਦੀ ਮੋਰ ਦਸੱਟਗੇ,
ਕਦਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਭੋਰੇ,
ਕਦਰਾਂ ਲੈਲਾ ਦੀ ਉਹੀ ਦਸੱਟਗੇ,
ਮਜਨੂੰ ਵਰਗੇ ਬੋਰੇ।

ਜੇ ਦਿਲ ਭੈੜਾ ਇਹ ਤਿਲੁਕ ਪਵੇ,
ਤਾਂ ਤਿਲੁਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਧੇਲੇ ਤੇ,
ਜੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਬਤ ਤੇ,
ਜੇ ਡਿਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਲੇ ਤੇ।

ਕਈ ਪੁਛਦੇ ਨੇ ਭਾਈਆ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਕਿਹੜੀ ਏ" ਮੈਂ ਕਹਿਨਾ ਵਾਂ ਕਿ ਲੀਡਰ ਹਾਂ, ਨਾ ਮਰਦ ਹਾਂ ਨਾ ਜਨਾਨੀ ਹਾਂ।

ਹੇਠਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਦੰਗੇ-ਫਸਾਦ ਕਰਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤਾਅਸਬੀ ਲੀਡਰਾਂ, ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਹੈ-

ਕਿਸੇ ਪਾਈ ਸਾੜੀ, ਤਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਖਤਰਾ, ਕਿਸੇ ਬਧੀ ਦਾੜੀ, ਤਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਖਤਰਾ, ਕਿਸੇ ਇੱਟ ਉਖਾੜੀ, ਤਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਖਤਰਾ, ਕਿਤੇ ਵੱਜੀ ਤਾੜੀ, ਤਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਖਤਰਾ,

ਭਾਈਆ ਜੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਸਰਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਰਾਬਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ "ਦਾਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ" ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਨੂੰ, ਹਾਸੇ-ਨੱਠੇ ਵਿਚ, ਕਿੰਬ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ-

ਹੁਣ ਮੈਂ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵਣਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਚੰਗੀ ਮੈਂ ਛਿੱਲ ਲੁਹਾ ਆਇਆ। ਖਾਣ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੋਲਾ ਕੜਾਹ ਉੱਥੇ,

ਰੇਲਟਾ ਲਹੂ ਦਾ ਸੋਰ ਸੁਕਾ ਆਇਆ। ਬਾਗ ਵਹਿਓ ਦੀ ਰੱਖੀ ਸੀ ਪੱਗ ਸਿਰ ਤੇ, ਨਾਲ ਜੁੱਤੀ ਦੇ, ਉਹ ਵੀ ਗਵਾ ਆਇਆ। ਪੱਗ ਜੁੱਤੀ ਤਾਂ ਗਈ, ਤਾਂ ਗਈ ਮੇਰੀ, ਹੱਡ ਗੱਡੇ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਭੇਨਾ ਆਇਆਂ।

ਭਾਈਆ ਜੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੱਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ—

ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਕਰਨਾਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਦਰਿਯਾ ਇਕ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਪਰਨਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰ ਗਿਆ ਏ ਲੱਲੂ-ਪੰਜੂ ਨਿਹਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਸੋਰ ਮਰਦ ਜਿਤਾ ਕੰਮ ਕਰ ਗਿਆ ਏ, ਗਣੀ ਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਤਨ ਪਰੋਸਤੀ

ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦਾ ਜੋ ਹੈ ਕੇਕਰ ਤੇ ਰੋੜਾ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹੈ ਪਾਸੇ ਦਾ ਸੋਨਾ।

ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬੂੜੀ ਜੋ ਕਾਲੀ ਬੱਤੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਫੇਕਡ ਦੀ ਕਾਰ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦੀ ਹੈ ਹਰ ਸਤਕ ਮਿਯਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਦੋ ਮਾਗ ਹੋ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ

ਸਦਕੇ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਢੁੱਤੇ, ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਬੜੀ ਸਵਾਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਇਹ ਅਜ ਦੀ ਜੇਮੀ ਨਹੀਂ, ਸਭਨਾ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਪੜਦਾਦੀ ਹੈ। ਪੰਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਤੂੰ ਆਵੇ ਨਾ ਨੀਂਦਰ ਗਦੇਲਿਆ ਤੇ ਜੇਕਰ ਸੇਵੇ ਪਸਤੌਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ ਰਖ ਕੇ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਸਵਗਰ ਦੇ ਲਵਾਂ ਝੂਟੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਟੇਗ ਉੱਤੇ ਸੇਵਾਂ ਟੇਗ ਰਖ ਕੇ

ਭਾਈਏ ਦਾ ਇਸ਼ਕ

ਮੈਂ ਅਜ ਦਾ ਨਵਾਂ ਆਸਕ ਨਹੀਂ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਆਸਕ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਆਸਕ ਸੀ ਪਿਉ-ਦਾਦਾ, ਮੈਂ ਆਸਕ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹਾਂ।

ਮਾਜਰਾ ਮਾਜ਼੍ਹਾ ਦਾ ਤਹਿਜੀਬ

ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਰ ਨੰਗਾ, ਚਲਣਾ, ਤਹਿਜੀਬ ਹੈ, ਪੂੜੇ ਦਾ ਮੁਖੜੇ ਤੇ ਮਲਣਾ, ਤਹਿਜੀਬ ਹੈ, ਆਯਾ ਕੋਲ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਬੋਬੀ, ਤਹਿਜੀਬ ਹੈ ਜੂੜਾ ਕਰਨਾ ਸਿਰ ਤੇ ਜਲੇਬੀ, ਤਹਿਜੀਬ ਹੈ।

ਭਾਈਆ ਜੀ ਜਿਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕਲਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਅਪਣੇ ਸਕੇ ਪਿਉ, ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦੇ।

ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ "ਉਹ ਵੱਸੇ, ਉਹ ਉਜੜੇ, ਵਿਚ ਭਾਈਆ ਜੀ ਅਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-

ਕਿਸਮਤ ਮੇਰੀ ਸੜ ਗਈ, ਕਿਤਾ ਜਦਣ ਵਿਆਹ, ਵਹੁਟੀ ਮੇਰੀ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਗਲ ਸੀ ਫਾਹ, ਚਸਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦਾ, ਘਰ ਦੀ ਨਾ ਪਰਵਾਹ, ਘਰੋਂ ਜ ਨਿੱਕਲਾਂ ਬਾਹਰ ਮੈਂ, ਕਰਦੀ ਉਹ ਕੜਾਹ।

ਭਾਈਆ, ਅਪਣੀ 'ਮੇਰਾ ਮਰਨਾ' ਨਾਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਮੌਤ ਤੇ ਪਾਏ ਝੂਠੇ ਕੀਰਨੇ ਅਤੇ

ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਅਥਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਂਦਾ
ਹੈ। ਉਹ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਪਣੇ ਦੋਸਤ-ਯਾਰਾਂ, ਸਕੇ-
ਸਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਫੌਕੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਹੀ ਭਾਂਡਾ ਫੌੜਦਾ
ਹੈ, ਬਲਕਿ ਅਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਪੁਤਰਾਂ, ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦਾ। ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖੀਏ—

ਬਾਹਰੇ ਜਿਹੜਾ ਆਂਵਦਾ, ਪਰਚਾਵਟੀ ਕਰਦਾ,
ਮੂੰਹ ਬਣਾਕੇ ਮੀਸਟਾ, ਇਉਂ ਆਹਵਾਂ ਭਰਦਾ।
“ਨਾ ਰੋ ਬੇਬੇ ਸਬਰ ਕਰ, ਹੈ ਸਭ ਨੇ ਚਲਣਾ,
ਭਾਣਾ ਹੈ ਸੱਭ ਰੱਬ ਦਾ, ਹੈ ਕਿਸਨੇ ਵਲਣਾ?”
ਪੁੱਤਰ ਪੁੱਛਣ ਮਾਂ ਨੂੰ “ਕੁਝ ਰੱਬ ਰਖਾਈ?”
ਮਾਂ ਕਿਹਾ “ਹਾ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਭਸ ਤੇ ਛਾਈ।
ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ, ਨਾ ਸਨ ਉਹਨੂੰ, ਕਈ ਲੀਏ ਲਾਝੇ,
ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੇ ਰਾਝੇ।

ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਮੇਰੀ ਛੱਡਕੇ, ਇਹ ਚੋਕੇ ਆਈ,
ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰਕੇ, ਉਸ ਚੁੱਲ ਤਪਾਈ।
ਪੰਜ ਪਰੰਠੇ ਰਗੜ ਗਈ, ਵਿਚ ਘਿਉ ਦੇ ਗੁੰਨਕੇ,
ਮੇਰੇ ਸਰਾਹਣੇ ਆ ਗਈ, ਫਿਰ ਗੰਗੜ ਤੁੰਨ ਕੇ।
ਦੂਜੀ ਨੂੰਹ ਨੇ ਕੀ ਦੱਸਾ, ਉਸ ਹੱਦ ਕਰ ਦੱਸੀ,
ਜੇਬੇ ਵਿਚ ਦੋ ਨੋਟ ਸਨ, ਝੱਟ ਲੈਕੇ ਨੱਸੀ।
ਮਾਂ ਇਕੱਲਾ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਕੁਝ ਹੋ ਗਈ ਦੇਰੀ,
ਤਾੜਕੇ ਵੇਲਾ ਆ ਗਈ ਨੂੰਹ ਤੀਜੀ ਮੇਰੀ।
ਕਈ ਦੁੜਾਏ ਓਸਨੇ ਅਕਲਾ ਦੇ ਘੱਤ,
ਲਾਹਣ ਲੱਗੀ ਉਹ ਛਾਪ ਮੇਰੀ, ਦੇਕੇ ਮਚਕੜੇ।
ਮੁਰਦਾ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਕੇ, ਮੇਰੇ ਖਹਿਤੋਂ ਹੋ ਗਈ।
ਉਗਲੀ ਮੇਰੀ ਤੜਕੇ, ਝੱਟ ਮੁੰਦਰੀ ਲੋ ਗਈ।

ਭਾਈਆ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਰੋਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਜ਼ਲਾਂ
ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਅਪਣੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੀ
ਇਸਲਾਹ, ਉਸਤਾਦ ਸ਼ਾਇਰ, ਜਨਾਬ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
‘ਅਵਾਰਾ’ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ,
ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਵੇਖੀਏ—

ਸਾਡੀ ਬੁਥੀ ਤਾਂ ਦਸਦੀ ਹੈ,
ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਨ ਜਮ ਹਾਂ

ਜੇ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਤਾਂ
ਨਿਰੋ ਹੋਵਾਨ ਜਮ ਹਾਂ

ਕੋਈ ਤਾਂ ਖਾਦਾ ਹੋ ਰੋਟੀ,
ਕੋਈ ਖਾਦੈ ਫ਼ਬਲ ਰੋਟੀ

ਅਸੀਂ ਕਮਬਖਤ ਐਸੇ ਹਾਂ
ਕਿ ਧੌਂਕੇ ਖਾਣ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਜਦ ਜੰਮਣ ਲੱਗੇ ਸਾਂ,
ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਿੱਛ ਮਾਰੀ ਸੀ,
ਤਾਈਉਂ ਬਿਖਰੀ ਜੁਲਫ ਵਾਂਗਣ
ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।

ਕੜਾਹ ਤਾਂ ਖਾ ਗਏ ਭਾਈ,
ਤੇ ਖੀਰਾਂ ਖਾ ਗਏ ਪੰਡਤ,
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਟੱਲ ਮੇਦਰਾਂ ਵਿਚ
ਨਿਰਾ ਖੜਕਾਣ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।
ਕੋਈ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ,
ਤੇ ਕੋਈ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ
ਅਸੀਂ ਉਹ ਸੋਹ ਦੂਲ੍ਹੇ ਹਾਂ,
ਜੋ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।

ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ
ਨਿਰੇ ਇਨਸਾਨ ਜੰਮਦੇ ਨੇ,
ਅਸੀਂ ਈਸਾਈ, ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ
ਯਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।
ਕੋਈ ਮਾਸੂਕ ਦੀ ਤੁਰਬਤ ਤੇ
ਜਾਕੇ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦਾ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦੇ ਉੱਤਰ
ਖੱਛਣ ਲੁਣ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।

ਲੋਕੀ ਪਛੰਦੇ ਨੇ ‘ਭਾਈਆ’ ਜੀ
ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਜੰਮੇ ਹਾਂ
ਖਾਧਾ ਮਾਰਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ,
ਗੰਗਰਖਾਨ ਜੰਮੇ ਹਾਂ।

ਭਾਈਆ ਜੀ ਦੀ ਬਲੀ ਨਿਰਾਇਤ ਸਰਲ,
ਮਗਫਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਪਠੰਹਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਿਨੀ-
ਘਿਲੀ ਪੱਠ ਉਸਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਰਚਕ ਤੇ
ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਈਏ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਦੀਆਂ ਤਲਖ
ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਤੇ ਭੰਡਿਆ ਹੈ, ਪਰ
ਅਪਣੇ ਮਖਸੂਸ ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਮਾਧਮ ਨਾਲ,
ਜਿਹੜਾ ਤਲਖ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਹੈ।

ਭਾਈਏ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਉਹ
ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕ “ਸੁਨਹਿਰੀ ਦੋਰ”
ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਫ, ਹਮਦਮ
‘ਮਨ ਚਾਤਿਕ ਮਸ਼ਾਇਰਿਆਂ’ ਤੇ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈਆ, ਜਦੋਂ ਮਾਈਕ ਅੱਗੇ ਖਲੋਕੇ, ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਪਗੜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨਾ ਉਤਾਰ ਚੁੱਕੇ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੋਲ ਹੀ ਬੋਲਦਾ, ਹਾਂਸੇ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਛੁੱਟ ਪੈਂਦੇ, ਸਰੋਤੇ ਹੱਸ-ਹੱਸਕੇ ਦੌਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪਿਲ ਜਾਂਦੇ, ਸਾਰਾ ਮਾਹੌਲ ਕਹਿਕਹਾਜ਼ਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਭਾਈਆ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਜਾਦੂ-ਬਾਨੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਭਾਈਆ ਜੀ, 12 ਦਸੰਬਰ 1953 ਨੂੰ, ਬਤੌਰ ਪੋਸਟ ਮਾਸਟਰ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਏ।

ਭਾਈਏ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਗਾਇਤ ਸਰਲ, ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਦਿਲ ਅਜੀਜ਼ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੌਹਦ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈਆ

ਜੀ, ਅਪਣੇ ਬਾਲ-ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਹੋਕੇ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾ, ਹਸਾ-ਹਸਾਕੇ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਂਸੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕਾਰ ਖਿਲਾਰੀ ਰੱਖਦੇ।

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਮਨਮੋਜੀ ਤੇ ਅਲਬੇਲਾ ਸ਼ਾਇਰ, 15 ਜਨਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਰੋਂਦਾ ਕੁਰਲਾਂਦਾ ਛੱਡਕੇ ਇਸ ਫਾਨੀ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਮਲ ਯਕੀਨ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੂਰਾਂ-ਗਿਲਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਾ, ਅਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡੀਂ ਪੀੜਾਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਅੱਲਾ-ਤਆਲਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ 'ਚ ਆਕੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ—

ਭਾਈਆ ਜੀ? ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।”।

ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ 'ਆਰਿਫ'

ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ 'ਆਰਿਫ' ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਜਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਕ, ਥਾਨਾ ਘੱਲ ਖੁਰਦ ਦੇ ਜੋਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਰਿਫ ਦਾ ਦਾਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰੀਕਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅਪਣੀ ਭੂਆ ਕੋਲ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਪੁਰਬੀ ਵਿਚ 1875 ਈ ਦੇ ਲਗਭਗ ਆ ਵਸਿਆ ਸੀ।

ਆਰਿਫ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿੱਤਨੇਮੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਅਦੁਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਉਹ ਸਰੰਗੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਰਿਫ ਨੂੰ ਰਸੀਆ ਸੁਭਾ ਅਪਣੇ

ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਆਰਿਫ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1894 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਦੇਈ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ।

ਆਰਿਫ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਅਫ਼ਤੂਰ ਮਜ਼ਦੂਰ (ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਸਿਖ) ਘਰਾਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ। ਆਰਿਫ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿਲਵਾਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ। ਦੋਯਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ, ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਬਚਾਕੇ, ਬਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਖਰੀਦਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਪਰਦਾਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਧੂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਸਾਧੂ ਕੋਲੋਂ ਮੁਢਲਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਬੋਧ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਵਿਦਿਆਨੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਡੇਰੇ ਦੇ ਡੇਰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਛੱਡਦਾ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਲਗਨ ਦੁਆਰਾ ਚੌਦਾ ਪੰਦਰਾ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਚੰਗਾ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਦੇ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਮੱਲਵੀ ਕੋਲੋਂ ਉਰਦੂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਫਾਰਸੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਖਤਰੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਰਿਫ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਦੀ ਖਾ ਕੋਲੋਂ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਾਬਾ ਸਾਵਣ ਦਾਸ, (ਪਰਮਕੰਟੀ ਨਿਵਾਸੀ) ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਵਣ ਦਾਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਬਾਬਾ ਪਰਭਾਤੀ ਦਾਸ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਆਰਿਫ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਸਿਧਾਂਤ, ਚਾਰਮਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਆਰਿਫ ਨੇ 19-20 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾ ਅਪਣੀ ਕੁਟੀਆ ਬਣਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਮੰਝ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਬੰਦੂ ਖਾ ਆਰਿਫ ਦਾ ਬੇਹਦ ਸਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਨਾਲ ਭੂਮੀ ਆਰਿਫ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਆਰਿਫ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਅਪਣੀ ਕੁੱਲੀ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਥੇ

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਖਰੀ ਹਿੱਸਾ ਇਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਦਾ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਰਿਫ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਕਰਲ ਲਈ 40 ਫੁੱਟ ਲੰਮਾ, ਇਕ ਵਰਾਂਡਾ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਹੁਣ ਆਰਿਫ ਦਾ ਸੁਭਾ ਏਕਾਂਤ ਪਸੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਯਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹਾਂਫਸੇ (ਯਾਦਾਸਤ) ਦਾ ਉਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਪਾਠ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਉਹ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁਲਦਾ। ਉਹ ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਦੀਆਂ ਮੈਂਕੜੇ ਆਇਤਾਂ, ਅਰਬੀ ਦੀਆਂ ਹਦੀਸਾਂ, ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ, ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ, ਨ ਸਿਰਫ ਕੰਠ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੈਗ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਦਾ ਤਾਂ ਸਰੰਤੋਂ ਉਹਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਜਾਦੂਬਿਆਨੀ ਤੇ ਦਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸਾ ਕਾਵਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸਨ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ ਦੀ ਹੋਰ, ਪੱਡਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ 'ਕਾਲੀਦਾਸ' ਗੁਜਰਾਵਾਲੀਏ ਦਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਦਲਤ ਰਾਮ ਦਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ ਆਦਿ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਿਫ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੋਮੇ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਦੋਯਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ 'ਫਨਾਹ ਦਾ ਮਕਾਨ' 21 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੰਨ 1915 ਈ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੁਕਾਮਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਹਕੂਕ ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਆਰਿਫ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਰਚਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕਿੱਸਾ "ਜਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ" ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਉਸਨੇ 22 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਕਹੀ ਜਵਾਨੀ 'ਚ 23 ਅਗਸਤ 1946 ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵੀ ਕਵਲ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ "ਫਨਾਹ ਦੇ ਮਕਾਨ" ਤੇ ਉਹਦਾ ਨਾਮ 'ਸਾਧੂ ਦੋਯਾ ਸਿੰਘ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ,

ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਜਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸੀ' ਕਿੱਸੇ ਤੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ 'ਸਾਧੂ ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ' ਛਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਰਿਫ 'ਉਪਨਾਮ ਜਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਛਪਣ ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿੱਸਾ "ਸਪੁਤਰ ਬਿਲਾਸ" 1929 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਛਾਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਆਰਿਫ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੰਭਾ ਮੱਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਮ ਝਲ ਚਾਲ ਦੀ ਝੋਲੀ ਦੀ ਰਚਕਤਾ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੇ ਬਿਆਨ ਸਦਕਾ ਇਹ ਕਿੱਸੇ ਛੱਤੀ ਹੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਅ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਕੇ। ਆਰਿਫ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੁਥਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਹੁਮਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਕੰਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਕਾਫੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚੇ ਆਉਂਦੇ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਸੰਨ 1929 ਵਿਚ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਰਿਫ ਦਾ ਭਾਵਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ 18 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੇ ਬਹੁ ਮੁੱਲੇ ਰੋਸ਼ੀ ਚੌਲੇ ਅਤੇ ਵਸਤਰ ਸੌਂਪੇ ਵਜੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਆਰਿਫ ਨੇ ਇਸ ਰਕਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਹੀ ਸਰਫ ਕੀਤਾ।

ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਦੇਹੀ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੀ, ਰੰਗ ਥੋੜਾ ਸਾਵਲਾ, ਚਿਹਰਾ ਗੋਲ ਅਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ। ਪਹਿਲਾ ਉਹ ਵੇਰਾਗੀ ਸੀ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਭਗਵੇਂ ਵਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਸਫੇਦ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦਾ ਚੌਲਾ ਭਾਵਾ ਫੱਬਦਾ। ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਅਪਣੀ ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਸਾਧੂ ਜਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਭਾਵਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੰਗੋਰਤਾ, ਵੇਰਾਗਾ ਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਿੱਤ ਨੇਮਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਤਿਆਸ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਬੁੱਲ ਫੜਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਮਾਲਾ ਮਟਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਪ ਕਰਦੇ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤ ਮੇਂ ਨਾਮ ਪਰੋਇਆ ਈ।
ਜਾਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਮੇਂ ਦਯਾ ਸਿੰਘਾ,
ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖ ਦੇ ਜਾਪ ਨੂੰ ਖੋਹਿਆ ਈ।

ਵਸਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਗੁਪਤ ਰਖਦੇ,
ਕਰਨੀ ਦਿਲੋਂ ਪਾਖੰਡ ਦੀ ਚਾਲ ਛੱਡੀ।

ਮਾਲਾ ਤਸਬੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ ਤੇਰਾ,
ਮਾਲਾ ਕਾਠ ਦੀ ਜਗਾ ਜ਼ਬਾਨ ਕਰ ਲੈ।

ਤਸਬੀ ਫੋਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਖੁਦਾ ਮਿਲਦਾ,
ਜੇਕਰ ਜਿਹਰ ਮੇਂ ਹਿਜਰ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਹੀਂ।

ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਹਦੇ ਸਰਧਾਲੂ ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ), ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਛੇ ਲੜਕੇ ਤੇ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਨਦ ਕਾਰਜ 1918-19 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਯੋਗ ਵਕਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ 1962-67 ਵਿਚ ਗੋਜਰਵ ਸੀਟ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਉੱਤੇ ਚੋਣ ਲੜਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਆਰਿਫ ਦਾ ਦੂਜਾ ਲੜਕਾ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਾ ਦਾਡੀ ਤੇ ਗਵਈਆ ਹੈ। ਆਰਿਫ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪੁੱਤਰ ਵਾਹੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਿਫ ਦੇ ਸਾਹਿਗਦਾ 'ਚੋਂ ਭਾਈ ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਰਲਾ ਸਿੰਘ, ਆਰਿਫ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਅਰਿਫ ਦੀ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ 'ਚੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤੇ ਦਾਡੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਵੀ ਆਰਿਫ ਦੀ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ 'ਚੋਂ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਆਕਲੋਆ, ਵਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ 1977 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਟਿਕਟ ਤੇ ਗੋਜਰਵ ਸੀਟ ਜਿੱਤਕੇ ਜਨਤਾ ਦਲ ਦੀ 1977 ਵਿਚ ਬਣੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਮਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲਾ ਲੋਕ ਕਵੀ ਆਰਿਫ 51 ਸਾਲ, 7 ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ 11 ਦਿਨ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗਕੇ 6 ਅਗਸਤ ਸੰਨ 1946 ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਆਰਿਫ ਦੇ ਅਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ-
ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਕਲਬੂਤ ਵਿਚ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ
ਦੀਵਾ ਰੂਹ ਦਾ ਯਾਰ ਹੋ ਗੁੱਲ ਗਿਆ।

ਕਿੱਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ

ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਵਤਮ ਰਚਨਾ 'ਕਿੱਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ' ਹੈ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਟੁਕੜੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਤੇ ਸਿਫਤ 'ਚ ਆਰਿਫ਼ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਅਵਲ ਅਕਲ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਖਾ ਤੂੰ.
ਕਾਯਾ ਕੰਠੜਾ ਕੰਠ ਬਨਣ ਵਾਲਾ।
ਪੰਜ ਤਤ ਦਾ ਕੁਲ ਪਸਾਰ ਕੀਰਦਾ,
ਕਿਹੜਾ ਰੂਹ ਕਲਬੁਤ ਵਿਚ ਪੋਣ ਵਾਲਾ।
ਦਮ ਨਿਕਲ ਵਜ੍ਹਦ ਥੀ ਬਾਹਰ ਆਵੇ,
ਕਿਹੜਾ ਪਰਤ ਕੇ ਫੇਰ ਲਿਆਣ ਵਾਲਾ।
ਗੰਦੇ ਰੁਦਰ ਨੂੰ ਉਦਰ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ,
ਮਾਸ ਹੋਭੀਆ ਸਾਜ ਦਿਖਲਣ ਵਾਲਾ।
ਕੋਹੜਾ ਨਕਸ਼ਗਰ ਨਕਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ,
ਅਕਸ਼ੋਂ ਖਿਚ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਲੋਣ ਵਾਲਾ।
ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ,
ਕੋਈ ਘੜਾ ਘੁਮਿਆਰ ਪਕੋਣ ਵਾਲਾ।
ਹੋਥ, ਪੈਰ, ਮੂੰਹ ਅੱਖੀਆ, ਨੱਕ ਦਿੱਤਾ,
ਸੋਹਣੀ ਦੇਂਦਾ ਦੀ ਜਤਤ ਜਤਣ ਵਾਲਾ।
ਵਿਚ ਪੋਣ ਦੇ ਪੋਣ ਨੂੰ ਪੂਰਦਾ ਏ,
ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਰਿਜਕ ਪਚੋਣ ਵਾਲਾ।
ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਸਦਾ ਉਡੀਕ ਰੱਖੀ,
ਸਿਰ ਤੇ ਵਕਤ ਅਖੀਰ ਦਾ ਔਣ ਵਾਲਾ।
ਕਾਯਾ-ਦੇਹ, ਵਜ੍ਹਦ-ਸਰੀਰ, ਰੁਦਰ-ਲਹੂ
ਉਦਰ-ਪੋਣ, ਨਕਸ਼ਗਰ-ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਨ ਵਾਲਾ

ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਪਿਆਰਿਆ ਜੇਮਿਆ ਤੂੰ,
ਦੇਖ ਮਾਊਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਮ ਥੀ ਬਾਹਰ ਆਯਾ।
ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਸਬ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਭਾ,
ਬੰਦੇ ਸਮਝ ਤੂੰ ਧਾਰ ਅਵਤਾਰ ਆਯਾ।
ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਜਨਮ ਪਾਇਆ,
ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਜਾਰ ਆਯਾ।
ਪਾਯਾ ਕਦਮ ਜਹਾਨ ਦੇ ਬਾਗ ਅੰਦਰ,
ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਆਯਾ।
ਮੂੰਸੇ ਵਾਗਰਾ ਅੱਖੀਆ ਮੀਟ ਲਈਆ,
ਕਰਨ ਹੋਕ ਦਾ ਘਰਾਂ ਦੀਦਾਰ ਆਯਾ।
ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਖਰੀਦਿਆ ਕੰਡੀਆ ਨੂੰ,
ਖੋਟਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲ ਜਵਾਰ ਆਯਾ।

ਚੰਦਾਂ ਸਾਲ ਮੇਂ ਚਿੱਤ ਨੇ ਸਚਿਆ ਤੂੰ,
ਕੀ ਮੇਂ ਆ ਗਿਆ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਕੋਨੇ ਮੋਰਿਓਂ ਗੰਦੀਆਂ ਸੁਣੋਂ ਬਾਤਾਂ,
ਰਬ ਭੋਜਿਆ ਭਜਨ ਸੁਣਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਜੀਭਾ ਮੋਰੀਏ ਮੁਖ ਦੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ,
ਸਦਾ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਗਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਚਰਨੇਂ ਮੋਰਿਓਂ ਰਬ ਨੇ ਭੋਜਿਓ ਈ,
ਨੁਵਣ ਵਾਸਤੇ ਤੀਰਥੀ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਪੋਣ ਭੋਤਿਆ ਲਾਇਆ ਰਬ ਤੋਂਨੂੰ,
ਚੋਗਾ ਹਕ ਹਲਾਲ ਦੇ ਖਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਤੋਂਨੂੰ ਗਿਆਨ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕਦਮ ਦਿੱਤੇ,
ਰਬ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਸਦਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਹੋਥ ਮੋਰਿਓਂ ਰਬ ਨੇ ਭੋਜਿਓ ਈ,
ਪੁੰਨ ਧਰਮ ਖਰੋਤ ਕਰਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਵਿਸਾਰੀਆਂ ਸੁਭ ਸਿਖਿਆ,
ਲਖ ਲਾਹਨਤਾ ਜਗ ਤੇ ਆਵਣੇ ਨੂੰ।

ਹੋਈ ਉਮਰ ਜਾ ਸੋਲਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਏ,
ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲੋਗੀਆਂ ਆਣ ਜਵਾਨੀਆਂ ਈ।
ਮੁਛਾ ਫੁੱਟੀਆ, ਰੋਗ ਨੇ ਚਮਕ ਮਾਰੀ,
ਜੋਬਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਹਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਈ।
ਹੋਥਾਂ ਸੁਹਾਵੇਂ ਛਾਪ ਛੋਲੇ,
ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਵਣੇ ਲਗਿਆ ਗਾਨੀਆਂ ਈ।
ਸੋਚੇ ਰਬ ਤੋਂ ਅਖੀਆ ਮੀਟ ਲਈਆ,
ਦੇਖ ਭੋਜ ਕੇ ਤੀਵੀਆਂ ਮਾਨੀਆਂ ਈ।
ਦਿਲੋਂ ਭੁੱਲਿਆ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ,
ਖਤਨ ਲੋਗਿਆ ਖਟੀਆ ਬਾਤੀਆ ਈ।
ਸਿਧਾ ਝਾਕਣਾ ਸਿਸ਼ਨੋਂ ਕੁਲ ਗਿਆ,
ਨਿਗਾਹ ਜਾਵਦੀ ਤਰਫ ਜਨਾਨੀਆ ਈ।
ਆਵੇ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਾ ਦਾਨਿਆ ਦੀ,
ਦਿਲ ਮੋਹਿਆ ਦਿਲਬਰਾ ਜਾਨੀਆ ਈ।
ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਦਾ,
ਵਧੀ-ਹੋਕੜ-ਖੁਦੀ ਗੁਮਾਨੀਆ ਈ।

ਜਦੋਂ ਉਮਰ ਅਠਾਰਵੇਂ ਸਾਲ ਹੋਈ,
ਆਕੜ ਮਟਕ ਦੇ ਵਿਖ ਇਨਸਾਨ ਫਿਰਦਾ।
ਨਾਲ ਮਟਕ ਜਮੀਨ ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਦਾ,
ਚੁੱਕੀ ਏਸਨੂੰ ਕਿਬਰ ਗੁਮਾਨ ਫਿਰਦਾ।
ਗਲੀ ਵਿਚ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸੈਰ ਕਰਦਾ,
ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਨੇਦ ਦਾ ਕਾਹਨ ਫਿਰਦਾ।
ਖੁਦੀ ਵਖਰ ਤਕੋਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ,
ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਮੁਗਲ ਪਠਾਣ ਫਿਰਦਾ।
ਜੇਸੇ ਯਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਮਰਦ ਖੁਫੀਆ,
ਕਰਦਾ ਗੈਰ ਦੀ ਪਰਖ ਪਛਾਣ ਫਿਰਦਾ।
ਮਰਨਾ ਏਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾ ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ,
ਪਾਉਦਾ ਕਿਲੇ ਤੇ ਕੋਟ ਮਕਾਨ ਫਿਰਦਾ।

ਉਨੀ ਸਾਲ ਵਿਚ ਉਤ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਤੇ,
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਅਰਮ ਦੀ ਘੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਖਾ ਲੈ ਖਰਚ ਲੈ ਪੁੰਨ ਤੇ ਦਾਨ ਕਰ ਲੈ,
ਦੌਲਤ ਵਿਚ ਜਮੀਨ ਦੇ ਗੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਤੂੰ ਸੜਕ ਦੇ ਸੋਰ ਕਰ ਲੈ,
ਬੰਧੀ ਵਿਚ ਤਬੇਲਿਆਂ ਖੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਆਖਰ ਉਮਰ ਦੀ ਡੰਗ ਨੇ ਟੁਟ ਜਾਣਾ,
ਗੁਡੀ ਸਦਾ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਤੱਜ ਰੋਲ ਦੇ ਵਾਗਰਾਂ ਉਮਰ ਚਲਦੀ
ਸਦਾ ਬਿਰਛ ਦੇ ਵਾਗ ਨਾ ਗੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਯਹਨ ਛੱਡ ਕਲਬੂਤ ਨੂੰ ਜਾਵਣਾ ਏ,
ਜਿਹ ਜਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਵੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਦਾਰੂ ਬੂਟੀਆਂ ਲੱਖ ਇਲਾਜ ਕਰ ਲੈ,
ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਹਕੀਮ ਦੀ ਫੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਮੌਤ ਬਾਜ ਦੇ ਵਾਗਰਾਂ ਝਪਟ ਮਾਰੂ,
ਜਿੰਦ ਵਾਗ ਬਟੋਰੇ ਨਾ ਦੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਸੋਹਣੇ ਨੇਣ ਨਾ ਰਹਿਣ ਗੇਸ਼ਾ ਤਾਈ,
ਦੰਦ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੋਤੀਆਂ ਲੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਸੋਹਣਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿਧਰੇ,
ਬਲਾਕਿ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੰਗ ਤੇ ਮੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ ਤਹਿਕੀਕ ਫਨਾਹ ਫਿਲਾ,
ਕੋਠਾ ਕੰਧ ਸਤੀਰ ਨਾ ਕੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਨਾ ਹੋਣ ਬਜ਼ਾਰ ਨਾ ਬਾਟੀਆਂ ਈ,
ਵੱਟਾ ਤੱਕੜੀ ਸੋਰ ਨਾ ਧੜੀ ਰਹਿਣੀ।
ਦੰਯਾ ਸਿਘ ਜੋ ਬਚਨ ਅਮੋਲ ਕਰਦੀ,
ਜੀਭਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਫਾਰਸੀ ਪੜੀ ਰਹਿਣੀ।

ਬਾਈ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਬੋਠਾ ਬੋਨੁ ਦਾਵੇ,
ਅਖੀ ਵੇਖਦਾ ਯਾਦ ਦਿਲਦਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਮਰਨ ਏਸ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਏ,
ਅਖੀ ਵੇਖਦਾ ਅਣ ਸਰਦਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਹੱਵਣ ਜੁਦਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਯਾਰ ਯਾਰੇ,
ਆਪ ਮਰਨ ਤੇ ਕਈਆ ਨੂੰ ਮਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਪਿਛੋਂ ਖਿਜਾ ਫਿਰ ਜਾਵਦੀ ਬੁਝਿਆ ਤੁ,
ਪੁੱਤਰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਗ ਬਹਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਮਗਰਾਂ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸੁੰਨ ਹੁੰਦੀ,
ਜਦੋਂ ਬਾਣੀਏ ਛੱਡ ਬਜ਼ਾਰ ਤੁਰਦੇ।

ਤਦੋਂ ਖੋਲ ਸਤਰਜ ਦੀ ਗੁੱਲ ਹੁੰਦੀ,
ਖੋਲਣ ਵਾਲੜੋ ਬਾਜੀਆਂ ਹਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਾ ਭੁੱਲਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ,
ਦਿਲਬਰ ਪਾਇਕੇ ਸਖਤ ਪਿਆਰ ਤੁਰਦੇ।
ਚੱਕਣ ਬਿਸਤਰਾਂ ਵਾਗ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ,
ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਵਾਰ ਕੁਵਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਰਹੇ ਝਾਕ ਨਾ ਪਰਤ ਕੇ ਆਵਣੇ ਦੀ,
ਨਹੀਂ ਕਰਕੇ ਕਦੀ ਇਕਰਾਰ ਤਰਦੇ।

ਮਿਲਦੀ ਇਕ ਨਾ ਕੋਟੀ ਰਾਤ ਅਦੇਰੇ,
ਵਸਣ ਵਾਸਤੋਂ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਪਰੇ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਵਹੀ ਖਾਤੋਂ,
ਪੁੱਲੇ ਝਾੜ ਸਾਰੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਧਰੇ ਪੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਟਾਮ ਰਹਿੰਦੇ,
ਦਿੱਤੇ ਛੱਡਕੇ ਕਰਜ਼ ਉਧਾਰ ਤੁਰਦੇ।
ਦੰਯਾ ਸਿਘ ਫਿਰ ਨਿੱਕਲੇ ਧਾਹ ਲੰਮੀ,
ਜਦੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚਾਰ ਕਹਾਰ ਤੁਰਦੇ।

ਉਮਰ ਚਾਲੀਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ,
ਚਲੀ ਸੁਬਾਹ ਕਲੱਕਤਿਓਂ ਰੋਲ ਜੈਸੇ
ਖਰਚੀ ਦਮਾਂ ਦੀ ਗਾਫਲਾ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ,
ਮੁੱਕ ਜਾਵਦਾ ਦੀਪਕੋਂ ਤੋਲ ਜੈਸੇ।
ਪਿਛੋਂ ਦੰੜਦੀ ਆਂਵਦੀ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ,
ਮੱਸਮ ਬਦਲ ਕਮਲਾਵਦੀ ਵੇਲ ਜੈਸੇ।
ਘੱਟੇ ਪਲਕ ਤੇ ਮਿਟ ਸਕਿੰਟ ਜਾਂਦੇ,
ਤੋਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਘੜੀ ਦਾ ਮੋਲ ਜੈਸੇ।
ਦੋਵੇਂ ਪਰਤ ਕੇ ਆਣ ਸਵਾਸ ਮਿਲਦੇ,
ਗੱਡੀ ਡਾਕ ਦਾ ਹੋਂਵਦਾ ਮੋਲ ਜੈਸੇ।
ਰੁਹ ਬੁੱਤ 'ਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵਣਾ ਈ,
ਕਦੀ ਜਾਵਦਾ ਕਟਕੇਂ ਜੋਲ ਜੈਸੇ।
ਦੰਯਾ ਸਿਘ ਕਲਬੂਤ 'ਚੋਂ ਸਾਸ ਮੁੱਕਦੇ,
ਅਤਰ ਦਾਨੀਆਂ ਅਤਰ ਫੁਲੋਲ ਜੈਸੇ।

ਚੜਿਆ ਸਠਵਾ ਸਾਲ ਕਰ ਖਿਆਲ ਵੇਖੀ,
ਸਿਖੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਪਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆ ਵਾਗ ਜੋ ਮਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਜੀਵਨ ਸਿਘ ਦੇ ਵਾਗ ਨਾ ਡਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਾਗਰਾਂ ਕਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਜਿਹੜਾ ਵਾਗ ਮਸਕੀਨੀਏ ਹਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਅੰਗੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਧਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਭਾਣਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਜਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਤਾ ਉਤਰੇ ਉਹ ਪੂਰਾ,
ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਤੋਂ ਲਰੇ ਸਿਖਾ।
ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਣ ਦੀ ਦੂਰ ਮੰਜਲ,
ਗੱਲਾ ਮਾਰੋਂ ਤੂੰ ਬੰਨ ਕੇ ਘਰੇ ਸਿਖਾ।
ਦੰਯਾ ਸਿਘ ਨਹੀਂ ਸਿਖਿਆ ਸਿਖੀ ਤੈਂ ਨੇ,
ਪਾਈ ਕੱਛ ਨੂੰ ਗੁਜਰ ਗਏ ਵਰੇ ਸਿਖਾ।

ਗੁਜਰੀ ਉਮਰ ਇਕਾਸੀ ਬਰਸਾ
ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਸਾਬਾ ਨੂੰ।
ਗਵਲਤ ਦੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਗੁਜਾਰੀ
ਖਾ ਖਾ ਮਾਮ ਕਥਾਬਾ ਨੂੰ।
ਘੱਤਾ ਨਵਸ ਅਵਾਰਾ ਛਡਿਆ
ਖਿਚਿਆ ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਵਾਰਾ ਨੂੰ।
ਇਸਰਤ ਅੰਸ ਕਰੀ ਮਨ ਭਾਣੀ,
ਭਰਸੇ ਅਗਾਹ ਅਜਾਬਾ ਨੂੰ।
ਇਕ ਰੋਜ਼ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਜਾਨੀ,
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬਾ ਨੂੰ।
ਕਿਚਰ ਤਾਈ ਮਲੇ ਬਦਨ ਪਰ,
ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤਰ ਗੁਲਾਬਾ ਨੂੰ।
ਪਹਿਨੇ ਗਾ ਕਦ ਤਾਈ ਅਮੀਰਾ,
ਪੈਂਟਾ ਕੱਟ ਜੁਰਾਬਾ ਨੂੰ।
ਕਬ ਤਕ ਕਰੇ ਇਲਾਜ ਹਕੀਮਾ,
ਦੇ ਦੇ ਪੁਤੀ ਜੁਲਾਬਾ ਨੂੰ।
ਸਿਮਰਨ ਭਜਨ ਦਯਾ ਨਹੀਂ ਕੀਨੀ,
ਦੇਵੇ ਕਿਵੇਂ ਜਵਾਬਾ ਨੂੰ।
ਦੇਯਾ ਸਿਧ ਤੂੰ ਕਬ ਤਕ ਦੇਖੋ,
ਨੀਦਰ ਵਿਚ ਖਵਾਬਾ ਨੂੰ।

ਹੋ ਗਈ ਉਮਰ ਪਚਾਸੀ ਬਰਸ ਦੀ
ਪੁਰਸਾ ਕਰੀ ਖਿਆਲਾ ਨੂੰ।
ਅਜੇ ਸਮਝ ਕਰ ਸਿਮਰ ਸੁਆਮੀ,
ਦੇਖੀ ਚਿੰਟੜੇ ਵਾਲਾ ਨੂੰ।
ਸੁਭਾ ਦੁਪਹਿਰ ਗਈ ਦਿਨ ਢਲਿਆ,
ਦੇਖ ਲਵੋਂ ਤਰਕਾਲਾ ਨੂੰ।
ਡਿਗ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਲੋਕ ਹਸੇਂਦੇ,
ਦੇਖ ਤੁਮਾਰਿਆ ਹਾਲਾ ਨੂੰ।
ਇਜ਼ਤ ਗਈ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋਈ,
ਘਰ ਦੇ ਦੇਵਣ ਗਾਲਾ ਨੂੰ।
ਖਾ ਕਰ ਆਪ ਤੇਰੀ ਵੱਲ ਭੇਜਣ,
ਬੱਚਿਆਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾਲਾ ਨੂੰ।
ਅਜੇ ਪਿਆਰ ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ,
ਚੁੰਮਦਾ ਲਾਲ ਗੁਪਾਲਾ ਨੂੰ।
ਪੈਸਾ ਦਿਵੇ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਣ ਨੂੰ,
ਆਖੇ ਪੁਤਰਾ ਲਾਸ਼ਾ ਨੂੰ।
ਵਾਗ ਫਕੀਰਾ ਆਜਜੇ ਹੱਕੇ,
ਕਰਨਾ ਪਏ ਸਵਾਲਾ ਨੂੰ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖੇਟ ਖੇਟ ਮਰਿਆ
ਗਾਵਲ ਦੱਲਤ ਮਾਲਾ ਨੂੰ।
ਅਖੀਆ ਨਾਲ ਦੇਯਾ ਸਿਧ ਦੇਖਿਆ
ਸਭ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਜੰਜਾਲਾ ਨੂੰ।

ਹੋ ਗਈ ਉਮਰ ਸਤਾਨਵੇਂ ਬਰਸ ਦੀ,
ਸਿਰ ਡਿਲਦਾ ਪਿਆ ਤੇਰਾ ਈ।
ਅਖੀ ਦਿਸੇ ਨਾ ਕੰਨੀ ਸੁਣਦਾ,
ਚਾਰੇ ਤਰਫ ਅੰਧੇਰਾ ਈ।
ਸਕਲ ਗਈ ਬਦਸ਼ਕਲੀ ਆਈ।
ਝੱਟ ਬਰਾਬਰ ਚੁੰਗਾ ਈ।
ਨੌਣ ਪਰਾਣ ਪੰਜੇ ਪੰਖ ਮਾਰੇ
ਹਰ ਗਿਆ ਚਾਰ ਚੁੰਫੇਰਾ ਈ।
ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਸਿਮਰਦਾ,
ਮਨ ਬਦਬਖਤ ਲਟੇਰਾ ਈ।
ਮੁਹਦੇ ਵਾਗੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰੋਖਣਾ,
ਹੋ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਦੁਖੇਰਾ ਈ।
ਦੇਯਾ ਸਿਧ ਹੁਣਾ-ਘਰ ਦੇ ਆਖਣ,
ਮੱਲ ਸੱਤਾ ਦਾ ਡੇਰਾ ਈ।

ਸੋ ਬਰਸਾ ਨੇ ਸਿਰ ਪਰ ਆਕੇ,
ਮਾਰੂ ਮੱਤ ਵਜਾਇਆ ਈ।
ਲੱਹ ਕਲਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ,
ਹੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਆਇਆ ਈ।
ਆਣ ਜਮਾ ਜਮਦੁਤਾ ਇਸ ਨੂੰ,
ਅੰਤ ਜਮਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ਈ।
ਧੰਬੀ ਵਾਗਰ ਪਟੜੇ ਦੇਤੇ,
ਆਣ ਜਮਾ ਪਟਕਾਇਆ ਈ।
ਨਾਲ ਦੁਖਾ ਦੇ ਕੰਠੇ ਕੀਤੇ,
ਛੱਡ ਗਿਆ ਦੱਲਤ ਮਾਇਆ ਈ।
ਮੱਤ ਮੁਕਦਮਾ ਸਿਰ ਪਰ ਆਇਆ,
ਬਰਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਚਲਾਇਆ ਈ।
ਮੁਲਕ ਮੁਸਾਫਰ-ਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ,
ਬਿਸਤਰ ਝਾਤ ਉਠਾਇਆ ਈ।
ਦੱਲਤ ਮਾਲ ਜਗੋਰਾ ਵਾਲਾ,
ਦੁਨੀਆ ਛੱਡ ਸਿਧਾਇਆ ਈ।
ਸਾਕ ਸਜਣ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾ
ਰਲ ਮਿਲ ਇਸੇ ਨੁਲਾਇਆ ਈ।
ਪਕੜ ਉਤਾਰੇ ਵਾਤਰ ਸਾਰੇ
ਕਫਲ ਚਿੰਟਤਾ ਪਾਇਆ ਈ।
ਮੰਜੇ ਸੀਤੀ ਉਪਰ ਪਾਕੇ
ਚੰਹ ਜਟਿਆ ਨੇ ਚਾਇਆ ਈ।
ਫੁਕ ਦਿਤਾ ਜਾ ਦਬਿਆ ਕਬਰੀ,
ਝਗੜਾ ਮੁਲ ਮੁਕਾਇਆ ਈ।
ਖਾਕ ਵਿਚੋਂ ਬੁਤ ਉਪਜਿਆ ਖਾਕੀ,
ਅੰਦਰ ਖਾਕ ਸਮਾਇਆ ਈ।
ਦੇਯਾ ਸਿਧ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਵਾਸਾ,
ਦੁਨੀਆ ਛੱਡ ਸਿਧਾਇਆ ਈ।

ਵਾਰਿਸ ਦੀ 'ਹੀਰ' ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰਾਂ' ਮਗਰੋਂ, ਇਹ ਮਾਣ ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿੱਸੇ 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ' ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ ਗੁਣਾਕੇ ਉਹ ਲੁਤਫ ਅੰਦੋਜ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਯਾਰ-ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਕੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਅਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਵਾਰਿਸ ਦੀ 'ਹੀਰ' ਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰਾਂ' ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਇਕ ਅਪਣੀ ਰਚਕਤਾ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਹੈ। ਓਥੇ 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ' ਦਾ ਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਕ ਭਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। "ਮੌਤ ਅਟਲ ਹੈ" ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਮਹਿਲ-ਮਾੜੀਆਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣੇ ਹਨ, 'ਟੱਬਰ-ਕਬੀਲਾ' ਸਾਕ ਸਬੰਧੀ ਮਿਤਰ-ਦੋਸਤ ਸਭ ਮਤਲਬ ਦੇ ਹੀ ਯਾਰ ਹਨ, 'ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਨੇ ਹੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਹੈ" ਇਹ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕੋਈ ਨਵੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਨਾਂਹੀ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਫਲਸਫਾ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ

ਇਸ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਘਿਸੀਆਂ ਪਿੱਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਖ ਬਿੰਦ ਚੌਂ ਨਿਕਲਕੇ ਅਨਮੋਲ ਪਰਵਚਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਗਲੀਲੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮਿਠਾਸ, ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸੋਜ ਤੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਉਹ ਤਾਸੀਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਜਾਦੂਮਈ ਅਸਰ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕੀਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਦਿਲ ਵਜਦ ਵਿਚ ਝੂਮ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੋਕੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਨੱਚ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੋਸ਼ਲ ਤਕ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਹਿਵਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਉਹ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਸਤੀਆਂ ਦੇ ਜਾਮ ਵਰਤਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦੁਆਰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਅਮਰ ਰਚਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ, ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੋਗਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਾਡੇ ਦੇਯਾ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਜਾਵੇਦ ਰਹੇਗਾ।

ਫਿਲਮੀ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ

ਬਾਬੂ ਫੀਰੋਜ਼ ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਲਾਹੌਰੀ

ਬਾਬੂ ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ 'ਸ਼ਰਫ' ਦਾ ਸ਼ੁਆਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਹਨਾ ਚੰਟੀ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਕਿਸਮਾ ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਸਾਇਰ ਦੇ ਉਚ-ਖਿਆਲਾ ਤੇ ਫੁੱਘੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਸੀਆ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਚੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਸਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਆਪ ਦੇ ਜਮਾਤਾ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਿਆ।

'ਸ਼ਰਫ' ਦਾ ਜਨਮ 1898 ਈ. ਨੂੰ ਇਕ ਗਰੀਬ

ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਾਸੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਨੇੜੇ, ਤੱਲਾ ਨੰਗਲ ਨਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀਰੂ ਖਾ ਸੀ। ਇਹ ਘਰਾਨਾ ਕੰਮ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ।

'ਸ਼ਰਫ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛੱਡਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਠੱਲਿਆ ਦੀ ਰੰਟਕ ਵਿਚ ਪਨਪਿਆ। ਇਹ ਜੁਗ ਬੇਤ-ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਜੁਗ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਇਰੀ ਦਾ ਅਖਾਤਾ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰਦੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਣ ਅਤੇ ਮਸਕ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਾ,

ਉਥੇ ਉਸਤਾਦ ਸਾਇਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਖਾਣ ਦਾ ਮੱਕਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ। ਉਸਤਾਦ, ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਸਾਗਿਰਦਾ ਨੂੰ ਲੋਕੋਂ ਆਮ੍ਹਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਪੁਸ਼ਸਕਾਂ ਤੇ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਰਾ (ਸਮਸਿਆ) ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਫਟਾ ਫਟ (ਫਿਲਬਦੀਹ) ਸ਼ਿਅਰ ਰਚਕੇ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਆਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਗਿਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਝਤਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਰੋਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਡਾਦਾ ਲੁਤਫ ਉਠਾਂਦੇ। ਇਹ ਬੋਤ ਬਾਜ਼ੀ ਆਸ਼ਿਕ-ਮਾਸੂਕ ਦੁਲਬਰ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਪਿਆਰ-ਵਿਛੋੜਾ, ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ, ਆਦਿ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। 'ਸਰਫ' ਨੂੰ ਵੀ ਬੋਤ-ਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਚੋਟਕ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਾਇਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਬੋਤ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, 'ਸਰਫ' ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਇਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। 'ਸਰਫ' ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਉਸਤਾਦ ਕਵੀ ਬਾਬੂ ਮੁਹੰਮਦ ਹਮਜਾਨ 'ਹਮਦਮ' ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਮੱਟੇ-ਮੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਯੋਗ, ਕਾਮਿਲ ਉਸਤਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 'ਸਰਫ' ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ।

'ਸਰਫ' ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਸ਼ੈਡ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੇ ਉਸਤਾਦ 'ਹਮਦਮ' ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾ ਮਜਦੂਰ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਮਿਲਰ (ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼) ਸੀ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਮਜਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। 'ਸਰਫ' ਵੀ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਕਾਰਕੁਨ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ 'ਸਰਫ' ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜਕ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ।

ਜੱਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਖੂਨੀ ਕਾਂਡ ਨੇ ਵੀ 'ਸਰਫ' ਨੂੰ ਡਾਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭੰਡਿਆ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਗ਼ਲਾਮੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਸਰਫ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਦਾ

ਬਾਈਕਾਟ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜਗਾਣ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨੀਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਣ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਦੋਲਨ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਐਗੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਸੀ ਜੋ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤ-ਪਨਾਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ 'ਸਰਫ' ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਰਫ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ

ਕਵੀਆਂ-ਵਿਧਾਤਾ ਸਿਘ ਤੀਰ, ਅਵਤਾਰ ਸਿਘ 'ਆਜ਼ਾਦ', ਮਧੂਦਨ ਸਿਘ 'ਬ੍ਰਿਹੇ', ਨੇ ਵੀ ਵਧ-ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਿਧ ਵਿਚ 'ਸਰਫ' ਦੀ ਪੁਸ਼ਤਕ (ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਹਨੇ) ਸ਼ਰਧਾਰ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ।

'ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਹਨੇ' ਕਿਤਾਬ ਸਰਫ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਮੋੜ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੇ ਸਰਫ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕਾਜ਼ ਲਈ ਕੀਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਸਰਫ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਫ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਨਾ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ, ਉਹਨੂੰ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਨਾਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਂ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਰਫ ਦੀਆਂ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੇਖੀਏ-

ਨਾਨਕ ਪੀਰ

ਕੁਤਬੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਰੋਖੇ ਜੋਗ ਉਤੇ,
ਤੋਰੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਫਕੀਰ ਨਾਨਕ।
ਪੱਕੀ ਸਨਦ ਹੈ ਸਵਰਗ ਦੇ ਵਸਤੇ ਇਹ,
ਤੋਰੀ ਗੰਦਤੀ ਦੀ ਪਾਣੀ ਲੀਰ ਨਾਨਕ।
ਤੋਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਮਲੀ ਜਿਸ ਖਾਕ ਪਿਛੇ,
ਕੁੰਦਨ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹਦਾ ਸਹੀਰ ਨਾਨਕ।
ਭਲਾ ਬੰਦੇ ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਰੋਖੇ ਨੇ,
ਕੱਢੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਨਾਨਕ।
ਹੋਏ ਉਸ ਥਾਂ ਠੀਕਰੇ ਠਾਕਰਾਂ ਦੇ,
ਗਏ ਘੋਤ ਕੇ ਜਿਧਰ ਵਹੀਰ ਨਾਨਕ।
ਪਾਇਆ, ਇਕਉਕਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਸਿਧੇ,
ਪਾ ਕੇ 'ਇਕ' ਦੀ ਇਕ ਲਕੀਰ ਨਾਨਕ।
ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਸਨ ਜੁਲਮ ਕਮਾਣ ਵਾਲੇ,

ਤੁਸਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧੇ ਤੀਰ ਨਾਨਕ।
ਜਲਵੇ ਨੂਰ ਦੇ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਰਦਮ,
ਵੱਸੇ ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਤਸਵੀਰ ਨਾਨਕ।
ਦੁਨੀਆਂ ਥੋਕ ਗਈ ਏ ਗਿਣ ਗਿਣ ਗੁਣ ਤੇਰੇ
ਪਾਇਆ ਅੰਤ ਨਾ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰ ਨਾਨਕ।
ਕਰਾਂ ਦੱਸ ਕੀ ਸਾਨ ਬਿਆਨ ਤੇਰੀ
ਗੁਰੂ ਸਿਖਾ ਦੇ, 'ਸਰਫ' ਦੇ ਪੀਰ ਨਾਨਕ।

ਦੀਦਾਰ

ਤੇਰੀ ਕਲਗੀ ਤੋਂ ਸਿਰੀ ਦਸਮੇਸ ਪਿਆਰੇ,
ਮੰਤੀ ਆਬ, ਗੁਲਾਬ ਖੁਸ਼ਬੋ ਮੰਗੀ।
ਚਮਕ ਬਿਜਲੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਲਿਆ ਚਾਨਣ
ਚੰਨ, ਤਾਰਿਆਂ, ਦੀਵੇ ਨੇ ਲੈ ਮੰਗੀ।
ਇਲਮ, ਅਕਲ, ਈਮਾਨ, ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ,
ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਸੋ ਮੰਗੀ।
ਕਿਸੇ ਮਿਲਖ, ਜਗੀਰ ਤੇ ਦੁੱਧ ਪੁੱਤਰ,
ਕਿਸੇ ਦੌਲਤ ਤੇ ਇਜਤ ਅਬਰੋ ਮੰਗੀ।
ਉਹੋ ਹੋਸ ਕੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਓਸ ਨੂੰ ਤੂੰ।

ਜੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਰਤਾਰ ਮੰਗਿਆ,
ਏਪਰ ਸੱਚ ਕਲਾਂ ਚੰਗੇ ਉਹ ਰਹਿ ਗਏ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਸਕਾਂ ਤੇਰਾ ਦੀਦਾਰ ਮੰਗਿਆ

ਸੰਨ 1953 ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਿਕਮਾ ਪੈਪਸੂ (PEPSU) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਘੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਣ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਪੰਫੇਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਜੋਸ਼ਿਆ ਵਜਲ ਦੀਨ ਤੇ ਬਾਬੂ ਫੀਰੋਜ਼ ਦੀਨ ਸਰਫ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ।

'ਸਰਫ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲੀਆਂ' ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਏ ਟਿਨਾਮ ਦਿਤਾ।

'ਸਰਫ' ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਸਾਇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਚੋਂ, ਹਮਦਮ, ਦਾਮਨ, ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਹਿੰਦੀ, ਬਲਗੋਣ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਦਿਲਗੀਰ', ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ', ਸ਼ੇਖਰ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ 'ਮੁਸਾਫਰ' ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਬਿਲੋ-ਜ਼ਿਕਰ ਹਨ।

ਸੰ. 1954 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਇਹ ਲਾਡਲਾ ਤੇ ਅਲਬੇਲਾ ਪੁੱਤਰ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ।

'ਸਰਫ' ਪੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਤਸਬੀਹ (ਮਾਲਾ) ਵੀ ਫੇਰਦਾ।

'ਸਰਫ' ਨੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਪੁੱਤਰੇ ਤੇ ਕਬੀਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ।

'ਸਰਫ' ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਉਚ-ਪਾਏ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਤੱਕ ਉਹ ਅਪਣੇ ਰਸੀਲੇ ਮਨਮੋਹਣੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੁੱਜਿਆ। 'ਸਰਫ' ਨੇ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਭਾਵਪੂਰਤ, ਵੰਨਸਵੰਨੀਆਂ ਤਰਜਾਂ ਵਿਚ ਢਲੇ ਹੋਏ ਗੀਤ ਲਿਖੇ। ਇਹ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਤੇ ਗੁਪਤ-ਦੁਨ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੀਮੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ, ਵਿਛੋੜਾ, ਮੇਲ, ਬੇਵਫਾਈ, ਤਰਲਾ, ਉਡੀਕ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਆਮ-ਵਹਿਮ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਭਰਕੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਫ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੇ ਸਿਆਣੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੁਰੀਲੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।

'ਸਰਫ' ਦੇ ਗੀਤ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਬੋਲੀ, ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਸਬਦ, ਭੋਲ ਭੋਲੇ ਜਜ਼ਬੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ ਦੌਲਟਾ ਕੀ ਤੇਰ ਨਾਲ ਬਲਣਾ।
ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਕੇ ਰੋਣਾ ਦੁਖ ਤੇਨ ਨਹੀਂ ਦਮਣਾ।

'ਸਰਫ' ਨੇ ਬਹੁਤ ਗੀਤਕਾਰ ਸਮਝੇ ਪਏ, ਚੰਪਰੀ ਨਿਖੰਧ, ਮੁੰਦਰੀ ਚੰਨ ਵੇ ਬਿਲ, ਹੀਰ ਸਿਆਲ ਨਾ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਤਰਾਟੀ ਗੀਤਾਂ ਸਮੇਤ 'ਭਈ। ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤ 'ਬਾਲੇ' ਦੇ ਗਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਬਾਲੇ' ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਦਾ ਇਹ ਆਲਮ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਮੀ, ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਮਿਕਾ ਨੂੰ ਬਾਲੇ ਕਹਿਕੇ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦੁਖਤੇ ਸੁਣਾਵਾ। ਬਾਲੇ ਇਕ ਤਰਾ, ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੀਜੇਡ ਬਣ ਗਈ, ਅਤੇ 'ਬਾਲੇ ਮਾਹੀਏ' ਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਟੱਪੇ, ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹਿਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਲੇ, ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ, ਸੁਨੱਖੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਸੁਰੀਲੇ ਗਲੇ ਵਾਲੀ ਗਾਇਕਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧੁਮ ਸੀ। ਬਾਲੇ ਨੇ ਕਾਫੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਦਾਕਾਰਾ 'ਸਬੀਹਾ', ਬਾਲੇ ਦੀ ਹੀ ਧੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ 'ਦੌਲਾ ਭੋਟੀ' ਫਿਲਮ ਦਾ ਗਾਣਾ 'ਜਾਈ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ', ਚਿਠੀ ਮੇਰੇ ਦੌਲ ਨੂੰ ਪੁਚਾਈ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ' ਬਹੁਤ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ।

ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ-

ਦਿਹਾਨੀ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਨਜਵਾਨ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ
ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ 'ਸਰਫ' ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੀਤਾਂ ਚੋਂ,
ਕੁਝ ਗੀਤ ਬਤੌਰ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ-
(ਗਾਇਕਾ - ਬੇਬੀ ਨੂਰ ਜਹਾ)

ਸੋਹਣਿਆ ਦੋਸਾਂ ਅੰਦਰ ਦੋਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਉ
ਜੀਕਰ ਫੁੱਲਾਂ ਅੰਦਰ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।
ਰਲ ਮਿਲ ਬਾਗੀ ਪੀਘਾਂ ਝੂਟਣ, ਕੁਤੀਆਂ ਨਾਗਰ ਵੇਲਾਂ,
ਜੋਸ਼ ਜਵਾਨੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰੇ, ਲਿਸਕਟ ਹਾਰ ਹਮੇਲਾਂ,
ਪਹਿਨਣ ਹੀਰੋ-ਮੋਤੀ, ਮੁੱਖ ਮਹਿਤਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।

ਸੋਹਣਿਆ ਦੋਸਾਂ ਅੰਦਰ.....

ਜੁੜ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤ੍ਰਿਵਟ ਦੇ ਵਿਚ, ਚਰਖੇ ਬੈਠ ਘੁਕਾਵਟ,
ਨਾਜ਼ਕ ਬਾਹ ਉਲਾਰ ਪਿਆਰੀ, ਤੰਦ ਤਰਕਲੇ ਪਾਵਟ,
ਸੀਨੇ ਅੰਗਾਂ ਲਾਵਟ, ਹੇਠ ਉਨਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।

ਸੋਹਣਿਆ ਦੋਸਾਂ ਅੰਦਰ.....

ਹੀਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਬੇੜੇ ਬੈਠੀ, ਸਹੀਆਂ ਖੇਡਣ ਪਈਆਂ,
ਚੰਦ ਦੁਆਲੇ ਤਾਰੇ ਚਮਕਣ, ਹੀਰ ਦੁਆਲੇ ਸਈਆਂ,
ਝੱਲੀ ਜਾਏ ਨਾਹੀ ਉਹਦੀ ਤਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।

ਸੋਹਣਿਆ ਦੋਸਾਂ ਅੰਦਰ.....

ਮੱਸ ਲਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਸੋਹਣੀ, ਬਾਗ ਜਮੀਨਾਂ ਫਲਦੇ,
'ਸਰਫ' ਪੰਜਾਬੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ, ਨੁਮਕ ਨੁਮਕ ਪਏ ਚਲਦੇ,
ਸਤਲੁਜ, ਰਾਵੀ, ਜਿਹਲਮ, ਘਣਕ, ਚਨਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।
ਸੋਹਣਿਆ ਦੋਸਾਂ ਅੰਦਰ, ਦੋਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਉ।

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ ਦੋਲਣਾ, ਕੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ।

ਹੱਸ-ਹੱਸ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਸ਼ੀਰੀ ਘੋਲਣਾ।

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ.....

ਦੱਸਤੀ ਨਾਦਾਨ ਦੀ ਹੈ, ਸੁਲਾਂ ਵਿਚ ਫੱਸਣਾ,

ਹਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬੇਦਰਦਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ,

ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨਾ, ਤੇ ਮੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਲਣਾ।

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ.....

ਹੋਇਆ ਏ ਕਸੂਰ ਜਿਹੜਾ, ਉਸਨੂੰ ਨਿਤਾਰੀਏ,

ਚੁੱਪ ਵਟ ਵਟ ਕੇ ਨਾ ਆਸਕਾ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ,

ਰੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਗੱਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਾਹੀਏ ਬੋਲਣਾ।

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ.....

ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਲੋਗੇ ਕਾਹਨੂੰ ਫਕੜੀ,

ਤਕੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਹਿਲੀਂ ਨੈਣਾਂ ਵਾਲੀ ਤਕੜੀ,

ਦਿਲ ਨਾਲ ਦਿਲ ਨੂੰ, ਚਾਹੀਏ ਪੂਰਾ ਤੋਲਣਾ।

ਬੱਸ ਬੱਸ ਵੇ ਦੋਲਣਾ, ਕੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ।

ਭਾਵੇਂ ਜਾਣ, ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਜਾਣ ਵੇ,

ਮੇਰੇ ਦੋਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਵੇ।

ਪਾਣੀ ਭਰਕੇ ਨੈਣਾਂ ਰੋਈ,

ਮੈਂ ਰੋ ਰੋਕੇ ਕਮਲੀ ਹੋਈ

ਤੂੰ ਟੁਰ ਗਿਉ ਕਰਕੇ ਗੁਮਾਨ ਵੇ,

ਮੇਰਾ ਦੋਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਵੇ।

ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕਬੂਤਰ ਪਿਆਰਾ ਵੇ,

ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਗਿਉ ਝੂਠਾ ਲਾਰਾ ਵੇ

ਆਪ ਟੁਰ ਗਿਉ ਤੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵੇ,

ਮੇਰਾ ਦੋਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਵੇ।

ਗੱਲ 'ਸਰਫ' ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਰੀਏ,

ਆ ਜਾ ਹੁਸਨ ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਰੀਏ,

ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਹਾਣ ਵੇ,

ਮੇਰਾ ਦੋਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਵੇ।

(ਫਿਲਮ ਸੋਸੀ ਪੁੱਨੂੰ - ਗਾਇਕਾ ਬਾਲੋ)

ਪੁੱਨੂੰ ਦੀਏ ਮੂਰਤੇ ਤੂੰ, ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ?

ਜੇ ਤੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ, ਮੈਂ ਦੁਖ ਸਾਰੇ ਫੋਲਦੀ।

ਪੁੱਨੂੰ ਦੀਏ.....

ਤਿੱਖੇ ਤਿੱਖੇ ਨੈਣ ਤੇਰੇ ਖਿਚਕੇ ਬਣਾਏ ਜਿਨ੍ਹੇ,

ਨੁੱਕੇ ਤੇਰੀ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਦਿਖਾਏ ਜਿਨ੍ਹੇ,

ਵਿਨੁਟ ਵਾਲੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਤੀਰ ਇਹ ਸਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹੇ,

ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਜਾਨ ਉਸ ਤੋਂ ਘੋਲਦੀ।

ਪੁੱਨੂੰ ਦੀਏ.....

ਚੰਨ ਜਿਹੇ ਮੁਖਤੇ ਤੇ ਜੁਲਵਾਂ ਖਿਲਾਰ ਕੇ,

ਬੈਠੀ ਏ ਅਦਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਬਰਫੀ ਸੰਵਾਰ ਕੇ,

ਚੁੱਪ ਵਾਲ ਜਦੋਰੇ ਨੀ ਹੋਠਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਰ ਕੇ,

ਰੁਲੀ ਹੋਈ ਸੋਸੀ ਨੂੰ ਤੂੰ ਹੋਰ ਕਿਉਂ ਏ ਰੋਲਦੀ।

ਪੁੱਨੂੰ ਦੀਏ ਮੂਰਤੇ, ਤੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ।

(ਫਿਲਮ ਸੋਸੀ ਪੁੱਨੂੰ - ਗਾਇਕਾ ਬਾਲੋ)

ਚੁੰਨੀ ਰੰਗ ਦੇ ਲਲਾਰੀਆਂ ਮੇਰੀ

ਸੋਹਣਾ ਜਿਹਾ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ।

ਚੁੰਨੀ ਲੋ ਮੈਂ ਸ਼ਹੁ ਘਰ ਜਾਣਾ,

ਸ਼ਹੁ ਮੇਰੇ ਦੀਆਂ ਆਲੀ ਸ਼ਾਨਾਂ,

ਵੇਖਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਓਸ ਦੀ,

ਨੈਣ ਮੇਰੇ ਹੋਣ ਸੰਗਦੇ।

ਚੁੰਨੀ ਰੰਗ ਦੇ.....

ਪੱਲੇ ਉਹਦੇ ਹੁਸਨ ਸਿੰਗਾਰਨ

ਨੂਰੀ ਗੰਗਰ ਚਮਕਾ ਮਾਰਨ

ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਜਦ ਰੇਖਾਂ ਮੈਂ,

ਮੱਥੇ ਫੁਲ ਹੋਣ ਰੰਗ ਮੰਗਦੇ।

ਚੁੰਨੀ ਰੰਗ ਦੇ.....

ਮਾਇਆ ਅਬਰਕ ਅੱਸੇ ਲਾਵੀ

ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਵੀ, ਚਮਕ ਵਿਖਾਵੀ

ਸਿਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲੋਕੇ ਉਸਨੂੰ,

ਉਡਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਪਤੰਗ ਦੇ।

ਚੁੰਨੀ ਰੰਗਦੇ.....

(ਫਿਲਮ -ਸੋਸੀ ਪੁੰਨੁ)

ਰੋਜ਼ ਅਜਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੁਰਾਣੇ,
ਨਿਹੰ ਨਹੀਂ ਲੋਗਤਾ ਜੋਰ-ਧਿਰਾਣੇ।

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੰਨੀਆਂ
ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਗੱਲਾਂ ਸਿਨੀਆਂ ਸਿਨੀਆਂ
ਮੈਂ ਛੱਡ ਆਇਆਂ ਸਭ ਅਪਣੇ ਬਿਹਾਨੇ,
ਰੋਜ਼ ਅਜਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੁਰਾਣੇ।

ਰੁਤ ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ
ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਤੇ ਬੁਲਬੁਲ ਆਈ
ਜਗੀ ਬੁਆ ਤੇ ਆਏ ਪਰਵਾਨੇ
ਰੋਜ਼ ਅਜਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੁਰਾਣੇ।

ਗੁੱਝੀ ਬਰਛੀ ਯੂਸਫ ਲਾਈ
ਖਿਚ ਜੁਲੇਖਾ ਨੇ ਅੱਸੀ ਪਾਈ
ਵਿਕਿਆ ਜਾਕੇ ਸਿਸਰ ਟਿਕਾਣੇ,
ਰੋਜ਼ ਅਜਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੁਰਾਣੇ

(ਫਿਲਮ -ਸੋਸੀ ਪੁੰਨੁ)

ਤੋਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਕੇ ਰੋਣਾ
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਰੋ ਰੋ ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਹੋ ਚੰਨਾ,
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਲੀਕ ਅਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੇ ਉਤੇ
ਅੱਸੀ ਹੋ ਤੂੰ ਲਾਈ,
ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੁਣ ਸੂਰਤ ਤੇਰੀ
ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਈ
ਨਾਲ ਤੋਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ
ਹਿਜਰ-ਮੁਸੀਬਤ ਤੇਰੀ ਜਰਨੀ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਮੂਰਤ ਧਰਨੀ
ਉਂਜ ਮੁਖਤਾ ਮੋੜ ਖਲੋਣਾ
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਤੋਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਕੇ ਰੋਣਾ
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਗੇਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਹਿਬਤ ਤੇਰੀ,
ਸਾਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾਇਆ
ਦਿਲ ਸਾਡੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਕੇ,
ਹੁਣ ਇਹ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ
ਰੋਖਾਂ ਗੇ ਹੁਣ ਦਰਦ ਛੁਪਾਕੇ
ਆਟ-ਅਟਖ ਦੀ ਸੂਈ ਬਣਾਕੇ
ਧਾਗਾ ਵਿਚ ਸਬਰ ਦਾ ਪਾਕੇ
ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਰੋਣਾ,
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਤੋਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਕੇ ਰੋਣਾ,
ਦੁੱਖ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

(ਫਿਲਮ ਚੰਨ ਵੇ -ਗਾਇਕਾ ਨੂਰ ਜਹਾਂ)

ਤੋਰੇ ਮੁੱਖਤੋਂ ਦਾ ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਤਿਲ ਵੇ,
ਸਾਡਾ ਕੰਦ ਕੇ ਲੋ ਗਿਆ ਦਿਲ ਵੇ।

ਵੇ ਮੁੰਡਿਆ ਸਿਆਲਕੋਟੀਆ।

ਇਕ ਇਕ ਅੱਖ ਤੋਰੀ, ਇਕ ਇਕ ਲੱਖ ਦੀ,
ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਮੋਰੀ ਕਰ ਛੱਡੀ ਕੱਖ ਦੀ,
ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਾਹਦਿਆਂ ਤੇ, ਚੰਨਾਂ ਆਕੇ ਮਿਲ ਵੇ
ਵੇ ਮੁੰਡਿਆ ਸਿਆਲਕੋਟੀਆ।

ਚਿੰਟੀ ਦੁਪ ਚਾਨਣੀ ਤੇ ਰੁੱਤ ਦੇ ਬਹਾਰ ਦੀ
ਨਦੀ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ, ਠਾਠਾਂ ਪਈ ਮਾਰਦੀ
ਛੋਤੀ ਛੋਤੀ ਆ ਜਾ ਚੰਨਾਂ! ਦੌਵੇਂ ਪਈਏ ਠਿਲ ਵੇ।
ਵੇ ਮੁੰਡਿਆ ਸਿਆਲਕੋਟੀਆ।

* * *

ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖੇਗਾ ਯਾ ਦਏਗਾ ਝੁਲਾ,
ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।
ਚੰਨਾ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਸਦਾ,
ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

ਪਰੀਤ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਤੂੰ ਅਜਮਾ ਲੇ,
ਬੇਸ਼ਕ ਮੈਨੂੰ ਵੇਚ ਵਿਕਾ ਲੇ,
ਮੇਰੇ ਚਮ ਦੀਆਂ ਚੁੰਤੀਆਂ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਪਾ,
ਪਰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

ਜਿੰਦ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਰੋਲ ਜਾ ਸੱਜਣਾ,
ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਘੁੰਡੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਜਾ ਸੱਜਣਾ,
ਇੰਜ ਚੁਪ ਵਟ ਕੇ ਨਾ ਮਾਰ ਮੁਕਾ
ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

ਇਬਕ ਅੰਦਰ ਇਹ ਝੂਠੀਆਂ ਰਸਮਾਂ
ਕਰਨੀਆਂ ਮੈਂ ਕੀ ਤੇਰੀਆਂ ਕਸਮਾਂ
ਚੰਨਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਤੇਰੀ ਵਫਾ,
ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

ਪਈ ਤਰਾਸ਼ ਗੀ ਸੱਜਣਾ ਤੇਨੂੰ
ਆਣ ਮਿਲੇਗਾ 'ਸਰਫ' ਯਾ ਮੈਨੂੰ
ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅਜ ਕਰ ਕੇ ਵਫਾ,
ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਜਾ, ਯਾ ਨਾਹ ਕਰ ਜਾ।

* * *

ਚੰਨਾ ਵੇ! ਰਾਤਾਂ ਚਾਨਣੀਆਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ।
ਘੱਤੀ ਵਿਚ ਮਾਸੇ, ਘੱਤੀ ਵਿਚ ਤੱਲੇ
ਠਾਹ ਠਾਹ ਹਿਜਰ ਦੇ ਪੈਂਦੇ ਗੱਲੇ
ਤੋਪਾਂ ਆਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਗ ਰਹੀਆਂ
ਚੰਨਾ ਵੇ! ਰਾਤਾਂ ਚਾਨਣੀਆਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ।

ਹਾਰ ਸੰਗਾਰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਲਾਏ
ਲਾਲੀਆਂ ਚੜੀਆਂ, ਰੂਪ ਸਵਾਏ
ਅੱਖਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ
ਚੰਨਾ ਵੇ! ਰਾਤਾਂ ਚਾਨਣੀਆਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ।

ਨਿਮੀ ਨਿਮੀ ਚਾਨਣੀ 'ਚ ਚਮਕਣ ਤਾਰੇ
ਬਾਗਾਂ 'ਚ ਚਮਕਣ ਟਟਹਿਟੇ ਪਿਆਰੇ
ਨੂਰੀ ਕੰਦੀਲਾ ਜਗ ਰਹੀਆਂ
ਚੰਨਾ ਵੇ! ਰਾਤਾਂ ਚਾਨਣੀਆਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ।

ਸਜਣਾ! ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪੈਟ ਝੁਹਾਰਾਂ

ਮੇਰ ਪਪੀਹੇ ਕਰਨ ਪੁਕਾਰਾਂ

ਬਾਬੋਂ ਤੇਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿਆਰੇ

ਭਾਂਬੜ ਬਲਦਾ ਅੱਗ ਦਾ।

ਸੱਜਣਾ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ.....

ਛਮ ਛਮ ਕਰਕੇ ਸਾਵਣ ਬਰਸੇ

ਦਰਸ ਤੇਰੇ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਤਰਸੇ

ਜਦੋਂ ਪਪੀਹਾ ਪੀ ਪੀ ਕੂਕੇ,

ਤੀਰ ਕਲੋਜੇ ਲਗਦਾ

ਸਜਣਾ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ.....

.

ਅਜ ਮਾਹੀ ਨਹੀਂ ਘਰ ਮੇਰਾ,

ਨੀ ਬਦਲੀਏ! ਨਾ ਬਰਸੀ।

ਅੱਗੇ ਗਮਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਈ

ਤੀਲੇ ਵਾਂਗਰ ਜਾਨ ਮੁਕਾਈ

ਅੱਗ ਲਾਏ ਬਰਸਣਾ ਤੇਰਾ,

ਨੀ ਬਦਲੀਏ! ਨਾ ਬਰਸੀ।

ਮੇਰੀ ਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਲਪਾਵੇਂ

ਕਾਹਨੂੰ ਲਹਿੰਦੀ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਆਵੇਂ

ਕਾਹਨੂੰ ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਹਨੇਰਾ,

ਜਾ ਬੈਠਾ, ਉਦਾ ਬਣਦਾ

ਨੀ ਬਦਲੀਏ! ਨਾ ਬਰਸੀ।

ਤੂੰ ਕੀ ਵੱਸੇ ਰਿਮ ਰਿਮ ਲਾਕੇ,

ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਦੁਖਾ ਆਕੇ,

ਪਾਇਆ ਮੇਰੇ ਤੇ ਘੋਰਾ,

ਨੀ ਬਦਲੀਏ! ਨਾ ਬਰਸੀ।

'ਸਰਫ' ਮਾਹੀ ਜਦੋਂ ਘਰ ਆਵੇਂ

ਹਿਜਰ ਹਟਾਵੇਂ, ਸੀਨੇ ਲਾਵੇਂ

ਫੇਰ ਪਾਈ ਤੂੰ ਫੇਰਾ

ਨੀ ਬਦਲੀਏ! ਨਾ ਬਰਸੀ।

ਉਸ ਬੇਪਰਵਾਹ ਦੀਆਂ ਜੁਲਫਾ ਥੀ,

ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਮਸਕੀਨਾ ਦਾ ਡੰਗਿਆ ਗਿਆ।

ਲੱਖ ਤਾਰੂ ਇਸ ਵਿਚ ਫੁੱਥ ਗਏ ਨੇ

ਨਾ ਇਹ ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਗਰ ਲੰਘਿਆ ਗਿਆ।

ਕੱਈ ਚੁੱਪ ਦਾ ਸਥਕ ਪਕਾ ਬੈਠਾ,

ਕੱਈ ਤੋਗ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਜਾ ਬੈਠਾ,

ਕੱਈ ਉਲਟੀ ਖੱਲ ਲੁਹਾ ਬੈਠਾ,

ਕੱਈ ਸੁਲੀ ਉੱਤੇ ਟੰਗਿਆ ਗਿਆ

ਉਸ ਬੇਪਰਵਾਹ

ਕਿਸੇ ਪਰਬਤ ਚੀਰ ਵਿਖਾਏ ਨੇ

ਕਿਸੇ ਪਟ ਕਥਾਬ ਬਣਾਏ ਨੇ

ਕਿਸੇ ਟਿਲੇ ਕੰਨ ਪੜਵਾਏ ਨੇ

ਤਾ ਖੋਰ ਹੁਸਨ ਦਾ ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ

ਉਸ ਬੇਪਰਵਾਹ.....

ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਸਭਰ ਦਾ ਹਰਫ਼ ਝਿੰਡਾ

ਉਹ ਵਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਤਰਫ਼ ਇੰਝ

ਉਹ ਵੱਖਰਾ ਜੋਗ ਤੋਂ 'ਸਰਫ' ਰਿਹਾ

ਜਿਹਦਾ ਦਿਲ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ।

ਉਸ ਬੇਪਰਵਾਹ ਦੀਆਂ ਜੁਲਫਾ ਥੀ

ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਮਸਕੀਨਾ ਦਾ ਡੰਗਿਆ ਗਿਆ।

ਕਜਲੇ ਦੀ ਧਾਰ ਪਾਕੇ, ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਫਟਿਆ ਹਾਏ,

ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾਕੇ, ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਪਟਿਆ ਹਾਏ।

ਦੇਖ ਦੇਖ ਬੇਵਫਾਈਆਂ, ਅਜੇ ਵੀ ਨਾ ਬਾਜ ਆਈਆਂ

ਆਪੇ ਹੱਥੀ ਜ਼ਹਿਰ ਚਾਕੇ, ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਚਟਿਆ ਹਾਏ।

ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ,

ਨਸ਼ਰ ਸਾਰੇ ਹੋ ਰੋ ਕੇ

ਛਾਨਟੀ ਤੇ ਛੱਜ ਵਿਚ ਪਾਕੇ,

ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਛੱਟਿਆ ਹਾਏ।

ਭੱਲੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨੇ,

ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਆਰੀਆਂ ਨੇ,

ਬੁਟਾ ਸੁੱਖਾ ਵਾਲਾ ਲਾਇਆ,

ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਕਟਿਆ ਹਾਏ।

ਗੱਤੇ ਖਾਵਾ, ਬੇਕਲ ਬੀਵਾ,

ਨਾ ਮੈਂ ਮੰਇਆ ਨਾ ਮੈਂ ਜੀਵਾ

'ਸਰਫ' ਅੱਜੇ ਖੂਹ 'ਚ ਜਾਕੇ,

ਅੱਖੀਆਂ ਨੇ ਸੱਟਿਆ ਹਾਏ।

ਪੁੰਨ ਵਾਲੀ ਪੁਤੀ ਧੂੜ

ਝੁੱਟ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਜੂੜ

ਮਾਰ ਗਿਆ ਤੀਰ ਸੀਨੇ ਜਾਦੂ ਭਰੀ ਅੱਖ ਦਾ

ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮਾਹੀ ਨੀ ਮਜਾਜ ਕਿੰਨੀ ਰੱਖਦਾ

ਫਿਲਮੀ ਗੀਤਕਾਰੀ ਵਿਚ 'ਸਰਫ' ਦਾ ਕੋਈ

ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਗੀਤਕਾਰੀ ਵਿਚ 'ਸਰਫ' ਦੇ

ਨਾਲ, ਹਸ਼ਮਤ ਸਾਹ ਚਿਸਤੀ (ਨਿਵਾਸੀ ਇਦਨਾ

ਕਲਾਸਕੋ, ਜਿਲਾ ਜਲੰਧਰ), ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਹੀ

ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ

ਗੱਦੜੀ ਦੇ ਲਾਲ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਨਿਹਾਇਤ ਮਾਮੂਲੀ

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। 'ਸਰਫ' ਦੇ ਜਮਾਤਾਂ ਤੇ

'ਹਸ਼ਮਤ' ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਸੀ।

ਜਿਥੇ 'ਸਰਫ' ਨੂੰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਤੇ ਫਿਲਮੀ

ਗੀਤਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਹਸ਼ਮਤ ਨੂੰ

ਕਵਾਲੀਆ ਨਕਲੀਆਂ (ਮਰਾਜੀਆ), ਰਾਸ਼ਧਾਰੀਆਂ

ਤੇ ਗਰਾਮਫੋਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਗੀਕਾਰਡਾਂ ਨੇ ਸੁਹਰਤ

ਬਖਸ਼ੀ।

'ਸਰਫ' ਸੰਗੀਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਤੇ

ਵਧਿਆ ਝੁੱਲਿਆ ਸੀ। ਜਦਕਿ ਹਸ਼ਮਤ ਪੇਂਡੂ ਮਾਹੌਲ

ਵਿਚ। 'ਸਰਫ' ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਸਹਿਰਾ ਤੇ ਪਿਡਾ
ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਦ ਕਿ ਹਸਮਤ ਦੀ ਸ਼ਹਰਤ ਪਿਡਾ
ਤੇ ਸਹਿਰਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੀਤਕਾਰੀ

ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਰੰਗ ਦੇ ਅਜੀਮ ਸ਼ਾਇਰ ਸਨ
ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਅਪਣੇ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਛਾਡ
ਗਏ ਹਨ। ♡

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਸ. ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਚਨਾ

ਕਿੱਸਾ ਬੇਗੋਨਾਰ

ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਪਰਫੁੱਲਤ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ, ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਟੇਜੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦਰਪਨ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਉਪ-ਭਾਖਾ, ਅਖਾਣਾਂ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤੱਕ ਅੱਪੜਕੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਅ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਿਕ ਬੀਰਾਂ, ਦਿਆਲੂ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਤੌਰ ਨਾਇਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੋਕ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਮੇਲੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨਿਤ-ਵਾਪਰਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮਸਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ 'ਝਗੜਾ ਨੂੰਹ ਸੱਸ', 'ਨੂੰਹ ਸੋਹਰਾ', 'ਨਣਾਨ-ਭਰਜਾਈ', 'ਦੇਵਰ ਭਰਜਾਈ', 'ਜੀਜਾ ਸਾਲੀ', 'ਛੜਾ-ਕਬੀਲਦਾਰ' ਦੀ ਨੱਕ-ਝੋਕ, ਝਗੜਾ 'ਦਾੜੀ-ਗੁੱਤ', 'ਚਾਹ ਤੇ ਲੱਸੀ', 'ਸਿਲਕ ਤੇ ਲੱਠਾ', ਝੋੜਾ 'ਰੂਹ ਤੇ ਬੂਟ' ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣਾਕੇ, ਕਲਮ ਦੇ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਰੋਚਕ ਬਿਆਨ ਸਦਕਾ, ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅ ਬਣਾਨ

ਵਿਚ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਤ ਜਮਾਕੇ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੇਂਡੂ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ, ਉੱਚੇ ਤੇ ਮਧੁਰ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਧ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮਸਤੀ ਦੇ ਜਾਮ ਵਰਤਾਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪਰਾਪਤੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ 'ਹੀਰ-ਰਾਂਝਾ', 'ਸੋਹਣੀ-ਮਹਿਵਾਲ', 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ' ਵਰਗੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਾਸਕੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ 'ਬੇਗੋਨਾਰ', 'ਰਤਨੀ ਸਨਿਆਰੀ', 'ਕਰਤਾਰੋ ਜ਼ਮੀਨੀ', 'ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੀ', 'ਕਾਕਾ-ਪਰਤਾਪੀ' ਵਰਗੀਆਂ ਸਥਾਨਿਕ ਪ੍ਰੀਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਤੇ ਰਸਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਸਤ ਸਰਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ "ਕਿੱਸਾ ਬੇਗੋਨਾਰ" ਕਿੱਤ ਕਵੀਸ਼ਰ ਛੇਜੂ ਸਿੰਘ, ਚੌਂ ਕੁਝ ਟੁਕਾਂ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਕਿੱਸਾ ਬੇਗੋਨਾਰ

ਬੇਗੋ ਦਾ ਜਨਮ, ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਰ ਦੇ ਨਗਰ ਸੱਸਾ ਪਿੰਡ (ਨੇੜੇ ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਜੋ ਪਾਰ ਵੀਰਨੋਂ,
ਸੱਸਾ ਪਿੰਡ ਬਤੋਂਦੇ।
ਓਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਜਨਮੀ ਬੇਗੋ,
ਮਾਪੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨੋਂਦੇ।
ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਕੋਈ,
ਬੇਗੋ ਹਾਲ ਸੁਣੋਂਦੇ
ਮਾਈ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ
ਫਿਰਦੇ ਰੋਜ਼ ਖੜੋਂਦੇ।
ਮਾਪੇ ਬੇਗੋ ਦੇ,
ਧਰਤ ਪੈਰ ਨੀ ਲੋਂਦੇ।

ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਬੇਗੋ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਚਾਅ-ਲਾਡ ਨਾਲ
ਪਾਲਿਆ। ਬੇਗੋ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚੰਦਰ-ਮੁਖੀ ਤੇ
ਸਡੌਲ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ-

ਮਾਈ ਬਾਪ ਨੇ ਰੱਖੀ ਲਾਡਲੀ,
ਜਿਉਂ ਬੇਲੀ ਦਾ ਫੋੜਾ
ਮੁਸ਼ਕੀ ਰੰਗ, ਸਰੀਰ ਛਾਟਵਾਂ,
ਜਾਣੀ ਕੋਤਲ ਘੋੜਾ।
ਨਰਮ ਸਰੀਰ ਮੱਖਣਾਂ ਤੋਂ ਕੂਲਾ,
ਖਾ ਕੇ ਤੁਰੇ ਮਰੋੜਾ।
ਪਤਲੇ ਅੰਗ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕੂਲੀ,
ਜਿਉਂ ਰੂਈ ਦਾ ਗੋੜਾ।
ਮਿਠਾ ਬੋਲ ਕੋਲ ਤੋਂ ਦੂਣਾ,
ਆਸ਼ਕ ਨੂੰ ਹੈ ਲੋੜਾ।
ਨੇਤਰ ਬੇਗੋ ਦੇ,
ਜਿਉਂ ਲਾਲਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ।

ਬੇਗੋ ਤੇ ਹੁਣ ਲਹੜੇ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ
ਖੁਸ਼ਮੂਰਤ ਗੱਠਵੇਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਹਰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਫੰਬਦੀ ਸੀ।
ਉਹਦਾ ਹੁਸਨ, ਮਤਾਖੀ ਵਾਂਗ ਮਚਦਾ ਸੀ। ਉਹ
ਜਿੱਧਰੋਂ ਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਰਾਹਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਉਜਾਲੇ
ਬਖੇਰਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ-

ਨਾਲ ਮੜਕ ਦੇ ਤੁਰਦੀ ਬੇਗੋ,
ਤੁਰਦੀ ਜਿਉਂ ਮੁਰਗਾਬੀ।
ਰੋਬ ਪਜਾਮਾ ਪਟੋਂ ਸੋਹਦਾ,
ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰਗਾਬੀ।
ਨਾਲ ਹੁਸਨ ਦੇ ਕਰੇ ਉਜਾਲਾ,
ਮਚਦੀ ਜਿਵੇਂ ਮਤਾਖੀ।
ਇਸ਼ਕ ਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੜੀਆਂ ਲੋਰਾਂ,
ਝੁਲੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਾਬੀ।
ਮੁਖੜਾ ਬੇਗੋ ਦਾ,
ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੇਗੋ, ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੁਲਕਾਰੀ ਕੱਢਣ
ਵਾਸਤੇ ਰੋਸ਼ਮ ਦਾ ਧਾਗਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ
ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਸਹੀਆਂ, ਸੁੰਦਰ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ
ਪਹਿਨ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਬੇਗੋ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਈਆਂ ਤਾਈਂ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ,
ਕਹਿਦੀ ਬੇਗੋਨਾਰੀ।
ਪੱਟ ਰੋਸ਼ਮੀ ਲੈਣਾ ਮੈਨੂੰ,
ਕੱਢਣੀ ਹੈ ਫੁਲਕਾਰੀ।
ਚਲੋ ਲਾਹੌਰੋਂ ਪਟ ਲਿਆਈਏ,
ਨਾਲੇ ਪਾਨ ਸੁਪਾਰੀ।
ਪੈਰੀਂ ਮੂਲ ਨਾ ਤੁਰਨਾ ਭੋਣੇ,
ਤਾਂਗੇ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ।
ਪੈਹਨ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨੂੰ,
ਕਰ ਲੈ ਹੁਣੇ ਤਿਆਰੀ।

ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਜਾ ਪੈਹਨ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ,
ਹਾਟਕ ਟੂਮਾਂ ਪਾਈਆਂ।
ਦੰਦਾਂ ਝੋ ਦੰਦਾਸਾ ਮਲ ਕੇ,
ਘਜ਼ ਬੇਗੋ ਦੇ ਆਈਆਂ।
ਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੁਰੀਆਂ,
ਆਸ਼ਕ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈਆਂ।
ਰੂਪ ਦੇਖਕੇ ਪੰਛੀ ਭੁੱਜਦੇ,
ਪਰੀਆਂ ਮਾਤ ਬਣਾਈਆਂ।
ਆਪਸ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਹੱਸਦੀਆਂ,
ਤੁਰਨ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਗਾਈਆਂ।
ਝਲਕਾਂ ਰੂਪ ਦੀਆਂ,
ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਰਲਾਈਆਂ।

ਹੁਸਨ ਮੱਤੀਆਂ, ਰੰਗ-ਰੱਤੀਆਂ ਨਾਰਾਂ, ਤਾਂਗੇ ਤੇ
ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ
ਚੌਹਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ
ਬਿਜਲੀਆਂ ਗਿਰਾਂਦੀਆਂ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮ
ਰਹੀਆਂ ਹਨ-

ਤਾਂਗੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਨਾਰਾਂ,
ਜਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜੀਆਂ।
ਸੈਰ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਸਾਰੀਆਂ,
ਵਾਂਗ ਫੌਜ ਦੇ ਚੜੀਆਂ।
ਦੇਖ ਬਾਣੀਏ ਮੋਮ ਹੋ ਗਏ,
ਗਿਰੀਆਂ ਛੁਟ ਤਕੜੀਆਂ।
ਸੱਭੇ ਆਖਦੇ ਲੈ ਲੈ ਸੋਦਾ,
ਮੁਫਤ ਤੋਲੀਏ ਧੜੀਆਂ।
ਹਾਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ,
ਨਾ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਖੜੀਆਂ।

ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਇਦਰ ਬਾਣੀਏ
ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖਲੋਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ
ਕਪੜਿਆਂ ਦਾ ਭਾਅ ਪੁਛਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਦਰ, ਬੇਗੋ
ਦੇ ਹੁਸਨ ਜਮਾਲ ਤੇ ਲੱਟੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਦਾ
ਨਾਮ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੇਗੋ ਹੈ ਤਾਂ ਇਦਰ ਆਖਦਾ ਹੈ,
ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਕੱਪੜੇ ਪਸੰਦ ਕਰੋ, ਲੈ ਲਵੋ, ਮੈਂ

ਉਹੀ ਕੀਮਤ ਲਾ ਲਵਾਗਾ, ਜੋ ਬੇਗ ਆਖੇਗੀ।
ਜਨਾਨੀਆ ਇਦਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਠਾਹਕਾਂ ਮਾਰਕੇ,
ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਖਦੀਆ ਹਨ, ਕਿ ਨੀਂ, ਮੋਇਆ ਬਾਣੀਆ
ਤੋਰੇ ਤੇ ਸਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਤੋਂ
ਰੋਸ਼ਮੀ ਥਾਨ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ।

ਫੇਰ ਨਾਰੀਆਂ ਆਖਣ ਹੱਸਕੇ,
ਸੁਣ ਨੀ ਬੇਗ ਅਤੀਏ
ਤੋਰੇ ਉੱਤੇ ਡੋਰ ਬਾਣੀਆ,
ਹੋ ਚੁਪ ਕੀ ਨਾ ਖੜੀਏ।
ਮੰਗ ਰੋਸ਼ਮੀ ਥਾਨ ਏਸ ਤੋਂ,
ਲੈ ਤਾਂਗੇ ਤੇ ਚੜੀਏ।
ਹੁਣ ਥਾਨ ਦੇਵੇ ਨਾ ਖੱਖਾ,
ਫੇਰ ਖੋਸ਼ੋ ਜੜੀਏ
ਫੜ ਕੇ ਬੋਦੀ ਤੋਂ,
ਵਾਂਗ ਤਖਾਣਾ ਘੜੀਏ।
(ਡੋਰ-ਮਹਿਤ। ਖੋਸ਼ੋ-ਜੁੱਤੀਆਂ)

ਬੇਗ ਹੱਸ ਕੇ ਇਦਰ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇ ਲਾਲਾ,
ਤੂੰ ਬਾਣੀਆ, ਪੈਸੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਦਮੜੀ ਤੇ ਮਰ ਜਾਣ
ਵਾਲਾ ਏ। ਅੰਵੇਂ ਕਾਹਨੂੰ ਐਡੇ ਦਮਗਜੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ
ਏ।

ਇਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣ ਨੀ ਬੇਗ,
ਮੈਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਮਾਂ।
ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਕਾਹਤੋਂ ਦੱਸਦੀ,
ਮੈਂ ਨਾ ਮੁੱਖ ਭਵਾਮਾਂ।
ਕਢ ਕਢ ਥਾਨ ਅਗੇਰੇ ਧਰਦਾ,
ਮੂਲ ਨਾ ਮੰਗਦਾ ਨਮਾਂ।
ਹੋਰ ਲੋੜ ਜੇ ਕਹੋ ਜ਼ਬਾਨੋਂ,
ਛੋਤੀ ਕੱਢ ਫੜਾਮਾਂ
ਬੇਗ ਆਖ ਦੇਵੇ,
ਅੱਗ ਹੱਟੀ ਨੂੰ ਲਾਮਾਂ

ਇਦਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹੋਰ
ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਮਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੇਗ ਨੂੰ ਉਕਸਾਂਦੀਆਂ
ਹਨ-

ਇਕ ਵਾਰ ਤੂੰ ਕੈਹ ਦੇ ਬੇਗ,
ਨਾਰਾਂ ਕਹਿਣ ਸੁਣਾ ਕੇ।
ਏਹਨੇ ਕਿਹੜੀ ਲਾਇ ਦਮਣੀ,
ਦੱਖ ਲਵੇ ਪਰਤਾਕੇ।
ਕਈ ਲੱਖ ਦਾ ਮਾਲ ਹੱਟੀ ਮੇਂ,
ਬਹਿਜੁ ਕਿਮੇਂ ਮਚਾ ਕੇ।
ਅਪਣਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਭੇੜੀਏ,
ਦੱਖ ਜ਼ਬਾਨ ਹਿਲਾ ਕੇ।
ਇਦਰ ਕਰਤੇ ਨੂੰ,
ਦੱਖ ਲਈ ਅਜ਼ਮਾ ਕੇ।
ਬੇਗ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਅਤੇ ਇਦਰ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ-

ਬੇਗ ਕਹਿਦੀ ਸੁਣ ਵੇ ਇਦਰਾ,
ਮਿਲਦੀਆਂ ਨੇ ਤਕਦੀਰਾਂ।
ਪਿਛਲੇ ਦਾਨ ਕਰੇਂ ਤੇਂ ਛੱਲੇ
ਇੱਥੇ ਭਾਲਦਾ ਖੀਰਾਂ।
ਅੱਥ ਕਦੇ ਨਾ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੇ,
ਲਾ ਕੇ ਜੰਡ ਕਰੀਰਾਂ।
ਬਾਝ ਕਮਾਈ ਨਾ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ,
ਦੇਣ ਗ੍ਰੰਥ ਨਜ਼ੀਰਾਂ।
ਆਸ਼ਕ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾਂ ਐਮੇਂ
ਦੇ ਕੇ ਚਾਰ ਕੁ ਲੀਰਾਂ
ਮੁਸਕਲ ਥਿਅੰਟਗੀਆਂ,
ਫੋਟੋ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ।

ਬੇਗ ਇਦਰ ਨੂੰ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਕਿ
“ਲਾਲਾ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਹਨ,
ਪਰ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।
ਤੂੰ ਹੱਟੀ ਨੂੰ ਕੀ ਅੱਗ ਲਗਾਵੇਂਗਾ।

ਬੇਗ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਇਦਰ ਜਿਵੇਂ
ਅੱਗੋਂ ਤਿਆਰ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।
ਐਨੀ ਸੁਣਕੇ ਇਦਰ ਮਲ ਨੇ,
ਫੇਰ ਨਾ ਦੇਰ ਲਗਾਈ।
ਤੋਲ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਣੀਏ,
ਅੱਗ ਹੱਟੀ ਨੂੰ ਲਾਈ।
ਆਕੇ ਲੱਗੇ ਬੁਝੋਣ ਬਾਣੀਏਂ,
ਬੁਝਦੀ ਨਹੀਂ ਬੁਝਾਈ।
ਨਾਰਾਂ ਗੀਆਂ ਦੋੜ ਦੇਖਕੇ,
ਸੁਟੀ ਤੇ ਸਭਰਾਈ।
ਅਗਨੀ ਨਾ ਬੁਝਦੀ,
ਲਾਲੇ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈ।

ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਅਤੇ ਬੇਗ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ
ਨਾਲ, ਹਾਸੇ-ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਰ ਦੀ
ਦੁਕਾਨ ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਨਾਰਾਂ ਗਈਆਂ ਦੋੜ ਘਰਾਂ ਨੂੰ,
ਚੋਹਲ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਵਨ।
ਨਾਲੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੇਖਣ ਪਿਛੇ,
ਖੋਫ ਪੁਲਸ ਦਾ ਖਾਵਣ।
ਪੱਟਿਆ ਗਿਆ ਵਿਚਾਰਾ ਇਦਰ,
ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਪਛਤਾਵਣ
ਬੇਗ ਕਹਿਦੀ ਤੁਸਾਂ ਕਰਾਈਆਂ,
ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਬਦਨਾਵਣ
ਜੇ ਘਰ ਸਾਰ ਲੱਗੇ,
ਮਾਪੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਵਣ।

ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੋੜਦੀਆਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਕੇ
ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਾਪਰੇ

ਹਾਦਸੇ ਤੇ ਖਛਾਤ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ।
ਕਿ ਇਦਰ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਉਨਾ ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ
ਹੈ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਅਤੇ ਬੇਗ਼ ਨੂੰ ਆਖਦੀਆਂ ਹਨ:

ਬੇਗ਼ ਤਾਲੀ ਨਾਰਾ ਆਪਣੇ
ਸੁਣ ਤੂੰ ਬਾਤ ਹਮਾਰੀ।
ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਗਿਆ ਜੇ ਖੱਥਾ,
ਜਾਕੇ ਕਰੁ ਖੁਆਰੀ।
ਆਪਾ ਨੂੰ ਫੜ ਕੁੱਟਣ ਮਾਪੇ,
ਦੇਖ ਖਲਕਤ ਸਾਰੀ।
ਮਿਟੀ ਪੱਟੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾਕੇ,
ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਵਿਚਾਰੀ।
ਸੜ ਖੋਖੇ ਨੂੰ,
ਕਰੁ ਖਰਾਬੀ ਭਾਰੀ।

ਨਾਰੀਆਂ, ਇਦਰ ਕੋਲੋਂ ਪਿਛਾ ਛੁਡਾਣ ਦੀਆਂ
ਤਦਬੀਰਾਂ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ
ਦੀ ਬਣਤ ਬਣਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਦਰ ਵੀ ਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਦਰ ਜਦੋਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਆਕੇ,
ਇਕ ਨਾਰ ਫਰਮਾਵੇ,
ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ,
ਬੇਗ਼ ਨੂੰ ਦਖਲਾਵੇ।
ਫੇਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਾਂਗੀ ਤੈਨੂੰ,
ਲਾਖ ਸੁਗੰਧ ਖਾਵੇ।
ਇਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਕਹਿ ਨੀ ਬੇਗ਼ੀ,
ਜੇ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਆਵੇ।
ਮਾਰ ਭਰਮੇ ਨਾ ਮਾਰ ਬਾਣੀਆਂ,
ਜੇ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਆਵੇ।
ਰਾਵੀ ਗਿਰਦੇ ਨੂੰ,
ਤੇਨੂੰ ਕੋਣ ਬਚਾਵੇ।

ਬੇਗ਼ੀ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਚੋਂਕਰ ਵਿਚ ਆਕੇ, ਇਦਰ ਨੂੰ
ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ, ਉਸਦਾ ਸੱਚਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ ਤਾਂ
ਨਦੀ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦੇਵੇ।

ਬੇਗ਼ੀ ਬੇਗ਼ੀ ਕਹਿਕੇ ਮੂੰਹੋਂ,
ਛਾਲ ਇਦਰ ਨੇ ਮਾਰੀ।
ਜਾਣ ਸਾਰ ਹੀ ਰੀਬ ਹੋ ਗਿਆ,
ਜੇਸੇ ਖੇਲ ਮਦਾਰੀ।
ਮੁੜ ਕੇ ਫੇਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ,
ਛੱਬ ਗਈ ਲਾਸ਼ ਵਿਚਾਰੀ।
ਪੁਲ ਪਰ ਖੜੀਆਂ ਦੇਖਣ ਨਾਰਾਂ,
ਰੋਵਣ ਜਾਰੇ ਜਾਰੀ।
ਬੇਗ਼ੀ ਮਾਰੀ ਤੇ,
ਜਾਨ ਵਾਰਤੀ ਸਾਰੀ।

ਨਾਰੀਆਂ ਹੱਕੀਆਂ ਬੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਇਦਰ ਦੀ
ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੁੜੀ ਜਾਂਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ
ਹਨ। ਇਦਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੇਖਕੇ, ਬੇਗ਼ੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚ ਹੋਝ ਛਲਕ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ
ਇਦਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਜਾਗ
ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਬੇਗ਼ੀ ਕਹੇ, ਸੁਣੋ ਨੀ ਸਈਓ,
ਮੇਰੀ ਹੈ ਅਰਜ਼ੋਈ।
ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਇਦਰ ਮਲ ਨੇ,
ਜਾਨ ਆਪਣੀ ਖਈ।
ਜੇ ਹੁਣ ਮੁਖ ਭਵਮਾ ਉਸ ਤੋਂ
ਦਰਗਾਹ ਮਿਲੇ ਨਾ ਦਈ।
ਰਾਮ ਸਤ ਮਨਹੂਰ ਕਰੇ ਨੀ,
ਕਹਾਂ ਜੋਤ ਕਰ ਦੋਈ।
ਐਨੀ ਕਹਿਕੇ ਛਾਲ ਮਾਰਦੀ,
ਜਿੰਦਗੀ ਨਹੀ ਲਕੋਈ।
ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਕ ਦੇ,
ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ।
ਥੋਲੇ ਪਈ ਸੀ ਲੋਥ ਯਾਰ ਦੀ,
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਥਿਆਈ।
ਝੱਟ ਬੇਗ਼ੀ ਨੇ ਪਾਕੇ ਜੋਫੀ,
ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਈ।
ਲੱਥਾਂ ਲਈਆਂ ਰੰਤੂ ਨੀਰ ਨੇ,
ਜੋਫੀ ਪਈ ਪੁਆਈ।
ਭੋਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗਏ ਸੁਰਗ ਨੂੰ,
ਆਸ਼ਕ ਦੇਣ ਵਧਾਈ।
ਝੁਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ,
ਕਰ ਗਏ ਸਫਲ ਕਮਾਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਲਾਂ-ਛਿਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਹਾਣੀ,
ਹਾਸੇ ਮਜ਼ਾਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ
ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਗ਼ੀ ਤੇ ਇਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ,
ਆਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਅਮਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੱਚੁ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਦੰਦਰਾਲਾ (ਖਰੋਦ) ਜ਼ਿਲਾ
ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ
ਦਾ ਨਾਮ ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਆਸੇ ਸੀ।
ਉਸਦਾ ਜਨਮ, 1901 ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ
ਨਿਆਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਿਆ।
ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਇਦਰ
ਕੋਰ ਕੋਲ, ਉਸਦੇ ਸੋਹਰੇ ਪਿੰਡ ਭਾਂਬਰੀ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ
ਚਾਚੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੇ
ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖੀ। ਤੇਰੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸਦੀ
ਬਾਦੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੇ
ਮਾਘੀ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਰਾਪਤ

ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ 1960 ਈ: ਵਿਚ ਇਕ ਪਿਗਲ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। ਉਸਨੇ 60 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਛੱਚੂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਬੋਲੀ, ਜੋ ਮਲਵਈ ਤੇ ਪੁਆਧੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਬਿਬਾਵਲੀ ਨੂੰ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਨਗੀਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜੜਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਚੋਲੇ ਹਨ। ਛੱਚੂ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਫੀ ਪਰਬਲ ਹੈ। ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀ ਤੋਂ

ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਮੁਖ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪਿਗਲ ਦੀ ਸਮਝ, ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਮਧੁਰ ਲਹਿਜਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਕਾਵਿਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। ਛੱਚੂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ, 1988 ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਜਣਾਂ ਕਿੱਸੇ ਅਤੇ ਪਿਗਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਉਹਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਉਸਤਾਦ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਲੋਕੀ ਉਹਨੂੰ ਡਾਢੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲੋਕ ਕਵੀ ਹਸਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ

ਜਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ ਵਿਚ ਸੰਨ 1907 ਈ: ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ, ਮੰਦਾਲੀ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ, ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਰੂਫ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਫਕੀਰ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਮੰਗ-ਚੁੰਗਕੇ ਅਪਣੀ ਗੁਜਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਘੋਸ਼ੇ ਨੂੰ ਥੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।

ਗਰੀਬ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲਕ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਫੰਨਾਂ-ਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਮੇਲੋ-ਕੁਚੇਲੇ ਬਸਤਰਾਂ 'ਚ ਲੋਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬਣਕੇ ਚਮਕੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕੋਮਲ ਕਲੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਕੇਵਲ ਇਸੇ

ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਬਲਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਕਸਬੇ-ਕਸਬੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ, ਘਸ਼ਾਵਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਮਹਿਕਾਰ ਵੰਡੇਗੀ।

ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ, ਹਸਮਤ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਉਹਨੇ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਫੀਸ ਮੁਆਫੀ ਲਈ ਬਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹੀ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਰਜਿਸਟਰ ਚੈਕ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੇਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹਸਮਤ ਕੌਣ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਨੇ, ਹਸਮਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ, ਨਿਹਾਇਤ

ਨਫਰਤ-ਆਮੇਜ਼ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ—“ਜੀ, ਇਹ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ।” ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਹਸ਼ਮਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਕੀ ਉਸਨੇ ਆਪ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹਸ਼ਮਤ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਅਰਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਹਸ਼ਮਤ ਨੇ ਬੜੇ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸ਼ਿਅਰ, ਡਾਢੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ, ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸ਼ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਣਾਏ। ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਹਸ਼ਮਤ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ, ਝਾਕੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਖਿਆ “ਬੇਟਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾਰਿਹਾਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਅਜੀਮ ਸ਼ਾਇਰ ਬਣੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਕਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਤੋਂ, ਹਸ਼ਮਤ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਸੂਝ ਬੂਝ ਅਤੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦੀ ਕਦਰਦਾਨੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਅਸੀਂ ਖੁਖੁਬੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ, ਹਸ਼ਮਤ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਾਢੀ ਖਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗਰੀਬ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਵੇਖਕੇ ਸੜ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲਾ ਵਜਾਹ ਮਾਰਦਾ ਕੁੱਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਵੇ। ਹਸ਼ਮਤ ਨੇ ਜਿੰਦਾ ਕਿੰਦਾ ਚੌਖੀ ਜਮਾਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲੋਂ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ 'ਚ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ (ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ) ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਨੇ, ਅਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਤੋਂ ਹਸ਼ਮਤ ਦੀ ਖੂਬ ਪਿਟਾਈ ਕਰਵਾਈ। ਆਖਿਰ ਗਰੀਬ ਹਸ਼ਮਤ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਇਸ ਕੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ, ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਅਪਣਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਸ਼ਿਅਰ ਗੋਈ ਵੱਲ ਹੀ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਬਾਲਕ ਵੱਡਾ ਹੋਕੇ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਗੀਤਾਂ ਕਵਾਲੀਆਂ, ਨਾਅਤਾਂ, ਭਜਨਾਂ ਅਤੇ ਡਰਾਮਿਆਂ, ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰੰਮਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਭੀਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੂਜਾ ਖਿਜਰ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵਿਚ ਯੱਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਕਲਾਂ ਦਾ ਪਿੜ ਜੰਮਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਉਦੋਂ, ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਂ, ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਬੈਠਾ ਗਾਣੇ ਸੁਣ ਨਿਕਾਂ ਸਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਪਰੰਗਰਾਮ ਵੇਖਣ ਦਾ ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ “ਬਾਈ! ਕੁੜੀਆਂ

ਆਟਾ ਮਲਕੇ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ” ਉਦੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡੇ ਆ” ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਘੱਸਕੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।

ਨਕਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ, ਪੱਛਰ-ਸੁਰਖੀ ਲਾਈ ਜਨਾਨੇ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ, ਡਾਢੀਆਂ ਅਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨੱਚ ਨੱਚ ਕੇ ਗੀਤ ਗਾਕੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਲੁਭਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਲਾਂ ਕਰਾਕੇ ਨਵਾਜ਼ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸੇ ਪਰੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਜਿਹੜੇ ਗੀਤ ਸੁਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ—

ਮੈਨੂੰ ਕਮਲੀ ਕਮਲੀ ਆਖਦੇ
ਕਮਲੀ ਵਾਲਾ ਤੂੰ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਕੇ ਵੇਖ ਲੈ
ਸੱਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਤੂੰ।

ਮੈਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਵਰਗ ਲਗਾਏ ਨੇ
ਰੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚੁਦਾ ਕਰਾਏ ਨੇ
ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਜਹਾਨ ਦਾ
ਭੋਲਾ-ਭਾਲਾ ਤੂੰ।

ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਸੇਜ ਵਿਛੋਂ ਦੀ ਆਂ
ਚੁਟ ਕਲੀਆਂ, ਹਾਰ ਪਿਰੋਂ ਦੀ ਆਂ
ਮੈਂ ਸਾਕੀ ਹਾਂ ਮੈਖਾਨੇ ਦੀ
ਬਣ ਮਤਵਾਲਾ ਤੂੰ।

ਦੂਰ ਵਸੋਂਦਿਆਂ ਸਿਹਣਿਆਂ
ਕਦੇ ਤਾਂ ਸਕਲ ਦਿਖਾਇਆ ਕਰ,
ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਫਰਾਕ ਦੀ
ਚਸ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਬੁਝਾਇਆ ਕਰ
ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰਿਆ
ਦਿਲ ਤੋਂ ਯਾਰ ਉਤਾਰਿਆ
ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਪਿਆਰਿਆ
ਕਦੇ ਕਦੇ ਲੱਘ ਜਾਇਆ ਕਰ।

ਲੱਖ ਲੱਖ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ ਮੈਂ
ਜਿੰਦਗੀ ਘੋਲ ਘੁਮਾਵਾਂ ਮੈਂ
ਤੇਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਬੁਲਾਵਾਂ ਮੈਂ

ਤੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰ
ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਕਿਉਂ ਰੋੜ੍ਹਦਾਂ
ਲੱਗੀਆਂ ਪਰੀਤਾਂ ਤੋੜਦਾਂ
ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਮੁੱਖ ਮਰੋੜਦਾਂ
ਸਿੱਚ ਸਮਝਕੇ ਲਾਇਆ ਕਰ।

ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰੇ ਨਿਕੇ-ਨਿਕੇ ਵਲਵਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ, ਗਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਦੂ-ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਦਿਲਕਸ਼ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਦਲਕੇ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾ ਘੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਾਤਾਵਰਨ

ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਉਦੋਂ ਕਾਫੀ ਨਿਆਣਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਿਆਗ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ ਸੀ। ਨਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨਮੋਹਣੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਨੱਚਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਤੇ ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੜਕਪਨ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰੱਖ ਚੁੱਕਿਆ ਸਾਂ। ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ, ਜਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਹਾਂ ਬਾਦੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਨਕਲੀਏ ਰਾਸ਼ਧਾਰੀਏ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਗਾਣ-ਬਜਾਣ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਸਜਦੀਆਂ, ਹਸ਼ਮਤ ਬਾਹ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ। ਹਰ ਗੀਤ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਹਸ਼ਮਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਰਤ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੋਨ ਲੋਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਉਹਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਮਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਲਾ ਇਹ ਗਾਣੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਹੋਣਗੇ।

ਦਿਲਦਾਰ ਕੰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ

ਲੱਗ ਸੀਨੇ ਤੀਰ ਨਿੰਸੰਗ ਜਾਂਦਾ,

ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਮਾਣ ਹਸੀਨਾਂ ਦੇ

ਜਿਸ ਰਾਹ ਥੀ ਸੋਹਣਾ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸ ਇਕਬ ਦੀ ਉਲਟੀ ਗੱਲ ਅਭਿਆ

ਇਕ ਸੜ ਮੇਏ ਵਿਚ ਬੋਲ ਅਭਿਆ

ਇਕਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਖੋਲ ਅਭਿਆ

ਇਕਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲੀ ਟੰਗ ਜਾਂਦਾ।

ਜਿਹਨੂੰ ਚੁਲਫ ਸੱਜਣ ਦੀ ਫੌਜਦੀ ਏ

ਉਹਦੀ ਜਾਨ ਵਜੂਦੋਂ ਨਸਦੀ ਏ

ਉਹ ਪਾਣੀ ਮੂਲ ਨਾ ਮੰਗਦਾ ਏ

ਜਿਹਨੂੰ ਨਾਗ ਚੁਲਫ ਦਾ ਭੰਗ ਜਾਂਦਾ।

ਇਕ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਨ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿਚ

ਇਕ ਬਿਕਦੇ ਫਿਰਨ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ

ਇਕਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ

ਮਹਿਬੂਬ ਪਿਆਰਾ ਰੰਗ ਜਾਂਦਾ।

ਹਸ਼ਮਤ ਬਾਹ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਰਸੰਸਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਦੂਰ ਨੇੜਿਓਂ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਔਲੀਆ ਜਾਂ ਵਲੀ ਸਮਝਦੇ ਜਿਸ ਤੇ ਅਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸਰਸਵਰਤੀ ਦਾ ਵਾਸ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਅਲਹਾਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ, ਉਹਦਾ ਬੋਹਦ ਸਤਿਕਾਰ

ਕਰਕੇ, ਉਹਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਿਆਜ਼ ਵਜੋਂ ਤੋਹਫੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਲੁਤਫ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ।

ਹਸ਼ਮਤ ਬਿਲਾ ਸ਼ੁਬਾਹ ਇਕ ਔਲੀਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਅਲਹਾਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਸ਼ਮਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ, ਕਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਕੇ ਉਹ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਗਾਣਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ (ਵਿਸ਼ੇ) ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਦਿਲ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਵੀ ਉਸਦੇ ਖੁਦ ਸਾਖਤਾ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਸਰਲ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂਫਤਾ ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਡਾਢੇ ਜਾਦੂਮਈ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਚਿਤਰਦਾ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਦਰਦਮੰਦ ਦਿਲ, ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਵੀ। ਉਸਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਪੂਰ ਤਾਸੀਰ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਦਿਲ ਚੋਂ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਖੁੱਬ ਜਾਂਦੀ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ, ਮੈਂ ਹਸ਼ਮਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, “ਸਾਈਂ ਫਲਾਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ” ਤੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓਂ ਤੋਂਕਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮਜ਼ਾਰ, ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਰੀਬਨ ਇਕ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ, ਪੱਦੀ ਮਟ ਵਾਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ, ਦੋਲੇ ਮਰਾਥੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਕਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਕਸ਼ਿਪ ਜਲਾਲੀ ਬਖਸ਼ੀਅਤ ਖਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਹਸ਼ਮਤ ਬਾਹ ਸੀ। ਦਰਮਿਆਨਾ ਕੱਦ, ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ, ਮੋਟੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਸਫਾ-ਚੱਟ, ਗੋਲ ਗੋਲ ਸੁਰਮੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਭਖਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਗਲ ਬੇਰਵਾਨੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਾਲੀ ਫੁੱਲੇ ਤੇ ਪਰਤੀਤੀ ਤੇੜ ਲੱਠੇ ਦੀ ਦੁਪ ਚਿੱਟੀ ਸਲਵਾਰ, ਪੈਰੀਂ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਚੁੱਤੀ। ਉਹ, ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ, ਦੂਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਸਜ ਧਜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਣ ਨਾ ਮਿਜ਼ਾਜ। ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਅਦਬ ਤੇ ਇਨਕਸਾਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਡਾਢੇ ਪੂਰ ਤਪਾਕ ਤੇ ਅਪਣਤ ਭਰ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਗੁਫਤਾਰੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹਸ਼ਮਤ ਆਏ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਾਂਚੇ 'ਚ ਢਾਲਦਾ, ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਅਮੁੱਲੇ ਖ਼ੇਤੀਆਂ ਦੇ ਛੱਟੇ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਹਸ਼ਮਤ ਨਾ ਕੇਵਲ

ਇਸ ਨਈਂ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਚੇਤਾ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਿਖੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਹਤ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਡਰਾਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ - ਹੀਰ ਰਾਜਾ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਲੈਲਾ ਮਜਨੂੰ, ਸ਼ੀਰੀ ਫਰਿਹਾਦ, ਸੋਹਣਾ ਜ਼ੈਨੀ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ, ਕੀਆ ਮਲਕੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਭਰਤਰੀ, ਭਗਤ ਪਰਿਲਾਦ, ਹਰੀ ਚੰਦ, ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਆਦਿ। ਇਹ ਕਹਿਣ 'ਚ ਕੋਈ ਅਤਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ੁਰੂਰਤ ਹਸ਼ਮਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਸਦਕਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਐਨਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਲਮੀ ਰੀਕਾਰਡ, ਕੋਈ ਇਕ ਐਪ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ। ਆਮ ਕਰਕੇ, ਗਰਾਮਫੋਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਾਈਵੇਟ ਰੀਕਾਰਡ ਹੀ ਪਰਚੋਲਤ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਰੀਕਾਰਡ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਕਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨਾਂ ਕੱਵਾਲ ਜਲੰਧਰੀ ਕੋਚੂ ਕੱਵਾਲ, ਕਰਮਦੀਨ ਕੱਵਾਲ ਰਹਿਮਤ ਅਲੀ ਕੱਵਾਲ, ਸ਼ਾਹਦੀਨ ਤੁਫੇਲ ਨਿਆਜ਼ ਵਰਗੇ ਨਾਮਵਰ ਗਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗਾਇਆ ਸੀ। ਗਰਾਮਫੋਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਸ਼ਮਤ ਬਤੌਰ ਸ਼ਾਇਰ, ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਖਾਣ ਪੀਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆ ਰੱਖਦੇ। ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰੀਕਾਰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਰੀਕਾਰਡ ਇਹ ਹਨ-

1) ਦਿਲ ਦਾਰ ਕਮਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ,

ਲੰਗ ਮੀਨੇ ਤੀਰ ਨਿਸੰਗ ਜਾਂਦਾ

2) ਮੈਨੂੰ ਕਮਲੀ ਕਮਲੀ ਆਖਦੇ

ਕਮਲੀ ਵਾਲਾ ਤੂੰ

3) ਸੋਹਣਾ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਟੁਰ ਗਿਆ

ਆਵਾਂਗਾ ਯਾਰ ਕੋਲ ਨੂੰ

4) ਪਾਰ ਝਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸੇ ਕੁੱਲੀ ਯਾਰ ਦੀ

ਅੜਿਆ ਅੜਿਆ ਹੈ ਅੜਿਆ

5) ਹਿੰਤਾ ਯਾਰ ਨਾ ਦੀਦਾਰ, ਅੱਜ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ

ਸੋਹੀ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਦੁਨੀਆਂ ਅਧੇਰ ਹੋ ਗਈ।

6) ਪਾਣੀ ਹੋਕੇ ਗੱਲ ਸੁਣ ਜਾ

ਤੋਰੇ ਮਗਰ ਕਿਨੇ ਨੀਂ ਆਉਣਾ

7) ਖਾਲੀ ਨਾ ਤੂੰ ਦਰ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮੋੜ ਸਹਿਤੀਏ

ਬੋਰ ਪਾਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਸਹਿਤੀਏ।

8) ਦੂਰ ਵਸੋਂਦਿਆ ਸੋਹਣੀਆਂ

ਕਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਕਲ ਦਿਖਾਇਆ ਕਰ

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹਸ਼ਮਤ ਕੇਵਲ ਇੱਕ-ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਗੀਤ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸਾਲ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵਾਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਦੀਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੰਨੇ ਕੰਨੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਹਸ਼ਮਤ ਚੂੰਕਿ ਦਰਵੇਸ਼ਾਨਾ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਇਸ਼ਕ-ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਮਾਹਰਫਤ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਿਜ਼ ਮਾਸਟਰਜ਼ ਵਾਇਜ਼ (ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ.) ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲੇ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਗੀਤ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਗੀਤ ਜਿਸਨੂੰ ਹਸ਼ਮਤ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਦੀ ਲਿਸਟ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਵਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਖਿਆਲ 'ਚ ਉਸ ਗੀਤ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕਦਰੇ ਹਲਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਗੀਤ ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰ ਲਿਆ।

ਹਸ਼ਮਤ ਦੀ ਤਵੱਕੋਂ ਤੋਂ ਖਿਲਾਫ, ਇਹ ਗੀਤ ਦੂਜੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਇੱਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਿਕਿਆ, ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ। ਇਹ ਗੀਤ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਕੱਵਾਲ ਜਲੰਧਰੀ (ਉਰਦੂ ਦੀਨਾ ਜਲੰਧਰੀ) ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੀਤ ਸੀ-
ਯਾਰ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਸਜਣਾਂ,
ਧੁਣੀ ਰਮਾਈ ਜਾਈ,
ਭਿਛਿਆ ਮਿਲੇ ਨਾ ਮਿਲੇ,
ਅਲਖ ਜਗਾਈ ਜਾਈ।
ਯਾਰ ਦਾ ਨਾ ਬੂਹਾ ਛੱਡੀ
ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਦੂਈ ਕਈ
ਇਕੋ ਨਾਮ ਪੀਰ ਵਾਲਾ,
ਵਿਰਦ ਪਕਾਈ ਜਾਈ।
ਮਰਨੋਂ ਜਗਾ ਨਾ ਡਰੀ,
ਕਦਮ ਅਗਾੜੀ ਧਰੀ,
ਇਸ਼ਕ ਵਾਲਾ ਦੂਰ ਪੋਛਾ

ਕਦਮ ਉਠਾਈ ਜਾਈ।
ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਰੱਖੀ,
ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ,
ਤੋਗ ਜੇ ਉਠਾਵੇ ਸੋਹਣਾ,
ਸਿਰ ਨੂੰ ਝੁਕਾਈ ਜਾਈ

ਹਮਤ ਦੇ ਗੀਤਾਂ, ਕਦਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਨਕਲੀਆਂ ਦੇ ਫੇਰਿਆ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ,
ਉਹਨਾਂ ਚੋਂ ਕੁਝ ਇਹ ਸਨ-

- 1) ਛੋਗਤੀ ਵਾਲੇ ਨਕਲੀਏ
- 2) ਭਰਤੂ ਪੁਰ ਦੇ ਨਕਲੀਏ
- 3) ਮਲਸੀਆਂ ਦੇ ਬੰਗੜ ਦਾ ਡੇਰਾ,
- 4) ਜੱਕ ਰਾਮ ਦੇ ਰਹਿਆ ਤੇ ਘਮਨਾ ਨਕਲੀਏ
- 5) ਮੰਡੇਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹਦੀਨ ਤੇ ਕੁਫਲੇ ਨਿਆਜ਼ੀ ਦਾ ਡੇਰਾ
- 6) ਪੱਦੀ ਮਟ ਵਾਲੀ ਦੇ ਦੌਲਾ ਮਰਾਸੀ ਦਾ ਡੇਰਾ

ਨਕਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰੀ ਚਿਹਰਾ, ਸ਼ੇਖ਼ ਸ਼ੇਰਾ ਲੜਕੇ
ਆਪਣੀ ਦਿਲਕਸ਼ ਗਵਾਈ, ਨਖਰੇ ਨਾਜ਼ਾਫ਼ਾ
ਸਦਕਾ ਦਲਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ, ਲੋਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਤੋਂ ਲੱਖ ਲੱਖ ਸਤਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ
ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਸਦੇ। ਪਰ, ਉਹ ਮਾਣ ਮੱਤੇ ਜਿਹੜੇ
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਆਂਦੇ, ਹਮਤ ਤੋਂ ਸੋ
ਜਾਨ ਦਿਵਾ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਮਤ ਦੀਆਂ
ਚਾਪਲੂਸੀਆਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ ਬਰਦਾਰੀਆਂ ਕਰਦੇ, ਉਹਦੇ
ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਦੇ, ਸਿਰ ਝੱਸਦੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ
ਝਾਖੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਅਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਰਜ਼ ਕਰਦੇ
“ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਨਵਾਂ ਗਾਣਾ ਲਿਖਕੇ ਦਿਉ,
ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਗਾਣੇ ਦੀ
ਫਰਮਾਇਸ਼ ਲੋਕੀ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ
ਗਾਣੇ ਨੂੰ ਗਾਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਾਂ।”

ਹਮਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਰਮਾਇਸ਼ਾਂ
ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਛਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ।

ਮਰਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਬਤ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹਮਤ ਨੂੰ
ਬੋਹਦ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਨਾਮਵਰੀ ਮਿਲੀ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ
ਕੰਮਬਖ਼ਤਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਅਵੱਲੀ ਲੱਤ ਵੀ ਲਾ
ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਡੰਗ ਛਟਕੇ ਪੋਸਤ
ਪਾਠ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਰਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ
ਨਾਲ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਦਾ ਸਾਥ ਖਰਚ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ
ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਹਮਤ ਦੇ
ਦਰਜਣਾਂ ਫਰਮੇ ਤੇ ਸੋਂਕੜੇ ਗੀਤ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆ
ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ
ਕਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰ ਗਏ। ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਮਤ ਇਕਲਾ
ਰਹਿ ਗਿਆ, ਮਰਾਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਆਉਣੇ ਬੰਦ ਹੋ

ਗਏ, ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤਾਂ
ਇਕ ਪਾਸੇ, ਟੈਬਰ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਦਾਲ ਰੱਟੀ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ
ਵੀ ਖੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਮਤ ਦੇ ਇਹ ਦਿਨ,
ਬੜੀ ਤੰਗੀ ਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਿਛ
(ਇਦਨਾ ਕਲਾਸਕੋ) ਛੱਡਕੇ ਸੋਹਰਿਆਂ ਘਰ, ਕਸਬਾ
ਅਪਰਾ (ਕੋਲ-ਫਿਲੋਰ) ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਜੂਦ ਵਿਚ
ਆਇਆ। ਉਹ ਏਥੇ ਜਿਸਦੇ ਚੰਪੇ ਚੰਪੇ ਨੂੰ ਹਮਤ ਨੇ
ਨਾਪਟੇ ਫਰਮਿਆਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਸਦਕਾ ਮਸਤੀ ਤੇ ਮਰੂਰ
ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਉਸ ਲਈ
ਖੇਗਾਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੁਨਾਜ਼ਿ, ਹਮਤ ਵੀ
ਸ਼ਰਨਾਬੀਆਂ ਦੇ ਰੋਲੇ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਧਰਤੀ
ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਾਦ ਕਹਿਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ,
1982 ਈ: ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਮਿਟੀ, ਉਸੇ ਧਰਤੀ ਦੀ
ਮਿਟੀ 'ਚ ਸਮਾ ਗਈ।

ਹਮਤ ਨਿਰੰਸਦੇਹ ਨਾਮ ਦਾ ਹਮਤ, ਕਲਾਮ ਦਾ
ਹਮਤ ਤੇ ਨਸੀਬ ਦਾ ਹਮਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ
ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਸ਼ੁਰੂਤ ਦੀਆਂ
ਖੁਲੀਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਤਾਵੇਂ ਸਾਡੇ
ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹਮਾਡੇ ਦਿਲਾਂ
ਤੇ ਇਕ ਅਸਿੱਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਫਰਮੇ
ਤੇ ਗੀਤ, ਅੱਜ ਵੀ ਬਦਮਾਜ਼ੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰੂਰ ਬਖਸ਼
ਕਰੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਸਤੀਆਂ ਛੱਡਦੀ ਤੇ ਮਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ
ਘਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੀਤ

ਸੋਹਣਾ ਇਹ ਕਹਿ ਤੁਰ ਗਿਆ
ਆਵਾਂਗਾ ਯਾਰ ਕੋਲ ਨੂੰ
ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਸ਼ੌਰ ਕਰਸਾਂ
ਫੜਕੇ ਤਲਵਾਰ ਕੋਲ ਨੂੰ

ਪਲਕਾਂ ਦਾ ਝਾੜੂ ਲੈ ਕੇ
ਗਲੀਆਂ ਬੁਹਾਰ ਦੇਵਾਂ
ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਰਾਹ ਥੀ ਲੰਘਣਾ
ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਨੂੰ

ਬਿਸਮਿਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣੇ
ਆਸ਼ਕ ਗਮਨਾਕ ਸਾਰੇ
ਕਾਤਿਲਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੈਣੇ
ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਕੱਲ ਨੂੰ

ਹੋਕੇ ਤੂੰ ਲਾਲ ਐ ਦਿਲ
ਕਾਹਨੂੰ ਵਿਚ ਖਾਕ ਰੁਲਦਾ
ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਆਣ ਮਿਲਸੀ
ਤੇਰਾ ਖਰੀਦਾਰ ਕੱਲ ਨੂੰ

ਹਸਨ ਫਾਨੀ ਦਾ ਸੱਜਣਾ
ਕਾਹਨੂੰ ਗਰੂਰ ਕਰਦਾ
ਯੂਸਫ ਜਹੇ ਬਿਕਣੇ
ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੱਲ ਨੂੰ

ਪੱਲੜਾ ਚੁਕ ਕੇ ਘੁੰਗਟ ਦਾ
ਮੁੱਖੜਾ ਯਾਰ ਦਿਖਾਕੇ ਜਾ,
ਦਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਫਕੀਰ ਦੀ
ਆਸ ਨਾ ਦਿਲ ਦੀ ਢਾ ਕੇ ਜਾ

ਆਇਆ ਪਤੰਗਾ ਹੈ ਦੂਰ ਤੇ
ਆਸ਼ਕ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਦੇ ਨੂਰ ਤੇ
ਬੁਝ ਗਈ ਕਿਸ ਕਸੂਰ ਤੇ
ਮੈਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਕੇ ਜਾ
ਪੱਲੜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੁੰਗਟ ਦਾ
ਮੁੱਖੜਾ ਯਾਰ ਦਿਖਾਕੇ ਜਾ।

ਸਦਕਾ ਤੇਰੀ ਤੋਗ ਦਾ
ਮੰਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ,
ਤੜਫਦਾ ਛੱਡ ਨਾ ਕਾਤਿਲਾ,
ਝਗੜਾ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਜਾ
ਪੱਲੜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੁੰਗਟ ਦਾ
ਮੁੱਖੜਾ ਯਾਰ ਦਿਖਾਕੇ ਜਾ।

ਹਸਮਤ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਬੇਕਰਾਰ,
ਵਿਚ ਚਮਨ ਦੀ ਲੰਘ ਓ ਯਾਰ,

ਕਰਦੇ ਉਡੀਕਾਂ ਕਲੀਆਂ ਅਨਾਰ
ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਸਤ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾ
ਪੱਲੜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੁੰਗਟ ਦਾ
ਮੁੱਖੜਾ ਯਾਰ ਦਿਖਾਕੇ ਜਾ।

ਓ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਿਆ ਦਿਲਦਾਰ
ਤੇਰੇ ਕੰਨ ਗੱਲ ਪਾਉਣੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦੀ
ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਮਸਤ ਮਲੰਗਾਂ ਨੇ
ਧੂਣੀ ਯਾਰ ਰਮਾਉਣੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦੀ

ਆ ਮਸਤ ਹਸੀਨਾਂ ਆ ਮੁੜਿਆ,
ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਬਦਲੇ ਛੱਡ ਤੁਰਿਆ,
ਕੋਈ ਅੱਜ ਤੁਰਿਆ, ਕੋਈ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਰਿਆ,
ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਪਰਾਹੁਣੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦੀ

ਤੇਰੇ ਗੁੱਟ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਯਾਰ ਘੜੀ
ਪਿਆ ਦੇਖੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘੜੀ ਘੜੀ,
ਨਾ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬੜੀ, ਨਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਘੜ
ਇੱਥੇ ਘੜੀ ਲੰਘਾਉਣੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦੀ

ਦੁਖ ਸੁਣ ਲੈ ਬੇਮਨਜ਼ੂਰਿਆ ਦੇ,
ਅਸਾਂ ਕੋਲ ਸਿਦਕ ਦਿਆਂ ਪੂਰਿਆਂ ਦੇ
ਸਾਨੂੰ ਗੁਜ਼ਰੇ ਰੋਜ਼ ਅਸ਼ੂਰਿਆਂ ਦੇ,
ਅਸੀਂ ਈਦ ਮਨਾਉਣੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦੀ,

ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਸਾਰੀ ਇਕ ਪਾਸੇ
ਦਿਲਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਇਕ ਪਾਸੇ,
ਨੂਰੀ ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਇਕ ਪਾਸੇ
ਉਹ ਹਸਨ ਦਾ ਤਾਰਾ ਇਕ ਪਾਸੇ।

ਕੀਤਾ ਪਲ ਵਿਚ ਕਤਲ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ
ਪਿਆ ਚੁੰਮਦਾ ਜ਼ਖਮ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ

ਤਿੱਖੀ ਤੇਗ ਦੁਧਾਰੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ
ਇੱਕ ਅੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਾਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ।

ਕੀ ਸ਼ਾਨ ਸੁਣਾਵਾਂ ਉਸ ਘਰ ਦੀ
ਕੀ ਦਿਲ ਤੇ ਨਿਸ਼ੱਬਤ ਦਿਲਬਰ ਦੀ
ਕਿਬਲਾ ਦੀ ਕਾਹਬਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ,
ਉਹ ਅਰਸ਼ ਮੁਨਾਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ

ਇਹ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਏ,
ਮੇਰੀ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ
ਸੂਲੀ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ
ਕਰਬਲ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ।

ਦਿੱਤਾ ਯਾਰ ਨਾ ਦੀਦਾਰ
ਅੱਜ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ
ਮੇਰੀ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਦੁਨੀਆਂ
ਅੰਧੇਰ ਹੋ ਗਈ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ
ਯਾਰ ਨਾ ਦਿਖਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ
ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ
ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਭਿੱਤੀਆਂ
ਢਲ ਗਏ ਸਭ ਤਾਰੇ,
ਢਲ ਗਈਆਂ ਖਿੱਤੀਆਂ

ਯਾਰ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਕੁੱਕੜਾਂ ਨੇ
ਬਾਂਗਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਗੱਲਾਂ ਰੱਜ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ
ਸਵੇਰ ਹੋ ਗਈ।

ਚਲੀ ਕੱਚਾ ਘੜਾ ਤਾਰ,
ਕਰਨ ਜਮਾਲ ਨੂੰ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸੋਹਣੇ ਮਾਹੀ
ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ
ਕੱਚਾ ਘੜਾ ਕਿਵੇਂ ਝੱਲਦਾ
ਤੂਫ਼ਾਂ ਦੀ ਝਾਲ ਨੂੰ
ਆਈ ਗੈਬ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼
ਤਦੋਂ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ
ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਤਾਂ ਝਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ
ਘੇਰ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿਦਕ ਦੇਖਿਆ ਖੁਦਾ ਨੇ
ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਿਖਾਲਿਆ
ਬੰਨ੍ਹ ਅੱਖੀਆਂ ਬੇਟੇ ਨੂੰ
ਬਾਪ ਨੇ ਲਿਟਾ ਲਿਆ
ਆਈ ਗੈਬ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼,
ਸੁਣ ਅੱਲਾਹ ਵਾਲਿਆ
ਬੱਸ ਠਹਿਰ ਜਾ ਖਲੀਲਾ
ਤੈਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾ ਲਿਆ
ਅਸਮਾਈਲ ਉੱਤੇ ਠੀਕ
ਛਰੀ ਫੇਰ ਹੋ ਗਈ।

ਜਨਾਬ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਮਾਰੋਹ

ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ - ਅਦਬੀ ਸਾਗਰ ਵਿਰਕ, ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਜਗਤਪੁਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਗੁਰਾਇਆ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸਿੱਧ ਲੋਕ-ਕਵੀ ਜਨਾਬ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ (ਇੰਦਨਾਂ ਕਲਾਸਕੋ) ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਪਿੰਡ ਵਿਰਕ (ਨੇੜੇ ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ) ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੯੨ ਨੂੰ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੰਜ ਘਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਪਰਸੈਸਕਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਜੋਟੀਦਾਰ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ (ਨਿਵਾਸੀ ਇੰਧਨਾ ਕਲਾਸਕੋ) ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਹ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਅਤੇ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਹਮ-ਜਮਾਤੀ (ਸ੍ਰੀ ਦੁਮਣ ਰਾਮ) ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਸ਼ਮਤ ਤੋਂ ਇਕ ਜਮਾਤ ਪਿਛੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਜਨਾਬ ਕੰਵਰ ਇੰਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਸਟੇਜ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਾਇਜ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਵੀਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਨਾਬ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ

ਪਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ (ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ) ਸਰਵਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ "ਅਰਸ਼", ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ, ਹਰਭਜਨ ਬਟਾਲਵੀ, ਸ੍ਰੀ ਮਹਿੰਦਰ ਦੁਸਾਂਝ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਲਾਹੜ, ਅਤੇ ਸ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ।

ਮੁਹਤਰਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਯਾਦਾਂ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਬਾਰੇ ਡਾਢੇ ਰੌਚਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ "ਅਰਜ" ਨੇ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਰਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਉਲਫਤ ਬਾਜਵਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਡਾਢੇ ਪੁਰਅਸਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦਰਵੇਸ਼ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਹੀ ਜਾਦੂ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਜਾਤੀ, ਹਰ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਲੋਕੀ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ, ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੈਠਕੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ, ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਅੱਜ ਸਰਕਾਰ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਹਰਬੰਸ ਕੈਥ ਨੇ ਹਸ਼ਮਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਮਹਿੰਦਰ ਦੁਸਾਂਝ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਸ਼ਮਤ ਇਕ ਚਮਾਕਾਰੀ ਹਸਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਘਰਾਣੇ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਸੁਹਰਤ ਦੀਆਂ

ਜਨਾਬ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਮਾਰੋਹ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁਪ ਫੋਟੋ

(ਬੈਠੇ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ)

ਰਣਜੀਤ ਭਾਣੋਕੀ, ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਚਕਰਵਰਤੀ ਬਿਹਾਲਵੀ, ਜਸਵੰਤ ਖਟਕੜ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ, ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਕੈਥ,

(ਖੜ੍ਹੇ ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਖੱਬੇ)

ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਸਿੱਧੂ, ਐਸ. ਐਲ. ਵਿਰਦੀ (ਐਡਵੋਕੇਟ), ਹਸ਼ਮਤ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਚੌਧਰੀ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ (ਇੰਧਨਾ ਕਲਾਸਕੇ), ਕਿਸ਼ੋਰ ਲਾਹੜ, ਉਲਫਤ ਬਾਜਵਾ, ਹਰਭਜਨ ਬਟਾਲਵੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ "ਅਰਜ", ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਿਰਖੀ, ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ, ਕੰਵਰ ਇਮਤਿਆਜ਼, ਆਰਿਫ਼ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਮਤਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਕਲਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹੀ

ਸ੍ਰੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ

ਸ੍ਰ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਖੇੜੇ ਵੰਡੇ। ਉਹਨਾਂ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਚਾਨਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਵੇਖਕੇ ਅਸੀਂ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਸਾਥੋਂ ਵਿੱਛੜੇ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹਰਭਜਨ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਿੰਡ ਇੰਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ ਤੋਂ ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦਾ ਨਾਮ "ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਰੋਡ" ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਕੰਵਰ ਇੰਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉਸਤਾਦ ਗਵੱਈਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਹਜ਼ਮਤ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ, ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਮੇਫੂਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਦੀ ਜਾਤੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਮਤ ਦਿਆਂ ਡਰਾਮਿਆਂ ਤੇ ਗੀਤ-ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿੱਸੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਇੰਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ ਦਾ ਵਾਸੀ, ਚੌਧਰੀ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ, ਜੋ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਇਕ ਜਮਾਤ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਨਿਹਾਇਤ ਰੋਸ਼ਨ-ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਮਾਸਟਰ ਔਲਾ ਬਖਸ਼ ਜੋ ਇਕ ਟੰਗ ਤੋਂ ਲੰਗੜਾ ਸੀ, ਹਜ਼ਮਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਖਾਰ ਖਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਾ-ਵਜਾਹ ਹਜ਼ਮਤ ਦੀ ਪਿਟਾਈ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ਮਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗੀਤਾਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬਿਆਜ਼ (ਡਾਇਰੀ) ਪਿੰਡ ਗਰਚਾ (ਨੇੜੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ) ਦੇ ਮਰਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਹਾਜ਼ਰ ਸਜਣਾਂ ਵਲੋਂ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਨਿਰਣੇ ਲਏ ਗਏ ਕਿ :

- (੧) ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖਿੰਡਰੇ-ਪੁੰਡਰੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (੨) ਉਸ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਇੰਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਮਤ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਇਕ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- (੩) ਇੰਦਨਾ ਕਲਾਸਕੇ ਤੋਂ ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੜਕ ਤੇ "ਹਜ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਰੋਡ" ਦਾ ਪੱਥਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਇਕ ਨਿਕਾਜਿਤ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭੋਜਨ ਪੰਥ ਵਿਰਕ, ਪਰਧਾਨ ਅਦਬੀ ਸਾਗਰ ਵਿਰਕ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਆਏ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਖੂਬ ਸੁਆਦ ਮਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਰੰਗੀਨ ਮਿਲਣੀ ਹਾਸਿਆਂ ਤੇ ਕਹਿਕਹਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿੱਠਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਗਈ ।

ਮੇਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਾ

ਮੇਰਾ ਜਨਮ, ੫ ਫਰਵਰੀ, ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ (ਨੇੜੇ ਬੰਗਾ), ਤਹਿਸੀਲ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ, ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਕੱਚਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਮਾਂਜ ਸੁਆਰ ਕੇ ਲਿਸ਼ਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਬੇਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ।

ਮੈਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਨਾਜ਼ ਨਿਅਮਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗਠੀਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਕਰਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਸੀ। ਉਹ ਕੇਸਧਾਰੀ ਸਨ ਤੇ ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਠਣਾ-ਬੈਠਣਾ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਤੌਰ ਤਰੀਕਾ, ਬਹੁਤ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੰਬੜਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੰਗੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਰ ਵੀ ਅਧਿਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਸ਼ਮ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ ਸਨ ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਅੰਗੂਠੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਫੱਬਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾਦਿਆਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਖਰਚ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਲਿਹਾਜ਼ਦਾਰੀ ਸੀ। ਕਈ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਕਣਕ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਬੀਜ ਉਧਾਰੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੈਸੇ ਧੋਲੇ ਦੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਖੁਸ਼ ਗਪੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਦੇ। ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਰਾਤੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਿੰਡ ਛੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਰੋਣਕਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਰੰਗੀਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਗੁਜਰ ਰਾਮ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਕੇਸਧਾਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਮੌਜੀ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ। ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀਆਂ 'ਚ ਉਹ ਘੱਟ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮੇਲੇ ਮੁਸ਼ਾਵਿਆਂ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਭੋਗ ਤੇ ਜਾਣਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਨਾ, ਗੁਣੀਆਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਚਨ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਲ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘਰ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ, ਬੁੱਧੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਢੇ-ਠੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਗੀਤਾ, ਰਾਮਾਇਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦੇ, ਪੁਰਾਣਕ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਡੂੰਘਾ

ਪਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਅਮਲ ਕਮਾਣ ਦੇ ਭਾਵ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਦਾਦਾ (ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਤਾਇਆ ਜੀ), ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਅਤੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਿਘੇ ਤੇ ਸੀਤਲ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਕਾ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਨੇਹ ਕਰਦੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮੇਰੀ ਸਕੀ ਦਾਦੀ (ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਂ) ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ, ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਆਏ ਗਏ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪੈਛਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੀ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ। ਉਹ ਬਿਲਾ ਨਾਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਹੱਥੀਂ ਧੋਕੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਲੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਉਦੋਂ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਕਲੌਤੀ ਭੈਣ ਚੰਨੋ ਦੀ ਉਮਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੀ ਇਸੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਚੰਨੋ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੇਵਕਤ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਸਕੂਲੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਚੰਨੋ ਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚਾਪਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਬਖੇੜਾ ਪਾ ਰਖਦੀ, ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ, ਦਹੀ, ਮਿਠਾਈ, ਗੰਨਿਆ ਦਾ ਅੱਧ ਵਟਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ। ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਕਿ ਬੱਪੜ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਦਿਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਹਲੀ ਲਾਡਲੀ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਗਲੇ ਘਰ ਦੁੱਧ, ਘਿਉ, ਗੁੜ-ਸ਼ੱਕਰ, ਗੰਨਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ, ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿੰਡ ਸਮਰਾੜੀ (ਨੇੜੇ ਅੱਪਰਾ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਨਕਲਾਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ, ਮੇਲੇ-ਛਿੰਜਾਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਲੋਕ ਕਵੀ ਹਸ਼ਮਤ ਸ਼ਾਹ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ, ਗਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਸ਼ਮਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਸਕੂਲੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਬਾਰੂ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿਖ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾ "ਲਵ-ਕੁਸ਼" ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਤ ਪੂਰਨ ਚੰਦ, ਦਾਸ ਰਾਮ, ਨਿਹਾਇਤ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬਾਰੂ ਰਾਮ ਭਾਵੇਂ ਸਕੂਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ ਪਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਬੜਾ ਰੌਸ਼ਨ-ਦਿਮਾਗ ਸੀ। ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੰਤਰੀ ਵਾਚਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

ਮੈਂ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਮਾਇਣ, ਮਹਾਭਾਰਤ, ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ) ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੈਂਕੜੇ ਜਾਸੂਸੀ ਨਾਵਲ, ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਪਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ, "ਅਲਫ ਲੈਲਾ" (ਹਜ਼ਾਰ ਦਾਸਤਾਂ), ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬੰਗਾ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਦਾ ਘੋਰਾ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ (ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ) ਪੱਦੀ ਮਟ ਵਾਲੀ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਲਾਸ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਚੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਚੌਥੀ ਤਕ ਡਾਊਨ ਗਰੇਡ ਕਰਨ ਦੇ ਆਰਡਰ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਉਰਦੂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਡੀ.ਬੀ.ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੰਗਾ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਛੇਵੀਂ ਦੀ ਫੀਸ ਦੇ ਰੁਪਏ, ਸਤਵੀਂ ਅੱਠਵੀਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਫੀਸ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਫੀਸ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਮੁਆਫ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਸੋਪੀ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਆਦਿ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਪੇਸ਼ਾ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਫੀਸ ਮੁਆਫ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਗੱਡੀ ਰਿੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਟੈਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰੇਲੂ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਣਸਿਕ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਾਂ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆਂ ਸਹਿਕਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਜਾਂਦੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਪਤਵੰਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਨੇ ਪੱਲਿਓਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹਰ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਰੋਣ-ਪਿਟਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਜਾਨ ਸੁੱਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਮਨ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਆਖਿਰ ਮਰ-ਬਿੜ ਕੇ ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਫਸਟ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਆ ਗਈ, ਕੁਝ ਲਾਜ ਰਹਿ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਰਤਨ ਕੁਮਰ ਨੇ ੭੧੧ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਟੋਪ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਰਤਨ ਅੱਠਵੀਂ ਤੱਕ ਮੈਥੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਲੜਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਵਿਚ, ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬੰਗਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ-ਡਰਾਮਾਟਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦਫਤਰ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਥੇ "ਡਰਾਮਾ ਸ਼ੀਲਾ" ਦੀ ਰੀਹਰਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਮੋਤਵ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ (ਵੇਦ) ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਸਜ ਧਜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਜੈਲਦਾਰ ਦੀ ਕੁੜੀ "ਸ਼ੀਲਾ" ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਡਰਾਮਾ ਡਾਢੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਦਿਲਖਿਚਵੇਂ ਸੰਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਲੋਕੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ, ਸਾਡੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਹੀਊਂ ਦੇ ਜੈਲਦਾਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ "ਸ਼ੀਲਾ" (ਹੀਰੋਇਨ) ਦਾ ਪਾਰਟ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਪੱਚੀ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਈ, ਜੋ ਸਭ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਡਰਾਮੇ ਜਲੰਧਰ, ਨਕੋਦਰ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਜੋ

ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਡਰਾਮਾ ਪਿੰਡ ਨੂਰਪੁਰ (ਨੌਵੇਂ ਜਲਪੁਰ) ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ (ਉਜਾਗਰ ਰਾਮ ਬੰਗੜ) ਜੋ ਫਗਵਾੜੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਹਕੀਮ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਦਸਤਖਤ ਆਪ ਹੀ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ੀ CENTRAL OFFICE C.P.W.D ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਬਖੇੜਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਕੇ ੮ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਕਲਰਕ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਹੀਨਾ ਤਨਖਾਹ ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ ੪੯ ਰੁਪਏ ਸੀ। ੧-੨-੧੯੪੪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੋਸਟ ਏਅਰ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਕਰਵਾ ਲਈ। (ਜਿਸਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ) ਇਸ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਜਾਇੰਟ ਸੈਕਟਰੀ, ਮਿਸਟਰ ਮੁਸੱਰਤ ਹੁਸੈਨ ਜ਼ੁਬੇਰੀ, ICS ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੈਥੋਂ ਕਈ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ। ਮੈਂ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਜ਼ਹਾਨਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ Out-Of-Turn ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਮੋਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਧਮਾਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਮੈਟਰੀਕੂਲੇਟ ਨੂੰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾਸੂਰ ਵਾਂਗ ਰਿਸਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ, ੧੯੫੨ ਵਿਚ UPSC ਦਾ Assistant Grade ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਤੌਰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਖਾਰਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ੨੦ ਸਾਲ ਤੱਕ ਬਤੌਰ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਰੋਕ ਰਖਿਆ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੈਮੀਕਲਜ਼ ਐਂਡ ਫਰਟੇਲਾਈਜ਼ਰਜ਼ ਵਿਚ ਬਤੌਰ Under Secretary ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ Economic Department ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਐਂਡਰ ਸੈਕਟਰੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਸਾਰੇ I.C.S ਸਨ। ਮੈਂ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ I.C.S ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਮੋਚ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਾਇੰਟ ਸੈਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਰਜ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੈਮੀਕਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਸ ਡੀਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ I.C.S (ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ.) ਅਫਸਰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਫਤਰਾਂ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਏ ਅਫਸਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਹਰ ਕਦਮ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਫਸਰ ਮੈਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਤੁਲਿਆ, ਤਾਂ ਗੈਬ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਐਸਾ ਸਾਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਫਸਰ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਖਲੋਇਆ। ਕਈ ਲੋਕੀਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮੁਖਾਲਿਫ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਝੂਠ-ਫਰੋਬ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਹੈ।

ਗਿ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਮਦਾਹ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਤੇ, ਸ੍ਰੀ ਆਈ.ਕੇ. ਗੁਜਰਾਲ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਹਾਊਸਿੰਗ ਮਨਿਸਟਰ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ OUT-OF-TURN ਕੋਠੀ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੀਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੱਕ ਰਹੀ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਦਫਤਰੀ ਕੰਮਕਾਰ ਤੇ ਸਟੇਟੱਸ ਵਜੋਂ ਜਾਇੰਟ ਸੈਕਟਰੀ ਦੀ ਪੇਂਜੀਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫੀ ਦਿਲੀ ਤਸਕੀਨ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ I.C.S ਅਫਸਰ ਆਮ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੀ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਤੌਰ ਐਂਡਰ-ਸੈਕਟਰੀ ਹੀ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਹਸਮਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਲਟਕ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਨ ੧੯੪੧ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਕੂਲੇ "ਖੱਦਰ" ਤੇ ਡੀਬੇਟ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੌਵੀਂ ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਡੀਬੇਟ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੁਖਾਲਿਫ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਲੀਡਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਮੱਲ ਜੀ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਖੱਦਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਅਖੀਰ ਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਆਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਅਚੰਭੇ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਾਸਟਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਪਰਸੰਸਾ ਵਿਚ ਤਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਗੂੰਜਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ, ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨੀਟਰ ਦੀ ਹੀ ਵੋਟ ਮਿਲੀ। ਮੇਰੀ ਵਲ ਸਾਰੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਮਨੀਟਰ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਵੋਟ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੇਜ਼ ਥਾਪੜ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ "ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹਾਰ ਗਏ, ਚਾਨਣ ਜਿੱਤ ਗਿਆ"। ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਧੁਮ ਮਚ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੀਰੋ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

੧੯੪੧ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਰਸਾਲਾ "ਕੇਵਲ" ਵਿਚ ਛਪਕੇ ਆਈ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਸੀ "ਚਾਨਣ ਰਾਮ" ਕਲਾਸ ਦਸਵੀਂ, ਸੈਕਸ਼ਨ ਬੀ, ਡੀ.ਬੀ.ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੰਗਾ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਂਦੇ। ਇਸ ਗੀਤ ਨੇ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਾ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਾਬ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਹੀਊਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ। ਫੇਰ ਮੈਂ ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ਹਸਮਤ ਸ਼ਾਹ (ਇੰਦਾ ਕਲਾਸਕੋ) ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਗੀਤ H.M.V. ਨੇ ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਤੇ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੀਤ "ਲਾਈ ਬੇਕਦਰਾਂ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤਜ਼ੱਕ ਕਰਕੇ" ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਸੈਸ਼ਨ ਦਾ ਬੈਸੱਟ ਰੀਕਾਰਡ (No. 13614) ਸੀ -

ਆ ਹੁਸਨ ਜੁਆਨੀ ਮੱਤੀਏ

ਬਾਂਕੀਏ ਗੋਰੀਏ ।

ਤੇਰਾ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਰਸ ਨੀ

ਗੰਨੇ ਦੀਏ ਪੋਰੀਏ ।

ਇਸ ਦੀ ਧੁਨ ਮਾਸਟਰ ਧਨੀ ਰਾਮ (ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ) ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ ਨੇ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਹੋ ਕੇ ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਰੀਕਾਰਡ ੧੫ ਜੂਨ, ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਬੱਜਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਰੇਡੀਓ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਕਾਰ ਕਨਟਰੈਕਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੇਡੀਓ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹਾਂ, ਬਾਕੀ ਸ਼ਾਇਰ, ਇਕ-ਦੋ ਕਰਕੇ, ਮੈਥੋਂ ਅੱਠ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਹੀ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰੇਡੀਓ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ, ਬਲਕਿ

ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਤੇ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਚਾਇਆ। ਰੇਡੀਓ ਗੀਤਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਵੱਛਤਾ ਅਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੈਠਕੇ ਸੁਣ ਸਕਣ ਤੇ ਮਾਣ ਸਕਣ। (ਅੱਜਕਲ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਚਲਦਾ ਹੈ)। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਮੈਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਭਾਰੀ ਘੱਟ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੇਡੀਓ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਈ ਉਰਦੂ-ਹਿੰਦੀ ਗੀਤ ਗਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਵੱਈਆਂ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਵਾਏ। ਜਿਵੇਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕਾ ਸ਼ਾਨਤੀ ਮਾਥੁਰ ਜਿਸਦਾ ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ (ਨੰਨਾ ਮੁੰਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੂੰ - ਦੇਸ਼ ਕਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੂੰ) ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਵਾਏ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਇਕ ਗਾਇਕਾ (ਟੀਨਾ ਸਾਹਨੀ), ਟੀ.ਵੀ. ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਉਸਤਾਦ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੀਤ ਸੀ -

ਅੱਖਾਂ ਛਮ ਛਮ ਵੱਸੀਆਂ,
ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਵੇ
ਨਾ ਤੂੰ ਸੁਣੀਆਂ, ਨਾ ਦੱਸੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਛਮ ਛਮ ਵੱਸੀਆਂ !
ਮੇਰਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੀਤ -
ਲਾਈ ਬੇਦਰਾਂ ਨਾਲ ਯਾਰੀ
ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੜਕ ਕਰਕੇ।

ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਪਰਸਿੱਧ ਗਵੱਈਆਂ ਨੇ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਵਾ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਮੇਰਾ ਉਰਦੂ-ਹਿੰਦੀ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਕਨਟਰਕਟ ਸੰਨ ੧੯੬੪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਰੇਡੀਓ ਰੀਕਾਰਡ ਮੁਤਾਬਕ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ ੩੨੨ ਤੋਂ ੪੦੦ ਤੱਕ, ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਟੀ.ਵੀ. ਲਈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਫੋਟੋ ਫੀਚਰਜ਼ ਲਿਖੇ ਸਨ ਜੋ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਯਮਨਾ', 'ਮੇਘ', 'ਬਿੰਦੀਆ', 'ਪੰਨਘਟ', 'ਪਰਭਾਤ', 'ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ' ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਰਾਹੇ ਗਏ। ਇਹ ਫੀਚਰਜ਼ ਮੈਂ ਟੀ.ਵੀ. ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਈ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ, ਬੰਬਈ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਟੀ.ਵੀ. ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਰਸਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਫੀਚਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਐਸ.ਅਨ.ਮੁਕਰਜੀ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਾਤੀ ਰਕਾਬਤ ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਬਜ਼ਰਗ ਮਯੂਜ਼ਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਨੀਲ ਬਿਸਵਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਧੁਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਫੀਚਰਜ਼ ਦਾ ਮਯੂਜ਼ਿਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ HIS MASTERS VOICE ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ ਕੰਪਨੀ ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਮਿੰਨੀਆਂ ਪੀੜਾਂ" ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ। ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਗੀਤਾਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਗੀਤ ਮੰਜਰੀ" ੧੯੭੮ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਬੂ-ਉਲ-ਫਸਾਹਤ ਕਿਬਲਾ ਜੋਸ਼ ਮਲਸੀਆਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗਜ਼ਲ ਕਲਾ ਤੇ ਅਰੁਜ਼ (ਛੰਦਾਂ) ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਗਜ਼ਲ ਕਲਾ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ" ਰਾਹੀਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੬ ਨੂੰ ਛਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਜ਼ਲ ਦੇ

ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਸੰਖੇਪਤਾ ਨਾਲ ਡਾਢੇ ਰੌਚਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ੨੨੬ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਪਰਮਾਣਕ ਪੁਸਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗਜ਼ਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, (੧੯੯੨) ਛਪ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਜਗਤ ਵਿਚ "ਗਜ਼ਲ-ਏਕ-ਅਧਿਅਨ" ਮੇਰੀ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੯੮੦ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਛਪਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦੇ ਗਜ਼ਲਕਾਰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਗਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਏ ਅਤੇ ਜੋ ਗਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਬਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕਤੀਹ ਕਰਕੇ ਗਜ਼ਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਹਨ-ਨਸ਼ੀਨ ਕਰਵਾ ਸਕੇ।

ਮੇਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਗਜ਼ਲ ਦੀਪ" ੧੯੮੮ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਂਡੂ ਤੇ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਬਰਪਨ ਵਿਚ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਤੋਂ ਧਨੁਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਕਰਨ' ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰਨ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਣ ਲਈ ਪੁਛਿਆ, ਕਿ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੀਚਯ ਕਿਆ ਹੈ।

ਕਰਨ ਨੇ ਡਾਢੀ ਹੁਅਬ-ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਬੜੀ ਖੁਦ-ਇਅਤਮਾਦੀ ਨਾਲ ਕੜਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਚਯ ਮੇਰਾ ਧਨੁਸ਼ ਹੈ।"

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੇ ਮੈਂ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਚਯ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਅੱਧ-ਕੱਚੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਤੇ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਿਹਤਰ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹੀ ਆਦਤ ਮੇਰੀ ਦਫਤਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਮੈਂ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਚ ਪਦਵੀ ਦੇ I.C.S ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨਾ-ਬਸ਼ਾਨਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਖੱਟੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਆਦਤ ਕਾਰਨ ਮੇਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਸੰਸਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸੈਕਟਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਨਾਥਨ, ਸੀਨੀਅਰ-ਮੇਸਟ ਸੈਕਟਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ, ਸਿਹਤਮੰਦ, ਕਹਿਣੇਕਾਰ ਤੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਪਰਮਿਲ ਹੈ, ਜੋ ਥੀ.ਏ. ਪਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਡ ਟੀ. ਵਿਚ ਸੈਕਸ਼ਨ ਇਨਚਾਰਜ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਦੋ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀ, ਉਰਮਿਲ ਹੈ, ਜੋ ਐਮ.ਏ. ਪਾਸ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਕੁੱਕਰੀ ਤੇ ਬੀਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਟਲ ਅਕਬਰ ਵਿਚ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੱਜਕਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਫਸਰ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਨ।

ਲੜਕੀਆਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਹਨ। ਬੜਾ ਲੜਕਾ ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਬੀ.ਕਾਮ ਹੈ। ਜੂਡੋ ਕਰਾਟੇ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ। ਬੈਡੀ-ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਦਿੱਲੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਏ ਦਿਨ ਖੇਲ-ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਫੋਟੋ ਛਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮਾ

ਰਾਮ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹਾਕੀ ਦਾ ਕੈਪਟਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਟੀਮ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਜਕਲ ਉਹ ਇਕ ਪਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਸਕਿਊਰਟੀ ਅਫਸਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਈਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਚ (ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ) ਮਾਡਲਿੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਫੋਟੋ ਛਪੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੀ.ਕਾਮ, ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜਕਲ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਅਕਾਊਂਟਸ ਅਫਸਰ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਚਾਰੇ ਬੱਚੇ ਨਿਹਾਇਤ ਸਿਹਤਮੰਦ, ਖੁਸ਼ ਮਿਜ਼ਾਜ, ਤੇ ਕਹਿਣੇਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਨੇਹ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਖੁਸ਼ਗੱਪੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜਨ ਲਈ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰ ਦੇਣਗੇ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਦੀ। ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਅੱਗਿਓਂ ਬੋਲੇਗੀ:

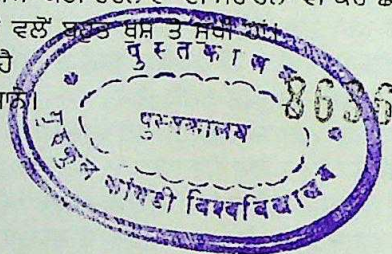
“ਓਏ ਨਿਆਣਿਓ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਉ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੀਤਾ ਕੀ ਹੈ ?”

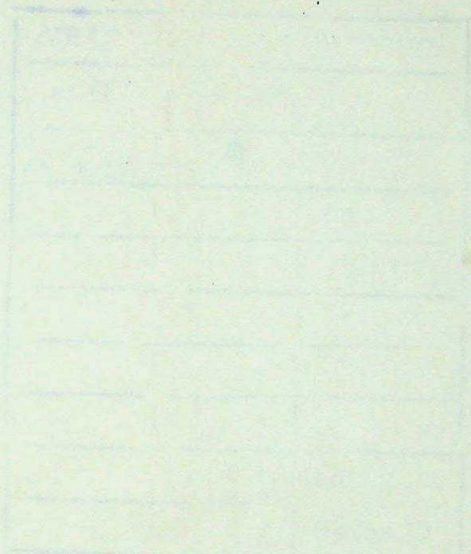
ਇਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਖਿੜ ਖੜਕੇ ਹੱਸ ਦੇਣਗੇ। ਅਤੇ ਆਏ ਦਿਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫੁੱਲ ਝੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਮਿਲਕੇ ਰੋਣਕ ਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

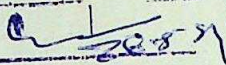
ਮੈਂ ਇਕ ਮਾਰਚ ੧੯੮੨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੌਕੂਲ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਨਿੱਘਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰਾਹਨਾ ਵੀ ਕਰ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ-ਧੋਲੇ, ਘਰ-ਬਾਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਾਂ।

ਆਜ ਤੋਂ ਐਸ਼ ਸੇ ਗੁਜਰਤੀ ਹੈ

ਔਰ ਕਲ ਕੀ, ਮੇਰੀ ਬਲਾ ਜਾਨੀ।

GURUKUL KANGRI LIBRARY		
Signature		Date
		2089
Book No.		
Cat. No.		
Author		
Title		
Price		
Any other		
Checked		

DONATION

